INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.625

E-ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed & Indexed Journal

Special Issue 249 (B) - July 2020

IMPACT OF GLOBALIZATION

LITERATURE, ENVIRONMENT & SOCIETY

Guest Editor -
Dr. D. K. Shinde,
Principal,
M.H.M. Arts & Commerce College,
Modnimb, Tal. Mhada Dist - Solapur

Executive Editors of the issue :
Dr. S. M. Gaikwad
Dr. P. B. Bhange

Chief Editor - Dr. Dhanraj T. Dhangar (Nashik)

This Journal is indexed in :
- University Grants Commission (UGC)
- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Impact Factor – 6.625 **E-ISSN – 2348-7143**

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

International E-Research Journal

Peer Reviewed & Indexed Journal

July 2020

Special Issue 249 (B)

IMPACT OF GLOBALIZATION

LITERATURE, ENVIRONMENT & SOCIETY

Guest Editor -
Dr. D. K. Shinde,
Principal,
M.H.M. Arts & Commerce College,
Modnimb, Tal. Mhada Dist - Solapur

Executive Editors of the issue :
Dr. S. M. Gaikwad
Dr. P. B. Bhange

Chief Editor - Dr. Dhanraj T. Dhangar (Nashik)

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : **www.researchjourney.net**

© **All rights reserved with the authors & publisher**

Price : Rs. 1000/-

Cover Page Photo Source : Internet

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Editorial Board

Chief Editor -
Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :
Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -

- **Prof. Mohan S. -** Dean faculty of Arts, Delhi University, **Delhi, India**
- **Prof. Milena Brotaeva -** Head, Classical East Department, Sofia University, **Sofia, Balgeria**
- **Dr. R. S. Sarraju –** Center for Translation Studies, University of Hydeabad, **Hydrabad, India**
- **Mr.Tufail Ahmed Shaikh**- King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, **Saudi Arabia.**
- **Dr. Anil Dongre** - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon **[M.S.] India**
- **Dr. Shailendra Lende** - R.T.M. Nagpur University, Nagpur **[M.S.] India**
- **Dr. Dilip Pawar -** BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik. **[M.S.] India**
- **Dr. R. R. Kazi** - North Maharashtra University, Jalgaon **[M.S.] India**
- **Prof. Vinay Madgaonkar -** Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India**
- **Prof. Sushant Naik -** Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, **Goa, India**
- **Dr. G. Haresh -** Associate Professor, CSIBER, Kolhapur **[M.S.] India**
- **Dr. Munaf Shaikh** - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon **[M.S.] India**
- **Dr. Sanjay Kamble** -BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari **[M.S.]**
- **Prof. Vijay Shirsath**- Nanasaheb Y. N. Chavhan College, Chalisgaon **[M.S.] India**
- **Dr. P. K. Shewale** - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul **[M.S.] India**
- **Dr. Ganesh Patil** - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik **[M.S.] India**
- **Dr. Hitesh Brijwasi -** Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon **[M.S.] India**
- **Dr. Sandip Mali** - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar **[M.S.] India**
- **Prof. Dipak Patil** - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda **[M.S.] India**

Advisory Board -

- **Dr. Marianna Kosic** - Scientific-Cultural Institute, Mandala, **Trieste, Italy.**
- **Dr. M.S. Pagare -** Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- **Dr. R. P. Singh** -HoD, English & European Languages, University of Lucknow **[U.P.] India**
- **Dr. S. M. Tadkodkar** - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India.**
- **Dr. Pruthwiraj Taur -** Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- **Dr. N. V. Jayaraman** - Director at SNS group of Technical Institutions,**Coimbatore**
- **Dr. Bajarang Korde** - Savitribai Phule Pune University **Pune, [M.S.] India**
- **Dr. Leena Pandhare** - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- **Dr. B. V. Game** - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -

- **Dr. J. S. More** – BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopargaon
- **Dr. S. B. Bhambar,** BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- **Dr. Uttam V. Nile** - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahada
- **Dr. K.T. Khairnar**– BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- **Dr. Vandana Chaudhari** KCE's College of Education, Jalgaon
- **Dr. Sayyed Zakir Ali ,** HOD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon
- **Dr. Sanjay Dhondare** – Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule
- **Dr. Amol Kategaonkar –** M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar.

Published by –
© **Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik**
Email : swatidhanrajs@gmail.com **Website :** www.researchjourney.net **Mobile :** 9665398258

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Indian Writings in English and Globalization	**Vishnu Barman, Preeti Dubey**	05
2	Impact of COVID- 19 Pandemic on India : An Environmental Perspective	**Smt. Kalpana Pawaskar**	11
3	Luminous Womanhood Emanates the Social Stigma of Menarche	**Dr. R.N.Kalpana Devi**	16
4	Effects of Globalization : A Study of Kiran Desai's *The Inheritance of Loss* and *Hullabaloo in Guava Orchard*	**Heena Sharma**	20
5	Swami Vivekananda : A Mystic Poet	**Mr. M. Nallakurumban**	25
6	A Study of Cropping Pattern in Maharashtra State	**Dr. Shivaji Maske**	29
7	Impact of Jalshiwar Yojana on the Growth of Income in Drought Prone Area (A Case Study of Village Dhamangaon in Barshi Tahsil of Solapur District)	**Dr. Vijaykumar Pukale, Dr. Nagnath Dhayagode**	34
8	Problems Related to Natures Hazards in India and Maharashtra	**Dr. D. V.Narsale**	41
9	Facets of Contemporary Legal Research	**Dr. M.S. Bisen**	44
10	Geographical Analysis of Agricultural Land Use Pattern of Kankavli Tahsil	**Dr. Rajaram Patil,, Santosh Mane**	50
11	Impact of Telecommunication Invention on Print Media	**Ms. S. Banupriya**	55
12	CCTV- A TOOL APPLICABLE in Library Security and Management	**Vinayak Gadagi**	58
13	The Surrealistic Aspects of Namelessness In Haruki Murakami's Novel A Wild Sheep Chase	**Dr. Sushant Kakade**	60
14	Geographical Analysis of Rainfall in Beed District	**Dr. S. P.Ghuge**	64
15	Impact Of Globalization on Indian Society	**B. Vijaya Bharatha Lakshmi**	67
16	राष्ट्र-भाषा हिंदी और भूमंडलीकरण की चुनौतियां	**डॉ. घनश्याम सिंह**	71
17	वैश्वीकरण का कृषि अर्थव्यवस्था पर प्रभाव : एक विश्लेषण	**प्रो. विकास वर्मा**	74
18	आदिवासी संस्कृति के स्वरुप में बदलाव और विमर्श जंगल जहाँ शुरु होता है (उपन्यास) साहित्यकार संजीव के विशेष सन्दर्भ में	**डॉ. नीरज चौहान**	81
19	वैश्वीकरण : बिहारीगंज की स्थानीय संस्कृति एवं समाज परप्रभाव	**श्रिया सुमन**	83
20	हिंदी साहित्य और समाज	**डॉ. ज्योती गायकवाड**	86
21	भारतीय राजनीति में जाति की एक महत्वपूर्ण भूमिका	**डॉ. बिनू झंवर**	89
22	'सुनो शेफाली' नाटक मे चित्रित दलित युवती	**प्रा. अनिल जाधव**	92
23	मानवाचा पर्यावरणात हस्तक्षेप	**प्रा. अनिल मुंगूसकर**	95
24	समकालीन साहित्य, समाज व संस्कृतीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव	**प्रा. हनुमंत निमसे**	102
25	कृषि पूरक काजू उद्योग आणि स्त्रिया : सिंधुदुर्ग जिल्ह्याचा अभ्यास	**डॉ. दत्तात्रय घोडके**	107
26	जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजव्यवस्थेवर व अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम	**डॉ. नागोराव भुरके**	111
27	जागतिकीकरण आणि युवक वर्गासमोरची आव्हाने	**डॉ. विनोद धोंडीराम आचार्य**	115
28	अण्णा भाऊ साठे यांच्या 'इनामदार' या नाटकाचे वेगळेपण	**प्रा. नवनाथ पाटोळे**	118
29	जागतिकीकरणचा साहित्य, पर्यावरण व समाजावर झालेला परिणाम	**श्री दीपक भस्मे**	121
30	भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार	**प्रा. युवराज खडके**	128

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

31	जागतिकीकरणानंतरची मराठी कविता (निवडक कवी व कवितांच्या आधारे)	डॉ. बाळासाहेब खोमणे	131
32	१९८० नंतरच्या मराठी ग्रामीण कादंबरीवर जागतिकीकरणाचा परिणाम	श्री. उमाजी माने	136
33	जागतिकीकरणाचा मराठी साहित्यावरील प्रभाव	डॉ. शिवाजी पाटील	140
34	जागतिकीकरण आणि कृषी क्षेत्र : अनुकूल व प्रतिकूल परिणाम	प्रा. प्रेमचंद गायकवाड	147
35	जागतिकीकरण आणि युवकांपुढील आव्हाने	डॉ. जीवन गंगणे	154
36	जागतिकीकरणाचा मराठी कवितांवरील प्रभाव	श्री. मुकुंद पाटील	160
37	जागतिकीकरण व मराठी कविता	महादेव राऊत	162
38	कोरोना वायरसचा पर्यावरणावर प्रभाव	डॉ. नागनाथ कळसकर	165
39	ग्रंथालय माहिती आणि सेवा	श्री .अमोल डंके	168
40	जागतिकीकरण प्रभावित मराठी नाटक	सारिका भांगे	171
41	पुणे पंढरपूर महामार्गावरील वेळापूर गावाचा ध्वनी प्रदूषण मापनाचा अभ्यास	डॉ. एन. टी. देशमुख, डॉ. सी. व्ही. ताटे	174
42	चित्रपट उद्योगातील रोजगार व फायदे आणि अडचणी/ आव्हाने	एच. पी पाटील	179
43	अमरावती जिल्ह्यातील बदलत्या सिंचन तीव्रतेचा भौगोलिक अभ्यास	डॉ. पराग तट्टे, डॉ. संदीप भावसार	182
44	जागतिकीकरणानंतरची मराठी कविता (निवडक कवी व कवितांच्या आधारे)	डॉ. बाळासाहेब खोमणे	189
45	गोंदिया जिल्ह्यातील लोकसंख्या वितरण व वस्त्यांचे वर्तमान स्वरूप	किशोर पुस्तोडे, डॉ. एम. आर. दर्वे	194
46	जागतिकीकरणाचा पर्यावरण व समाजावर झालेला परिणाम : एक अभ्यास	डॉ. पार्वती माने	199
47	जागतिकीकरण आणि मराठी कवितेतील संस्कृती चित्रण	डॉ. कल्याणी शेजवळ	203
48	ग्रामीण साहित्य, समाज, संस्कृती आणि जागतिकीकरण	डॉ. सुवर्णा गुंड-चव्हाण	208
49	हरितक्रांती – स्वरूप आणि यश	डॉ. दत्तात्रय घोडके	214
50	जागतिकीकरणाचा मराठी ग्रामीण कादंबरीवर पडलेला प्रभाव	डॉ. हिरालाल पाटील	218
51	जागतिक महामारीमध्ये प्रशासनाची भूमिका	डॉ. दिगंबर बिरादार	223
52	भारतीय समाज मानसिकता आणि जागतिकीकरण व पर्यावरणवाद	प्रा. सुहास पाटील	227
53	संस्कृती व सांस्कृतिक परंपरा- जागतिकीकरणाचा प्रभाव	प्रा. डॉ. शिवाजी वाघमारे	231

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

Indian Writings in English and Globalization

Vishnu Barman
Department of English Govt.
College Manawar Dhar
Email- vishnubarman52@gmail.com

Preeti Dubey
Department of Applied Science,
SAGE University,Indore
Email -Preeti.dubey0025@gmail.com

Abstract:

The present paper emphasizes on the role, concept and various effects that Globalization has on Indian writing in English. The paper analyses the impact that Globalization has on Indian Literature and culture with reference to many Indian-English writers like Raja Rao, Kamala Markandaya, Anita Desai,Amitav Ghosh and Vikram Seth are the names of those Indian writers who reside in the West. The paper also tells about who live in India specially Dr. Shashi Tharoor is an example and product of different cultures, residing in one, educated in another, moving from one country to another,and entering into different cultures and presenting different thinking through their writing and the effects that Globalization has can be easily seen in the Indian Literature. Indian fiction and poetry find and reflect various globalization themes. Through the emergence Globalization in India, the old traditions,superstitions and customs have loosened up their hold.This paper also throw few light on the social, cultural, and economic impacts of Globalization on the people of India, particularly in terms of its role in broaden up the gap that is between the upper and lower class Indians .Sanyal (1987) too claims that Indian writing represents a new form of Indian culture. Many Indian English novelists are what Will Kymlicka calls a "multicultural citizenship" in a globalized world.Globalization, like good and evil, is nothing in itself. The anti-globalization movement, for instance, is quite efficiently globalized. In India, there is not a great deal of awareness that globalization is a mixed, contradictory, and heterogeneous phenomenon.One cannot easily dismiss or accept it and one has to negotiate quite possible and contradict it like all grand narratives do.

Keywords : Globalization, Neoliberal, Custom,Indian writing

Introduction of Globalization and Indian Writings in English:

The seed of Indian Writing in English was sown during the period of the British rule in India. Now the seed has blossomed into an evergreen tree that bores fragrant flowers and ripe fruits. The fruits are not only being tasted by the native people, but they are also being 'chewed and digested' by the foreigners. It happened only after the constant caring, pruning and feeding in the form of recognition in the Indian Writing Diversity. Indian English Literature is an honest enterprise and an asset to demonstrate the ever rare gems of Indian Writing in English. Indian English Literature has attained a very powerful and independent status in the realm of World Literature. Wide ranges of themes are dealt within Indian Writing in English.The literature continues to reflect Indian culture, tradition, social values and even Indian history through the depiction of life through various arts in India and by Indians living elsewhere. Early Indian writers used English unadulterated by Indian words to convey an experience which was

essentially Indian. Bankim Chandra Chattopadhyay(1838–1894) wrote *Rajmohan's Wife* and published it in 1864. It is the first Indian novel written in English.

The term 'Globalization' is derived from the word 'globalize', that means the emergence of an international network of economic systems. Globalization may be defined as "a process in which more and more people become connected in more different ways across larger distances" (Lechner, 2009, 15) [3] . It is the process of international integration arising from the truest form of interchange of world views, products, ideas, and other similar aspects of culture. This worldwide integration permits the people to travel, communicate, and invest internationally. Globalization also implies a shrinking of the world in terms of space and time, since it "increases the 'thickness' of human interaction and the impact this interaction has on the earth itself" (Ervin & Z achary, 2008, 2) [1] .

Neoliberal Globalization and Literature:

The term 'neoliberalism' is a significant theoretical concept in academics, especially in the studies of globalization, to discuss several social, political and cultural developments of all times we generally go through the concept of neoliberalism.Also,there is still a new term in the field of literary studies applied to interpret the literatures of a globalized world.

The post-millennium novels—like Transmission by Hari Kunzru, Inheritance of Loss by Kiran Desai, Q&A by Vikas Swarup, The Hungry Tide by Amitav Ghosh, No God in Sight by Altaf Tyrewala, The White Tiger and Last Man in Tower by Aravind Adiga, Sacred Games by Vikram Chandra, The Death of Vishnu by Manil Suri, Animal's People by Indra Sinha, The Story of My Assassin s and Valley of Masks by Tarun Tejpal, The Templegoers by Atish Tasser—draw a picture of metamorphosing India. This is an India grappling with the forces of neoliberal globalization, new notions of identity and citizenship, remapping of the landscapes according to the need and requirement of the market, new modes of global capital flow, changing economic structure of the nation, the rapid rise of the middle class and the expansion of the free market, and the free flow of consumer goods and unskilled labour across transnational boundaries. In both their themes and settings, these novels capture the changing dynamics of the late twentieth century as a result of neoliberal Globalization.

Kamala Markandaya published ten novels, all dealing with post-colonial themes in modern India. The Hungry Tide by Amitav Ghosh, depict globalization as an ongoing process of colonialism, these novels no longer focus on Colonialism and the Emergency as central historical points for their narratives, hence breaking the long trajectory of post-Rushdie novels.

Impact of Globalization on Indian Literature:

The effects of Globalization can be seen in the Literature around the World. From the 20 th century a good deal has been written on globalization and responses to globalization. On one hand, many researchers observe and examine works of literature so as to find reflections of varied globalization themes within the texts and contexts and also to substantiate the realities of globalization all the way through literary forms. On the other hand, literature and literary studies are developed into a podium for supporting, evoking and interpreting different social, literary, cultural, and political concepts within the globalization realm. The impact of Globalization can be seen in Indian Literature too. The contemporary Indian novel in English has now moved to capture the new tremors caused by the overwhelming influx of the global capital and policies of free trade after 1991, which are restructuring every aspect of the Indian life with increasing

intensity. The drastic economic changes and policies brought about by the Globalization in India have created two countries: the India of Light and the India of Darkness. The India of Light is represented by the rich who consist of a small minority of the Indian population, while the bulk of lives in the India of Darkness, a place blemished by poverty, desolation, and deprivation. The impact of these changes on India is examined meticulously in Aravind Adiga's novel, The White Tiger. The White Tiger Born in India and raised in Austria, Aravind Adiga is the fifth Indian author to win the Man Booker Prize in 2008, for his debut novel, The White Tiger. This Booker Prize winner novel studies the distinction between India's ascend as a modern global economic giant and the protagonist, Balram, who comes from a rustic poverty background. The major theme of the novel is to present the impact of globalization on Indian English language. The opening of the novel itself suggests the dominance and supremacy of English. Balram writes to Jiabao, "Neither you nor I speak English but, there are some things that can only be said in English".(2)

One of the dominant thinkers of the new millennium, Chetan Bhagat's writings has created a new philosophy for a modernised young India. The novels of this young writer aim at evaluating what comes next for Indian writing—the new beginnings—the new trends which are emerging from the intertwining of the current global, cultural, economic, and political scene with writing technologies. Donald Greenless has claimed that, "Chetan Bhagat might not be another Vikram Seth, Salman Rushide or Arudhanti Roy, but he has authentic claims to being one of the voices of a generation of middle class Indian. (New York Times)

Impact of Globalization on Indian Culture:

Globalization may be viewed as the process of transformation of local or regional phenomena into global ones. "It is a continuous process for the veracity of regional economies, societies and cultures through worldwide networks of exchange." In today's era the various means of telecommunication, social media, and most importantly, the Internet ,A Nobel nominee has a big role to play in the spread of globalization,and quite possibly,World Peace and Cultural Diversity Enhancement.

Globalization has changed our current social conditions and contributed to the deteriorating of nationality and the creation of globality (Ritzer, 2009) [4]. It is playing a wide role to the world over. Globalization has left its footprints in every field of life and we can easily see it. Globalization has both positive and negative impacts throughout the globe. Widespread effects ranging from environmental challenges, climatic influence, air, water, soil pollution to Cyber crimes and writing etc., are appropriate examples of the negative effects of being Global. All areas be it business, trade, and work exposure or the economic and financial status of the country, no field is beyond the reach of globalization. The exchange of world perspective and intention has led to a major transformation of the standard of living globally. Indian culture is not untouched to this transformation process. Globalization quickened this process and resulted in the fusion of cultural practices and increased advertising of culture through influx of McDonald's and Pizza Hut, etc., in all metropolitan cities and through the celebration of special days like Friendship's Day, Mother's Day, etc. Our old traditions and customs have slackened off their hold with the emergence of globalization. India has a rich culture which is well-known to the whole world. Globalization has not only led to the westernization of India, but on the contrary, the Indian culture has also spread its impact globally. Culture and traditions of any

geographical region hold a special significance with respect to their distinctiveness and that is the differentiating feature for a population within a geographical boundary. This distinctiveness and individuality has been disturbed to varying degrees in view of globalization. Such an impact is very prolonged when they hit a developing country like India.

English – The Adopted Child Of Globalisation :

Yet another path breaking aspect of globalisation was the arrival and permeation of English language as the major means of communication for education and later, the mass. English, of course, is the quintessential global power-language. Not only English has become an expression for authors to establish their nationalism like Constitutions drafted against tyranny but also to manage their linguistic and cultural hegemony in the globalised world. Now, English has occupied the place of Indian language. Consequently, this language has become cultural language in current situation and if one writes in English, he/she becomes "Indian writer", at the same time, gets name and fame at the world wide (E.g.: Salman Rushdie, Aurandhati Roy, etcWhereas, one who writes in Modern Indian languages, he/she is to be considered as only 'regional writer '. The value and power of English is more powerful than all Modern Indian languages. Speaking at the inaugural session of western and southern writers meet organised by the Sahitya Akademi, Arun Sadhu, a Marathi writer advocated flexibility, stating that the people in remote villages are comfortable with a mixture of English and vernaculars. Therefore, English is the cultural capital in all the functional domains of the Indian Society and has etched itself into our very culture and our indigenous linguistics.

Aravinda Adiga's The White Tiger was published in 2008, and it had made its author famous throughout the World.This 2008 Booker Prize winner novel, The White Tiger studies the contrast between India's rise as a modern global economic giant and the protagonist, Balram, who comes from a rural poverty background. Past six decades have witnessed changes in Indian society, and these changes, many of which are for the better, have overturned the traditional hierarchies, and the old securities of life. A lot of poorer Indians are left disturbed and perplexed by the New India that is being formed around them. However fast Indian economy may be growing, the lives of the poor people still show the grim picture of rural India. Therefore, it is clear that the major theme of the novel is to present the effects of globalization on Indian democracy.

Cause of Globalization in writing

The interaction among people in the course of global business creates awareness and interest in cultural aspects of other countries, promoting additional interchange of culture and literature. Global marketing of information products also promotes similar cultural interest and understanding across national borders.

On the cultural front, advertisements, newspapers, media, TV, films all started generating incessant images and attitudes about the new 'modern' middle class lifestyle. The state television network Doordarshan was suddenly in the company of multiple privatized cable networks and the internet was readily available, leading to an unprecedented exchange of information or what Appadurai famously calls as the "global cultural flows" (5). India also saw a significant Information Technology (IT) boom which generated an abundance of highly skilled yet inexpensive middle class labor for the global economy, putting the country right in the middle of the rhetoric of 'third world growth' propelled by globalization. 7 The liberalization of India, as

several studies show, has thus brought 6 Oza gives an important reminder that the concept of "middle class" in the context of India is quite ambiguous, since the difference between the lower and the upper middle class is seen "not only in income levels but also in education and access of resources"(6). In the absence of a proper definition, Oza identifies the middle class as consisting of "the petty bourgeoisie of traders, small businessmen, and those in service occupations" (7). 16 immense changes in India's socio-economic structure, mainly pertaining to the rapid rise of the middle class, the restructuring of the urban space, increased flow of global commodities in Indian markets, the IT growth, changed governmental policies for the poor and an increasing growth of the private sector according to norms of neoliberalism . Thus, the nature of contemporary globalization can be fully understood only through the guiding doctrine behind economic globalization--'neoliberalism' and the various policy changes it advocatesThe impact of globalization on literature is quite significant. As ideas and beliefs are spread to more parts of the world through information technology and wider access, what has been traditionally defined as "culture" and "literature" begins to undergo change as newer understandings are integrated into traditional conceptions of the good. This creates a new vision of what culture envelops and how literature is reflected. With globalization, it is nearly impossible to stop the spread of ideas, for its very nature brings to light the inter-connectivity of all individuals.

Conclusion :

In India, there is not a great deal of awareness that globalisation is a mixed, contradictory, and heterogeneous phenomenon. The impact of western culture through English Language on Indian life is truuly inevitable. In fact in the era of globalisation, no society can resist the influence of alien cultures. That is, there will not be a country with monoculture in a decade or earlier. Indian culture has also influenced the world culture. In other words, there is the rise of global culture which has blurred the boundaries of traditional culture. With some positivity of having a generalised knowledge of the culture throughout the world and the happenings globally, still some negative impacts are quite alarming for our country. One can't seem to dismiss or accept it. One has to negotiate with it and need to budge very cautiously with the globalisation process preserving our nation's pride and maintaining our cultural prestige. This aspect has been captured wonderfully by writers all over the world. This paper also presents Indian English Writing in the light of the concept of Globalisation and its various effects. Globalisation phenomena will continue to stride into the future; it is our urgent task to examine the checks and balances of the globalisation process, and find a way to promote both regional cultures and global values. It's high time that greater efforts be made to find a sustainable environment instead of calling the changes due to globalisation by terms such as neo-colonialism and neo-imperialism because they are not imposed but willingly accepted by the people all over the world. Any troubled insight into the minds of readers like struggling to cope with the new realities of Indian globalization, with its hybrid identities and English, then the new and improved India and hybrid identities enacted by globalization should be greeted with a great deal of ambivalence.

Reference:

1. Ervin J, Zachary AS. Globalization: A reference handbook. Santa Barbara: ABC-CLIO. 2008.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

2. Gupta, Suman. Globalization and Literature, Cambridge: Polity Press. 2009.
3. Lechner FJ. Globalization: the making of world society. New Jersey, John Wiley, Sons. 2009.
4. Ritzer, 2009
5. U. (2010). English and other international languages under the impact of globalization.Neuphilologische Mitteilungen,111(1), 9-28. Crystal, D. (2000).
6. Language death. Cambridge: Cambridge University Press. Crystal, D. (2003).
7. English as a global language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.Diallo, I. (2010). The politics of national languages in postcolonial Senegal. Amherst, NY: Cambria Press. Hyter, Y. (2014). A conceptual framework for responsive global engagement in communication sciences and disorders.

Impact of COVID- 19 Pandemic on India : An Environmental Perspective

Smt. Kalpana C. Pawaskar
Assistant Professor in History,
Govt. of Maharashtra, Ismail Yusuf College,
Jogeshwari (East), Mumbai – 400 060.
pawaskar.kalpana@gmail.com

Introduction:

The COVID 19 pandemic is the major cause of concern today in India and the world. It has affected adversely life and economy of the globe though positive impact on environment. Each country is struggling against virus to bring life normalcy. In India, on 22 March Janata Curfew of fourteen hours was declared and from 24March 2020 Indian government imposed nationwide lockdown aiming to stop the wild spread of corona virus and continued according to the ascalation of Pandemic. The world's biggest democracy with 136 crores of population came to a standstill. The government did it keeping in mind fastest control of virus. The people were asked to stay at home, to maintain social distancing, to follow cleanliness practices to avoid future deteriorating condition in the country. The scientist has energetically working on vaccine to bring situation under control. The Homeopathy, Ayurvedic, Yunani, Naturopathy trying their best through their medicines to boost the immunity and other measures like Yoga, regular exercise as a prevention of Virus. The nation once free from this virus, all will be busy in recovery of economy of the country, while doing so we should remember positive impact of pandemic on environment, and try to implement in better manner, by giving equal priority to it. Once we entered again race of economic progress, environmental issues will be went into background to achieve desired goal in the stipulated period. Therefore, if we want to protect our lives in future by such pandemic then it is essential to concentrate on environmental balance along with material progress of the nation. It would be more sustainable. The paper discussed positive impact of Novel Corona virus on the environment which was the result of lockdown due to pandemic and a ray of hope of better environment.

Meaning and origin of COVID 19 Pandemic:

The word Pandemic has been known to everyone in the world today as most of the countries are under the attack of COVID -19. This word pandemic has its origin to Greek words namely pan means all and demos meaning people. It means all people. Thus pandemic is a kind of an infectious disease that spread across a wider geographic range, multiple continents or worldwide, affecting significant portion of population.

There have been a number of pandemics of disease such as Smallpox, Tuberculosis. The most affected was the pandemic of Plague or Black Death of Europe in 1347 which killed 75-200 million people. The beginning of the twentieth century witnessed the number of epidemics the Spanish flu of 1918-19, Flu pandemics of 1957 and 1958 , H1N1 2009 and currently the COVID -19. It caused by severe acute respiratory syndrome corona virus 2 or SARCS-COV-2. The novel corona virus has been declared as Pandemic by the World Health Organization. The COVID-19 in India is a part of the worldwide pandemic of corona virus disease 2019. It is originated from China(December 2019) and rapidly spread in different parts of the world as not availability of any medicine, vaccine to curb the fastest spread of this pandemic, only preventive measures to control the speed of this novel corona virus.

Spread of COVID-19 in India:

The first case of COVID19 is reported on 30 January 2020 in Kerala in India and reached the cases to the number of 673165 , 409082 of recoveries and 19268 deaths in the country on 5 July 2020. Maharastra is the most affected state in the country.India has the largest number of confirmed cases in Asia and has the fourth highest number of confirmed cases in the world and India's case fatality rate is relatively lower at 2.18 against the global 6.13%(3 June 2020)

Measures to curb Covid -19 in India:

The government of India has taken measures to control widespread disease. On 24 March 2020 first nationwide Lockdown was declared and time to time extension of it to prevent India to reach to higher stage of pandemic, thinking would be difficult to handle growing number of cases and also get some time to deal with the pandemic in more better manner as we have not known cure of it. Meantime, Prime minister, Chief Minister addressed the nation and state respectively. Awareness campaigns opened through electronic-digital media, Preventative Measures introduced, Hospitals, Doctors and necessary equipments arranged, working on vaccine, various organizations, and even people of India supported and trying to overcome with the situation. Since the month of June 2020 government began to unlocking the country in three phases as life and livelihood equally significant.

Impact on Life: The COVID 19 Pandemic has influenced each and every sector of India. It has deep impact on social, economic, political, cultural, environmental life of the country. The corona virus has far reaching effects on the society. The infection of this virus can be controlled only maintaining social distance, wearing mask, constantly washing hands with soap or use of sanitizer, keeping physical distance everywhere. Government through lockdown tried to bring situation under control, but not successful completely. Naturally, disturb our life. Some started work from home, many lost their jobs. The impact of Pandemic is tremendous on unorganized sector in India. The question of migrants became severe though various institutions public or private or individual level tried to extend support to them. Violence against women increased at home. It led to the increasing pressure government agencies like police, doctors and others. There is distrust among the different communities. Unlock began as realizing the pandemic solution will take time, we all confident that it is possible in near future and accelerate economy to bring life to normalcy.

Positive impact of COVID 19 pandemic on Indian Environment:

We can see that the impact of Covid-19 all over the world is almost negative, though there are some positive effects relating to the environment. The globalization has badly affected the environment. There is variety of pollutions damaging not only human life but also nature. There was rapid degradation of soil, water, air, deforestation and so on. The global warming, changing seasons, increasing diseases epidemics and pandemics have made the life miserable yet not given needed importance to control it. There are laws, worldwide conference, implementation of measures regarding environment, still we have not successful in the protection of environment. It is along with government, environmentalist, public requires to follow simple things in their day today life such as not to use plastic carry bag, not to throw garbage, littering on roads, careful use of water. The government has been working on Swachha Bharat Mission, cleaning river water, etc. The result of the various measures to improve environment quality India is slow as we are globalizing. The Indian government, public were unable to bring

betterment in environment as expected but improvement was shown by the forceful measurement taken due to Covid 19 Pandemic. The pandemic caused many lives but gave new life to many factors in the environment.

Improvement in River water:

When the whole world is busy in fighting against Corona virus, a few positive effects has been seen on reducing the pollution. It has been recorded reduction in the river water pollution in India. The Indian rivers like Ganga. Cauvery, Sutlej, Yamuna, Godavari and other indicated improvement in their quality of water. The major reason behind this was lockdown due to this pandemic. It resulted in stop of the drainage of industrial waste and other garbage entering the rivers, reduction in religious activities; minimize demand of water for irrigation. Hence, began to improve water quality of rivers in the different parts of the country. The Indian government is working on to Save River Ganga, not shown desired results due to various activities found difficult to control, but the lockdown did automatically to enhance the quality of water of the rivers. The water of the Ganga river is mostly polluted due to industrial and municipality wastewater, as believed by scholars working in CPCB. The lockdown began to show its influence on the water of the river Ganga. River Ganga water quality improved by 50% is found suitable for drinking water, aquatic life. River Yamuna has been also appearing clean due to the stop of entry of chemicals and sewage of industry. Cauvery river and her tributaries improved water quality also recorded by Karnataka Sate Pollution Control Board. Sutlej river in Punjab indicating better water quality as pollution reduced in the region.

The human activities also restricted. The water became so clear that fish could be seen. South Asian River Dolphins famous as Ganges Dolphins have been spotted in the Ganga River after thirty years. Even Dolphins were seen dancing in the water and enjoying the freedom. It helps to thrive marine life once again.

Reduction in Air Pollution:

The lockdown brought great decrease in Carbon emissions all over the world and India was not exceptional to it. The global carbon emission fell by 17% in early April and may decline to7% which would be believed to be biggest drop since World War II. The enforcement of lockdown prevent the people to go to work as industries, offices except emergency were shut down. It has lessened number of vehicles on the streets. It was causing great air pollution particularly cities like Mumbai, Delhi, Chennai Banglore, Kolkatta. It has significantly affecting public health. Even the measures have taken by government not fully successful. Environmentalist, research, study data warn about it but difficult in this period of globalization. There has been shown sudden drop in the air pollution in different cities of India after lockdown. The pollution level dropped in Greater Mumbai and Navi Mumbai, NO2 level from 25thMarch to 2nd May to averaged 77umol/m2 compared to 117umil/m2 to 1st March to 24th March. The drop in pollution also observed in Delhi Metropolitan areas, Chennai, Bangalore and other cities in India. It was reported by Centre for Research on Energy and clear Air that 71% fall in air pollutant in these cities. It has saved lives of many people who died because of air pollution. According to Centre Pollution Control Board, the drastic decrease in pollution levels is mainly due to reduction in fossil fuel burning emissions. There is much improvement in the air pollution in India as well as reduction also shown by the countries in Europe, China and other. The best

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

example is of Dhauladhar mountain range able to see from Jalandhar, the city of Punjab which was not possible to be visible in recent times.

Better Wildlife, Biodiversity:

Life has become halt during last few months also affecting wildlife in country as well as different parts of the world. The fish markets were closed and demand for it decreased. It led to the sharp decline in fishing, increasing fish biomass. Sea turtles have been spotted where they earlier avoided laying their eggs in the areas in bay of Bengal. Turtles with their tiny babies have seen wandering on the sea coast in Maharashtra. It is possible due to lack of human interference, noise and light pollution.The animals like deer, elephants, some time tigers seen on the roads as cities are deserted. The migratory birds like Flamingo come to Mumbai every year. Thousands and thousands flamingoes are seen gathered in the city of Navi Mumbai. The number of Flemigo has greatly increased this year. Peacocks are dancing fearlessly on the nearby housing colonies. The pandemic stopped cut down of trees on large scale in the country. The reduction in human activities led to the clean air, clean water. It encourages the growth of plants, trees, producing more oxygen

Influence on Environmental Conferences and Policies:

European Union the 750billion Euro, European recovery package, known as Next Generation EU and one trillion Euro budget were announced in May 2020. The European Green Deal is part of it. One of the package principles is "Do no harm". This money will be spent only on projects that meet some green criteria. 25% of all funding will go to climate change mitigation. These funds have not to be used for Fossil fuels and nuclear power.

The effects of the pandemic have also reflected on environmental policy. The United Nations Climate Change Conference of 2020 is postponed to 2021.It was very important because nations in the world were going to submit enhanced nationally determined contribution to the Paris Agreement. Now more focus is given on pandemic than environment. The Glasgow conference in 2020 also affected as priority is given to restart global economy may cause an excess in greenhouse gas production. Conservation projects received setback due to the pandemic and developing countries will be influenced.

Measures to maintain Environment:

Air pollution is one of the major reasons for environmental degradation. The use of fossil fuels to be reduced systematically introducing and emphasizing use of gas, electrical vehicles, and renewable energy sources. The use of solar energy has to be increased. Solar power in MP is going to use for Metro. Such projects encouraged.

There is need to enhance public transport facilities by additional capacity, quality in service, to travel comfortably and reach the destination in minimum time, to reduce the use of private transport enable to lower carbon emissions. There are fast infrastructure development programme. The Indian government is working on it but environment should be less harmed. There is upgrading in connectivity of roads, bridges etc. The use of cycle for the less distance travelling should be encouraged.

The government should give priority to environment policies at the time of preparing development policies. For metro car shed thousands of trees cut down in Aare colony in Mumbai

which the only small belt with green zone. We want advancement but not complete destruction of our environment.

The health of the people should be given priority. The funds on health care to be increased as per the population of the country. The more focus to be given on research to face such challenges in future. The coordination among various sectors is essential and desire to solve problems.

There should be a holiday or closed down twice in a month at religious places, river side, high traffic zones. People should continue with the good practices of lockdown.

The use of disposable face marks has largely increased. It would badly affect the natural environment. The littering is harmful. We should use environment friendly materials that provide equal safety. Thus care to be taken for proper dispose of it. Waste management system with latest machinery should to be utilized.

The public should practice which are good for our health and environment that learnt during the period of lockdown. The need to use of ecofriendly things to be expanded. we are also directly or indirectly responsible for the degradation of environment and we could also enhance the quality of environment.

Conclusion:

The world has become victim of pandemic. There has been drastic climate change affecting nature and its biodiversity and people. It has given us an opportunity to think over the situation and look into the matter reconsidering environmental policies to save our planet und ultimately reduction in pandemic. It is essential to check the positive impact on environment during this pandemic period, will remain by continuing good practices that would minimize effect on environment while economic development in the country. The Indian economy has been severe impact of pandemic along with the countries in the world. Naturally, India would try fastest economic recovery. Environment issues and its severity might be neglected or not be important in this time of pandemic. But economic development can be accelerated protecting environment. It also weakened the pressure on politicians and more power would be given in this situation of pandemic. They should work on sustainable recovery of the country. There is fear that positive effects on environment would be disappeared once everything normal. The lockdown period has given the nature healing time and we are observing and enjoying blue sky, chirping of the birds, clean air and water. It is responsibility of all of us to follow life that has less impact on our environment. The pandemic has directed us to work sincerely for better environment on this planet.

References:

1. www. India.com/world environment-day-2020-positive impact of covid19-lockdown on environment
2. edition.cnn.com/2020/03/31/asia/coronaviruslockdownimpactpolution-india
3. www.thehindu.com/scitech/energyandenvironment/article31746151.ece
4. James Poetzscher,The effect of Covid-19on India's air quality 12 May2020
5. www.investindia.gov.in
6. www.drishtiias.com/loksabharajyasabha discussions/coronavirus impact on environment
7. Wikipedia- encyclopedia.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Luminous Womanhood Emanates the Social Stigma of Menarche

Dr. R. N. Kalpana Devi
Asst. Prof. Dept of English
Avichi College of Arts and Science
Chennai-92. Tamil Nadu. India.

Introduction:

Women worldwide undergo lot of problems and challenges in their personal and professional life. They have to do multiple roles as a daughter, mother, or a industry person, an entrepreneur, a teacher and so on. The society has taboos regarding their desire, love and passion. A woman is expected to be pure, responsible, patience, swift at the same time smart enough to earn and share the burden of the family. She has to educate herself, work for the family, cook for the children, respect the elders, take care of the life partner, and do all the needy and necessary things as and when the situation demands. The question of when a woman takes care of herself? When she can act as she wants? When she will be her own self not surviving but living a wholesome of life? All these questions remain a question alone as there are no specific answers been given by people or even by women. The problem is many women do not know what they want. The uniqueness of women has been misunderstood by most of the men as kind and affectionate which essentially is the basic quality of women. The intelligence of woman has been taken granted as being proud and their professional passion as just a word shift.

Keywords: emanate, anemone, stigma, subjugation, mannequin, dichotomous, menarche.

Women centric Poets

The shift in the thought process of the society has to be brought out sooner or less. The modernization has swindled the feminine of woman and has put on a label of career woman and women centric professions. Being all these, do women are safe? Do they enjoy as much as they earn? Are they satisfied with their achievement, medals and laurels? There are endless questions but no straight answers. The poem of **Alice Walker‘s Desire** and **Malathi Maithri’s Proscribed Blood -1** gives a deep insight of the above raised questions.

Emanation of woman:

The poets describe the desire of women, how she has given life and remains a survivor at the end. A woman loses her pride and dignity to make a complete family. They suffer the anatomical and physiological changes from the teens to menopause. Not many women would talk on this view point. A mere overall prospective has been given by the writers or poets but not many ascribe to talk about the emanating aspects like menstruation, sex, body shaming and so on in their writings. The American poet Alice Walker and Tamil contemporary poet Malathi Maithiri has given dichotomous representation on these subjects in the given poems.

Malathi Maithri is a contemporary Tamil poet, feminist and social activist who has written poems on women to dishevel the traditions of Hindu puranic patterns. The poem **Proscribed Blood-1,** is about a goddess and the menstrual cramp representing the universality of womanhood. The poem was translated into English which has a wider reach in the International poetry forum.

The woman in Malathi’s poem is strong, caring, giving, sensual, tolerant and supersonic woman. The lines of the poem explain the pain a woman undergo during the menstrual cycle.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

The taboo of being a woman and to keep her away telling that it is a sinuous blood they are shedding for being born a woman is the cruelty rendered to her. In southern India the awareness of safe menstruation is very low. There are still some households to put their women in the cow shed for those three days calling her impure. The same men would go to temple to worship the goddess Shakthi who according to Hindu Mythology is the counterpart of the God Shiva. The devotees worship the form of God called as androgynous in Greek and as Arthanari Swaroopa (i.e., half man and half woman)in Hindu mythology which is the indication of man being equivalent to woman.

In the sanctum's dark stands
Our half-female Goddess,
Waiting on her one aching foot
Inside her stone prison,
Bolted shut and baking
In April's stifling heat
…….(Proscribed Blood-1)

Malathi has written the poem to make people realize that a woman is woman first and goddess next. People instead of lending a help would burden her more and the frustration of the goddess Shakthi during one such menstrual cycle has been recorded by the poet. It is also a statement that sometimes woman needs personal space, to be an individual, alone all by herself. The poet tells that the goddess Shakthi-half-female goddess sits in her archaic throne in the inner sanctum where she has been doing penance with Shiva to safeguard the people and universe. The irony is that the temple has become the cell, the confined place where the summer heat is unbearable.

Feeling extremely worn today
From the more copious than
Normal discharge of blood,
………………..…….(Proscribed Blood-1)

The mentally strongwomen or professionals get so tired of the menstrual cycle and sometimes could not cope with the overflow of blood because of work stress or the environment stress or the peri-menopausal syndrome. Malathi sarcastically says that even the goddess cannot be exempted from this plight and the tribulations of mortal woman with her daily chores are beyond words.

She asks Sivan to move away
To offer some relief to her body
How can I survive with this half-body
…………………………
For three whole days?
……………………….
I must sleep with my own body
She rips and throws Sivan away
With her left hand, and sits down
Once again in the vacant space
Of her age-old throne
All along the pathway around

The temple's perimeter are found
The bloodied tracks of a lone foot
© 2007, Malathi Maithri
From: Neeli (2nd ed.) …….(Proscribed Blood -1)
© Translation: 2008, N. Kalyan Raman.

The poetic lines tell us that she literally pushed away Sivan with her left hand shows her strength even at the fatigue state. The mind strength of woman is incredible but the physical abuse that woman undergo in daily life in the hands of society are beyond words. The trauma they undergo every month for three days till the menopause stage leave her half- minded, a dilapidated woman.

The goddess stretches her pathway around the temple to set out to be free spirit for the rest of cyclic days. The sequel of her man has been left behind and she has made a step forward to be independent not to be inter- dependant. The footsteps were the one which every woman has to take to make their father; husband and son understand the prowling pain that she has undergone for centuries for being a woman. Every woman has to extend their comfort to their daughters and daughter in laws as of what they have been subjugated for centuries should not be followed. The poem "Proscribed Blood-1" tells about the prohibition of woman and how their act was condemned by the society.

Woman's Desire

Alice Walker is an American poet and social activist has written the poem "Desire" which means a strong wish that anyone want to happen for them. The poet speaks of her desire comparing to her life pursuits.

My desireis always the same; wherever Life deposits me:…,

The assertion of a woman in a varied situation makes her bold and tells that whatever happens she would firmly rooted to life. The metaphor also implies that she is realistic to understand the problems a woman faces.

I want to shake out a fat broom
& sweep dried leaves
bruised blossoms
dead insects
& dust.
I want to grow
something.

The metaphor is that the woman would drive away the atrocities done to her as she would dust the floor with a duster. Alice Walker says that leaving the affected past there is a present life and she wants to prove her identity in the society

It seems impossible that desire
can sometimes transform into devotion;
but this has happened.
And that is how I've survived:
how the hole
I carefully tended
in the garden of my heart

grew a heartto fill it.(Desire by Alice Walker)

There is a difference in survival and living and many women at least would like to survive by changing the utmost desire into devotion. The vacuum in the heart that has created out of disappointment in love has left a hole or a gap that has to be nurtured to bring out the emotions to fulfill the voluptuousness love of a woman was poetically metaphoric.

Social Stigma- Discussion of the paper:

Alice Walker and Malathi Maithiri's poem reveal the desire and passion to break the stereotype woman. They try to establish themselves creating their space and identity. The universal womanhood has all the challenges highlighted by the poets. The equality of women has its pros and cons as the woman takes up a break in the profession viewing the body changes or factors that has been scrupulously ridiculed by their counter parts. The emanating anemone is a less discussed one not only to men but even among woman. There is no open discussion and it holds as a secret chamber of girls. This continued process of maintaining the social order if questioned by feminist forum will also be criticized for creating havoc in the society.

The aim of the paper is to discuss the askance chains of disdain that women undergo for ages and how the feminist poets have denounced to interdict the traditional society of woman taboos during menstruation. The desire that has been driven out of sensuality during three days is a common one as a woman's suppressed emotions to attain its orgasm. But the expression of want of sex by a woman is considered as characterless which also affects her personal freedom and potential thinking. This forces women to be confined in four walls and repress her thoughts as dumb as mannequins in the show room.

Conclusion:

The reading of the paper should bring an ideal change and a major shift in the thought process of people primarily in the women and broadly in men. Women are the elixir of life, the embodiment of reproduction but she has no say in the matters of her own body, deciding for a child, to express her lust for sexual life. This ghetto mentality should have a transformation and woman should be allowed to have their whims and fancies, personal spacing and individuality to be her own self.

Works Cited:

*Neeli,*Malathi Maithri,Publisher: Kalachuvadu Pathippagam, Nagercoil, 2007 (second edition) ISBN: 818935986X

Anthology of Modern & Contemporary Poetry, Alice Walker –Desire, Page- 48, Published by Writers & Artists Publishing 205 Lexington Ave, New York, NY10016

https://www.poetryinternational.org/pi/poem/12952/auto/0/0/Malathi-Maithri/PROSCRIBED-BLOOD-1/en/tile.

https://www.poemhunter.com/poem/desire-175/.

https://scroll.in/article/899292/only-a-fraction-of-worthy-modern-tamil-books-have-been-translated-says-n-kalyan-raman.

Effects of Globalization : A Study of Kiran Desai's *The Inheritance of Loss* and *Hullabaloo in Guava Orchard*

Heena Sharma
Research Scholar
Department of English
Chaudhary Ch. Singh University
Meerut, Uttar Pradesh
Email: heenasharma1191@gmail.com

Abstract:

Kiran Desai is an eminent immigrant writer, her themes are of human deprivation, trauma, identity struggle, discrimination on the basis of skin colour and indifferences but while creating all these stories by her magical pen, she woven global and multicultural experiences of herself in her writings. Her novels 'The Inheritance of Loss' and 'Hullabaloo in the Guava Orchard' makes an interesting social reading of globalization. Her novels focus not only on individual stories but also represent several other lives and their senses for themselves and life. Her second novel The Inheritance of Loss presents the sentiments and emotions of her own immigrant life with the characters of Biju, Sai and the judge Jemubhai Popatlal Patel while her debut novel Hullabaloo in the Guava Orchard present it's characters struggling for liberation and identity. Her characters are symbols of Indian colonial history and post colonial life. Desai's writing shows how globalization and multicultural identities are making people compromise with the circumstances to be fit into a fake world. This paper will study effects of globalization in both above mentioned novels of Desai with deeper interpretation and meanings.

Keywords: Globalization, Colonialism, Culture, Identity, Struggle, Society.

Introduction :

Globalization is a world wide phenomenon which is undeniable and hard to explain in words because of it's various aspects. It can be described as the internationalization of production, trade, labor, hospitality, services, communication, tour, travel and economical, political affairs. According to The United Nations Economic and Social Commission for Western Asia in 2002- " Globalization is a widely used term that can be defined in a number of different ways. It refers to the reduction and removal of barriers between national borders in order to facilitate the flow of goods, capital, services and labor…….. ".But when it comes to global literature and globalization of literature we can see numerous different phases of it. Globalization is the reason of the transfer of cultural heritage and identities across the world. In the words of Susie O' Brien and Imre Szeman- "........... all literature is now global, all literature is a literature of globalization".Literature and globalization are two separate areas of but both share some similar points in their structure; both affects each other interactively. This inter connectedness of literature and globalization gave rise to a new term World Literature which is first used by Johann Wolfgang von Goethe referring to the spread of literature from one country to another. Generally world literature refers to the works which are translated into multiple languages and circulated from country to country. As literature travels across the barriers of boundaries it become a unique cultural artifact. The study of these cultural artifacts is a powerful way to analyse global studies because it consists of so many themes from every corner of the

world. It provides insight in different cultures, civilization, experiences which helps to understand the way this world run. Many writers from various parts of the world writes on the themes based on cross cultural experiences and these writings making the strong foundation for global literature. Writers like Derek Walcott, Nadine Gordimer, Chinua Achebe, Salman Rushdie, Gayatri Spivak, Maya Angelou, Arundhati Roy and Kiran Desai wrote literature on global front but these names are not enough to count. Kiran Desai, a well known name in international scenario of literature famous for her novels based on global themes in regional settings. This paper will analyse her two works in global view.

Need of Global Themes in Literature :

Literature is the mirror of society. Themes of real life experiences find place in the imaginative world of writers. The current trends, interpretation and perceptions reflects themselves in contemporary novels. All literatures of the present world whether it is British, American, Australian, Canadian, South African or Indian literature shows richness of content and form with themes of personal, social issues, protest and political agendas. When it comes to Indian novels after post colonial period, one can see the thought, imagery and consciousness of his own country with familiar story line and trends. It is necessary and also it is writer's social duty to raise the issues of contemporary trends in his/her creations. Today's Indian novels reflected the social, economic, cultural and political changes, women and her plight, struggle for self respect. Mythological stories also found significant place in modern fiction. But when we talk about the Indian literature of past two or three decades, it can be clearly analyse that now we have much celebrated creations like The God of Small Things by well known writer Arundhati Roy and many other rewarded creations. Indian fiction earned acclaim in both country and abroad because of the originality and intense spirit of themes. Indian women novelists have successfully taken Indian fiction on the new heights of glory with their consciousness and feminine sensibilities. Their fiction is a grand portrayal of real life scenes and society which leave an unremoving imprint on reader's mind. The primary aim of this paper is to observe Kiran Desai's The Inheritance of Loss and Hullabaloo in Guava Orchard in the global scenario. Kiran Desai won Man Booker prize for her novel The Inheritance of Loss. This novel confirm the outstanding development of the Indian English novel in comparison of British writings.

Globalization in The Inheritance of Loss :

This novel is set in America, India and sometimes in Britain, follows the lives of immigrant characters and their stories. It's theme mainly centred around the dominance of U.S. capitalist society because of it's colonial legacy which results in torture of foreign immigrants. This novel tells us about the cultural values and identity crisis of people who are outsiders and come to U.S. for a better future and employment. This novel is set in the backdrop of migration, decolonization, post colonial situation, quest for identity and survival to live in an unknown culture and country which makes it global in spirit. It shares the inequality of power, exploitation based on skin colour and broken values in the modern world with us.The Inheritance of Loss deals with all related effects of colonialism and globalization on Indian people especially who wants to leave their country for job in U.S. started with Jemubhai Popatlal Patel, a retired Cambridge judge, lives in Kalimpong with her orphaned daughter Sai and his cook. Desai created the story of homelessness, exile, displacement, migrants in US and community crisis in Indian settings. With the character of Biju, who is struggling in America for a job according to

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

his father's desire, Desai delineate the American dream which become a threat to individuality in globalization. To express this ideology Desai herself said in the words of Saeed where he advise Biju in the novel as "Still a world my friend where one side travel to be a servant and the other travels to be treated like a king, you want your son to be on this side or that side".Apart from the struggle of characters we can see the imprint of westernization on characters like the judge Jemubhai Patel who's seen copying western culture throughout the novel in the very beginning he plays chess a western game and her daughter Sai reads a geographical magazine in English both the judge and Sai waits for things to be done for them by the cook and judge exhibits his frustration when not been able to have tea and dinner on time. All these are British customs when the boys from GNLF sneek into the judge's house they make judge to do things for themselves which are beneath social standing according to the westernized judge. The conflict for a separate nation by Nepalese show the differences between culture, language and values of native people. With all this the judge's house is a true representation of colonialism because it was built by a foreigner architect using western architecture. Like his house the judge feels like an alien in his homeland because he got education in foreign university and followed British culture.

On the other side Biju's storyline in U.S. provide a glimpse of globalism which is an extension of colonialism in modern sense, it makes Biju feels very low and second class citizen in U.S. because Americans reason so. The green card episode where Biju loose his job due to green card check ,sets the incidents of fear and torture in Biju's life. It shows the 'shadow class' in America consists of undocumented migrants and workers. When Sai ordered a globe from America sets an example of globalization which makes the world the smaller but only for wealthy people. Another example of globalisation is that kind of cuisine in U.S.restaurant which is not native and also shows bias American thinking where cuisines and other material things from outside are more valuable than the people who work there. When customers complain about the smell of the food and people who cook it shows that commodities of another culture are valued more than the people.In the case of Sai when she came to live with her grandfather after her parent's death,presents judge's satisfaction when he come to know that Sai has an English upbringing and can adjust in his own westernized house in India. Sai's father job demonstrate the globalisation where he was recruited by the Russians and another one in Air Force where he was allowed to travel the world. With many other episode Desai presents the themes of sensitivity, hybridity, insurgency, racial discrimination, identity crisis and displacement. Novel's title indicates the loss of ancestral roots like the judge lost his wife and respect of his parents because of his love for western culture. Sai lost her love because of her western manners and habits, Biju lost his self-respect in U.S. Gyan lost his love because of his failure to accept change. All characters experience some kind of loss due to globalization ,they lost their traditions this is the reason why they face difficulties. This novel tells us in a perfect manner that it's characters face identity crisis due to globalisation, multiculturalism and commercialization.

Elements of Globalization in Hullabaloo in the Guava Orchard :

Kiran Desai follows follows the same path which her mother Anita Desai took for her literary creations but the basic difference between mother daughter duo is that Anita Desai follows patriotic globalisation while Kiran Desai follows the globally Global themes, explore deeper and brilliant colours of humanity because she brought up in the new age of global

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

advancement .In her debut novel 'Hullabaloo in the Guava Orchard' she introduce a small town of Shahkot which become active when Sampath a clerk from middle class gain popularity as a hermit by escaping his life. The novel starts with the draught in the town Shahkot and dreams of Kulfi Chawla. Themes of the novel 'Hullabaloo in the Guava Orchard' ranges from local to global structure in starting novel explain a draught which is connected with Kulfi's pregnancy. When Sampath the protagonist of the novel born immediately flood and rain comes to Shahkot streets. When Sampath escape his home and start living on the top of a tree in guava orchard, he become a local Guru who gain the popularity and respect from local residents. Desai represents Coca Cola's return in India in 1993 by Sampath's escape to the orchard which represent economic liberalization first Kulfi and Sampath then rain symbolised a new beginning for the village likewise Coca Cola and multinational corporations got a new start in India. Though the novel focused on the local but it's narrative as an allegory of globalization in the region expands and theorize the world or global literatures. Hullabaloo in the Guava Orchard emerges as a perfect rewriting of Jameson's maxim which is : ".....all third world literature is national allegory", it presents local literature as an allegory of globalization. It's narrow geographical space allegorically presents a globalized centre with the help of themes of alienation, escape, freedom, struggle of identity. Sampath's father uses his son's fame, wisdom and spirituality as a commodity which is an important trait of globalisation where commodity and products have more value than humans and feelings. Ammaji and Mr. Chawla uses Sampath as an advertiser for their businesses, as Ammaji use Sampath's name in selling the snacks and Mr. Chawla use Sampath's popularity to sale his guru offerings which he collects at the end of the day and sells again next day for profit. Here we can feel the capitalist modernity for which we can give up our ethics,relations and roots. The novel's criticism of globalization reveals the postcolonial traits too. Kulfi starts cooking project for which she needs supplies like spices, herbs and the other material which are available only in the far seas, forest Savannah, ocean and ice shelf which knows no boundaries and present the ideology that there is nothing called sacred. She also frees herself from her wifely duties and starts living according to her wish. All these are perfect examples of globalisation although this small novel remains limited in place, characters and story line but allegorically it shares global issues.

Conclusion :

Globalization can be viewed as an integration of regional economies, societies, cultures, products, wages and technology with worldwide networks. But when globalization comes into literature it works as a medium to transfer culture from one country to another with the help of literary texts and publications.Kiran Desai's The Inheritance of Loss presents globalisation in a new kind of fiction that may be better called as cosmopolitan than post-colonial because it moves beyond the cultural boundaries. In Hullabaloo in the Guava Orchard Desai depicts the theme of a middle class family's struggle to fulfill its dream and desires and to step out of their lower status in society. Both novels are a wonderful depiction of multicultural global society. The fabric of the themes of both novels is surprisingly woven with the threads of globally mixed culture and colonial traits of culture and racial discrimination. By presenting the themes of cultural hybridity, global multiculturalism, global fraternity, consciousness and wisdom Desai writes a harmonious saga of global humanity at large and create an amazing response to colonialism.

References :

- Rizvi. F. Nuzhat. 'Conflicts of Globalization: A Study of Kiran Desai's The Inheritance of Loss'. IOSR. The Journal of Humanities and Social Sciences. e-ISSN:2279-837, p-ISSN:2279-0845.PP 16-19.ICAET (2014).
- Pandey Prasad Sanjay, Wani Ahmad Imtiyaz. 'The Crisis of Identity in the Era of Globalization:A Study of Kiran Desai's The Inheritance of Loss'. IJRTE. ISSN:2277-3878.Volume 7.Issue 6S3.April (2019).
- Fehskens M. Erin. 'Desai's Hullabaloo in Guava Orchard as Global Literature'. CLCWeb: Comparative Literature and Culture. ISSN:1481-4374.Volume 15.Issue 6 (2013).
- Chandramani. Mr. Reddy G Bala Krushna. 'Kiran Desai's The Inheritance of Loss: Elements of American Dream and Globalization'. IOSR Journal of Humanities And Social Sciences. e-ISSN:2279-0837, p-ISSN:2279-0845.Volume-11, Issue 2.(May-June 2013).
- Deshpande Shashi. The Globalization of Literature. National Institute of Advanced Studies. IIS Campus. Banglore India. Lecture (2001).
- Bhatt Dr Kamlesh Kumar. Global Issues and Thematic Concerns in the Novels of Kiran Desai:Response to Colonialism. IJELLH. Volume 2 Issue 1.April (2014).

Internet Sources:

- researchgate.net
- onlinelibrary.wiley.com
- litcharts.com
- shodhganga.inflibnet.ac.in
- https://www.encyclopedia.com
- https://www.jstor.org

Swami Vivekananda : A Mystic Poet

Mr. M. Nallakurumban
Assistant Professor of English
Arul Anandar College (Autonomous) Karumathur, Madurai
Tamil Nadu - 625514, India.
Email Id: naku8688@gmail.com

Abstract:

Mysticism is like surrounding of selfhood. It is the practice of a direct experience of God and it is perused through meditation, contemplation, fasting including other forms of self-denial. The practitioners of mysticism are known as mystics. Mystics believed that there is a deeper, more fundamental state of existence hidden beneath the appearance of day-to-day living. The ultimate goal of a mystic is to establish some relationship with God. There are many mystic poets in India who tried to express the inexpressible through their writings. Mystic poets tried to reach out to the mystical plane through the destination, antinomies, tensions and quarrels. In Indian Writing in English Poetry, Swami Vivekananda was considered as a typical mystic poet. In the charmed wonderland of verbal melody, poets are voicing forth their vision in adoration of everlasting love and universal truth. One such an extraordinary mystic poet is Vivekananda.

Keywords: Mysticism, Self-denial, Mediation, Contemplation

Introduction:

Swami Vivekananda was an Indian Hindu monk, Philosopher, a social reformer, a world traveler, a historian, a yogi, a writer, an eternal source of inspiration and a chief disciple of Saint Ramakrishna. Swami Vivekananda was closely associated with the Renaissance in India. He was a well-read scholar and learned many things by his visit as a wandering monk. Whenever he found leisure time, he made use of it by reading varies kinds of books. He was not only studied books related with one religion but the books belong to all the major religions in the world. Because of these wide learning, he was able to preach and teach his universal ideas through his speeches and writings. The former Prime Minister Jawaharlal Nehru in one of his lectures articulated that, 'I think that it would do a great deal of good to the present generation if they also went through Swami Vivekanada's writings and the speeches and they would learn much' (Singh 21).

The Writings of Swami Vivekananda:

Swami Vivekanada was one of the prominent writer in Indian Writing in English. His ideas and teachings are published in the book entitled as *The Complete Works of Swami* by the Advaita Ashrama, published in nine volumes. Most his writings dealt with Hinduism and the philosophy of Vedanta. As an Indian writer in English, he wrote many poems, songs and hymns. Most of his poems were mystic in nature and some of the poems were written of great ecstasy. Swami Vivekananda's devotees and admirers have known him as a poet. His thoughts belonged to higher plane and had an aesthetic sense of saint and seer. It will be more interesting to read his poems which have mystical elements and universal truth. These are not only the creations of poetic mind but also of expressions of spiritual joy. He was a mystic of the highest order and had experienced of universal truth and reality of life. His poetic art and choice of words are unique. In *The Life of Swami Vivekananda and the Universal Gospel*, Roman Rolland points out that the

importance of Swami Vivekananda and Aurobindo in the History of Indian Writing in English and its development as,

> "It was thought appropriate that the anthology should begin with one of the profoundest living Indian English poets (Aurobindo) his name and his poems will be in the nature of blessings. And as it happens that the anthology closes with Swami Vivekananda, another profound singer of spiritual truth" (Rolland 245)

The Mystic Elements in the Poems of Swami Vivekananda:

Swami Vivekananda wrote 33 poems including two translations, eight in Bengali, and four in Sanskrit and one in Hindi. From these poems, *In Search of God*, *Light* and *Kali the Mother* stand out as the best example to examine the mystical elements.

In Search of God is a poem which was written in the letter to Prof. John Henry Wright. Swami Vivekananda wanted to thank the Professor for introducing him to the president of the Parliament of Religion, Chicago. Swami Vivekananda started a letter with a poem. He also remarked, "Here are a few lines written as an attempted at poetry hoping your love will pardon this infliction" (Vivekananda 42).

In *In Search of God*, Swami Vivekananda expressed his urge and search of God. He tried to see and find God in all the religious places and also by reading scriptures like Bible, Vedas and Koran. He compared himself as child that was lost in the forest. He expressed 'My God, My love, where are thou gone'. He spent many days and nights in meditation. But his urge to see Him was flaming him like fire. His heart was broken into pieces. He chanted all mantras and repeating all holy names and but nothing helped him to attain the ways of Lord. In resentment, he was crying like a child as,

'*Like a child in the widest forest lost*
I have cried and cried alone.' (Vivekananda 3)

Finally, Swami Vivekananda heard a husky gentle voice which had magic touch of soothing his felling. The perpetual voice called him 'My son'. This was the first mystic experience of the poet. Swami tried to locate the place from where the voice came as,

'Meseems I hear Thee whispering sweet
My love , I am near,
*I am near' (*Vivekananda 5*)*

He searched in all directions and heard only the divine voice. The godly voice gave him a feeling of intense pleasure and his soul became calm. Sudden brightness illuminated the poet's soul and heart opened wide and he cried in joy and experienced the supreme bliss of God which mystified him. He was searching for God from one end of the world to other but found Him enthroned in majesty in his own heart. Afterwards he experienced God in the moon, bright star and glorious sun. He believed the statement of the Upanishadic - God manifests himself as beauty in nature and in the songs of birds. This kind of mystical experience made Swami Vivekananda declared that he was not afraid of a thousand deaths as long as he could hear the divine voice. The voice was like that of mothers song lullaby to make baby sleep. Swami Vivekananda accepted the divine power of God who existed everywhere and he himself a part of it.

The next poem taken for a study is *Light*. This poem is also written to Miss Josephin in 1900. In *Light*, the poet searched a reason behind his sorrows and he could not find any but the soul of light in him saying that everything is all right as it really is. The sacred light is ready to

provide reason and ultimately proving that human beings are the cause of all their joys and sorrows.

I look behind and after
And final that all is right
In my deepest sorrows
There is soul of light (Vivekananda 34)

The next poem taken for consideration is 'The Song of Fire'. This is also from the collection 'In Search of God and other Poems'. The Song of the Fire was written to Miss Mary Hale on 15th February, 1985 from New York. This poem is an interesting correspondence. The circumstance that led to this is correspondence. Miss Hale had tendered him some advice not to state his position too strongly and thus offend society. But Swami Vivekananda was uncompromising. He stuck to his position and his response in his letter of 1st February 1985, and he was full of fire of the fearless sunyasin. This slightly hurt Miss Hale. He wanted to alleviate her felling. So Swami Vivekananda wrote her in verse in order to show his asserting his position.

The next poem taken for study is '*Kali, the Mother*'. It is a poem from the selections of *In Search of God and other Poems*. Vivekananda wrote the poem during his stay at Kashmir. In this poem, he worshipped the terrible form of the goddess. After the death of his guru, the Saint Ramakrishna Swami Vivekananda tuned the song *Kali,* the Hindu goddess. Kali to him was not the three feet idol but something more the omnipotent power. He had a chance to see the Kai through the help of his Guru but here he understood the Kali as 'Time Incarnate'. Later, he became a worshipper of Kali, which he felt was his "special fad". The poem began with a graphic narration of the tumult of the universe where he shows how the whole universe is a stage for the goddess's terrible and frenzied dance. Kali has created terror in the hearts of beings and spread devastation and death. It is her duty and it seems as if every step she takes is the knell of the world.

For Terror is Thy name,
Death is in Thy breath,
And every shaking step
Destroys a world for e'er.
Thou 'Time', the All-destroyer!
Come, O Mother, come! (Vivekananda 25)

In spite of such devastation, Swami Vivekananda is blissful mood rejoicing in a mad dance of the mother and welcomes her. There is neither a subject nor on object to feel terror. The terror is transcended what is revealed is mother herself behind the terror. Kali, the devouring time is however, only to be worshipped. The misery and destruction that she had caused were only apparent and they really challenges to our faith. One is not mature; it will ignore the terrible aspect of reality. Only those who can understand the pleasant and painful aspects of reality and who can go beyond and can have the real contact with Kali. Only such people can see the Kali as a supreme Goddess. This is mystery to all people.

Conclusion:

Swami Vivekananda was essentially a religious man, a mystic poet and philosopher. To the world offered a message of a shared mysticism, spirituality and the harmony of world religion. His spirit of rational faith continued throughout his life. In the poems of Swami

Vivekananda, one can fine true picture of God. As he affirms, his faith in God so do the reader while reading his spiritual poetry. Hence it would not be paradoxical to say that Swami was a real mystic.

Work Cited:

Khatri, Chhote Lal. *Vivekananda Voices and Vision*: A literary Perspective. Delhi: Authorspress, 2008. Print.

Murti, K. V. Suryanarayana. *The Poetry of Vivekananda*, Kohinoor in the Crown (Critical Studies in Indian English Literature). New Delhi: Sterling Publishers Private Ltd., 1987. Print.

Prasad, Akhaur Rajendra. *The Poetical Corpus of Vivekananda*, Indian Writing in English. Krishna Nanda Sihna (Ed.). New Delhi: Heritage Publishers, 1979. Print.

Rolland, Roman. *The Life of Swami Vivekananda and the Universal Gospel*. Trans. E. F. Malcolm-Smith. Calcutta: Advaita Asrama, 1988. Print.

Singh, Mahendra. *Dalit's Inheritance in Hindu Religion*. Kalpaz Publications: New Delhi, 2009. Print.

Vivekananda, Swami. *In Search of God and Other Poems*. Kolkatta: Advaita Ashrama Mayavati, 2009. Print.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

A Study of Cropping Pattern in Maharashtra State

Dr. Shivaji Shankar Maske
Associate Professor
Department of Geography
Sangameshwar College Solapur

Abstract:

Agriculture is an important use of land. Cropping pattern means the proportion of area under various crops at a point of time and space. Cropping pattern in agriculture is among other things, ultimately governed by the farmers cropping choices in individual farms. This implies decision making on the part of the farmers in favors of one or preference for one over other competition crops. These choices are directly governed by specific purpose for which the crops are to be grown and these are conditioned by geographical factors and modified by the emergent social and economic circumstances.The aim of present paper is to assess study the cropping pattern of Maharashtra state. The entire investigation is based on secondary sources of data. The secondary data obtained from census handbook of India, Government of Maharashtra, Economic Survey of Maharashtra, handbook of basic statistics of Maharashtra state and Various Books to related water resource. Collected data is processed and presented in the forms of tabular and graphical.It is observed that the economy of the region is based on agriculture and industries. Out of the total geographical area more than seventy per cent area is under cultivation. Cereals, pluses, oilseeds, sugarcane, fruit and vegetables etc are growing in the study region.

Keywords: Crop, Croppingpattern, Gross cropped area,Cereals, Sugarcane, Jawar.

Introduction:

Agriculture is an important use of land. Agricultural landuse refers to the proportion of area used to grow different crops during the agricultural year. Whereas cropping pattern means the proportion of area under various crops at a point of time and space(Shete S. T.2002). Cropping pattern in agriculture is among other things, ultimately governed by the farmers cropping choices in individual farms. This implies decision making on the part of the farmers in favors of one or preference for one over other competition crops. These choices are directly governed by specific purpose for which the crops are to be grown and these are conditioned by geographical factors and modified by the emergent social and economic circumstances.

Maharashtra could be considered as one of the diverse states in India. The state consists of Konkan, Western Maharashtra, Marathwada and Vidarbha region. In this region are different types of natural, physical, social and economic conditions. These conditions influence the agricultural development. Agriculture in Maharashtra plays important role to the rapid economic development of the state. About 70 percent of the population of Maharashtra is engaged in agriculture. The area under agriculture, about 68.31 Percent of the geographical area is under agriculture. Two types of agriculture subsidized and commercial are practiced in the state.

Objectives:

The main objective of the present research work is to have detailed study cropping pattern in Maharashtra state of India.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

Data Base And Methodology:

Present study is based on secondary sources of the data. The secondary data is obtained from census of India, Government of Maharashtra, Economic Survey of Maharashtra, State census handbook, State Gazetteers, State statistical department and socio-economic review, Agriculture department government of Maharashtra state and Various Books to related agriculture. Collected data is processed and presented in the forms of tabular and graphical.

Study Area:

Maharashtra State is one of the important Western and Central state in India. However, Maharashtra is located in the Deccan region of India. The state Maharashtra lies between 15°44'North to North 22^{0}6 latitude and 72°36' East to 80° 54° East longitude. The study area is situated Deccan plateau. The area is demarcated by Satpura Range on the North and Arabian sea on the West. The State is surrounded by Goa and Karnataka States in South, Andhra Pradesh in Southeast, Gujarat, Dadra and Nagar Haveli and Madhya Pradesh in North, Chhattisgarh in east and Arabian Sea in west. The state is one of the most important states of India, both in terms of area and population. Maharashtra state is the third largest state (in area) in India after Rajasthan and Madhya Pradesh. Maharashtra state covers an area of 307713 Sq. km. In the state Ahmednagar (17413 Sq. Km) is the largest district in area and the smallest is Mumbai City (67.7 Sq. Km) tahsil. The state extends about 800 km from East to West and about 720 km from North to South. As well as Maharashtra has coastline of 720 km. Maharashtra state is the second largest state (in population) in India after Uttar Pradesh. The total population of the state is 112372972 as per 2011 census. Thane is the largest district in terms of population (11054131) and constitutes about 9.84 per cent of total population of the state. However Sindhudurg is the smallest district with population 848868 which is barely 0.8 per cent of state. Mumbai is the capital of Maharashtra state. Nagpur is second capital as well as winter capital of Maharashtra state. There are 36 districts having specified divided by six administrative divisions in Maharashtra state. Entirely in the Godavari, Krishna, Tapi, Narmada and Bhima river basins which is a part of the state.

Analysis:

Cropping pattern of the study region is typical of an under developed agricultural economy. The area under study grows a variety of crops. In the study region most of the crops are grown during kharif and rabi seasons due to peculiar climatic conditions and traditional methods of cropping in the area of well irrigation.Most common practice adopted by the farmers is that in kharif crops of short duration like bajara, maize, mug, groundnut etc. are sown followed by rabi jawar. In areas of well irrigation farmers use to practice three crops in a year. For the purpose of analysis principal crops grown in the state are show table 1 and Fig. 1.

Cereals Crops:

Out of the total gross cropped area cereals occupies 8990 (000 ha) 41.69 percent area in the study region. Cereals include Jawar, Wheat, Rise, Bajara and Maize etc. Among the cereal crops Jawar is first rank and occupy the 4060 (000 ha) 45.16 percent area. It is sown both in Kharip and Rabbi Seasons but more area brings under Jawar in Rabbi Season. Jawar is well adapted to the environment and provides not only food for people but also fodder for livestock (Mulani S. M., 2010). Solapur, Osmanabad, Beed, Latur, Ahmednagar, Beed, Nanded, Parbhani

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

etc. are the important district about Jawar production in the state. However, Rice (16.88 percent), Wheat (14.53 percent), Bajara (11.51 percent) and other cereals (11.90 percent) area occupied in the state.

Table 1: Area under Principal Crops in Maharashtra (2010-2011)

Sr No	Crop	Area (000 Ha)	Area in Percent
1	Cereals	**8990**	**41.69**
	i. Rice	1518	16.88
	ii. Wheat	1307	14.53
	iii. Jawar	4060	45.16
	iv. Bajra	1035	11.51
	v. Other Cereals	1070	11.90
2	Pulses	**4038**	**18.72**
	i.Tur	1302	32.24
	ii. Gram	1438	35.61
	iii. Moong	554	13.71
	iv. Udid	482	11.93
	v. Other Pulses	262	6.48
3	Oil seeds	**3624**	**16.80**
4	Sugarcane	**965**	**4.47**
5	Cotton	**3942**	**18.28**

Source: Economic Survey of Maharashtra 2011-12.

Pulses Crops:

Out of the total gross cropped area pulses occupies 4038 (000 ha) 18.72 percent area in the study region. Pulses include Tur, Gram, Mung, Blackgram, Kulith, Matar, Matki etc. Among the pulses crops Gram is first rank and important crop occupy 1438 (000 ha) 35.61 percent area. It is observed that these crops are more concentrated in drought area in Maharashtra state. However, Tur (32.24 percent), Moong (13.71 percent), Udid (11.9 percent) and other pulses (6.48 percent) area occupied in the state.

Oil Seeds:

Oilseeds which grown in the study area includes Groundnuts, Sunflower, Saflower, Soyabeen etc. Out of the total gross cropped area oilseeds occupies 3624 (000 ha) 16.80 percent area in the study region. Osmanabad, Latur, Nanded, Solapur, Satara, Ahmednagar, Dhule etc are the important district in Maharashtra.

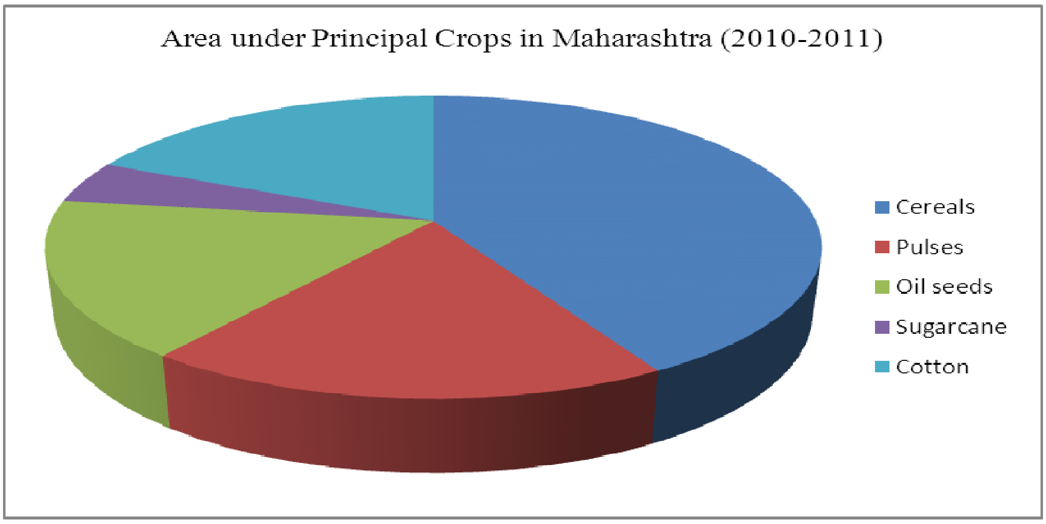

Fig 1

Sugarcane:

Sugarcane is the important cash crop in the study region. Out of the total gross cropped area sugarcane occupies 965 (000 ha) 4.17 percent area in the study region. Sugarcane is largely responsible for the economic transformation of the area. It is observed that Kolhapur, Sangli, Pune, Satara, Solapur, Nashik, Ahmednagar etc. are the leading regarding the area under sugarcane cultivation in the state. Water requirement of sugarcane varies from 1200 to 3500 mm depending on the yield level, crop duration and the climatic condition. It means this crop more requirement of water to comparisons to another crop.

Cotton:

Cotton is another important cash crop in the study region. Out of the total gross cropped area only cotton is occupies 3942 (000 ha) 18.28 percent area in the study region. Marathawada and Vidharba are the most important regions production of cotton in Maharashtra state.

It is observed that the total cultivated area about seventy percent is under food crops and thirty percent is covered with oil seeds, cotton and other fiber and fodder crops. Jowar, Bajra, Wheat and Rice are the important food crops and Cotton, Sugarcane, and Oilseeds are important cash crops of the region under study.

Conclusion:

Cropping pattern of the study area is typical of an under developed agricultural economy. Cereals (Jawar, Wheat, Rise, Bajara and Maize etc.), pluses (Tur, Gram, Mung, Blackgram, Kulith, Matar, Matki etc.), sugarcane, fruit and vegetables (Mango, Chico, Papaya, Banana, Custard apple, Pomegranate, Grapes etc. fruits and Tomato, Onion, Brinjal etc. vegetable), oil seeds (groundnuts, sunflower, saflower, soyabeen etc.), cotton and other fiber crops and other crops are growing in the study region.Cereals are the dominant crops occupying major portion41.69 per cent of the cultivable land in the year 2010-11. Followed by pulses (18.72 per cent), oil seeds (16.48 per cent), cotton (18.28 per cent) and sugarcane (4.41 per cent)in the study region.Jawar is the domiant crop in the study region and occupying over 46 per cent of the cultivable land.

References:

1. Chouhan, T. S. (1987): Agricultural Geography: Case Study of Rajasthan State. Academic Publishers, Sangee-Ji-Ka-Rasta, Jaipur.
2. Government of Maharashtra (2012): Economic survey of Maharashtra 2011-12, Directorate of economics and statistics,planning department,government of Maharashtra, Mumbai.
3. Government of Maharashtra (2012): Handbook of basic statistics of Maharashtra State 2012. The director of economics and statistics, government of Maharashtra, Mumbai.
4. Government of Maharashtra (2017): Statistical Abstract of Maharashtra State 2010-11, Directorate of Economics and Statistics Government of Maharashtra Mumbai.
5. Majid Hussain (1979): Agriculture Geography. Inter India Publication, Delhi.
6. Mulani, S. M. (2010): Regional planning for socio-economic development in Solapur district. Unpublished Ph. D. thesis submitted to Solapur university, Solapur. P. 57.
7. Patil, P. N. (1984): Agriculture in Drought Prone Area: A case Study of Solapur District. M. Phil. Dissertation Submitted to Shivaji University Kolhapur.

8. Phule, B. R. (2002): Pomegranate Cultivation in Solapur District: A Geo-economical Analysis. Unpublished Ph. D. Thesis Submitted to Shivaji University, Kolhapur.
9. Shete, S. T. (2002): Spatial organization of central places in Solapur district. Unpublished Ph. D. thesis submitted to S.R.T.M. university, Nanded. p. 56.
10. Singh Jasbir and Dhillion, S. S. (1984): Agriculture Geography. TaTa Mcgraw-Hill Publishing Company Limited, New Delhi.
11. Dr. D. C. Kamble (2018) "Irrigation Pattern In Malshiras Tahsil Of Solapur District: A Geographical Analysis." Review of Research ISSN2249-894X, impact factor: 5.2331(UIF), Volume, Issue-9 Pp-74-77
12. Tupe, B. K., Gadekar, D. J., Mhaske, P. H. and Lawande (2010): Agriculture Landuse and Crop Pattern in Rahta Tahsil of Ahamadanagar District in Maharashtra State. Maharashtra Bhugolshastra Parishad. Vol. XXVII. No. 1.

‘RESEARCH JOURNEY’ *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Impact of Jalshiwar Yojana on the Growth of Income in Drought Prone Area (A Case Study of Village Dhamangaon in Barshi Tahsil of Solapur District)

Dr. Vijaykumar Kamalakar Pukale
Head, Dept of Geography,
Sou. SuvarnlataGandhi Mahavidyalaya, Vairag,
Tal- Barshi,Dist- Solapur (Maharashtra state)
Email:vijaykumarpukale123@gmail.com
Mb-9850246406

Dr. Nagnath I. Dhayagode
Associate Professor
Head, Department of Geography.
Walchand College of Arts and Science, Solapur
Mb-9860136743
Email. nagnathdhayagode@yahoo.in

Abstract:

Due to high variability and inadequacy of rainfall irrigation is essential for successful agriculture particularly in the drought prone area, where rainfall is inadequate uncertain, and unpredictable. These areas are prone to drought and famine condition due to partial failure and delayed arrival or early withdrawal of monsoon. Irrigation is basic determinants of agriculture because its inadequacies are the most powerful constraints on increase of agricultural production.

The Maharashtra Government in India has launched Jalyukta Shivar Abhiyan is to establish belief in a farmer that evert drop of rainwater is owned by me and it should be percolate in my land. (Kamble, 2018) The main objective of the program is to store and manage the water resource and use them for agriculture in those areas were farmers are suffering from low rainfall and irrigation problem. Due to the impact of JalshiwarYojana most of the agriculture land come under irrigation which lead increase net sown area and finally it impact on the increase of agriculture production and farmers income. This paper is mainly based on primary data. To examine the impact of JalshivarYojana on increase irrigation and agriculture production the Pearson’s Coefficient of Correlation, Coefficient of determination and regression technique has been utilized. (Kamble D. D., 2018) This study reveals that there is high positive correlation between irrigated area and per acre net sown area in Dhamangaon village. It is found that increase of one acre irrigated area causes for an increase of 5.6809 thousand Rs per farmer’s income in Dhamangaon Village

Keywords: *Irrigated area, Net Sown area,Correlation, Regression.*

Introduction:

Agriculture can contribute significantly to overall development as it provides increased food to surplus the growing population, it help to extend the secondary and tertiary sectors, increases rural incomes and improves the welfare of the rural population of the region. Finally agriculture development also brings about social and cultural development as increased per capita income in rural areas in variably results in increased literacy and level of education which are conductive for social transformation. (Noor Mohmmad, 1995)

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

The JalyuctShiwarAbhiyan to make Maharashtra state drought free by 2019. Several part of Maharashtra state still facing the shortage of water problem. Maharashtra is a drought prone area especially its region of Vidharbha and Marathwada. Due to this the farmer cannot fulfil their needs of water for agriculture. The project involve the deepening and widening of stream, construction of cement and earthen stop dam, work on nullahs and digging of farm pounds. The scheme has objective to store and manage water resources and use them on those areas where farmers suffering from low rainfall and irrigation problem. (Mane, 2019)

Due to high variability and inadequacy of rainfall irrigation is essential for successful agriculture particularly in the drought prone area therefor the abhiyanJalyuctShiwar play important role. It help to increase area under irrigation which positively related to increase net sown area ultimately it increase agriculture production which resulted to increase farmer's income.

Study Region:

The Village Dhamangaon lies in Southern part of BarshiTahsil of Solapur District. Which is a part of drought prone area of Maharashtra. Absolute location of village is 18^{0} 08′ 30″ North latitude and 75^{0} 85′ 00″ East longitudes. The geographical area of village is 607 Sq. Hectare. The average annual rainfall of the village is 75 mm and average relative humidity is 36 percent. The total population of the village is 2900 according to 2011census. Out of the total population 70.00 per cent population is engaged in agriculture sector. The share of cultivators and agricultural labors are 76.21 per cent respectively in the working population. It indicates that the agriculture is the main activity in village Dhamangaon. The village has hot and dry climate, with an average annual rainfall of 565 mm. Ground water irrigation is the major source for irrigation. (Shinde, 2009)

Objectives:

The main objective of this paper is

1) To study the impact of Jalshiwar on Agriculture income in study region.

2) To estimate the rate of change in irrigated area due to Jalshiwar in relation to change in agriculture production and farmers income.

Data collection and Methodology:

In order to meet these objectives the relevant information and data regarding increase irrigated area due to Jalshiwar and agriculture income are collected from Primary sources. For which special questionnaire is designed and field survey has been made to obtain primary data. During the field survey, 26 farmers are surveyed, out of 310 house hold. Which constituted about 8.21 per cent to total house hold. Information also collected from gram panchayat office.

Collected rough data has been processed. To examine the impact of increase of irrigated area due to Jalshiwar on the increase of agriculture income the Pearson's Coefficient of Correlation technique has been utilized. The degree of relationship by considering of irrigated area as an independent variable 'X' and increase agriculture income as dependent variable 'Y' is measured.

The functional form of linear relationship has been measured by using regression equation Y on X i.e. $y = a + bx$. The rate of change in dependent variable has been estimated with the help of 'b' coefficient, which is the line of best fit. The 't' test is used with the view to

understand the confidence level. Analysis of the study has been made with help of the statistical techniques and on the basis of this results and conclusion is drawn.

Increase Irrigated area Due to Jalshiwar in Dhamangaon village:

The table-1.1 indicates that on an average the village as a whole has increase 2.038 acre irrigated area due to Jalshiwar. But it varies from farmers to farmers. Wels and tub wells are used for irrigation therefore ground water irrigation is major source for farmers. Low increase of irrigated area due to Jalshiwa i.e. < 3.66 acre land is found in 92.30 percent farmers. It is moderate ranging from increase 3.66 to 6.32 acre land is observed in 3.84 percent farmers. High increase of irrigated area due to Jalshiwar i.e. > 6.32 acre land is found in 3.84 percent farmers in Dhamangaon village. Use of ground water irrigation due to the impact of Jalshiwar leads high agriculture production and income in village Dhamangaon.

Growth of Agriculture Income due to Jalshiwar in Dhamangaon village:

The table-1.1 shows that on an average the village as a whole has increase 19.1538 thousand rupees Agriculture income due to Jalshiwar impact. But it is varies from farmers to farmers. High increase of agriculture income is found in 15.38 percent farmers i.e. > 26.66 thousand rupees. The moderate increase of agriculture income is found in 46.15 percent farmers due to jalshiwar ranging from 13.33 to 26.66 thousand rupees. While it is low i.e. 38.46 percent farmers are included in < 13.33 thousand rupees per farmers in village Dhamangaon during the period of investigation.

Table 1.1- Irrigated area and agriculture income due to Jalshiwar inDhamangaon Village:

Sr. NO	Area Under Irrigation due to JalshiwarYojana	Growth of Income due to Jalshiwar
1	1	10
2	1	10
3	5	50
4	1	12
5	3	25
6	9	50
7	1	8
8	1	10
9	1	20
10	3	30
11	2	22
12	3	30
13	2	18
14	2	20
15	2	20
16	2	18
17	2	15
18	3	20
19	1	10
20	1	20
21	1	10
22	1	10
23	1	20

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

24	1	10
25	2	20
26	1	10
AVERAGE	2.03846	19.15385
	R	0.89040
	R^2	0.79281

Source: compiled by Researcher on the basis of field work

Impact of Jalshiwar on the increase of Irrigation and Agriculture income in Dhamangaon Village:-

The village Dhamangaon in Barshi tehsil is entirely fall in drought prone area therefor increase irrigation due to Jalshiwar play important role in increase of agricultural income. Therefore attempt is made here to assess the impact of irrigated area due to Jalshiwar on agriculture income in Dhamangaon village. To examine the impact of irrigated area on agriculture income the Pearson's Coefficient of Correlation technique has been utilized. The degree of relationship by considering irrigated area as an independent variable 'X' and income as dependent variable 'Y' is measured. The functional form of linear relationship has been measured by using regression equation 'Y' on 'X' i.e. y = a + bx. The rate of change in dependent variable has been estimated with the help of 'b' coefficient, which is the line of best fit. Analysis of the study has been made with help of the statistical techniques and on the basis of this results and conclusion are drawn.

1) The good positive relationship between the increase irrigated area due to Jalshiwar (X) and increase agriculture income (Y) has been observed at Dhamangaon village in Barshi tehsil. The coefficient of correlation in this regard is at r = **+ 0.89040**. It indicates that there is a good positive relationship between the variables 'X' and 'Y'. The degree of linear association between these two variables obtained by using the coefficient of determination (r2) is found to be at**0.79281**, which reveals that the independent variable (X) i. e, irrigated area are explaining **79.28** per cent of the total variations in dependent variable (Y) i.e. the agriculture income in Dhamangaon village in Barshi tehsil. It is a good explanation because 79.28 per cent of the variations in agriculture income to be influenced by the variable (X) i.e. increase of irrigated area and about **20.72** per cent of the variation is left to be influenced by other variables.

2) The functional form of linear relationship of Y on X is found to be at **y=7.5736+5.6809x**. The line of best fit is shown in the figure no.1. The regression coefficient indicates that increase of one acre irrigated area due to jalshiwar causes for an increase of 5.6809 thousand rupees of agriculture income in Dhamangaon Village. By testing the significance of regression coefficient (a test of significance), the validity of this causal relationship has been confirmed,

The equation used $t = (b-\beta)\ \sqrt{(n-2)\Sigma(Xi-\bar{X})\ 2\ \div \Sigma\ (Yi-yi)}$

The calculated value of 't' in this exercise is found at **4.999**. It is observed that this calculated value is higher than the tabulated value of 't' (3.25) at the 24 degree of freedom (df = n –2, where 'n' is 26) even at 1 per cent level of significance.

Figure No-1

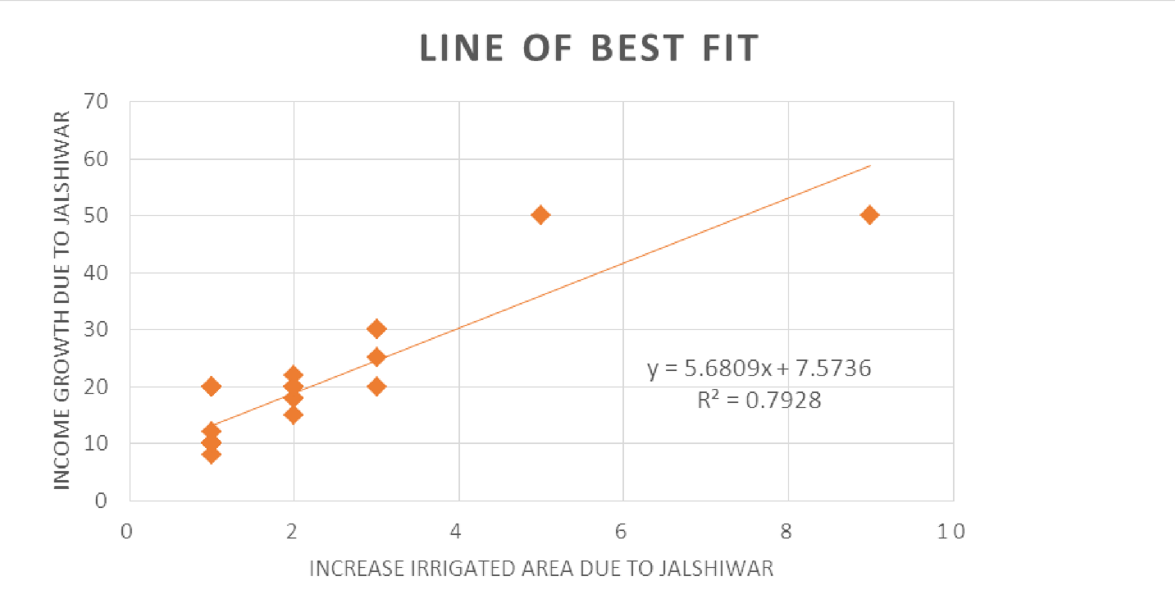

3) In order to understand the degree of fit of regression equation and the accuracy level of predicted values (y) for the farmers of Dhamangaon village the standard error (SE) of estimate is being done with the equation SE (Y) = SY √1-r2, where SE (Y) is the standard deviation of residuals (Y-y); and 'SY' is the standard deviation of 'Y'. The confidence interval of the predicted values are worked out at Y = Y ± SE (Y) (The SE (Y) for the present exercise is 5.02876 and SY is the 11.0479). Thus it is assumed that if the values of 'Y' (Y-y) lie within the range of Zero to ± SE, the prediction could be expected to be accurate. In other words, the role of independent variables in explaining the change in dependent variable can be accepted as correct.

Table 1.2: Residuals from regression of agricultural efficiency:

Sr. NO	Y	y	Y-y
1	10	13.2545	-3.2545
2	10	13.2545	-3.2545
3	50	35.9781	14.0219
4	12	13.2545	-1.2545
5	25	24.6163	0.3837
6	50	58.7017	-8.7017
7	8	13.2545	-5.2545
8	10	13.2545	-3.2545
9	20	13.2545	6.7455
10	30	24.6163	5.3837
11	22	18.9354	3.0646
12	30	24.6163	5.3837
13	18	18.9354	-0.9354
14	20	18.9354	1.0646
15	20	18.9354	1.0646
16	18	18.9354	-0.9354
17	15	18.9354	-3.9354
18	20	24.6163	-4.6163
19	10	13.2545	-3.2545
20	20	13.2545	6.7455
21	10	13.2545	-3.2545

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

22	10	13.2545	-3.2545
23	20	13.2545	6.7455
24	10	13.2545	-3.2545
25	20	18.9354	1.0646
26	10	13.2545	-3.2545
	4.9999	TTEST	0.49999
STDEV	11.0479	9.83708	5.02876

Source: Compiled by Researcher on the basis of table 1.1

In this context it has been observed that the predicted values (given in table- 1.2) of 18 farmers out of 26 farmers in the present study lie within the range of ± SE, and 7 within ± SE to ± 2 SE and remaining 01 farmers are ranging above ± 2 SE. Now the obvious inference is that the **69.23** per cent of the total number of observation (n is 26) the regression is a good indicator meaning thereby that the variations in increase agriculture income is the function of the variations of increase irrigated area due to Jalshiwar. In the case of other tahsils with residuals between > ± SE to ± 2 SE and > 2 SE the situation is different because here the regression is a poor indicator. It clearly indicates that these are the farmers where the influence of variables other than the independent one. (Chavare, 2020) The variations in agriculture income of farmers in the latter case may be due to the variation in soil type, variation in use of fertilizer and pesticides, variation literacy of farmers and Variation awareness in farmers.

Conclusions:

This study reveals that there is high positive correlation (+0.89040) between irrigated area and area under net sown area in the village Dhamangaon. The per acre increase of irrigated area is found to be more effective than the other variables considering increase agriculture income. It is found that increase of one acre of irrigated area causes for an increase of **5.6809** thousand rupees agriculture income per farmers.

Out of the total increase of agriculture income due to Jalshiwar the village as a whole has 15.1938 thousand rupees per farmers and total increase of irrigated area due to Jalshiwar is 2.0384 acre per farmers due to jalshiwar in Dhamangaon village.

Out of the total farmers of the village 92.30 percent farmers have increase low irrigated area due to Jalshiwa i.e. < 3.66 acre. While High increase of irrigated area include 3.84 percent farmers due to Jalshiwar i.e. > 6.32 acre per farmer is recorded in village Dhamangaon. Use of ground water irrigation due to the impact of Jalshiwar leads high agriculture production and income in village Dhamangaon.

Increase high agriculture income i.e. 15.38 percent farmers get > 26.66 thousand rupees agriculture income due to jalshiwar in study village. While low increase of agriculture income i.e. 38.46 percent farmers get < 13.33 thousand rupees income due to jalshiwar in village Dhamangaon during the period of investigation.

References:

1. Shri Bimal Barah(2002): Sex Composition In Assam A Geographical Analysis, The Deccan Geographer, Vol. 40, pp 43-35
2. Majid Husain (2002) Systematic Agricultural Geography
3. Dr. Pukale V K (2014), PhD thesis submitted to Solapur University entitled Rural Development-A Geographical Perspective of Solapur District.pp197-234,284-233

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

4. Dr. Nanaware A.H. & Shri Pukale V K (2010): Impact of Irrrigation on Grapes Productivity in Drought Prone Area-A Case Study of Village Bhtambre.
5. Singh &Dhillon (1984) Agricultural Geography
6. Dr. D. C. Kamble (2018) "Irrigation Pattern In Malshiras Tahsil Of Solapur District: A Geographical Analysis." Review of Research ISSN2249-894X
7. Dr. D. C. Kamble (2018), "Agriculture Productivity in Malshiras: A Geographical Analysis," Aayushi International Interdisciplinary Research Journal (ISSN 2349-638x)
8. Somnath B. Gaikwad (2019) "Agriculture Productivity Calculate Based on MG Kendall's Method in Malshiras Tahsil." Research Journey, ISSN: 2348-7143 impact factor: 3.261 (SJIF),, Issue-114, Pp-145-151.
9. Dr. D. C. Kamble (2018) "A Study of Irrigation Intensity of Different Sources in Malshiras Tahsil." Research Journey, Research Journey, ISSN: 2348-7143

Problems Related to Natures Hazards in India and Maharashtra

Dr. D. V.Narsale
Dept. of Geography
Anandrao Dhonde College, Kada Tal. Ashti Dist. Beed
Email:- dattatryanarsale@gmail.com

Introduction:

The word disaster is derived from the ancient Greek Word (dus-) "bad" and (aster), "star". The root of the word disaster ("bad star" in Greek) comes from an astrological sense of a calamity blamed on the position of plants.

Disaster is defined as "any occurrence that cause damage, ecological disruption, loss of human life, deterioration of health and health services, on a scale sufficient to warrant an extraordinary response from outside the affected community or area" (WHO)

Disasters can be defined in different ways.

- A disaster is an overwhelming ecological disruption occurring on a scale sufficient to require outside assistance.
- A disaster is an event located in time and space, which produces conditions whereby the continuity of structure and process of social units becomes problematic.
- It is event or series of events of events which seriously disrupts normal activities.

Types of disasters:

There is no country that is immune from disaster, though vulnerability to disaster varies, Following are the main types of disasters.

- **Natural disasters.**
  These disasters include floods hurricanes, earthquakes and volcanic eruptions impacts causing further impacts on human health, as well as secondary impacts causing further death and suffering from floods causing landslides, earthquakes resulting in fires, tsunamis causing widespread flooding and typhoons sinking ferries, etc.
- **Environmental emergences**
  These emergencies include technological or industrial accidents, usually involving hazardous material, and occur where these materials are produced, used or transported Large forest fires are generally included in this definition because they tend to be caused by humans.
- **Complex emergencies.**
  These emergencies involve a breakdown of authority, looting and attacks on strategic installation. Complex emergencies include conflict situations and war.
- **Pandemic emergencies**
  These emergencies involve a sudden onset of a contagious disease that affects health but also disrupts services and businesses, bringing economic and social costs.

The Geography of Disaster:

One of the important factor concerns what might be called the geography of disaster? It has often been pointed out that most of the World's worst disasters tend to occur between the Tropic of Cancer and the Tropic of Capricorn and that, coincidentally; this area contains the poorer countries Of course, a major significance of this is that such countries find themselves

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

facing repeated setbacks to progress, indeed, some countries seem destined to remain within the developing category primarily because of the severity and magnitude of their disasters. Seen in this lights, therefore, disaster can be a strong aggravating factor in the differences between wealthy and poor nations that is between the "haves" and the "have-nots".

The General Effects of Disaster:

Generally, typical effects of disasters may be:

- Loss of life,
- Injury,
- Damage to and destruction of property,
- Damage to and destruction of subsistence and cash crops,
- Disruption of production,
- Disruption of lifestyle,
- Loss of livelihood
- Disruption to essential services,
- Damage to national infrastructure and disruption to governmental systems,
- National economic loss and
- Sociological and psychological after effects.

Hazard:

A hazard can be defined as a potentially damaging physical event, social and economic disruption of environmental degradation. Typical examples of hazards can be absence of rain (leading to drought) or the abundance there of (leading to floods), Chemical manufacturing plants near settlements and incorrect agricultural techniques, can also be seen as hazards which could lead to possible disasters, Hazards can be the creation of man or the environment.

It is defined as "phenomena that pose a threat to people, structures or economic assets and which may cause a disaster.

Vulnerability:

It is defined as "the extent to which a community, structure, service or geographical area is likely to be damaged or disrupted by the impact of particular hazard on account of their nature, construction and proximity to a hazardous terrain or disaster prone area.

Vulnerability describes the characteristics and circumstances of a community, system or asset that make it susceptible to the damaging effects of a hazard. There are many aspects of vulnerability, arising from various physical, social, economic, and environmental factors. Examples may include

- Poor design and construction of buildings,
- Inadequate protection of assets,
- Lack of public information and awareness,
- Limited official recognition of risks and preparedness measures, and
- Disregard for wise environmental management.

Vulnerability varies significantly within a community and over time. This definition identifies vulnerability as a characteristic of the element of interest (community, system or asset), which is independent of its exposure. However, in common use the word is often used more broadly to include the element's exposure.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Conclusion:-

Youth of the country should be encouraged to learn and practice techniques of disaster management.

Education about disaster management should be imparted in schools and colleges.

Disaster evacuation drills should be practiced in schools and offices.

Prepare a first aid box, which would be handy in times of disasters,

Details of disaster management squad should be shared through media at every corner of the country.

References:

1. Natural Disaster Reference Database by Weatherford Stevens.
2. Weather and Climate Change by Juliane Fry.
3. Disaster Management Handbook by Jack Pinkowski.
4. Disaster Management Lecture Notes.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Facets of Contemporary Legal Research

Dr. M.S. Bisen
Asst. Professor
N.C. Law College, Nanded
Email:- mangalbisen@gmail.com
Mobile: 8888092111

Abstract:

Grammatically, the word 'Research' falls under two parts of speeches i.e. noun & verb. Under noun it means- to investigate, inquiry, study, analysis, probe, review, examination, exploration, inspection, scrutiny, assessment, testing, fact-finding, experiment, experimentation, groundwork, documentation; and under verb it implies to investigate[1], inquire into, look into, inspect, probe, search, assess, review, study, analyse, examine, explore, scrutinize, test, experiment with.[2]

Though the technicality of research process puzzles many and at times seems to be extremely difficult, but in practice we all do it with some varying degree.Some such instances may be- selecting a right dress, exercising voting right, admitting a child to a schooland so on. Even where an individual, actively or passively, chooses not to participate in the research and decision-making process, the research carried out by others and outcomes thereto have an impact upon him.Policies, laws, projects etc. are the result of intense research. The present research article intends to study various facets of legal research and its impact on society in general and individual at particular.

Introduction:

The term 'Research' can beunderstoodwithorientationtothepurposeitseekstoaccomplish. The purpose of research is generally categorised into three categories- the generation of new knowledge; to enhance the existing knowledge; or to resolve the ascended issue of socio-political relevance. The former can be called as disinterested search aiming to acquire new knowledge or better understanding and comprehension of the subject. The latter is more practical based approach aiming towards problem solving and dealing with the issues of present and future. The prefix *re* used in the word *research* connotes a range of activities which checks or enhances existing information. It includes an orderly, cautious, tenacious and careful examination concerning a particular inquiry with an essential object of adding to the current information. An aimless, vague, unsystematic and simple surface brushing would give us results that can't uncover practical results.

Aim of Research:

Besides from general comprehension, of realizing that is, unadulterated, essential, pure and fundamental investigation or to discover something new as in type of an answer that is applied or action research, placing in more extensive terms an exploration satisfies at least one of the accompanying goals:

---

[1] Research Methadology, Legal Research (Law), NME-ICT, ePathshala, MHRD.
[2] Rosalind Fergusson, Martin Manser, David Pickering (eds.) The New Penguin Thesaurus, Penguin Books, (2000) at 496

- To subsidize something new to existing knowledge and/or database (eg.property).
- To facilitate policy making (eg. land acquisition, minimum wages, education).
- To answer a particular issue or question (eg. defacement of public property).

Research and exploration give us new point of view at taking a gander at things. For instance, historic occasions are constantly amended and investigated based on research. Many of us are of the firm opinion that, historic events cannot be changed. However, it is also true that the same set of events may be viewed from different perspectives. The interpretation of historic events may not be similar for one generation as it was for other one.

Legal Research

Legal research can be comprehended as a systematic finding or ascertainment of law on an identified topic or in the given area as well as an inquiry into law with the view of making advancement in the science of law.[3] This isn't a simple assignment to discover the law in a tremendous mass of regulations which are continually revised and amended by legislators. Besides, the types of laws used in a particular situation also add burden to legal research. For example, rules guidelines, orders, orders, statutes, judgment of courts, and bye-laws, municipal laws etc. Additionally, for making headway in the study of law requires an efficient test into the fundamental standards, principles and doctrines behind law. Therefore, legitimate legal exploration has a wide ambit to it. It must be persistently done by lawmakers, judges, an appointed authority, an attorney, and a law instructor.

Purpose of Legal Research:

Law making is a complex process. Even the existing laws cannot remain wrapped up and requires continuous evaluation. Law works in a perplexing social setting. It reflects perspectives and social standards, and furthermore control and engineer them. In any case, as these standards are additionally temporo-spatial, that is changing with dynamic social needs, it is essential that law needs to adjust and be dynamic so as to adapt to the changes. Thereby, legal research becomes essential for ascertainment of law, to point out ambiguities and weaknesses of law, to critically examine the laws in order to ensure coherence, consistency and stability of law and its underlying policy, to conduct a social audit of the law, and to suggest reforms in the law.[4] Legal research can be briefly summarised as under-

- *Discovering relevant law:* In a gigantic pile of statutes and regulations, it is not an easy task to find the most appropriate law suitable to the purpose in hand. A subject of legal research may find place in different laws. For instance, the laws governing issue of 'maintenance' are Criminal Procedure Code, 1973, the Hindu Marriage Act, 1956, the Maintenance and Adoption Act, 1956, the Muslim Women (Protection of Right on Divorce) Act, 1986, the Parents and Citizenship Bill, 2007 and more. Judicial precedents add additional knowledge and interpretations to the study of these legislations. A researcher needs to find, examine and

[3]S.N. Jain, Legal Research and Methodology, 14 Jr. of Ind. L. Inst. 487 (1990) at 490; Prof (Dr) Kushal Vibhute&FiliposAynalem, Legal Research Methods, Sponsored by the Justice and Legal System Research Institute

[4]Research Methodology, Legal Research (Law), NME-ICT, ePathshala, MHRD.; P.M. Bakshi, Legal Research and Law Reforms in S. K. Verma and M. Afzal Wani, (eds.), Legal Research and system (Indian Law Institute, New Delhi, second Ed., 2011) at 111.

comprehend these proclamations. Therefore, the legal research includes an escalated investigation of legislations and legal commandments.

- *Highlighting ambiguities and loopholes*: Origin of majority of the laws can be traced back to some social, economic or political event happening in the society. For instance, the 'Great Fire of London'. Very few laws are futuristic in nature and intends to prevent some future unfortunate contingency. For instance, Financial emergency provision given under Art. 360 of the Constitution of India. A law is not intended to address each possibility that may emerge in future. Since it's the idea of law that it is receptive it answers to issues which had emerged. Continuous legal research aims toward finding an issue and regulating it. Some legal rules may become outdated or inconsistent with the changing needs of the society. Legal research helps the researcher to identify these loopholes or changes and update the law accordingly.
- *Determining intelligence, steadiness and consistency*: By adopting procedure of basic assessment of the law a researcher can show the consistency, and relativity of the law with the present situation. This aides in future structuring and improvement of law, legitimate arrangement or teaching, by and large.
- *Social experimentation of law*: Society stands to be one of the most important variables in the process of making of laws. Experimental legislations are important step of a legal research as it gives an idea about impact of such law upon the society. Analysing the impact upon the sample subjects law makers may project the outcome and analyse the expected results. It helps to identify the grey areas, if any, of the regulation and mitigate the same. Legal audit is essential as it gives consistency and long-lasting effect to the law.
- *Portentous improvements*: Legal research facilitates the stakeholders to add, alter or amend the existing laws. Such changes may be motivated by historical, sociological, natural or analytical studies, as documented in schools of jurisprudence.

Categories of Legal Research:

Though the authors and researchers have been busy categorising and compartmenting legal research, there seem to be some fundamental categories of legal research.

Quantitative Legal Research: The quantitative exploration is carried out with studies, organized interviews, experiments and instruments for information collection and assessment. It produces information which can be analysed upon measurable investigation. The discoveries can be introduced in numerical structures. For instance, a poll requests that respondents tick the box so as to select the appropriate option regarding whether they concur or differ with a specific recommendation. This offers a chance to the researcher to evaluate the information and ascertain the opinions selected by the respondents.

Qualitative Legal Research: Personal observations, observations of participants/experts, amorphous meetings, or chronology of events are a portion of the qualitative legal research. The result of this investigation is presented in form of description. The reason it became important was the feeling that quantitative research does not take into account the differences between people and the objects of natural science.[5] A researcher needs to be very careful with this methodology of research as it is hard to prove and on some occasions may look like artificial and

[5]Shipman 1985:11

far from reality. On the other hand, the said research methodology is also popular as it gives and opportunity to researchers to interact and get closer to the people.

Descriptive and Analytical LegalResearch: Descriptive research attempts to explain the existing state of affairs 'as it is'. It describes the facts, the chronology of events, the happening, and other relevant information. All this is done by standing in the spectator's position. The instruments of descriptive research are- surveys, data collection, comparative co-relation with other set of facts and presentation of findings. On the other hand, the analytical research also includes the steps followed by descriptive research but also aims towards critical evaluation of findings.

Applied and Pure LegalResearch: Society is a dynamic concept. The behavioural change of its members is a constantly changing variable. Sometimes the change is positive and favourable to the legal system. But at times it is against the basic tenets of the society and needs to be regulated. Applied research aims to find a solution to such problems. It is more of a practical research. The pure research focuses on conceptualisation and designing of theories. Its aims at broadening the database of existing knowledge.

Conceptual and Empirical Legal Research: The Conceptual exploration is connected with an abstract idea or a conception. This type of research is popular among jurists who aims to develop a new theory or doctrine or to critically analyse the existing set of facts. The empirical research is reflective in nature and is based upon observation and experience of the researcher. Such observations and experiences can be recreated under similar situation.

Doctrinal Legal Research: the focal point of discussion in this type of research is 'what is law?' on a particular point. The research process basically involves an attempt to find the law, analysing it, framing the rules thereto and implementation of it. Along these lines it immensely adds to the coherence, consistency and certainty to the law. The essential material to carry out this research can be found in the pre-existing legal database i.e. primary and secondary source of data. Notwithstanding, the research has its own impediments, it is subjective, i.e. it is constrained to the impression and outlook of the researcher and is often away the real working of the law, lacking the factors that essential to fringe of law, and neglects to concentrate on the actual working of the courts.

Non-doctrinal Legal Research: Otherwise called as socio-legal research, non-doctrinal research aims to investigate how the law and legal machinery shape and influence the general public. It also takes into consideration research carried out by other disciplines. It can either be answering an issue, to discover the gap between expectations and social reality, following the judicial precedents, likewise can evaluate effect of non-legal components upon legal research, or may be a restructuring the existing setup. The intention behind viewing law from different perspective is to keep the law organise and natural i.e. to legislate according to changing social needs. Being empirical it is essential and significant in uncovering and clarifying the lawful practice and methodology and their effect on scope of social establishments, similar to family, business or consumerism.

Comparative Legal Research: This includes a correlation of legal principles and enactments, Indian and foreign. It features the social and cultural character of law and how can it act in various settings. So, it is helpful in creating and altering, and amending the law. However, a careful methodology must be taken in indiscriminately referring the law of another social setting as it probably won't act in a similar way in our own setting.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Progression of Legal Research

Legal research can be systematised in the following manner:

a. **Selection of Research Problem:** Distinguishing and defining a research issue is the initial phase of a legal research. If a research is not well characterized and not appropriately planned the scientist will undoubtedly lose enthusiasm for the research. The analyst must have an exact objective in sight. For that reason, it is vital for the analyst to recognize a terrain of interests; from those interests, a zone of explicit intrigue and inside that area of explicit intrigue a specific aspect that he might want to enquire. That would connote the concentration and heading of his request. Such an idea of area of research can be achieved with systematic and dedicated study of commentaries, laws, precedents etc.

b. **Literature Review:** Literature review is an important step of legal research as it gives an opportunity to assess and evaluate the research and ideologies of eminent jurists. It gives more weightage and value to own research. It is an overview of the current related works can be carried out with an intention to discover with respect to what has just been talked about on the specific viewpoint. It will likewise give an understanding regarding what has not been examined i.e. scope for further research. The researchers ultimate aim is to contribute something new to the current condition of information. This legitimizes his examination and makes it a unique contribution. It likewise helps in keeping away from the potential entanglements, and identify areas that may have been dismissed in the past study.

c. **Formulation of Hypothesis:** On the basis of primary research and literature review, a researcher may draft research hypothesis. Hypothesis is a statement of proposition presenting the loophole in the existing legal system or it may contain advancement in prevailing ideologies. It gives us an idea about the research problem, the basis of its formulation and the methodology to be used to carry out the research.

d. **Research Design:** Research design signifies the basic model of research. It involves systematic planning, arrangements of facts and futuristic approach towards the solution to research problem. The researcher cannot foresee all the probable outcomes of his research activity nor he can predict the future. Therefore, the research design is not conclusive and concrete and may undergo certain changes during the course of research. He can adapt to the best suitable method of research and alter his research design. This approach will certainly give him consistency, clarity and productivity in his research.

e. **Investigation:** includes forms like order and classification (composing information in classes as indicated by their likeness or tendency), coding (giving certain symbols or numerical to each class so in order to consider it as one group), and arrangement (organising information in essential lines and sections which can show connection among factors and furthermore encourage comparison). In a legal research cases are likewise required to be broke down, with an alert that two distinctive set of cases may lead us to different outcomes.

f. **Data Collection:** Data collection is the most important step in legal research as it is the foundation upon which the entire research stands. Thus, the researcher needs to be careful in employing the methods and sources of data collection. For deciding the suitable strategy, a researcher needs to remember the objective of the examination and the extent of the investigation. Information collected may be primary or secondary. However, it is important that the data collected is reliable and authoritative as the findings and suggestions of research depends upon such data.

g. Data Analysis: The succeeding task after assortment of information is its examination. The crude data must be pushed into examination in order to study the behaviour and pattern. Data analysis occurs before drawing any conclusion. There is no obvious outline between the two as examination of data isn't finished without its interpretation and interpretation can't go before investigation.

h. Interpretation ofData: Once a researcher collects and analysed data, the next step is to interpret the same. Interpretation of data means and includes drawing inferences from the data collected. Data interpretation can be categorised into- inductive or deductive. Where the former means interpretation from a specific to general, the later means interpretation from general to specific. Interpretation of data is important as it gives clarity to research finds and opens new avenues for further research. It is important to take precautionary measures to keep the interpretation free from partiality, biased opinions and outdated ideologies. Wrongful interpretation may cause severe damage to research work and further reference.

i. Report*:* The last step of a legal research is report writing. It is only through report writing that a research presents his work before the stakeholders. A report should contain the research work from head to toe i.e. introduction, research objective, research problems, hypothesis, methodology of research, data collection and analysis, findings, conclusion and suggestions. Only a research which is clear, precise and original may be of some utility to the stakeholders.

Conclusion:

Legal research is an efficient comprehension of the law with a perspective of its development. It is of paramount importance as law regulates the society and in turn society maintains law and order. Every type of research carries a significant social impact even when the subjects of research are small in number (for instance, tribal). However, like any other form of research, a legal research also faces some hurdles and may require strategic mitigation. Issues such as- Cultural differences, legal or procedural technicalities (eg. Permissions for data collection from competent authority), financial barrier (eg. Lack of funding agency), incompetence of researcher (eg. statistical data interpretation) and other. A legal researcher is required to overcome these barriers with due care and precaution and complete his research. It is suggested that a researcher takes assistance of experts in case he faces such obstacles.

References:

1. Legal Research: How to Find & Understand the Law by Stephen Elias, Nolo (2015).
2. The Legal Research and Writing Handbook: A Basic Approach for Paralegals, by Andrea B. Yelin, Hope Viner Samborn, Aspen Publisher (2008)
3. Idea and Methods of Legal Research, by P. Ishwara Bhat (2019)
4. NME-ICT, ePathshala, MHRD
5. Legal Research and Law Reforms in S. K. Verma and M. Afzal Wani, (2011).

Geographical Analysis of Agricultural Land Use Pattern of Kankavli Tahsil

Dr. Rajaram Patil,
Head Department of Geography,
Arts And Commerce College Phondaghat,
Tal: Kankavli Dist: Sindhudurg
Email:- drrajaram75@gmail.com
Mob- 9421148078

Santosh P. Mane
Assistant Professor,
Head Department of Geography
IQAC Coordinator
Sameer Gandhi Kala Mahavidyalaya Malshiras
Email:- manesantoshgeography@gmail.com
Mob- 8888454089

Abstract:

Land use study carries a great importance because it can provide a picture about Intensively used, under used and unused land of the area. The actual and specific use to which the land surface is put in terms of inherent primary land use, namely, Land under forest, pasture, cultivation etc. The general land use of any region is an impact of various factors. The concept of the general land use is related to the use of to which land is put in a certain reason at a given period of time. The term land use is virtually self-explanatory. Land use is a result of combinations of both natural genesis and human influences which have been brought to bear unit in the past and of those which are still active in the present. Spatial variations in land use are related to physical environment, socio-economics factors are also responsible for shaping the land use in the region. (Shinde, 2009)

The changing man-environment relationship also plays a key role in defining the land use of particular region. The basic objective of the land use pattern is to use the available land which is limited. The pattern of land use is complex and dynamic. The land use pattern is different in different regions. The present pattern of land use is result of long continued operation of the whole range of environmental factors but modified by socio-economic and historical elements. Environment influences on the Land use of the study region. Spatiotemporal change in the environment affects on the development of the agriculture. Land use analysis plays a vital role to improve the agricultural Production and to minimize the problems.

Keywords- Agriculture, Land use types, Land use Pattern, Crops,

Introduction-

The changing man-environment relationship also plays a key role in defining the land use of particular region. The concept of the general land use is related to the use of to which land is put in a certain reason at a given period of time. The term land use is virtually self-explanatory. Land use study carries a great importance because it can provide a picture about Intensively used, under used and unused land of the area. The actual and specific use to which the land surface is put in terms of inherent primary land use, namely, Land under forest, pasture, cultivation etc. The general land use of any region is an impact of various factors. Land use is a

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

result of combinations of both natural genesis and human influences which have been brought to bear unit in the past and of those which are still active in the present. Spatial variations in land use are related to physical environment, socio-economics factors are also responsible for shaping the land use in the region. The basic objective of the land use pattern is to use the available land which is limited. The pattern of land use is complex and dynamic. The land use pattern is different in different regions. The present pattern of land use is result of long continued operation of the whole range of environmental factors but modified by socio-economic and historical elements. The present study is based on the primary and secondary data. Primary data will be collected through the intensive field work by excluding questionnaires, conducting interview of farmers and personal observations. Secondary data will be collective from published Reports, Abstracts, Journals, documents, Such as census hand book socio-economic reviews District statistical abstracts etc. The General land use pattern has been classified as net sown area, Land not available for cultivation, cultivable waste land, follow land and forest cover. The data obtained for the period of 1980-81 to 2010-11. (Mane, 2014) This above classification of general land use is used for present day for this study region.

Study Region-

Kankavli Tahsil is in a Sindhudurg district of Maharashtra state. Vaibhavwadi and Rajapur Tahsils make its northern boundary, Kolhapur district make eastern boundary, Devgad and Malvan Tahsil make western boundary and Kudal Tahsil make a southern boundary of the Tahsil. Kankavli Tahsil lies in between 16 15' 16" to 16 16' 22" North latitudes and 73 42' 19" to 73 43' 23" East longitude with an altitude of 51 mts above mls mean sea level. In Kankavli Tahsil the rainfall is high. Annual rainfall range is from 3000 to 3500 mm. the climate of Tahsil is hot and moist. The area of Tahsil is 77339 hectares. There are 104 villages and only one town. The total population according to 2001 census is 123542 and the density of population is 177 persons per square kms. Out of total geographical area 11.63% of the land is under the forest cover and 13.19% of land is under uncultivable waste land.

Objectives-

The general objectives of the study region is as follows-

(i) To analyse the spatiotemporal land use pattern in the study regions.
(ii) To study the geographical setting of the region.
(iii) To examine spatiotemporal changes in agricultural land use in the study region.

Hypothesis-

(i) Environment influences on the Land use of the study region.
(ii) Spatiotemporal change in the environment affects on the development of the agriculture.

Research methodology-

The present study is based on the primary and secondary data. Primary data will be collected through the intensive field work by excluding questionnaires, conducting interview of farmers and personal observations. Secondary data will be collective from published Reports, Abstracts, Journals, documents, Such as census hand book socio-economic reviews District statistical abstracts etc.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

General Land use-

The General land use pattern has been classified as net sown area, Land not available for cultivation, cultivable waste land, follow land and forest cover. The data obtained for the period of 1980-81 to 2010-11. From socio-economic review and statistical abstract and District census hand book of Sindhudurg district, converted into the percentage to the total Geographical area. To avoid the fluctuations, Thirty years data is averaged and used for analysis. The percentage is categories in different group. (C., 2018) The volume of change of these categories for Thirty years was computed and volume of change was shown in above mentioned figures and interpreted the text. The analysis gives the proper understanding of general land use and relevant aspects providing the base for further investigation. Government of India has now officially classified land under twelve categories finally grouped into five classes such as-

(a) Forest Land (b) Net sown area (c) Land not available for cultivation
(d) cultivable waste land (e) Follow land

The above classification is used for present day.

Table No. 1 Kankavli Tahsil - General Land Use-Pattern (1980-81 to 2010-11)

Sr. No	Land use Types	1980-1981 Area in Hectares	1980-1981 Area in %	1990-1991 Area in Hectares	1990-1991 Area in %	2000-2001 Area in Hectares	2000-2001 Area in %	2010-2011 Area in Hectares	2010-2011 Area in %
1	Net sown Area	24800	32.00	21900	28.33	28596	36.92	29025	37.52
2	Land not available for cultivation	14400	18.00	10700	13.64	१२००४	15.52	12837	16.59
3	Cultivable waste land	29300	37.85	35300	45.66	24352	31.38	10203	13.19
4	Follow land	1200	1.55	600	0.77	3988	5.15	541	0.69
5	Forest Area	8200	10.59	9000	11.64	9230	11.93	8997	11.63
	Total Area	**77400**	**100%**	**77300**	**100%**	**77337**	**100%**	**77339**	**100%**

Source **:** Sindhudurg District Handbook Sindhudurg 1981, 1991, 2001 Socio-Economic Review and Statistical Abstract 2010-11.

Table No. 2 Kankavli Tahsil - General Land use Pattern Change

Sr. No.	Land use Type	Change in % 1981-91	Change in % 1991-2001	Change in % 1981 to 2001	Change in % 1981 to 2011
1	Net sown Area	-3.67	+8.64	+4.97	+5.52
2	Land not available for cultivation	-4.36	+1.88	-2.48	-1.41
3	Cultivable waste land	+7.81	-14.18	-6.47	-24.66
4	Follow land	-0.79	+4.38	+3.6	-0.86
5	Forest Area	+1.05	+0.29	+1.34	+1.04

Source : Socio-Eco. Review and Statistical abstract of Sindhudurg District 1980-81 to 2010-11.

In 1981 the net sown area was 24800 hectares accounting 32% of the total geographical area after twenty years in 2001 it was recorded as 29025 hectares which was 37.52%. In the first

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

decade (1991), it was decreased by 3.67% and in next decade (2001) it was increased by 8.64%. In the study period from 1981 to 2011 it was increased by 5.52%. It was less than the Maharashtra State. Land not available for cultivation has indicated the fluctuation in the study period. The Land under this category from 1981 to 2011 it was decreased by 1.41% as well as cultivable waste land from 1981 to 2011. It was decreased by 24.66%. Even fallow land also decreased 0.86%. But under the area of forest is from 1981 to 2011 it is increased 1.04%.

Table No. 3 Kankavli Tahsil - Agricultural Land use pattern(1980-81 to 2010-11)

Sr. No	Crops	1980-1981		1990-1991		2000-2001		2010-2011	
		Area in Hectares	Area in %	Area in Hectares	Area in %	Area in Hectares	Area in %	Area in Hectares	Area in %
1	cereals	19650	39.78	13376	62.32	13414	52.02	33	0.24
2	pulses	21506	43.54	1160	5.40	331	1.40	1407	10.46
3	Oil seeds	658	1.33	81	0.37	364	1.54	984	7.31
4	Fruits & vegetables	313	0.63	2275	10.60	7053	29.98	10467	77.83
5	spices	41	0.08	18	0.08	03	0.01	17	0.12
6	Fodder crops	7223	14.62	4552	21.22	2358	10.02	535	3.97
	Total area	**49391**	**100 %**	**21462**	**100 %**	**23523**	**100 %**	**13443**	**100 %**

Source : Sindhudurg District Handbook Sindhudurg 1981, 1991, 2001 Socio-Economic Review and Statistical Abstract 2010-11.

Table No. 4 Kankavli Tahsil - Agricultural Land use pattern change (1980-81 to 2010-11)

Sr. No.	crops	Change in %	Change in %	Change in %	Change in %
		1981-91	1991-2001	1981 to 2001	1981 to 2011
1	Cereals	+22.54	-5.3	+17.24	-39.54
2	Pulses	-38.14	-4.0	-42.14	-33.08
3	Oil seeds	-0.96	+1.17	+0.21	+5.98
4	Fruits & vegetables	+9.97	+19.38	+28.95	+77.2
5	Spices	0.00	-0.07	-0.07	+0.04
6	Fodder crops	+6.6	-11.02	-4.6	-10.65

Source : Sindhudurg District Handbook Sindhudurg 1981, 1991, 2001 Socio-Economic Review and Statistical Abstract 2010-11.

In 1981 the cereals crop area was 19650 hectares. Accounting 39.78 % of the geographical area. After 20 years in 2001. It was recorded 13414 hectares which was 57.02% in the first decade (1991). It was increased by 62.32% and in next decade (2001). It was increased by 17.24%. In the study period from 1981-2011. It was decreased by 39.54%. it was less than the Maharashtra state. The pulses crops are decreased in 1981 by 38.14% as well as oil seeds are increased by 5.98 from 1981-2011. Fruit and vegetables are also increased 77.2%spices crops

from 1981 to2011 are increased 0.04%. And fodder crops are decreased 10.65% from 1981 to 2011.

Summary-

The net sown area refers the actual area of Kankavli Tahsil covers 24800 hectares in 1980. In 1990 it was 21900 hectares that it shows the net sown was decreased up to 3.67% but in 2001 it was increased up to 8.64%. that is very high percentage of net sown area was observed from 1991 to 2011 as compare to other Land use types. The land use type observed that, area under land not available for cultivation is decreased up to 1.41%. Area under cultivable waste land and follow land is increased from 1990 to 2011. up to 24.66% and 0.86% respectively. But the area under forest is increased in 1981-2011 up to 1.04%.

The cereals crops are cover 19650 hectares accounting 39.78% of geographical area. After 30 years in2011 it was recorded as 33 hectares only which was 0.24% it shows that the cereals crops area is very decreased. The pulses crops area also decreases up to 33.08%. the oil seeds, vegetables and spices crops area increased and the area of fodder crops is deceased up to 10.65%.

Reference -

1. District census Handbook Sindhudurg 1981
2. District census Handbook Sindhudurg 1991
3. District census Handbook Sindhudurg 2001
4. Hussian M. (1979) : "Agricultural Geography" Delhi Inter-India Publications P.P. 62, 63 to 66
5. http:/maharahstra on line in /profile/district/sindhudurg.asp
6. http/www.sindhudurg.nic.in
7. Jasbir Singh & S.S. Dhillon : "Agricultural Geography"
8. Lahiri R. (1950) : Land Utilization in some village near Jasidin, Culcutta Geographical Review P.P. 92 to 95
9. Dr. Narkhede Deepak Shaligram : Ph.D. Thesis Agricultural Land use and degradation in Raigrah District- A Geographical Perspective.
10. Shafi M. : "Land Utilization in Eastern Uttar Pradesh" Published Ph.D. Thesis (1956) P.P. 10
11. Ray Hudson and David Rhind "Land use" P.3, 4, 5, 18, 20, 22
12. S.D. Shinde Agriculture is an Undeveloped Region A Geographical Survey Himalaya Publishers House. P.P. 65.
13. Bhatia C.R. (1948) : "Changing land use and cropping pattern in Bihar": Perspective in agricultural geography. Concept publication, New Delhi.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Impact of Telecommunication Invention on Print Media

Ms. S. Banupriya
Assistant Professor
Department of English
School of Liberal Arts and Special Education
Kalasalingam Academy of Research and Education Krishnan Koil,
Virudhunagar (Dist) Tamil Nadu.
Mail id : sbpliteratureenglish@gmail.com

Abstract:

This paper deals with the ***"Impact Of Telecommunication Invention On Print Media".*** *The printing press was definitely revolutionary. Although many argued that printing press and the boom of newspaper development is the product of the society needs during the multiple revolutions, it was unarguable that printing press played a key role in enabling revolutions to happen. Elizabeth Eisenstein studied the impact of the printing press in her book* The Printing Press as an Agent of Change. *The printing press let people held a massive information in hand at one time which had never happened before. The chaos of information took time to sort out, yet the sorting out of information is how it had the impact towards each of the Reformation, the Renaissance, and the Scientific Revolution. People developed their new theology since printing technology enable Scientific data collection, and they were able to spread them to a different culture in different geographic locations in a different language. When it comes to the Digital Age where people nowadays are so used to the online-social-mobile communication technologies, impact of telecommunication has become an unavoidable one.*

Introduction:

Print and electronic media plays an important role in communication effectively as the world has been globalized. The technology used for communication should not be overlooked, because the interchange of information is necessary in current era. Print and electronic media has globalized the world. The news or communication can be done easily from corner to corner just in few seconds. Technology has impacted the communication in a positive way. In the current world the communication has been distributed between print and electronic media. These two Medias are playing a vital role in communicating between individuals and the society.

Print Media:

News, comment, information and entertainment, are the complex set of newspaper, and the arrangement of these contents differs from paper to paper. Most people choose their daily paper to match their specific tastes, and individual newspapers have developed in different ways to provide for these.

Many changes have taken place over the period, in the newspapers. The newspapers are filled with advertisements and have many pages on carrying different news. Today journalism has become one of the prosperous professions (Oghakpor, 2007). The number of newspapers has risen sharply which has made the communication to its optimum level whilst profits have also boomed. Development of information and communication technology has made the work of newspaper publication easy and less laborious.

Today's newspapers have lots of investigative stories/reports. This contributes to bringing in light big scandals and scams resulting into fall of a person. Which creates negative

influences the society and shows that the technology is not been used for the purpose in the right way, as it has to be used for.

Magazines charm to an expanding range of reading flavours and happiness. They are designed for standardized or special interest groups. Regardless of their design for special groups, they developed as a mass medium because they appeal to large numbers in a national market that cut across social, economic and educational class lines (Oghakpor, 2007).

The magazines can be categorized into two different categories, General interest magazines and special interest magazines. General interest magazines attempt to cater to a wide variety of reading interests. Special interest magazines are mainly focused on one thing. For instance, The Women magazine covers all the things about the women while, Muscles magazine covers all the stuff about building the muscles of either men or women.

It's most notable function; however, is correlation that is, interpreting the society by bringing together diverse facts, trends and sequences of events. According to Kipphan 2001, "Magazines in essence, are the great interpreters of what is happening in society." There are several magazines in the world, which are published internationally as well, so that people can benefit from them. Or people from the foreign countries order the magazines to remain update, although most of the magazines can be viewed online.

According to Hamelink &Â Linné 1994, magazines have been much more visually innovative than newspapers. Their covers blaze from newsstands and market racks, thus attracting the readers' attention with colour and allure of advertisements besides their articles. Magazines are published according to the information gathered, i.e. weekly, fortnightly etc.

These are basically news magazines but they include sections on arts, culture, sports, films, business, politics, industry, and environment. There are about 500 such general interest magazines focusing on news and current affairs, having largest readership.

Textbooks, other books, booklets, pamphlets, brochures, folders, periodicals, wall newspapers, publicity and promotional literature also constitute media for mass reading, information and enlightenment, they less extensively used as compared to the newspapers and magazines, are called the best way of effective communication. Books are non-periodical printed publication of at least 49 pages excluding the cover page, published in any country and are made available to public. These are published as weeklies, fortnightlies, quarterlies, annuals or dailies, so magazines do. There are bimonthlies and half year lies also.

Telecommunication:

Electronic communication has become almost an essential part of people's lives. The Internet has been the catalyst for electronic communication, and rarely in human history has anything raised to such prominence in such a short period of time (Hirst & Harrison, 2007). There are now many ways to communicate electronically, with, no doubt, more variety to come in the near future. Currently, Televisions, radios, internet, mobile technologies, I pads, e-books, e-magazines etc. are versatile ways to communication technology.

Over internet, email has had its critics, notably for the brevity of messages and for the rapidity of reply, which often negates clear thought. But all new things will have critics. Writing to someone by conventional email and waiting for a response takes days or weeks. Waiting sometimes just a few minutes for a response by email seemed quite magical in the early days of the internet. Now this is taken for granted. The problem of spam has never been dealt with satisfactorily, but being able to email photographs on the day they were taken to a loved one on the other side of the world makes up for some of the negatives.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Mobile technology has made a tremendous change in terms of communication. In current years the phone contains the features of 3G internet facility which is called the fastest internet on mobile, through which the communication and sharing knowledge becomes easier. Face book, tweeter, internet browsing, Skype, VoIP technologies can be accessed anywhere without any hurdle. Similarly, I pads and IPods have also made paradigm change in this global world. It facilitates in the same way as smart phones does, although they are bigger in size.

Newsgroups and chat rooms began as early types of social media. Newsgroups rely on people's posting messages to a relevant group, and members of that group can then comment instantaneously. In recent years, newsgroups have, to a large extent, been replaced by slick social-networking sites such as Face book, MySpace and Twitter. Chat rooms still have a dubious reputation on the net; because though they can be great places for friends spread around the globe to meet up, unwelcome visitors will often use them inappropriately. Standalone video conferencing, used for business, has also now been matched by instant-messaging programs.

Social Media:

The user of social media platform changes themselves from a news receiver to a news contributor. The reader has more choice on what to read, and they are all free. Newspapers were no longer able to capture reader's attention or feed the needs of the readers. In this sense, it seems that social networks had enabled the true "freedom of speech" and can replace the printing press in the sense that it can be a better watchdog that cost less.

The online social mobile communication is not just a communication tool, but it is the accelerator and amplifier that enable the social movement to turn bigger. It can unleash attention globally. It gives people hopes of success by empowering people with the ideas to get their words out. Social media may be seen by many as even more important than email now. Face book and MySpace have an email facility and instant messaging, and Twitter has a direct-message and instant replies facility. Instant messaging, which is also available from the likes of Yahoo! and MSN, is becoming increasingly more advanced. Whereas in the early days of Yahoo! Messenger you could save money on a phone call to someone overseas, now you can not only talk but look at a live video image of that person at the same time.

Conclusion:

It might be concluded from this that the communication technology have a great impact on the print media and electronic media. Newspapers, magazines, broachers, newsletters, pamphlets have made the vigorous change in communication. All these have to face different audiences and are mainly the most important technological tools to communicate and deliver the message. Despite, the electronic media is massively taking place of print media and globalizing this village. Mobile devices, I pads, IPods', Television, radios have made the thing accessible within few seconds.

Reference:

- https://sites.bu.edu/cmcs/2017/11/16/printing-press-digital-age-and-social-movements/
- https://www.ukessays.com/essays/media/the-effects-of-communication-technology-on-print-media-essay.php
- https://www.nap.edu/read/11711/chapter/3
- The Importance of Telecommunications and Telecommunications Research." National Research Council. 2006. *Renewing U.S. Telecommunications Research*. Washington, DC: The National Academies Press. doi: 10.17226/11711.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

CCTV- A Tool Applicable in Library Security and Management

Vinayak S. Gadagi
Librarian.
Santosh Bhimrao Patil Arts, Commerce & Science College, Mandrup
Tal. South Solapur, Dist. Solapur -413221 (Maharashtra)
Email-vsgadagi@gmail.com
Mob.- 9421073084

Abstract-

Todays most of the Academic Libraries followos the open access systems ,which allows Users directly to the stacks to ensure optimum Utilization Knowledge available in the Library .Some of the Libraries are sufferings from book theft by its Readers , due to this security of library resoures are very important .Therefore, it is necessary to all Libraries to use biometric systemes along with CCTV Cameras for better Security and Safety.

Keywords- CCTV ,Biometric ,Security, Management

Introduction-

Now a days Library and its centres are sufferings the problems of security in digital Enviornment security . we sures play a vital role in todays insecure world . when it is beyond human capacity , such technology helps us. CCTV and Biometrics Systems as a security methods is also being used in the academic Libraries for internal security .Libraries are becoming keeping readers centered and providing facilities to the Readers . Hence, the Readers get free access but noforidus people are taking disadvantage of this open access method .theft of valuable Books , Computer equipment are taking place in Library.

The price of CCTV cameras and Fingerprints scanners are in an affordable range. The Libraries and Institutions should use these methods to monitor and control the Activities in the Library , Which results in better Management of the Libraries.

Security measures play vital role in todays insecure world.when it is beyond human capacity , such technologies helps us. These also measure is being used in library for internal security.where their library services are open access.

For requirements of CCTV Technology –

1) **PC or Big screen TV** – These are essential for CCTV.
2) **Moving and rotating camera** –still moving camera should routed in 360 degrees so in all directions can be covered in its shooting.
3) **Alarm buzzer** – CCTV system must have alarm or buzzer , so the students and readers who are speaking can be kept under control.

Development of CCTV –

CCTV is a tool, new equipment and techniques for controlling means support of good management in every library. CCTV means closed Circuit television .The first television puctures were broadcast, by the mid 1930s the technology had developed to enable a public television services , the first launced by the BBC in 1936.

In the mid 1990s a more affordable system called digital multiplexing was developed and thus revolutioned the video surveillance industry. In foreighn country maximum use of CCTV

for controlling and prevent the crime .After utility and output of positive report every field like library Adopt CCTV.

Types of CCTV Cameras -

1) Indoor Camera : Indoor Camera as the name suggests are used for indoor security mecanism. Depending upon your security needs ,You can mount it at suitable location inside the Library Building .

2)Outdoor Camera : Outdoor CCTV Camera is used for Entry and Exit Points .

3)Night Camera : Night Camera are used for high alert security areas where Surveillance needs to happen Throughout Day and Night . In the Daytime the Camera Function like a normal camera with Standerd Colors. and at Night , it swithes to low –lux black and white mode.

4)Bullet Camera : Bullet Cameras are placed inside a bullet shaped Housing . and are used in residential places as well as really effective . They offer illuminiate viewing even in darkness and are wheatherproof as well.

*** How Security CCTV Cameras can Benefit Libraries**

At the enterence and all important places notices are displayed vividly about the CCTV cameras and electronic surveillance .this also helps controlling or barring from theft and other malpractices.

a) Security –Patrons of all ages and types use Libraries Everyday .Security Cameras Placed aruond the Library can help keep them safe , while Reading , Researching and Browsing.

b)Prevent theft– It dosent matter whether its a Guntenberg Bible or a Judy Blume Book – every part of a Library Collection is Valuable . A Video Surveillance system working in conjuction with Barcode and magnetic book control system could help prevent book theft

c)Remote Monitoring – Video Surveillance system that use IP Camera and Network Video Recorder (NVR) allows Libraries to braodcast their surveillance footage over the internet . This allows management and security to check in Libraries at any time should security concerns arise. The Broadcast Fuction could also be used to archive speakers.

Conclusion:

Technology is growing rapidly at the same time , there is increase in transaction fruads all over the world .Therefore, it is necessary to all agencies including the libraries to use biometric systems alongwith CCTV cameras for better security ,surveillance ,safty and management of libraries with manpower.

References:

Phadake, D. N. ,Granthalya,Sanganakaran ani Adhunikaran, Pune:Univer. Prakas, 2007.
www.librarysecurity.co.uk.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN :
2348-7143
July -2020

The Surrealistic Aspects of Namelessness in Haruki Murakami's Novel *A Wild Sheep Chase*

Dr. Sushant Purushottam Kakade
Shri Shivaji Mahavidyalaya, Barshi.
sushantkakade20@gmail.com
Mob:- 9421911615

Abstract:

The present research paper depicts the different idea of the surrealistic aspects of namelessness. Haruki Murakami depicts his many characters of the novel with the characteristic of something missing or something extra ordinary skills. In A Wild Sheep Chase, the main character is dealing with the idea of emptiness which is presented in his journey throughout the whole novel. The journey is with full of emotion, psychological, physical or mental activities in the magical realism and surrealistic way. The very important and key characteristic of the present novel is 'namelessness'. The most of the notable major and minor characters in the novel are without name means nameless. The main character's namelessness and approach towards names reflect his attitude towards the self identity which connects him with the scenes of the novel in a very surrealistic and magical way in a symbolized manner. Murakami used emptiness in an individual manner to show postmodern aspect of Japan that is criticizing one. This criticizing is trying to remove the impact of name in our mind as well as the disparity in the society.

Key words: *namelessness, emptiness, magical realism, surrealistic, postmodern aspect of Japan*

What is in the name? A famous quote by William Shakespeare describes the importance of namelessness in his point of view. It is said that any human beings important factor of his life is his name. When the person is nameless many conflicts and contrasts happens in his life. In *A Wild Sheep Chase* written by Haruki Murakami the main character is without name means he is in the role of namelessness throughout the novel. Not only the main character but most of the characters in the novel are nameless. They have their role and stance without name in the novel. They are also reflecting their shades on every surrealistic part of the novel.

Haruki Murakami is the most prominent postmodern Japanese writer. Between 1979 and 2020, he published ten long novels, five novels of medium length and ten collections of short stories. Besides these, he also published a number of essay collections, criticisms, picture books and translations of American novels.

A Wild Sheep Chase, Murakami's first novel to attract international attention, the nameless narrator has been abandoned by his wife, who has run away with his friend. Bored with his job as an advertising copywriter, he thinks of himself as utterly mediocre. The strangeness starts when he begins dating a girl with magical ears and is sought out to perform a task for "the Boss," the head of a mysterious power conglomerate that all but controls Japan. The protagonist then quits his job to embark on a search for a special sheep and for his old friend (nicknamed "the Rat") who disappeared without saying anything years earlier. But despite the change of pace and unusual nature of his journey, the protagonist for the most part remains a static character, unable to make emotional connections with others. This is largely demonstrated by his lack of a name.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

Namelessness is the common factor in most of the Japanese literature which is handled by Murakami in his most of the novels including *A Wild Sheep Chase*. The novel *A Wild Sheep Chase* is the sequel novel of Murakami. It is the sequel of *Hear the Wind* Sing (1987) and *Pinball, 1973*(1985). Most of the critic counted these three novels as *The Trilogy of Rat*. The main protagonist's namelessness shows his search for identity through his isolated life. Now the question remains "why is name important in life?" The simple answer is to identify our identity in society or we can say to describe ourselves. Names play an important role in creating our own relationship and attachment in society. In a nut shell, it is the key of emotional attachments. The process of emotional attachment remains empty throughout the novel *A Wild Sheep Chase*. The places of his being nameless seems to be detached from his life and that is the protagonist's marital status, job and personal habits, his feelings, opinions and views often go unexpressed. These are the places where humans name is connected and recognised by society but at these places the protagonist is nameless. Commenting on a girl whose name he has forgotten, he says,

> **'I forgot her name. I could pull out the obituary, but what difference would it make now. I've forgotten her name.' (Murakami, WSC 5).**

This statement applies to the girl in question, but it also applies to the main character. Murakami point out the man nameless but even if he had a name, it would not create any difference. His namelessness is symptomatic of more deep-seated surrealistic problems which convey loneliness and an inability to connect with others.

The narrator is an ultimate realistic and fantastic speculative anti-hero. He lives alone after a failed marriage life. He does not try to salvage his marriage. He runs a small translation company with a friend. He is not interested in the job of translation. He embarks on a sexual relationship with a woman based on her attractive ears. His friendship is fragmented and from his college years, he feels some sense of reality of emotions and experiences.

Murakami goes as far as not naming his protagonist, showing that as 'I', is so ubiquitous in postmodern world that giving him a name would only take away from his societal classification and allow him some sort of identity:

> **Indeed, it was not until more than ten years into his career that Murakami gave his narrator a definite name at all, and most supporting characters, when named, were called something unconventional, often something derived from their function (Strecher 266).**

About this novel, neither the narrator nor his new girlfriend is given name. Throughout the novel, the problem of knowing and naming continues. The narrator is unable to find anything definite; he calls his intimate friend as 'the Rat' and is unable to name his own pet animal cat. This is something that seems unbelievable to the limousine driver to whom he meets on his journey to words meeting the 'Boss':

> **'I don't call it,' I said. 'It's just there.' ………………………….. its own will doesn't have a name' (Murakami, *WSC* 152).**

As Strecher says, Murakami is pushing the boundaries of self as well as other character of the story. It is problematic to the ideals of identity for the reader. It is also helping us to understand the issue of his protagonists. The protagonists have with forging their own identity:

> **Murakami's implicit question is, always, how can the first-person protagonist forge connections with an Other (conscious or unconscious) and thereby identify himself, prove to himself that he even exists? (Strecher 267).**

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

As like the narrator, the cat in the novel and the narrator's new girlfriend does not have names. The narrator is surrounded with so many unnamed things. Without a name there is no association with other names. It is a real break from realist fiction, as the lack of naming moves the world further into the surreal and further from any modernist and realist tradition. As Rebecca Suter suggests: this is a distinctly surrealistic speculative element: Murakami's play with names is another means by which the texts foreground their own textuality and problematic the distinction between reality and fiction (Suter 110).

This struggle to find a stable identity and to understand how selfhood is created in postmodern society has been an issue for the narrator throughout his life, as he tells his nameless girlfriend: **I don't know how to put it, but I just…..……………………….. For the last ten years it's been like this (Murakami, *WSC* 142).**

The narrator is struggling to find anything solid within his life; the journey that he has undergone made him aware of the existence of alternatives realities, therefore making him question the representations around him. Their fluctuating nature makes him query his own self hood and the representations within it. The images are moving so quickly and so fluently between the boundaries of reality and the surreal that he cannot process the information quickly enough. His journey into the unreal allows him to find some sort of real existence for himself within his own life. His trip deeper into the countryside gives him an opportunity to converse with his closest friend and real companion who is now dead. In order to get some sense of the real, he must converse with a representation of his dead friend who is an example of Baudrillard's fourth order of simulation. This gives the narrator an opportunity to see the error of his own life, one from which he has isolated himself throughout his being 'geographically'. He is in a remote rural cottage. His wife and girlfriend have both exited from his life but he has no real connection with his job or his life. In order to find the true meaning, he must reengage meaningfully with life.

Having discarded the simulacra of his former confused selfhood, he needs to understand who he is? To understand his own identity he has to reengage meaningfully with others and life in general, rather than existing in an isolated space outside of emotion and connection. While departing from the cabin the narrator knows, he is leaving his old identity behind. Although he masquerades as a cynical and sarcastic writer, he says goodbye to his old self with a sense of postmodern realism: I pushed the grandfather clock back in place, then went to the mirror and bid farewell to myself. 'Hope all goes well,' I said. 'Hope all goes well,' the other I said (290).

This ability to identify the others shows that the narrator can also create an identity for himself. The narrator who leaves behind is the binary oppositional reflection of himself. It is an image, a representation of a real person, the real person that departs the cottage. The mirror, as Baudrillard points out, is another extension of the speculation. The image that returns the narrator's glare is him but not the reality in him. It wishes him the best of luck as he departs from the speculative world to fund the reality in society and therefore his own true identity:

> **The universe itself, taken globally, is what cannot be represented, what does not have a possible complement in the mirror, ……………….. makes them surface in their mockery (Baudrillard 74).**

As Baudrillard says, the Universe cannot be represented, leaving the narrator and his unnamed compatriots without a reality or a reality other against which to define themselves. Within this speculative and indefinable world, they are unable to define their true selves because

they are constantly dealing with representations of images. They struggle to get back to the reality is to find a sense of identity. The narrator has undergone a transformation of sorts on this journey; he has tried to discard his postmodern multi-representational identity. This task allows him to deconstruct his image-laden identity. It begins some sort of rebuilding process in the hope of finding out who he really is as an individual, if this is possible. The narrator must identify the ties which he has with his realistic and fantastic existence, cut them and then seek out the reality in order to forge an existence that will provide him with a satisfying outcome, rather than an unfulfilling need to gather commodities that 'can never know fulfillment' (Jameson 202). Identifying his other self in the mirror as he leaves the rural retreat after a period of self-reflection and isolation is the first step in his journey into knowing the reality for self.

The cathartic ending to the novel mirrors the symbolic shedding of the realistic and fantastic identity. Murakami is subtly critiquing the realistic and fantastic condition that has robbed the individual identity, subjectivity and connection. Instead, it provided an isolated disengaged existence which overseen by an untrustworthy authority.

References:

- Murakami, Haruki. *A Wild Sheep Chase*. Translated by Alfred Brinbaum. Kodansha International Publications, 1989. Print.
- Strecher, Matthew C. '*Magical Realism and the Search for Identity in the Fiction of Murakami Haruki*', Journal of Japanese Studies, 25 (2), 1999, pp. 263-298.
- Suter, R. *The Japanization of Modernity: Murakami Haruki between Japan and the United States.* London, Harvard University Press, 2008, p.110
- Baudrillard, J. *Simulacra and Simulation.* Translated by Sheila Faria Glaser. Michigan, Michigan University Press, 1994, p. 74.
- Jameson, F. *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism.* London, Verso, 1991, p. 202.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

Geographical Analysis of Rainfall in Beed District

Dr. S. P. Ghuge
Head, Dept. of Geography
Arts & Science College, Gadhi
Tq.Georai, Dist.Beed (MS)
Mob.No. 9822396650

1. Introduction :-

Rainfall is the important element in the economy of Beed District. Especially Rainfall is controlling the Agricultural there fore we can't ignore it, in other words there is a strong relationship between rainfall and Agricultural. Thus it may be said that rainfall is the most important climatic factor as it determines the potential of any region in terms of crop to be produced.

The average annual rainfall for the district is 750mm. The rainfall in the district increases from the west to the East varying from 590mm. At Ashti near the western border to 685mm. at Ambejogai near the eastern border about 80% of the annual rainfall is received in the South-West monsoon period. Beed is one of the drought prone district in marathwada regions of Maharashtra state.

2. Study Area :-

Beed District is located in the central part of Maharashtra State. Beed is the one of the District of Marathwada region. Beed district lies between 18'3' to 19'3' north latitudes and 74'54 to 76'57' East long to des. The boundaries of the district if fallow west Ahemednagar district. East parbhani district south. Osmanabad district and north-Jalna district.

Geographical Area of this district as per 2011 census so 10615.3059 k.m. and it's proportion as compared with Maharashtra state. Area is about 3.44%. The proportion of the Beed district in Marathwada region is 18.55 percent out other the total Geographical Area 10680.4 sq km is raral (80.10%) and (19.10%) is Urban. There are 1280 villages is this district. According to the census 2011 Beed District have (25.85) lakh as total population. At precent there are eleven tashil in Beed district.

The district has a subtropical climate in which the blak of rainfull is received from south west monsoon between June to September. The average annual rainfall of the district ranges between 650 to 750 mm (Beed map)

3. Database And Methodology :-

The present study is based on primary and secondary data primary data will be collected by field survey. The field survey involved two methods i.e. Secondary dada has been collected from. Soco- economic review. District census hand book of Beed district 2017-2018. These sources would by use for the mapping and interpretation the text.

4. Aims- Object :-

1. To find and annual rainfall in Beed District.
2. Prepare beed district rainfall distribution map.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

5. Tatale No.1.1

Taluka wise Rainfall distribution of Beed District- 2018

Sr.No.	Name of the Tahashil	Annual Rainfall m.m.	Rainfall m.m. 2018	Rainfall in present %
1	Beed	626.90	290.80	46.39
2	Patoda	601.91	320.30	53.21
3	Ashti	570.60	300.90	52.73
4	Georai	675.30	275.00	40.72
5	Shirur (ka)	599.40	229.00	38.20
6	Wadwani	800.90	401.00	50.27
7	Ambajogai	727.60	437.00	60.06
8	Majalgaon	740.20	389.00	52.55
9	Kaij	629.80	404.40	64.21
10	Dharur	629.80	266.70	42.35
11	Parli	727.60	367.80	50.55
	Total	**666.36**	**334.70**	**50.23**

Source – Computed by the Author

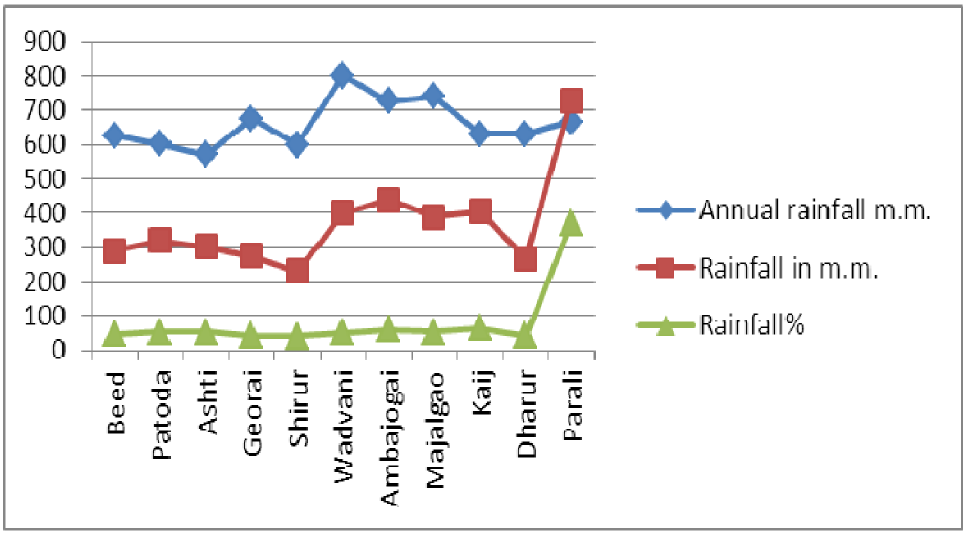

It will be seen from table No.1.1 that the percent of Rainfall. In district ranges between shirur (ka) and Georai tahasil respectively. Below 38.20% rainfall percent was found in shirur (ka) tahasil where as 39% to 60 % rainfall percent was observed in Georai, Dharur, Beed, Wadwani, Patoda, Parli, Majalgaon, Ashti tahsil during. The period of 2018. Above 60% rainfall percent was recorded in Ambajogai and kaij tahasil during the period of in visitation.

The south west monsoon during June to September in fluencies the agronomy of the district to a very great. Extent it also affects the agricultural operations colorable parties and system of crop rotation. The rainfall during the north-East monsoon i.e.

Conclusion :-

1. Their average annual does not represent clear idea about rainfall.
2. Beed district good rainfall compare to dry region only there in need proper water management for agriculture sustainable development.

Reference :-

1. Jabir singh (1995) : "Agricultural Geography." Second Edition, Tata Mc Graw-Hill publ.co.Ltd.Delhi.
2. District officer Beed
3. www.beed.nic.in
4. www.agrimah.nic.in
5. https://beed.gov.in
6. https://en.m.wikipedia.org
7. Punjab geography (Oct.2010) Journal Volume-6, Patiala.
8. Nirjag Ragal (1993) Drought, Policy and Polition India.
9. Jal Sandharan & Krushi Vibhag Maharashtra Shashan (2003) Panlot Shetra Margadarshika, Pune.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN :
2348-7143
July -2020

Impact of Globalization on Indian Society

B.Vijaya Bharatha Lakshmi,
S.K.R. College for Women,
Rajamahendravaram, East Godavari District.
Email : mohannimmagadd13@gmail.com

Abstract :

Globalization is a significant factor in competitive world that integrate and mobilize, cultural values of people at global level in the age of rapid technical progression. Globalization on has a huge impact on cultural, social, monetary, political and constrainer .the spread of globalization has been so rapid and comprehensive that its effects are being felt in the smallest and most remote human communities and undeveloped.

Introduction :

Globalization, A term that was in common parlance. It refers primarily to an economic system in which raw materials manufactured goods, intellectuals property and financial transactions flow freely (although not equally) across international trade authority. After World War I & II early trends of globalization decreased throughout the world due to many barrier which restricted the movement of goods and services, in fact cultured and social integration

Definitons:

Some identity a new emergence of a "global village". In the past two decades, economic globalization has been the deriving force behind the overall process of globalization. Here is what Amartya Sen a Nobel Laureate and economist has to say :

"Global interaction, rather than insulated isolation has been the basis of economic progress in the world. Trade along with migration, the world. Trade along with migration, communication and dissemination of scientific and technical knowledge, has helped to break the dominance of impact poverty and the pervasiveness of nasty, brutish and short "liver that characterized the world and yet, despite all the progress, life is still severely nasty, brutish and short for a large part of the world population. The great rewards of globalized trade have come to some, but not to others". Associate Prof. R.Nalini, Karnataka State Law University, Hubli. Karl .S.Zimmerer defined it is "the increased role of globally organized management institutions, knowledge systems and monitoring and coordinated strategies aimed at resource, energy and conservation issues.

Discuss the impact of globalization on structure and values of Indian families.

- Increasing mobility of younger generation in search of new employment and educational opportunities.
- Another Striking impact is a gradually change took place in the family structure from joint / extended families to nuclear family pattern.
- Traditional authority structure i.e. head of the family i.e. father / grand father / Karta started losing his authority to the bread winner of the family.

- Even within the nuclear family one can witness the changing marital roles and distribution of power. Total subordination of women to men and strict disciplinarian / hitlarian role of father towards children are also changing.
- Younger generation, particularly those with higher education and jobs, no longer believer in total surrender of their individual interest to family interest.

The individualism is increasing even within the family structure. The increasing costs of education, health services and new job opportunities opened up for the women outside the house once again brought the role of family into question.

Impact of Globalization on Indian Society :

Globalization is a word on every commentator's lips now a days but is very difficult the different aspects of globalization economic, political, social and cultural have important implications for human life, including the family life. Traditionally, in India, the basic unit of society war not individual but the joint family. Ever since independence, Indian society has undergone and countries to undergo great change in every walk of life. The impact of globalization on Indian family can be viewed in two different ways. Some argues that in the era of economic restructuring the institution of family is emerging as a much stronger institution than ever before; others argue that family is becoming progressively weak due to globalization and individualism is growing up. – Peade Kirby.

Who refers family as a social asset opines that far from being able to protect vulnerable people against risk, families themselves, are experiencing considerable stress and requires assistance.

Increasing mobility of younger generation is search of new employment and educational opportunities allegedly weakened the family relations. The family bondings and tier started loosening due to physical distance as it rendered impracticable for members of family to come together as often as earlier, thus affected the earlier idealized ration of "family" as the caring and nurturing unit for children, the sick and elderly change in a social phenomenon and no society can remain static. Society changes according to time, whisher and needs of subjects. Speed and extent of change differs from society to society currently, India is one of the rapidly changing societies and appear to the in forefront to allow and adopt western. Styles of family life. The role of family which earlier used to occupy zaint size in a man's life now started shrinking. In view of increasing materialism, consumerism, younger generations are lending entirely a different way of life in the process of finding their partners / mates, younger generations are depending mostly on internet marriage sites like "Shadi.com Bharat Matrimony family involvement in finding a groom / bride is reduced to nominal. Apart regular festivals, new occasion like "Valentine's day; Mother's day, father's day are emerging weekend parties, kitty parties, visiting pubs and discuss almost came a very natural thing. More and more job opportunities created through BPOs, KPOs and call centers have facilitated their freedom of enjoyment. These are occupier that Indian traditions, culture effect on globalization.

The ever increasing higher education and job opportunities opened up due to globalization have largely influenced the Indian families particularly in urban metros. Going to America / London / Australia either for higher studies or for employment became a norm. It is also not uncommon for a boy or girl who went to abroad (either for higher studies or for job) to

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

marry a foreigner and settle down there. Even most of married men and women are going to foreign countries by leaving their spouses, parents and kids in India.

This has contributed to a fundamental change in the nation of ideal traditional joint family concept. Not only a structural but also functional transformation of family system took place Marriages are no more made in heaven but on internet. Married men and women are staying separately at far off. Places on account of their jobs which are providing lucrative pay packets and financial security Apart from this, single living, single parents (person who had children beyond wed lock) and living together without any formal marriage are also found in the society.

Not only the conjugal relationships but also the parent children relationships has also undergone a tremendous change. In most of the working people families, parents are not able to devote time to meet and interact with their children. Working in night – Shifts became a norm in BPO, KPO and call centers jobs by the parents reach their homes, children are either fast a sleep or already left for their schools. Behavioural problems are cropping up among the children due to lack of interaction and proper guidance by parents.

It is often said that as we send out children to crèches they in turn send us to old age homes.

The pattern of change that took place in family dining is also worth observing neither children nor parents are interested in having traditional break fast items like idly / dosa / chapathi / Roti / Paratha on account paucity of time. Most of the children are interested in having junk foods like pizzas, burger, chips wafers and snacks. The change in eating habits are making the younger generation proud to obesity and other health problems.

The institution of family is undergoing dramatic change in India, in southern starter like Kerala, Tamilnadu, Andhra Pradesh and Maharashtra it is a common feature that families send their son or daughter to foreign countries for advanced studies as a mode of investment. Once the boy / girl complete their studies and get jobs, they start sending money to their homes in India, which is often used in education or career development of siblings or relatives with these remittances of money, family in India also. Enjoy a spacious house, luxury cars and heavy bank balances.

Social Disruption :

The social costs of globalization are numerous and severe. Although a detailed discussion of them is beyond the scope of their article, some of these costs can be listed. They include (1) a widening gap between rich and poor (both individuals and nations).

ii) Social unrest leading to greatly increased prison populations.

iii) The dissolution of families and communities.

iv) An increase in regional wars and international terrorism.

Conclusion

Benefeld once pointed out that most depressing aspect of globalization theory in that human beings are on the whole ignored globalization transformed Man or materialistic and self centered. Economic risks generate various former of social risks such are unemployment and poverty and financial crisis.

Despite of increase in material wealth and living standards, life is becoming a daily struggle due to high competition family who earlier used to take care of its vulnerable members

is no more in a position to serve. Advantage of family and its values are prevailing in India cannot be ignored. At the same time, acceptance or rejection of traditional values of hierarchy depends on the experiences should by each family.

References :

- Civil Services – Insights IAS
- UK ESSAYS, Associate Prof. R.Nalini, Karnataka State, Law University
- Ref. David Ehrenfeld, Dept. Ecology, New Brunswick. NJ, 08901 – 8551 USA.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

राष्ट्र-भाषा हिंदी और भूमंडलीकरण की चुनौतियां

डॉ. घनश्याम सिंह
सहायक प्राध्यापक (हिंदी)
शासकीय महाविद्यालय, महिदपुर, जिला- उज्जैन (मध्यप्रदेश)
मोबाइल नं. 8305733644

सारांश

वर्तमान दौर भूमंडलीकरण(वैश्वीकरण) का दौर है। आज हमारी राष्ट्रभाषा हिंदी भी भूमंडलीकरण के प्रभावों से अछूती नहीं है। देखा जाए तो हिंदी भाषा भी आज एक अंतरराष्ट्रीय भाषा के रूप में अपना स्थान बना रहे है। इस प्रक्रिया में कहीं ना कहीं हिंदी के मूल स्वरूप की रक्षा का संकट भी है। भाषा का मूल स्वरूप उसकी अपनी शब्द-संपदा और वाक्य विन्यास में निहित होता है आज वैश्वीकरण के चलते कहीं ना कहीं हिंदी के मूल स्वरूप पर कुठाराघात हो रहा है। शब्द-संपदा में विदेशी मूल के शब्दों का प्रयोग लगातार बढ़ रहा है। खासकर सूचना प्रौद्योगिकी का क्षेत्र हिंदी ही नहीं विश्व की सभी भाषाओं को प्रभावित कर रहा है। ऐसे में कहीं हमारी भाषा आमजन से दूर तो नहीं हो रही है।पुनर्जागरण (1850 से 1900 ई.) काल में हिंदी के स्वरूप को लेकर जो विमर्श राजा लक्ष्मण सिंह राजा शिवप्रसाद सितारे हिंद और भारतेंदु बाबू हरिश्चंद्र ने किया, कहीं न कहीं वह विमर्श आज पुनः प्रासंगिक हो गया है।

प्रस्तावना:

वर्तमान दौर में भूमंडलीकरण के प्रभाव स्वरूप हिंदी को एक और तो अंतरराष्ट्रीय प्रसार मिल रहा है वहीं सूचना-प्रौद्योगिकी और वैश्विक सभ्यता उसे कई चुनौतियां भी दे रही हैं। आज हिंदी सिर्फ हिंदुस्तान की ही भाषा नहीं है, वह एक वैश्विक भाषा बन चुकी है। अतः वैश्विक प्रभाव से अछूती भी नहीं है। पिछले दो-तीन दशकों में हिंदी में जिस प्रकार सूचना-प्रौद्योगिकी, वैश्विक व्यापार और मुक्त अर्थव्यवस्था के फलस्वरुप नित नए शब्दों का समावेश हो रहा है, वह चकित ही नहीं करता चिंतित भी करता है। हिंदी, जोकि जन आंदोलन की भाषा थी; अब बाजार की भाषा होकर जन से दूर जाती दिख रही है। वैश्वीकरण हिंदी को आमूल बदलने पर उतारू है। बदलाव की यह प्रक्रिया हिंदी के सहज, सरल शब्दों के स्थान पर अंग्रेजी के भड़काऊ शब्दों के इस्तेमाल से आरंभ होकर अब देवनागरी लिपि के स्थानापन्न के रूप में इंटरनेट और मोबाइल पर रोमन का प्रारंभ चिंताजनक है। अतः वर्तमान दौर में हिंदी के समक्ष अपने स्वरूप की रक्षा की चुनौती है।

भाषा का मूल स्वरूप और उसकी रक्षा:

भाषा का स्वरूप शब्द और वाक्य-विन्यास में निहित है।वर्तमान दौर में इस प्रकार की भाषा का प्रचलन बढ़ रहा है जिसमें सिर्फ क्रियाएं हिंदी की है बाकी परा वाक्य अंग्रेजी शब्दों से युक्त होता है। जैसे- "प्रेजेंटेशन को क्लोज करने के लिए मैन्यू में से क्लोज बटन को सिलेक्ट करेंगे।"[१] इस प्रकार की भाषा का प्रयोग करने की प्रवृत्ति बढ़ती जा रही है जो हिंदी को क्लिष्टता की ओर ले जा रही है। हिंदी को इस प्रकार वैश्विक बनाया जा रहा है। यह आधुनिक प्रौद्योगिकी का प्रतिसाद है। हम बिना कुछ अंग्रेजी शब्दों के आधुनिक नहीं हो सकते। क्या हम सांस्कृतिक गुलामी की ओर तो नहीं बढ़ रहे हैं। यह एक गंभीर चिंतन का विषय है।

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

अनुवाद का क्षेत्र भी भाषा को गंभीर चुनौती दे रहा है। ज्ञान के साहित्य का अनुवाद एक और अनिवार्य है तो दूसरी ओर विभिन्न पारिभाषिक शब्दों का हिंदी अनुवाद कई बार मूल शब्दों से भी ज्यादा क्लिष्ट और दुर्बोध हो जाता है।नवीन शब्दों के ग्रहण और त्याग के क्षेत्र में भारतेंदु की भाषा नीति आज भी प्रासंगिक है। भारतेंदु के विपरीत राजा लक्ष्मण सिंह और राजा शिवप्रसाद 'सितारेहिंद' की भाषा नीति कट्टरता से प्रेरित थी।[२] राजा लक्ष्मण सिंह की भाषा नीति के संदर्भ में आचार्य रामचंद्र शुक्ल का कथन है- "अरबी-फारसी के शब्द जो साधारण जनता की जुबान पर नाचा करते थे उन्हें भाषा से एकदम निकालना भाषा की संचित शक्ति को कम करना था।"[३] जबकि शुक्ल जी के ही अनुसार भारतेंदु ने "भाषा को परिमार्जित करके चलता, मधुर और स्वच्छ रूप दिया"।[४] इसी कारण भारतेंदु आधुनिक हिंदी के जनक कहे जाते हैं। भारतेंदु की भाषा-नीति आधुनिक वैश्वीकरण के परिणाम स्वरूप उपजी चुनौतियों के संदर्भ में हमारा पथ प्रशस्त कर सकती है। भारतेंदु आम बोलचाल की भाषा के पक्षधर थे। उनकी भाषा में हमें न संस्कृत निष्ठ तत्सम शब्दों की भरमार मिलती है और न उर्दू के कठिन मुहावरेदार शब्दों की। आज भी यदि हमें हिंदी को विश्व में सम्मानजनक स्थान दिलाना है तो भारतेंदु के उपदेश को स्मरण करना होगा-

विविध कला, शिक्षा अमित, ज्ञान अनेक प्रकार।
सब देसन सों ले, करहू भाषा माह प्रचार।।

निज भाषा का उनका आदर्श आज भी हमें पुकार रहा है-

निज भाषा उन्नति अहै, सब उन्नति को मूल।
बिन निज भाषा ज्ञान के, मिटे न हिय को सूल।।

आज करीब सवा सो वर्षों के उपरांत भी हिंदी भाषा के सामने वही चुनौती बनी हुई है। आज भी हमें ज्ञान विज्ञान और आधुनिक तकनीक के लिए पश्चिम की ओर देखना पड़ता है। राष्ट्रकवि माखनलाल चतुर्वेदी की यह पंक्तियां हमें आज भी चुनौती दे रही है-

उठ पूरब के प्रहरी पश्चिम जांच रहा घर तेरा।
साबित कर तेरे घर पहले होता विश्व सवेरा।।[५]

परंतु आज हिंदी भाषा की स्थिति भीष्म साहनी की कहानी 'चीफ की दावत' की बूढ़ी मां जैसी हो गई है जो अपने ही बेटे की उपेक्षा की शिकार है। उचित अनुचित सभी प्रकार के शब्दों का बोझ आज हमारी हिंदी उठा रही है। कहीं इन शब्दों के बोझ तले हिंदी का स्वरूप काल कवलित न हो जाए, इस दिशा में विद्वानों को विचार करना चाहिए।

निष्कर्ष:

जिस प्रकार राज्य या राष्ट्र की भाषा नीति होती है, व्यक्तिगत स्तर पर भी प्रत्येक व्यक्ति की भाषा नीति भी होती है। हमें चाहिए कि हमारी हिंदी अधिकाधिक सरल, सुबोध और संप्रेषणीय बनी रहे। इस हेतु हमें तकनीकी शब्दावली को यथा स्थान ग्रहण करते हुए कठिन अनुवादों से बचना चाहिए। जिस प्रकार भारतेंदु हरिश्चंद्र ने कठिन उर्दू शब्दों और दुरूह तत्सम (संस्कृतनिष्ठ) शब्दों के स्थान पर सरल आम बोलचाल की शब्दावली को अपने साहित्य में स्थान दिया है। उसी प्रकार हमें आम बोलचाल की ओर ध्यान देना होगा। कई बार उच्चारण में दुरूह तकनीकी शब्दों को कालांतर में प्रयोग सुगम बना लिया जाता है। हिंदी में मुख-सुख,

ह्रस्वीकरण, अल्पप्राणीकरण, 'ह' का आगम इत्यादि प्रक्रियाएं है, जो कठिन विदेशी शब्दों को भी देशी सांचे में ढाल देती है। हमें ऐसे देशीकरण को मान्यता देनी चाहिए। इसे हेतु हमें 'लोक' की ओर उन्मुख होना होगा। तभी हमारी हिंदी विश्व में अपनी अनूठी छाप छोड़ पाएगी।

संदर्भ:

1. बेसिक्स ऑफ कंप्यूटर
2. आचार्य रामचंद्र शुक्ल: हिंदी साहित्य का इतिहास, जयभारती प्रकाशन, संस्करण 2015, पृ. संख्या 302 (पर उद्धृत)
3. आचार्य रामचंद्र शुक्ल: चिंतामणि, अनु प्रकाशन, संस्करण 2005, पृ. सं. 110
4. आचार्य रामचंद्र शुक्ल: चिंतामणि, अनु प्रकाशन, संस्करण 2005, पृ. सं. 111
5. माखनलाल चतुर्वेदी: युगचरण, पृ. 48

‘RESEARCH JOURNEY’ *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

वैश्वीकरण का कृषि अर्थव्यवस्था पर प्रभाव : एक विश्लेषण

प्रो. विकास वर्मा
सहायक प्राध्यापक (अर्थशास्त्र)
श्री नीलकंठेश्वर शासकीय स्ना. महाविद्यालय - खंडवा (मप्र)
Email- vikasheco.verma@gmail.com

आर्थिक वृद्धि मे संरचनात्मक परिवर्तन के द्वारा ही आर्थिक संपन्नता का उदय होता है।आर्थिक विकास को तीव्रतर करना ही राज्य तथा केंद्र सरकारो का मुख्य दायित्व हे।आर्थिक विकास एवं संव्रद्धि की दर ही देश के संपूर्ण विकास का मार्ग बनाती हे।आर्थिक नियोजन की प्रक्रिया के द्वारा विकासशील देशों का समुचित विकास संभव है।नियोजन के आधार पर क्षेत्रिय असंतुलन एवं आय असमानता को दूर किया जा सकता है।सरकार के द्वारा विभिन्न पंचवर्षीय योजनाओं के माध्यम से लक्ष्य बनाकर अधिकाधिक निवेश किया।सरकार के द्वारा आर्थिक विकास को बढ़ाने हेतु **वैश्वीकरण, उदारीकरण एवं निजीकरण** को अपनाया गया।1991 के आर्थिक सुधार कार्यक्रमों में वैश्वीकरण को अपनाया गया।वर्तमान भारत की कल्पना की गई।उदारवादी नीतियों के द्वारा व्यापार पर प्रतिबंध हटाकर,विदेशी व्यापार को प्रोत्साहन दिया गया।वैश्वीकरण द्वारा विश्व के देशों द्वारा अपनी अर्थव्यवस्थाओं को अधिक उदार बनाकर पारस्परिक व्यवसाय को अधिक बढ़ावा देना है। भूमंडलीकरण को विश्वव्यापी विकास प्रक्रिया के रूप में प्रयोग किया जाता है।संपूर्ण विश्व को साथ में मिलकर कार्य को बढ़ावा देना ही भूमंडलीकरण है।भारत में भूमंडलीकरण की प्रकिरया को अपनाने के बाद से अब तक अनेकों क्षेत्रों पर प्रभाव पड़े हे। भूमंडलीकरण के परिणामस्वरूप विदेशी व्यापार की दर मे वृद्धि हुई है।देश में रोजगार क्षमताओं का विस्तार, औद्योगिकरण की गति ,सेवा क्षेत्रों का विस्तार, संचार सुविधाओं का विकास, परिवहन सुविधाएं, आधारभूत संरचनाओं का विकास ,कृषि क्षेत्र का विकास ,नवीन उत्पादों की प्राप्ति आदि हुआ है। इस अध्ययन के आधार पर यह जानने का प्रयास किया है कि वैश्वीकरण की नीतियों के परिणाम स्वरूप 1991 के बाद से भारतीय कृषि अर्थव्यवस्था किस प्रकार से प्रभावित हुई है।कृषि क्षेत्र में विकास के साथ-साथ संबंधित क्षेत्र मत्स्य पालन, मुर्गी पालन, रेशम पालन, वनीकरण ,एकीकृत वानिकी, बंजर भूमि विकास, भूसंरक्षण ,कंपोस्ट खाद तैयार करना तथा जैव कृषि में रोजगार की संभावनाओं का उदय हुआ है।वैश्वीकरण द्वारा भारतीय कृषि को वैश्विक पहचान मिली है।इन उत्पादों के निर्यात के कारण ही कृषकों की आय में वृद्धि हुई है।कृषिगत निर्यात को बढ़ावा देने के लिए निर्यात प्रतिबंधों को हटाना, नए बाजारो की खोज करना, निर्यात नीति का निर्धारण, कृषि उत्पादों की क्षमता बढ़ाना, बागवानी फसलों, सब्जी आदि नवीन संभावनाओं वाली फसलों पर विशेष प्रयास किया जाना चाहिए।

कीवर्ड- वैश्वीकरण, आर्थिक समृद्धि एवं विकास, उदारीकरण, कृषि अर्थव्यवस्था, आर्थिक सुधार

भूमिका-

आर्थिक विकास एक संचयी प्रक्रिया है।आर्थिक वृद्धि के संरचनात्मक परिवर्तन के द्वारा ही आर्थिक संपन्नता का उदय होता है।आर्थिक विकास को तीव्रतर करना ही राज्य तथा केंद्र सरकारो का मुख्य दायित्व होता हे।आर्थिक विकास एवं संव्रद्धि की दर ही देश के संपूर्ण विकास का मार्ग बनाती हे।स्वतंत्रता से पूर्व

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

भारतीय अर्थव्यवस्था की स्थिति अत्यंत दयनीय थी।अँग्रेज़ो के शोषण, दमनकारी नीतियों, ओधोगिक, शिक्षा, संचार, आदि रूप से पिछड़ेपन के कारण अनेकों समस्याए विधमान हो गई।देश मे प्राकृतिक संसाधनों की प्रचुरता थी, किंतु आधुनिक तथा उत्तम तकनीकी के अभाव के कारण देश के विकास की गति अवरुद्ध रही।स्वतन्त्रता के बाद देश के विकास को गति प्रदान की आवश्यकता महसूस की गई।भारतमे व्यापत गरीबी, भुखमरी, बेरोजगारी तथा कृषि को दूर करने के लिए साथ ही आर्थिक विकास की प्रकीया को गति देने के लक्ष्य से आर्थिक नियोजन की शुरुआत की गई।आर्थिक नियोजन की प्रक्रिया के द्वारा विकासशील देशों का समुचित विकास संभव है।नियोजन के आधार पर क्षेत्रिय असंतुलन एवं आय मे असमानता को दूर किया जा सकता है।सरकार के द्वारा विभिन्न पंचवर्षीय योजनाओं के माध्यम से लक्ष्य बनाकर अधिकाधिक निवेश किया गया।शासन के द्वारा पहली पंचवर्षीय एवं दूसरी पंचवर्षीय योजना में कृषि तथा भारी उद्योगों की स्थापना पर बल दिया गया।भारतीय अर्थव्यवस्था की प्रमुख विशेषता कृषि की प्रधानता वाली रही है। नियोजन काल से पूर्व देश की कुल जनसंख्या का लगभग 70% भाग कृषि एवं संबंधित क्रियाओं में लगा हुआ था।देश मे कुल सकल घरेलू उत्पाद में सर्वाधिक हिस्सेदारी कृषि संबंधित क्षेत्रों की रही।कृषि की प्रधानता के बावजूद भी कृषि का जो कार्य किया जाता हे वह परंपरागत तकनीक से किया जाता था। यही कारण है कि भारत का खाद्यान्न उत्पादन बढ़ी हुई जनसंख्या के उपभोग तक ही सीमित था।आर्थिक विकास के मार्ग में अनेक रूकावटे उत्पन्न रही इनमे - गरीबी की व्याप्तता ,भूखमरी की स्थिति,बेरोजगारी की अत्यधिक निर्भरता, औद्योगिकरण का पिछड़ापन, तृतीयक क्षेत्रों का अभाव, नवीन विधियो तथा नवाचारों की कमी आदि।योजनाकाल के बाद से देश के आर्थिक विकास की गति को मूर्त रूप प्रदान करने के उद्देश्य से नवीन आर्थिक सुधारों को अपनाया गया। औद्योगिक विकास को बढ़ावा देने के लिए विभिन्न औद्योगिक नीतियों की स्थापना की गई, ताकि औद्योगिकरण मजबूत होकर रोजगार सुविधाओं का भी विस्तार किया जा सके।समय के साथ-साथ इन उद्योगों ने कई कीर्तिमान स्थापित किए एवं विदेशों पर हमारी निर्भरता को कम करने का प्रयास भी किया।औद्योगिक उत्पादों का विदेशी मे निर्यात किया जाने लगा एवं खाद्यान्न उत्पादन के मामले में भी भारत आत्मनिर्भरता की ओर बढ़ता चला गया, किंतु अस्सी के दशक में पूंजी की कमी, आधारभूत सुविधाओं का निम्न स्तर, अकुशल श्रम शक्ति की उपलब्धता, तकनीकी ज्ञान तथा कुशल विधियों का अभाव, संचार एवं परिवहन सुविधाओं का अभाव, कुशल प्रबंधन आदि के कारण उद्योगों का पतन होने लगा।इसी को दृष्टिकोण में रखते हुए देश की सरकार के द्वारा आर्थिक विकास को बढ़ाने हेतु **वैश्वीकरण, उदारीकरण एवं निजीकरण** को अपनाया गया।1991 के आर्थिक सुधार कार्यक्रमों में वैश्वीकरण को अपनाया गया।वर्तमान भारत की कल्पना की गई थी। उदारवादी नीतियों के द्वारा व्यापार पर प्रतिबंध हटाकर, विदेशी व्यापार को प्रोत्साहन दिया गया।वैश्वीकरण द्वारा विश्व के देशों द्वारा अपनी अर्थव्यवस्थाओं को अधिक उदार बनाकर पारस्परिक व्यवसाय को अधिक बढ़ावा देना है। भूमंडलीकरण को विश्वव्यापी विकास प्रक्रिया के रूप में प्रयोग किया जाता है।संपूर्ण विश्व को साथ में मिलकर कार्य को बढ़ावा देना ही भूमंडलीकरण है।भारत में भूमंडलीकरण की प्रकिरया को अपनाने के बाद से अब तक अनेकों क्षेत्रों पर महत्वपूर्ण प्रभाव पड़े हे। भूमंडलीकरण के परिणामस्वरूप विदेशी व्यापार की दर मे वृद्धि हुई है।देश में रोजगार क्षमताओं का विस्तार, औद्योगिकरण की धीमी गति ,सेवा क्षेत्रों का विस्तार, संचार सुविधाओं का विकास, परिवहन सुविधाएं ,आधारभूत संरचनाओं का विकास ,कृषि क्षेत्र का विकास ,नवीन उत्पादों की प्राप्ति आदि

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

हुआ है।भारत में वैश्वीकरण की नीति के परिणामस्वरुप ही प्रतिव्यक्ति आय तथा सकल घरेलू उत्पाद की दरों में वृद्धि हुई है। अतः आर्थिक सुधारों की प्रक्रिया के द्वारा भूमंडलीकरण ने जन्म लिया है, जिसके परिणामस्वरूप देश का आर्थिक, सामाजिक ,सांस्कृतिक ,राजनीतिक स्थितियो पर प्रभाव हुआ है।भारत में उदारीकरण तथा वैश्वीकरण की नीतियों को अपनाने के बाद से अर्थव्यवस्था के क्षेत्रों के साथ-साथ मानवीय विकास विशेषकर महिलाओं तथा कृषि क्षेत्र पर प्रभाव हुआ है।इस अध्ययन के आधार पर यह जानने का प्रयास किया है कि वैश्वीकरण की नीतियों के परिणाम स्वरूप 1991 के बाद से भारतीय कृषि अर्थव्यवस्था किस प्रकार से प्रभावित हुई है।

वैश्वीकरण की अवधारणा-

वैश्वीकरण विभिन्न अर्थव्यवस्थाओं के मध्य व्यापक सहयोग की अवधारणा है।मानव सभ्यता के प्रारंभिक दौर में मनुष्य की आवश्यकताएं सीमित थी।कम आवश्यकताओं तथा संसाधनों की कमी के मध्य सामंजस्य का माहौल निर्मित कर मानव एक अच्छा जीवन यापन करता था, किंतु मनुष्य प्रवृत्तियों में परिवर्तन के कारण आवश्यकता में भी वृद्धि हुई।जिससे कि सीमित संसाधनों से अधिक मांग की जाने लगी। तदुपरांत 1991 में नवीन आर्थिक सुधारों के परिणामस्वरूप वैश्वीकरण,उदारीकरण तथा निजीकरण की स्थितियों ने जन्म लिया।जैसे-जैसे सभ्यता का विकास होनेलगा,वैसे-वैसे आर्थिक क्रियाओं के क्षेत्रमें व्यक्तियों,समूहो, समुदायो और विभिन्न क्षेत्रों में पारस्परिक निर्भरता बढ़ती गई। इसी पारस्परिक निर्भरता ने अंतर्राष्ट्रीय आर्थिक सहयोग एवं विदेशी व्यापार को बढ़ावा दिया। वैश्वीकरण की प्रक्रिया आज के संदर्भ में अति प्रासंगिक हुई।वैश्वीकरण की प्रवृत्ति 1990 के दशक से सामने आई है।यह सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक, राजनीतिक, वैज्ञानिक,मनुष्य के विश्वव्यापी क्रियाओं के संबंधित है किंतु इसका आर्थिक पहलू ज्यादा महत्वपूर्ण है।वैश्वीकरण ने संचार व परिवहन विस्तार के कारण कच्चा माल एवं निर्मित वस्तुओं की उपलब्धता को आसान बना दिया है।वैश्वीकरण का एक पहलू उदारीकरण है, जो दुनिया की अर्थव्यवस्था को जोड़ने ,प्रतियोगिता को बढ़ावा देने एवं संरक्षणवाद को कम करने में भूमिका निभाता है।यह विभिन्न अर्थव्यवस्थाओं के मध्य व्यापक सहयोग करने की अवधारणा है।विगत कुछ दशकों से विश्व की विभिन्न अर्थव्यवस्थाओं में व्यापार, पूंजी, संसाधनों, संस्कृति, सेवाओं, तकनीकी ज्ञान ,शिक्षा, स्वास्थ्य, सुविधाएं आदि के निरंतर आदान-प्रदान से आर्थिक क्षेत्र में परिवर्तन की प्रक्रिया शुरू हुई है।इसमें विभिन्न देशों और क्षेत्रों के बीच आर्थिक सहयोग बढ़ा है।उत्पादन प्रक्रिया का अंतरराष्ट्रीकरण हुआ है।आर्थिक दृष्टिकोण से वैश्वीकरण एक ऐसी प्रक्रिया है ,जो **विश्व की समस्त अर्थव्यवस्थाओं के मध्य एकीकरण का कार्य करती है**, ताकि वैश्विक अर्थव्यवस्था का लक्ष्य प्राप्त किया जा सके।यह वस्तुओं तथा सेवाओं को बंधन मुक्त आवाजाही पर जोर देता है।इससे देश का तीव्र विकास तथा रोजगार की संभावनाओं का उदय हो।यह विश्व के देशों को आपस में जोड़ने से संबंधित है, जिसमें परिवहन लागत में कमी तथा वस्तुओं व सेवाओं पूंजी ज्ञान तथा विभिन्न देशों के लोगों के प्रवाह में विद्यमान अवरोधों को समाप्त कर आर्थिक विकास किया जा सके।अतः वैश्वीकरण का उद्देश्य विश्व को एकीकरण की ओर ले जाकर समग्र विकास करना है।जिससे वस्तुओं तथा सेवाओं के उत्पादन में विशिष्टीकरण हो ताकि, न्यूनतम लागत पर बेहतर गुणवत्ता वाली वस्तुओं

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

की उपलब्धता हो सके।वैश्वीकरण के कारण ही अर्थव्यवस्था पूंजी ,लाभ, श्रम शक्ति का प्रवाह, सेवा, तकनीकी ज्ञान आदि का उदय हो रहा है।

वैश्वीकरण के आर्थिक प्रभाव-

वैश्वीकरण की प्रक्रिया के द्वारा ही वैश्विक अर्थव्यवस्थाओं में संरचनात्मक परिवर्तन हुए हैं । मांगों के अनुरूप तथा अत्यधिक नवीन उत्पादों एवं सेवाओं को सम्मुख रखने का दायित्व विभिन्न देशों के द्वारा वैश्वीकरण की प्रक्रिया के द्वारा ही संभव हो पाया है।1991 के बाद देश में उदारीकरण की प्रक्रिया अपनाई गई । इस प्रक्रिया ने अंतरराष्ट्रीय व्यापार के बंधनों को समाप्त कर दिया।एक तो देश में विदेशी पूंजी,अंतरराष्ट्रीय पूंजी प्रवाह ,विदेशी प्रत्यक्ष निवेश बढ़ता गया ,साथ ही रोजगार की संभावनाओं का भी विकास हुआ। विदेशी फर्मों के भारत में आने के कारण देशी उद्योगों का पतन होता गया।कुटीर तथा लघु उद्योग भारतीय अर्थव्यवस्था की रीढ़ माने जाते थे,किंतु उदारीकरण की प्रवृत्तियों ने इन को समाप्त कर दिया।वैश्वीकरण के कारण वस्तु, सेवा,पूंजी और श्रम के प्रभाव में वृद्धि हो रही है।अधिकतम पूंजी ,उन्नत तकनीक व कुशल श्रम की उपलब्धता के कारण संसाधनों का इष्टतम दोहन संभव हो पाया है।यह स्थिति सवृद्धि दर को अधिकतम के स्तर पर ले जाने में सहायक है।वैश्वीकरण ने अर्थव्यवस्था के मूलभूत बदलाव को जन्म दिया है।इसमें ज्ञान आधारित अर्थव्यवस्था के विकास को संभव बनाया है।वैश्वीकरण के द्वारा ही सेवा क्षेत्र विकसित हुआ है।जिससे सूचना प्रौद्योगिकी सहारे इलेक्ट्रॉनिक अर्थव्यवस्था का विकास किया है,जिसमें –ई बैंकिंग,ई-शॉपिंग तथा ई-ऑनलाइन ट्रेडिंग प्रमुख हे।वैश्वीकरण के कारण उपभोक्ता आधारित उद्योगों का विकास हुआ है।इसमें उपभोक्तावादी संस्कृति के वर्चस्व को स्थापित करते हुए बाजार संभावनाओं को विस्तार प्रदान करने में महत्वपूर्ण भूमिका निभाई है।आर्थिक उदारीकरण के द्वारा यदि व्यापार और विदेश नीति का उदारीकरण संभव हो पाया ,तो निजीकरण के कारण निजी क्षेत्र और बाजार कारकों की अर्थव्यवस्था के विभिन्न क्षेत्रों में महत्वपूर्ण भूमिका निभाते हैं । भूमंडलीकरण द्वारा पिछले कुछ दशकों से भारतीय अर्थव्यवस्था में महत्वपूर्ण परिवर्तन हुए हैं । भारत में सूचना प्रौद्योगिकी, तकनीकी ज्ञान, संचार, सुविधाओं का विकास तथा परिवहन क्षेत्रों का विस्तार हुआ है।जिससे देश में स्थानीय और विदेशी उत्पादों के मध्य बेहतर प्रतिस्पर्धा को सुनिश्चित किया है।उपभोक्ताओं को उचित तथा कम कीमत पर अच्छी एवं बेहतर गुणवत्ता वाली वस्तुएं उपलब्ध हो जाती है।देश में विदेशी पूंजी का प्रवाह हुआ है, साथ ही रोजगार क्षमताओं का विकास हुआ है ।भारत के आर्थिक विकास तथा सकल घरेलू उत्पादन में वैश्वीकरण के परिणामस्वरूप सेवा क्षेत्र का योगदान लगभग 60% है।अतः भारत में उदारीकरण तथा वैश्वीकरण के द्वारा विदेशी मुद्रा कोष में वृद्धि, सकल घरेलू उत्पाद में वृद्धि ,मुद्रा स्फिति पर नियंत्रण,मुद्रा पूंजी निवेश,खाद्यान्न निर्यात, राजकोषीय घाटा आदि में वृद्धि हुई है।अतः वैश्वीकरण के कारण भारत की आर्थिक स्थिति में सुधार तो हुआ है, किंतु इसके कारण घरेलू उद्योगों की स्थिति दयनीयमें हो गई है, वहीं दूसरी ओर देश के नागरिकों में आय विषमता की स्थितियां भी निर्मित हुई है।

भारतीय कृषि एवं वैश्वीकरण-

वैश्वीकरण ऐतिहासिक प्रयासों का परिणाम है।आज पूरी दुनिया में उदारीकरण,बाजार अर्थव्यवस्था,आर्थिक सुधार,ढांचागत समायोजन,भूमंडलीकरण,वैश्वीकरण आदि नामों से एक नई विश्व व्यवस्था

के निर्माण का सघन अभियान चल रहा है।वैश्वीकरण वर्तमान समय के व्यापारिक वातावरण की एक ऐसी अवधारणा है ,जो पूरे विश्व को एक मंडल,एक केंद्र बनाने की बात करता है।इसमें समाज के प्रत्येक क्षेत्र को प्रभावित किया है,जिससे रोजगार, शिक्षा, महिला वर्ग, आर्थिक क्षेत्र ,समाज आदि।कृषि भारत की अर्थव्यवस्था को मजबूती प्रदान करने वाला मुख्य क्षेत्र है।स्वतंत्रता से पूर्व देश की जनसंख्या का लगभग 70% भाग कृषि संबंधित क्रियाकलापों में लगा था।देश की कुल राष्ट्रीय आय में लगभग 40 से 45% योगदान कृषि का ही था।किंतु देश की आर्थिक प्रगति एवं दिशा में परिवर्तन के साथ ही वर्तमान में देश की कुल जनसंख्या का लगभग 45.6% भाग कृषि संबंधित कार्यों में लीन है।देश के कुल निर्यात में लगभग 15% योगदान कृषि उत्पादों का है।ग्रामीण अर्थव्यवस्था में कृषि क्षेत्र ही एकमात्र रोजगार प्रदान करने वाला स्त्रोत है।कुछ दशकों से भारतीय अर्थव्यवस्था का मुख्य आधार रही है, किंतु स्वतंत्रता प्राप्ति के बाद से सरकार विकास के लिए कृषि की अपेक्षा औद्योगिकरण पर बल देती रही है।जिससे अर्थव्यवस्था में कृषि का महत्व कम होता चला गया।भारत में कृषि में अनेक संभावनाएं हैं,किंतु कृषकों की आर्थिक स्थिति दयनीय होने के कारण,समय पर उन्नत खाद ,बीज, उर्वरक, सिंचाई सुविधाएं नहीं मिल पाती है।अर्थव्यवस्था के कृषि प्रधान का होने के कारण निर्याततीत आय में कृषि एवं संबंधित क्षेत्र का महत्वपूर्ण योगदान है।भारत में चाय,कॉफी, तंबाकू ,मसाले, सब्जियां, दालें, मछली उत्पादन, मांस ,खाद्य का निर्यात किया जाता है। वर्तमान में उदारीकरण नीति के कारण विश्व व्यापार पर अनेक अवरोधों को समाप्त किया जा रहा है। उदारीकरण तथा वैश्वीकरण के कारण भारतीय कृषि पर महत्वपूर्ण प्रभाव हुआ है।उदारीकरण के द्वारा कृषि से संबंधित अनेक समझौते हुए जिनमें प्रशुल्क की दरों को कम करना है। ट्रिपस के अंतर्गत बौद्धिक संबंध, कॉपीराइट ,ट्रेडमार्क, औद्योगिक डिजाइन, पेटेंट आदि बनाई गई है। कृषि क्षेत्र में नवीन बीजों की खोज में पेटेंट समझौते की महत्वपूर्ण भूमिका है।वैश्वीकरण के कारण भारतीय कृषि उत्पादों को वैश्विक पहचान मिली है।वैश्वीकरण द्वारा ही परंपरागत कृषि उत्पाद, चावल, काजू ,मसाला, खाद्यान्न आदि के निर्यात में वृद्धि हुई है।भारत में खाद्यान्न सब्सिडी प्रदान की जाती है, जिससे कि लोगों को सस्ता खाद्यान्न उपलब्ध हो सके।विश्व व्यापार संगठन के अधीन विकसित देशों में सब्सिडी हटाने से विदेशी उत्पादों की कीमतों में वृद्धि हुई है,जिससे भारतीय कृषि उत्पाद की प्रतिस्पर्धात्मक शक्ति बढ़ी तथा भारतीय उत्पाद विश्व बाजार में बेहतर स्थिति में है।देश में फॉर्म कृषि को प्रोत्साहन मिल रहा है।वैश्वीकरण के कारण ही देश में किसानों की आय में वृद्धि हुई है।भारत में कृषि क्षेत्र में बड़ी-बड़ी कंपनियां को खोल दिया गया है ,ताकि निजी निवेश को प्रोत्साहन मिले। उदारीकरण का भारतीय कृषि पर नकारात्मक प्रभाव भी हुआ है, जिसका मुख्य कारण परंपरागत कृषि ,पूंजी का अभाव, विपणन समस्या, बाजार ज्ञान का अभाव, आय विषमता आदि है।विकसित देशों की तुलना में भारत में कृषि अनुसंधान पर कम व्यय किया जाता है।विश्व व्यापार संगठन के द्वारा कृषि समझोतो तथा नियमों का सर्वाधिक प्रभाव विकासशील देशों पर ही पड़ा है।वैश्वीकरण तथा उदारीकरण के द्वारा भारतीय कृषि में परंपरागत कृषि पद्धतियों के स्थान पर नवीन तकनीकी को अपनाया जा रहा है। कृषकों के द्वारा उन्नत खाद, बीज, उर्वरकको, कृषि यंत्रों का प्रयोग किया जाता है, जिससे कृषि उत्पादन में वृद्धि हो रही है।

भारत मे पंचवर्षीय योजना अवधि में कृषि वृद्धि एवं विकास दर

योजना अवधि	कुल संवृद्धि दर(प्रतिशत)	कृषि की वृद्धि दर (प्रतिशत)
छटी पंचवर्षीययोजना(1980-1985)	5.7	2.52
सातवी पंचवर्षीययोजना(1985-1990)	6.0	3.47
आठवीं पंचवर्षीययोजना(1992-1997)	6.8	4.72
नोवी पंचवर्षीययोजना(1997-2002)	5.4	2.44
दसवी पंचवर्षीययोजना(2002-2007)	7.6	2.30
ग्यारवी पंचवर्षीययोजना(2007-2012)	8.0	3.30
बारहवीपंचवर्षीय योजना(2012-2017)	8.0	4.0

स्त्रोत:- सांख्यिकी और कार्यक्रम कार्यान्वियन मंत्रालय भारत सरकार

हरित क्रांति का भारतीय कृषि पर प्रभाव हुआ है,जिसके परिणामस्वरूप 2019-20मेंकुल खाद्यान्न उत्पादन 291.95 मिलियन टन हुआ, जिसमें 106.21 मिलियन टन गेहूं का हुआ है। अंतरराष्ट्रीय बाजार में कृषि उत्पादों के निर्याती के कारण विदेशी पूंजी में वृद्धि हुई है।इसमें नवीन तकनीकी, उन्नत बीज, खाद्यान् आदि का योगदान है।देश की कुल सकल घरेलू उत्पाद में कृषि क्षेत्र की भागीदारी 15.87% है।वैश्वीकरण के द्वारा ही देश में कृषि क्षेत्र में लगभग 45.6% लोगों को रोजगार प्राप्त होता है।कृषि क्षेत्र के विकास के द्वारा ही वैश्विक निर्यात में वृद्धि होकर गरीबी को कम करता है।भारतीय अर्थव्यवस्था में कृषि क्षेत्र का एक महत्वपूर्ण स्थान है। वैश्वीकरण की नीतियों के परिणाम स्वरूप कृषि क्षेत्र में निरंतर वृद्धि हुई है, जिससे कृषकों की आय तथा खाद्यान् का विस्तार हुआ है।वर्तमान में अधिकांश राज्यों में परंपरागत कृषि के स्थान पर नवीन कृषि पद्धति अपनाई जा रही है।देश में कृषि उत्पादों के निर्यात में निरंतर वृद्धि हुई है।भारतीय कृषि को वैश्विक मंच प्रदान करने का श्रेय भूमंडलीकरण की नीति को ही जाता है।

उप संहार-

भारत में उदारीकरण एवं वैश्वीकरण का प्रादुर्भाव 1990 के समय आर्थिक संकट के पश्चात 1991 में घोषित नवीन आर्थिक नीति के साथ हु ,किंतु कृषि में उदारीकरण कृषि पर समझौते तथा विश्व व्यापार संगठन की स्थापना के बाद हुआ।कृषि क्षेत्र में विकास के साथ-साथ संबंधित क्षेत्र मत्स्य पालन,मुर्गीपालन,रेशम-पालन,वनीकरण ,एकीकृत वानिकी बंजर भूमि विकास भूसंरक्षण,कंपोस्ट खाद तैयार करना तथा जैव कृषि में रोजगार की संभावनाओं का उदय हुआ है। वैश्वीकरण द्वारा भारतीय कृषि को वैश्विक पहचान मिली है।इन उत्पादों के निर्यात के कारण ही कृषकों की आय में वृद्धि हुई है।वर्तमान ग्रामीण परिदृश्य में परिवर्तन होकर शहर एवं गांव की दूरी कम हुई है।वैश्वीकरण द्वारा ही भारतीय कृषक खुशहाल एवं समपन्न हो पाया है।भारत में कृषि निर्यात में वृद्धि तथा आधुनिक कृषि का श्रेय वैश्वीकरण नीति को ही जाता है।भारत में सस्ते श्रम शक्ति का उचित उपयोग कर वैश्वीकरण द्वारा ऐसी नीति बनाएं जिसमें भूमिहीन, साधनहीन किसानों, कृषि मजदूरों को वास्तविक रूप से लाभ मिल सके।सामाजिक न्याय के साथ विकास हो।कृषिगत निर्यात को बढ़ावा देने के लिए निर्यात प्रतिबंधों को हटाना,नए बाजारो की खोज करना, निर्यात नीति का निर्धारण, कृषि उत्पादों की

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

क्षमता बढ़ाना, बागवानी फसलों, सब्जी आदि नवीन संभावनाओं वाली फसलों पर विशेष प्रयास किया जाना चाहिए।देश की सरकार द्वारा कृषि अनुसंधान में बढ़ावा,आधारभूत सुविधाओं का विकास,कृषकों के लिए विशेष योजनाएं, मानवीय एवं आर्थिक पूंजी के निर्माण पर ध्यान देना चाहिए,जिससे कृषि उदारीकरण तथा वैश्वीकरण से भारत की ग्रामीण अर्थव्यवस्था एवं मजबूत हो सके।

सन्दर्भ ग्रंथ सूची :-

- शर्मा ,चेतन- 'वैश्वीकरण एवं भारतीय कृषि पर इसका प्रभाव'- ए जर्नल ऑफ एडवांस इन मैनेजमेंट, आई. टी. एंड सोशल साइंस- वा. 4 इशू. 11, नवंबर-2014 पृष्ठ 1 -7 ,आईएसएसएन 2231-4571.
- मित्तल, रिचा –'उदारीकरण का कृषि एवं ग्रामीण विकास पर प्रभाव'- कुरुक्षेत्र ,मासिक पत्रिका- ग्रामीण विकास मंत्रालय, नई दिल्ली .जनवरी-2015 ,पृष्ठ 2565.
- अग्रवाल,मीनू (2008)- 'इंपैक्ट ऑफ़ ग्लोबलाइजेशन ऑन डेवलपमेंट'- दीप एंड दीप पब्लिकेशन प्रा। लिमिटेड- न्यू दिल्ली -110027.
- रानी,निर्मला- 'इंपैक्ट ऑफ़ ग्लोबलाइजेशन ऑन इंडियन एग्रीकल्चर '- इंटरनेशनल जर्नल ऑफ इन.मैनेजमेंट & कम्प्युटर एप्लिकेशन वा. 3 इशू. 12, दिस.-2014 पृष्ठ 61-64, आईएसएसएन 2319-7471.
- श्रीवास्तव ,सरोज 'वैश्वीकरण के कारण आर्थिक मंदी :एक अध्ययन 'रिसर्च लिंक जर्नल, भाग -3, सितंबर –नवंबर, 2002. पृष्ठ 29 -37 .
- सार्थक(2019) -भारतीय अर्थव्यवस्था –'वैश्वीकरण' -सार्थक प्रकाशन ,अंशुल बिल्डिंग कम्युनिकेशन कॉन्प्लेक्स ,डॉक्टर मुखर्जी नगर ,दिल्ली -110009 पृष्ठ-457-472.
- दासगुप्ता,समीर (2010)- ग्लोबलाइजेशन एंड हुमिनिटी'- रावत पब्लिकेशन, जयपुर -30२००४.
- गोतम, सीमा – 'सम रिफ्लेक्शन ऑफ़ ग्लोबलाइजेशन ऑन इंडियन एग्रीकल्चर- इंटरनेशनल जर्नल ऑफ़ एजुकेशन एंड साइंस रिसर्च रिव्यू- वा. 1 इशू. 1, फर.-२००४, आईएसएसएन-2348-6457.
- बुद्धों,जयराम-,इंपैक्ट ऑफ़ ग्लोबलाइजेशन ऑन एग्रीकल्चर -इंटरनेशनल रेफेन्र्ड रेसर्च जनरल वा. i इशू. 17, आईएसएसएन 0974 -6283.
- कोशिक,संजय-' ग्लोबलाइजेशन एंड इट्स इंपैक्ट ऑन इंडियन एग्रीकल्चर -इन इंडिया', इंटरनेशनल जर्नल आफ एडवांस्ड रिसर्च इन मैनेजमेंट एंड सोशल साइंस, वा. 2 इशू. 1, जन।-2013 , आईएसएसएन-2278-6236.
- जोगिंदर- 'ग्लोबलाइजेशन एंड इट्स ईम्पेक्ट ऑन एग्रिकल्चर' -इंटरनेशनल जर्नल ऑफ एडवांस रिसर्च इन मैनेजमेंट एंड सोशल साइंस,वा. 5 इशू. 9, सित.2016, आईएसएसएन-2278-6236.
- यू.आर,शिंदे- 'ग्लोबलाइजेशन ऑन इंडिया'- एग्रिकल्चर जर्नल कोन्सेंकुएंकेस'- वा. 6 इशू. 2, 2016, आईएसएसएन-2321-5763.
- गागी,बुलबुल-'भूमंडलीकरण और इसका प्रभाव'–राधाकमल मुखरजी चिंतन परम्परा,शोधपत्रिका- भाग,12 अंक-1.जन-जून 2010 पेज-86-90.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

आदिवासी संस्कृति के स्वरुप में बदलाव और विमर्श जंगल जहां शुरु होता है (उपन्यास) साहित्यकार संजीव के विशेष सन्दर्भ में

डॉ. नीरज चौहान
सहायक प्राध्यापक
हिन्दी विभाग
शासकीय महाविद्यालय, मनावर जिला धार (म.प्र.)

आदिवासी संस्कृति के स्वरुप के संबंध मे विशेष स्मरणीय है कि ये लोग आदिकाल से ही इस धरा पर निवासरत है, ये किसी जाति विशेष की सन्तान नही तथा उन्हे भिन्न–भिन्न काल मे ऐशिया जैसे दुर्गम क्षेत्र को अपना स्थायी निवास बनाने के साथ भारत के पहाड़ो और जंगलो को अपना निवास स्थान माना है। आदिवासी समाज एक निश्चित पहाड़ी अंचलों में अपनी भाषा–बोली तथा अचार - विचार के साथ एकत्रित रहते हैं। आदिवासी समाज संस्कारो और सभ्यता के दायरो से कोसों दूर है और पेट पालन के लिये ये लोग जंगलों से कंद–मूल, शिकार, मच्छली पालन, कृषि जैसे व्यवसायों पर आश्रित रहते हैं, कई वर्षो से सभ्यता और संस्कृति से परे होने के कारण ये लोग आज भी पिछड़े हुए है।

आदिवासी संस्कृति के स्वरुप के संबंध में रमणिका गुप्ता का मत इस प्रकार है- "आदिवासी संस्कृति की अपनी विशिष्ट पहचान है । इसके अन्तर्गत जाति , समानता, लिंग समानता, सभागिता, सहयोगिता, सामूहिकता, भाईचारा एवं सबसे विचित्र प्रकृति से निकट संबंध एवं प्रकृति प्रेम है जो अन्य सभी संस्कृतियों से आदिवासी संस्कृति को पृथक करता है। आदिवासी संस्कृति में मनुष्य का जीवन बिल्कुल सादा है।"[1]

माया बोरसे आदिवासी संस्कृति की परम्पराओं के संबंध में लिखती है-"विभिन्न समुदायों की सांस्कृतिक परम्पराओं में थोड़ी बहुत भिन्नता रहते हुए भी, भिन्न-भिन्न आदिवासी समुदाय मौलिक रुप से एक ही विचार के लोग है। वे एक साथ रह सकते हैं और एक साथ रह रहे हैं। वे किसी धर्म नाम की छत्रछाया में रहकर अपने भविष्य का सपना देख सकते हैं।"[2] इन कथनों के तथ्यो से स्पष्ट होता है कि आदिवासी समाज अज्ञानी, निरक्षर तथा अन्धविश्वासी होने के कारण समस्याओं से घिरी हुई है। आदिवासी संस्कृति का स्वरुप किसी क्षेत्र विशेष या अंचल पहाड़ी भागों से संबंधित होता है। आदिवासी समाज की आवश्यकता सामान्य से भी कम होती है।

संजीव ने अपने उपन्यासों में आदिवासी समाज और संस्कृति के बदलाव और विमर्श के संबंध मे कहा है कि कुछ आदिवासी तो अपनी आर्थिक स्थिति में बदलाव करने के लिये चोरी-डकैती, खून-खराबा जैसे कामों को अंजाम देते हैं। उसका परिणाम उनके जीवन के लिये गलत साबित होने लगता है। जिसका जीता जागता उदाहरण उनका उपन्यास 'जंगल जहा शुरु होता है' का पात्र जोगी है। वह बैलों की चोरी कर बाजार में बेचता है, साथ ही अमानवीय हरकते करता है, इसका मुख्य कारण पैसें का अभाव जोगी की हरकतों को उपन्यासकार संजीव इस प्रकार लिखते हैं- "जोगी-बैल चुराकर बेचने से लेकर लड़कियां बैचने तक का कोई भी कुकर्म उससे छूटा नहीं है।"[3] आदिवासियों की आर्थिक स्थिति कितनी कमजोर है। वह पैसों के अभाव के कारण कई गलत काम करने के लिये तैयार रहते हैं।

इस उपन्यास में बिसराम का छोटा भाई काली अपने घर कि स्थिति में बदलाव करना चाहता है। काली चाहता है कि आदालत मे जमीन का जो मुकदमा चल रहा है। वह उसे जीत जाये और वह नेपाल का स्थाई नागरिक बन जाये किन्तु यह सब पैसें के अभाव में संभव नहीं है। इन सब बातों से काली परेशान होकर ठेकेदार के यहां मजदूरी करता है परन्तु ठेकेदार भी मजदूरी के पैसें देने से इन्कार कर देता है। काली अपने भाई बिसराम से जब आदालत के मुकदमे की बात करता है तो बिसराम पैसें का अभाव बताते हुए कहता है कि – "उधर मुकदमे का यह हाल है कि पैसों के चलते ही मुकदमा खारिज होने जा रहा हैं। पैसें के चलते ही नेपाल की

नागरिकता का सवाल खटाई में पड़ गया है।" यह बात सब पर लागू होती है की पैसें के बिना कोई काम संभव नहीं होता है। बिसराम का पूरा जीवन पैसों के अभाव मे गुजरता है। इस उपन्यास में सिर्फ अकेले बिसराम की यह कहानी नहीं है। यह समस्त आदिवासी समाज की समस्या है।

आदिवासी समाज के लोगों का पूँजीपति वर्ग हमेशा से शोषण करता आया है और आज भी कर रहा है। बदलाव के युग में आदिवासी समाज के शोषण को रमणिका गुप्ता इन शब्दों में लिखती है- "अर्थ लाभ का संकीर्ण लक्ष्य ही वन शोषण तथा बड़े पैमाने पर जंगलो के उजाड़े जाने का मूल कारण रहा हैं इस ढाँचे ने निर्विवाद रुप से आदिवासियों पर प्रतिकूल प्रभाव डाला। राष्ट्रहित के नाम पर इन आदिवासियों के जमीन और जंगल के अधिकार हड़पे गए। दरअसल राष्ट्रहित प्रबल वर्ग के स्वार्थ के अतिरीक्त कुछ नहीं था।"[4] आदिवासियों को जंगलो से दरकिनारे करके आज उनके रोजगार खत्म होते चले गए ।

प्राचीन काल से आज तक आदिवासी समाज की स्थिति में कोई बदलाव नहीं आया है काली जैसे आदिवासी डाकू नहीं बनना चाहते, परन्तु उनकी मजबूरियाँ उन्हें डाकू बनने के लिये बेबस करती है। उपन्यास में थारु आदिवासियों को पुलिस का भय हर वक्त भयभीत करता है। आदिवासी लोग चाहे अच्छा काम करे या बुरा फिर भी पुलिस उनके उपर जुल्म करती है। उनके साथ मारपीट करती है एवं थारु आदिवासी पुलिस के भय से गांव छोडकर जंगल-जंगल भटकती है। अंत में मालारी काली को मिल जाती है और वह आदिवासियों पर हो रहे जुल्मो के बारे में बताती हुई अपनी पीड़ा इन शब्दों में बया करती है- "समसें गाँव उजड़ गया है। हम सब जान ले के भागे फिर रहे हैं। रोज-रोज का अत्याचार जुल्म।"[5] पुलिस के जुल्मों से थारु आदिवासी समाज परेशान है और मलारी कहती है कि डाकूओं पर विश्वास किया जा सकता है मगर पुलिस पर नहीं। मलारी की पीडा- "डाकू पर विश्वास कर लेना लेकिन किसी हाकिम का विश्वास मत करना।"[6] आदिवासी स्त्री मलारी अपना रोना रोते हुए कहती है डाकू अच्छा होता है और उस पर भरोसा किया जा सकता है लेकिन पुलिस या हाकिम पर नहीं।

निष्कर्षः

संजीव ने अपने उपन्यास 'जंगल जहां शुरु होता है' में आदिवासी समाज की संस्कृति को स्पष्ट करते हुए लिखा है कि आदिवासी समाज सदियों से शोषित पीड़ित रहने के बाद आज आदिवासी समाज अपने स्वरुप और विमर्श से अधिकारों के प्रति सजग हो गया है। नई शिक्षा, नई संस्कृति, औद्योगिक विकास और वैज्ञानिक दृष्टिकोण ने आदिवासी समाज के व्यक्तित्व को प्रभावित किया है। आज के युग में वह अपने अधिकारों और शक्ति को पहचानने लगे हैं। इसलिए आदिवासी समाज की संस्कृति परिवर्तित हुई है। आज आदिवासी समाज और सांस्कृतिक स्वरुप और विमर्श मे बदलाव आया है। वर्तमान समय के साहित्यकार संजीव ने अपने उपन्यास जंगल जहां शुरु होता है में नवीनता एवं प्राचीनता के बदलाव और विमर्श की भूमिका का सतत् उल्लेख किया है।

सन्दर्भ ग्रंथ –

1. आदिवासी कौन संपदाक : लेख, डॉ. विनायक तुकराम, पृ. 25
2. आदिवासी कौन संपादक : रमणिका गुप्ता, पृ. 38
3. जंगल जहा शुरु होता है : संजीव , पृ. 84
4. जंगल जहा शुरु होता है : संजीव , पृ. 96
5. आदिवासी अस्मिता का संकट : रमणिका गुप्ता , पृ. 56
6. जंगल जहा शुरु होता है : संजीव , पृ. 20

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

वैश्वीकरण : बिहारीगंज की स्थानीय संस्कृति एवं समाज परप्रभाव

श्रिया सुमन
शोधछात्रा
पी-एच०डी०राजनीतिशास्त्रविभाग,
भू० ना० मंडल विश्वविद्यालय, मधेपुरा, बिहार।
ईमेल- theshriyasuman@gmail.com

सारांश:

वैश्वीकरण स्थानीय संस्कृतियों की उपेक्षा करता है ये सर्वविदित है और यह वैश्वीकरण प्रक्रिया उन्हें और अधिक फैलती विदेशी संस्कृति को आत्मसात करने के लिए मजबूर करती है। लोग अपनी पहचान खो रहे हैं, अपनी परंपरा और अपनी उत्पत्ति के बारे में भूल रहे हैं क्योंकि उन्हें आधुनिक दुनिया की जरूरतों के अनुकूल होना होता है। सांस्कृतिक उत्पादों में व्यापार का विस्तार विदेशी संस्कृतियों के लिए सभी समाजों के संपर्क को बढ़ा रहा है। हालाँकि राष्ट्रीय संस्कृतियों पर वैश्वीकरण के परिणामों पर कोई सहमति नहीं है। परन्तु स्पष्टत: देखा जा रहा है कि विदेशी संस्कृति के प्रति लोगों का संपर्क अपनी सांस्कृतिक पहचान को कम करता जा रहा है।इसका जीता जागता उदाहरण हमारे भारत के कई प्रांतों में वैश्वीकरण युगके पश्चात स्वत: ही परिलक्षित है।

संकेतशब्द:

सांस्कृतिक संक्रमण, स्थानीय विशेषता, अभिलाक्षणिक पहलू, पारंपरिकता, बाजारीकरण

प्रस्तावना:

निश्चित रूप से वैश्वीकरण, विदेशीउत्पादों की उपलब्धता को बढ़ाने और पारंपरिक उत्पादकों को बाधित करनाहीतोहै। यह सांस्कृतिक उत्पादों और सेवाओं, जैसे फिल्मों, संगीत और प्रकाशनों में अंतर्राष्ट्रीय व्यापार भी बढ़ा रहा है। सांस्कृतिक उत्पादों में व्यापार का विस्तार विदेशी संस्कृतियों के लिए सभी समाजों के संपर्क को बढ़ा रहा है और विदेशी सांस्कृतिक वस्तुओं के संपर्क में अक्सर स्थानीय संस्कृतियों, मूल्यों, और परंपराओं में बदलाव आता रहा है। हालाँकि वस्तुओं और सेवाओं के उत्पादन और वितरण का वैश्वीकरण कई मायनोंमें एक स्वागत योग्य विकास है जिसमें यह उन उत्पादों तक पहुंच प्रदान करता है जो उनके पास अन्यथा नहीं होते। चिंताकाविषययेहै कि वैश्वीकरण द्वारा लाए गए परिवर्तनों से स्थानीय रूप से निर्मित उत्पादों और उन्हें बनाने वाले लोगों की व्यवहार्यता को खतरा है। उदाहरण के लिए, बाजार में विदेशी खाद्य पदार्थों की नई उपलब्धता अक्सर सस्ती कीमतों पर स्थानीय किसानों को विस्थापित कर सकती है जो स्थानियतापे खतराही है।

बिहारीगंज के स्थानीय संस्कृति व समाजपर वैश्वीकरण का प्रभाव:

तृणमूल स्तर पर चर्चा करें तो यहां केन्द्रीय विषय वस्तु के रूप में अपने शोध अध्ययन के क्षेत्र का उल्लेख करूंगी, मेरा शोध प्रबंध बिहार के मधेपुरा जिलांतर्गत एक छोटेसे ब्लॉक बिहारीगंजके सामाजिक आर्थिक सांस्कृतिक पहलुओंके क्षेत्र अध्ययन पर है। बिहारीगंज प्रखंड जिसे कलकत्ता के तत्कालीन जमींदार बिहारीलाल मित्रा ने बसाया था, जो वर्तमान में बिहार के मधेपुरा जिला के अन्तर्गत आता है। पूर्व में कोशी की

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

मुख्य धारा 'हा-हा धार' का निर्जन क्षेत्र हुआ करता था।हालांकि बिहारीगंज को पूर्व मुरबल्ला नाम से जाना जाता था।लेकिन बाद के दिनों में जब बंगाल बिहारी लाल मिश्रा के हाथ में जमींदारी चली आयी तो मुरबल्ला का नाम बदल कर बिहारीगंज रखा गया। लेकिन तभी भी इसे निशंखपुर कुरहा परगना कहा जाता था। कालांतर में यहां सनै: सनै: शिक्षा और संस्कृति का विकास हुआ और आज यह एक सघन आबादी वाला संसाधनधनी क्षेत्र है।19वीं सदी के वैश्वीकरण के युग से होता हुआ आज़ादी के बाद अबतक इस क्षेत्र में कई आमूलचूल परिवर्तनहुए। 22 जून 1994 ई सेबिहारीगंजको प्रखंड का दर्जा दिया गया था। इसका उद्घाटन तत्कालीन मुख्यमंत्री लालू प्रसाद ने किया था। पूर्व में यह अधिसूचित क्षेत्र भी रहा है।समय के साथ कई बार अपग्रेड और डिग्रेड हुआ।वर्तमान मेंबिहारीगंजनगर पंचायत बनने की सभी अर्हता पूरी करता है। पहले जहां नगर पंचायत बनने के लिए 75 प्रतिशत जनसंख्या कृषि कार्य में लगी होनी चाहिए। जबकि नियमों में बदलाव कर अब 50 प्रतिशत कृषि कार्य में लगे हुए जगहों को भी नगर पंचयात का दर्जा मिलेगा। बिहारीगंज इस मानकों पर पूरी तरह से खरा उतरता है। यहां बस स्टैंड, रेलवे स्टेशन, जेनरल हाट, गुदड़ी बाजार, मोबाइल के आधा दर्जन से अधिक टावर, शहरी आधार पर बिजली विपत्र, भारतीय जूट निगम, बिस्कोमान, कृषि उत्पादन बाजार समिति, सरसों तेल मिल, छह राष्ट्रीय कृत बैंकों की शाखा, पोस्ट ऑफिस, दो कॉलेज, चार उच्च विद्यालय, दो गैस एजेंसी, दो सिनेमा हॉल, आवासीय होटल, धर्मशाला, मंदिर, मस्जिद एवं अन्य हैं, जो नगर पंचायत की अर्हता पूरी कर रही है।नगर पंचायत का क्षेत्र प्रस्ताव के अनुसार बिहारीगंज नगर पंचायत का क्षेत्रफल 2248.74 एकड़ में होगा। इसमें बिहारीगंज के 620.31 एकड़, विशनपुर के 647.38 एकड़, कुश्थन के 771.93 एकड़, बढ़ैया के 191.72 एकड़ और हथिऔंधा का मात्र 18 एकड़ भूमि शामिल किया गया है। बिहारीगंज नगर पंचायत के उत्तर राजगंज और लक्ष्मीपुर, दक्षिण गमैल और गोरपार, पूरब हथिऔंधा और पश्चिम मोहनपुर निस्फ और मोहनपुर चौमुख होगा। 1992.56 वर्ग किलोमीटर, जनसंख्या का घनत्व बिहारीगंज नगर पंचायत की जनसंख्या 2011 के जनगणना के अनुसार 23134 होगी। इसमें बिहारीगंज के 12157, बिशनपुर के 1357, कुश्थन के 7408, बढ़ैया के 1477 एवं हथिऔंधा के मात्र 735 लोग शामिल किये गये हैं। प्रस्तावित नगर पंचायत की जनसंख्या का घनत्व 2532.87 वर्ग किमी होगा। इस भौगोलिक विस्तार के साथ यहांका सामाजिक परिवेश अपने स्थानीय विशेषताओं के अभिलाक्षणिक पहलुओं को भी समाहित करता है। जो कालांतर में वैश्वीकरण के परिप्रेक्ष्यमें पाश्चात्य संक्रमणों के साथ स्वाभाविक रूप से प्रभावित भी हुआ। लघु व कुटीर उद्योग,स्थानीय विपणन उद्यम,क्षेत्रीय स्तर पर उपजनेवाले फसल यथा जूट, मक्का, मखाना,धानकी खेतीवनिर्यात का प्रभावित होना, स्थानीय कामगारों काबड़े शहरी की ओर पलायन इत्यादि।शहरी परिवेश में सनातन धर्म और भारतीय संस्कृति पर पाश्चात्य अंग्रेजी शैली कुछ ज्यादा हावी हुई है, लेकिन अच्छी बात यह है कि देश के ग्रामीण परिवेश वाले क्षेत्रों में अब भी प्राचीन भारतीय संस्कृति का बोलबाला है उसकी नींव मजबूत है। लेकिन बाजारवाद के प्रभाव से वो भी अछूती नहीं रही हैं।

निष्कर्ष:

इस तरह यह कहा जा सकता है कि भूमंडलीकरण ने भारतीय समाज को कई रूपों में प्रभावित किया है जिसका प्रभाव भारतीय समाज में स्पष्ट रूप से देखने को मिल रहा है।वैश्वीकरण के सामाजिक प्रभाव सबसे अधिक प्रभावी एवं स्थायी हैं। इसने संस्कृतिकोभीकाफी गहरे रूप में प्रभावित किया है। इसके प्रभाव से भारतभर में स्थानीय परिवर्तन के साथ वेश-भूषा, खान-पान, संगीत, भाषा, विचार आदि क्षेत्रों में कई परिवर्तन देखने को मिलते हैं।

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

सुझाव:

बाजारीकरण, वैश्वीकरण व नई तकनीकी की ताकत को देखकर युवाओं में उसके प्रति आकर्षित होने की भगदड़ मची हुई है। लेकिन उस भगदड़ में भी हमकों ध्यान रखना होगा कि हम सामंजस्य बनाकर अपनी जडों से मजबूती से जुड़े रहें और इन जडों को मजबूत रखने के लिए हम सभी को समयानुसार ठोस कारगर प्रयास करते रहना होगा।वर्तमान में आत्मनिर्भर भारत अभियान के तहत लघु, कुटीर एवं मध्यम उपक्रमपर विशेषबल, भारत सरकार के पहल कारागार रूप से वैश्वीकरण के प्रभावजन्य स्थितियों का उपचारत्मक हल होंगे।

संदर्भ:-

1. Bihar Tourism: Retrospect and Prospect Archived, Udai Prakash Sinha and Swargesh Kumar, Concept Publishing Company, 2012,
2. Revenue Administration in India: A Case Study of Bihar, G. P. Singh, Mittal Publications, 1993,
3. Prabhat Khabar Digital Desk, Oct 27, 2015
4. Dainik Jagran Digital Desk, Jagran Prakashan Limited, 2020

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

हिंदी साहित्य और समाज

डॉ. ज्योती पांडुरंग गायकवाड
सहाय्यक प्राध्यापिका
शरदचंद्र पवार कॉलेज, सोलापुर

हिंदी साहित्य का विस्तृत भंडार देखने पर उसकी व्याप्ति दिखाई देती है |आदिकाल से लेकर आधुनिक काल तक साहित्य में परिवर्तन होता आ रहा है |आरम्भ में स्वानुभव के आधार पर कहानी उपन्यास कविताओं का निर्माण होता था |आज तकनिकी विकास और प्रसार माध्यम आदि के कारण परिवर्तन की गति पहले से अधिक बढ़ गयी है |आरम्भ में साहित्य में होता परिवर्तन मंद गति से होता था |लेकिन आज वह तीव्र गति से हो रहा है,साथ ही उसमे विविधता भी दिखाई देती है |आरभ में नागरिकता का दायरा सिमित था |इसकारण एक ही विचार या भाषा का समावेश साहित्य में दिखाई देता था |

साहित्य और समाज :

मनुष्य एक सामाजिक प्राणी है | वह पशु की प्रवृतियों से उपर उठकर अपनी बुद्धि श्रेष्टता के आधार पर समाज बनाता है और अपनी सामाजिकता का परिचय देता है | समाज में रहकर वह जो कुछ देखता है और अनुभव करता है उसे अपनी रचना के माध्यम से प्रस्तुत भी करता है | उसका यही साहित्य सर्जन समाज और देश का पथ प्रदर्शन करता है |

साहित्य मानव के मस्तिष्क का भोजन है, जिसकी वैचारिक चेतना के विकास का सूचक और भावों का आदर्श है | इसी कारण मानव समाज में साहित्य का अत्यधिक महत्व है | यही एक माध्यम है, जिससे मानव मस्तिष्क का विकास क्रम तथा मानवीय भावनाओं का परिचय मिलता है | परोक्ष रूप में साहित्य मानव सभ्यता के विकास का सूचक भी है |

साहित्य का उद्देश्य :

विद्वानों ने साहित्य की अनेक परिभाषाएं दी है | पंडितराज विश्वनाथ ने "साहित्य का अर्थ उन समस्त काव्य रचनाओं से है, जिसमें लौकिक ज्ञान का समावेश है |" साहित्य में समाज के हित की भावना,लोकमंगल की भावना ज्ञान और चिंतन के माध्यम से स्पष्ट की जाती है |मानव बुद्धिजीवी प्राणी है, वह अपने हित का चिन्तन अच्छी तरह से कर सकता है | समाज का संगठन भी मानव हित के लिए हुआ है | और मानव द्वारा समाज का हित करने के लिए साहित्य की रचना की जाती है |

इसी प्रकार आचार्य हजारीप्रसाद द्वेदी ने साहित्य की यह परिभाषा दी है- "ज्ञान राशि के संचित कोष का नाम साहित्य है | आधुनिक काल में यह परिभाषा सर्वमान्य है और इससे साहित्य का महत्व स्पष्ट हो जाता है |

साहित्य और समाज का सम्बन्ध:

साहित्य और समाज का परस्पर सम्बन्ध है | समाज यदि आत्मा है तो साहित्य उसका शरीर है | बिना समाज के साहित्य जीवित नहीं रह सकता है | बिना साहित्य के समाज का स्पष्ट प्रतिबिम्ब नहीं देखा जा सकता है | साहित्यकार समाज का ही अंग होता है और वह समाज का प्रतिबिम्ब अपने साहित्य में उजागर करता

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

है|साहित्यकार तत्कालीन समाज की रीती-निति, धर्म-कर्म,आचार, व्यवहार तथा अन्य परिस्थितियों में प्रभावित होकर प्रेरणा ग्रहण करता रहता है | साहित्य में उसी की अभिव्यक्ति रहती है |

समाज में जैसी परिस्थितियां एवं विचार होते हैं, साहित्य में भी वैसा ही परिवर्तन आ जाता है | यदि समाज में वीर भावना है, साहित्य में भी शौर्य के गीत गाये जाते हैं, समाज में विलासिता हो तो साहित्य भी श्रंगारिक होता है | इसी कारण साहित्य को समाज का दर्पण कहा जाता है | इस प्रकार स्पष्ट कहा जा सकता है कि, साहित्य और समाज परस्पर आश्रित और एक दूसरे के पूरक है |

साहित्य पर समाज का प्रभाव:

कोई भी साहित्य अपने समाज से अछुता नहीं रह सकता है |समाज का प्रभाव साहित्य पर पड़ा हुआ हम प्राचीन कल से देखते आए हैं | उदहारण स्वरुप -हिंदी साहित्य के आदिकाल में समाज में शौर्य और बलिदान की भावना थी, वीरयोद्धा प्राणोत्सर्ग करना सामान्य बात समझते थे |

फलस्वरूप वीरगाथा काव्यों की रचना हुई | पहले भारत छोटे छोटे राज्यों में विभाजित था और एक राष्ट्र की भावना विकसित नहीं हुई थी | भक्ति काल अर्थात चौहदवी शताब्दी से लेकर सत्रहवी शताब्दी की अवधि में विभिन्न कवियों ने ऐसे साहित्य की रचना की जिससे राष्ट्रीय मुक्ति आन्दोलन प्रारम्भ हुआ और राजनीतिक रूप से भारत के अखंड राष्ट्र होने की अवधारणा का विकास हुआ |इस काल में भारत की लगभग सभी भाषाओं में भक्ति काव्य रचा गया | भक्त कवियों ने देश के विभिन्न भागों में घूम घूमकर ईश्वर की भक्ति का प्रचार किया एवं आडम्बरों के विरुद्ध आवाज उठाई, जिसके फलस्वरूप पूरा भारत सांस्कृतिक एकता के सूत्र में पुनः बंध गया |सूर और तुलसी आदि भक्त कवियों ने भक्ति का मार्ग प्रशस्त किया, जिससे सामान्य जनता भक्ति की ओर अग्रसर हुई साथ ही आडम्बरों का खुलकर विरोध भी दिखाई देता है |

वर्तमान काल में साहित्य सामाजिक दृष्टिकोण का परिचायक है| इससे यह स्पष्ट हो जाता है कि, समय की परिवर्तनशीलता के कारण समाज का साहित्य पर भी प्रभाव पड़ा है | जितना अधिक भक्ति काल के कवियों ने समाज को प्रभावित किया हैं | उतना आदिकाल के कवि नही कर सके हैं | आदिकाल का काव्य आम आदमी का काव्य हैं |

साहित्य की विशेषताएँ :

साहित्य मनुष्य के विचारों और सामाजिक चेतना का परिचायक है | समाज का साहित्य से और साहित्य का समाज से मौलिक सम्बन्ध है | समाज के बिना साहित्य की रचना संभव नहीं है | सामाजिक जीवन के साथ - साथ साहित्य में भी परिवर्तन होता रहता है |साहित्य का सौदर्य उसकी सामाजिक उपयोगिता ही है | यह व्यक्ति और समष्टि रूप में मानव समाज का उपकारक है | इससे ही सत्यम, शिवम्, सुन्दरम की भावना पल्लवित होती है |

साहित्य और समाज का सम्बन्ध :

मानव अपने मस्तिष्क में निर्माण होने वाले सामाजिक विचारों को भावों के माध्यम से समाज के सम्मुख रखता है, यही साहित्य है | साहित्य और समाज का अटूट संबंध हैं | जो हित सहित हो वही साहित्य हैं |
किसी कवि ने कहा है- " अन्धकार है वहाँ , जहाँ आदित्य नहीं है
मुर्दा है वह देश , जहाँ साहित्य नहीं है |"

साहित्य समाज को प्रकाश देने वाला सूर्य हैं | साहित्य को समाज का दर्पण कहा जाता हैं | इसका भाव यही है कि, समाज में जो कुछ घटित होता हैं उसका प्रतिबिम्ब साहित्य पर अवश्य पड़ता हैं |

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

साहित्य समाज का प्रेरणा स्रोत :

साहित्य ने समाज को सदैव दिशा निर्देश किया हैं | इतिहास में इसके अनेक प्रमाण हैंकि, साहित्य ने अपनी क्रन्तिकारी विचारधाराओं से समाज में आश्चर्यजनक परिवर्तन किये हैं | फ्रांस की क्रांति के प्रेरणा स्रोत रूसों और वाल्टेयर के लेख ही थे |मैजिनी के विचारों ने इटली को जीवनी प्रदान की | भारतीय साहित्यकारों ने विदेशी शासन से जूझते हुए नौजवानों को मर मिटने की भावना भर दी थी | साहित्य ने केवल राजनीतिक परिवर्तन का ही नहीं अपितु धार्मिक और सांस्कृतिक क्रांतियों का भी मार्गदर्शन किया हैं |

हिंदी साहित्य और समाज :

हिंदी साहित्य के इतिहास पर दृष्टिपात करने से साहित्य और समाज के सम्बन्ध का प्रत्यक्ष प्रमाण मिलता हैं | वीरगाथाकालीन समाज का प्रतिबिम्ब तत्कालीन साहित्य पर स्पष्ट रूप से पड़ा हैं | रासो ग्रन्थ की पंक्ति - पंक्ति में तलवारों की झंकार और वीरों की हुंकार भरी हैं |

इसी प्रकार भक्तिकालीन साहित्य ने भारत की पराभूत और हताश जनता को भक्ति की ओर आकर्षित किया है | रीतिकालीन राजाओं की विलासप्रियता बिहारी, मतिराम की पंक्तियाँ झाँक रही हैं | इसी प्रकार आधुनिककालीन हिंदी साहित्य जहाँ सामाजिक परिवेश से प्रभावित हुआ हैं वहीँ उसने हिंदी समाज को भी सपनों से यथार्थ की कठोर भूमि पर उतारा |भारत का स्वतंत्रता संग्राम, देशभक्ति का ज्वार, स्वतंत्रता की प्राप्ति और स्वातंत्रोत्तर भारतीय समाज की दशा, दिशा आदि आधुनिक और समसामयिक हिंदी साहित्य में पूर्णतया प्रतिबिम्बित होता आ रहा हैं | भारतेंदु हरिश्चंद्र, मैथिलीशरण गुप्त, रामधारी सिंह दिनकर, प्रेमचन्द आदि साहित्यकारों ने भारत के युवकों के मन में देशप्रेम जागृत करने का कार्य किया है | उनको भारत की स्वतंत्रता के लिए सर्वस्व त्यागकर समर्पित होने की प्रेरणा दी हैं | गुप्त जी की 'भारत–भारती' तथा प्रेमचन्द की कहानी 'सोजे वतन' का अंग्रेजी शासन के प्रतिबंध का भी सामना करना पड़ा |

हिंदी साहित्य का दायित्व :

साहित्य और समाज का अटूट सम्बन्ध यह संदेश देता है कि साहित्य को समाज का सही मार्गदर्शन करना चाहिए | उसके उत्थान में और उसकी आकांक्षा को स्वर देने में सहभागी बनना चाहिए | अपने पाठकों को उद्देश्यविहीन मनोरंजन की ओर ले जाना अथवा जीवन से हटाकर कोरी कल्पना की दुनियां में भटकाना अच्छे साहित्य का उद्देश्य नहीं हो सकता | सामाजिक सरोकारों से जुड़ने के कारण ही प्रेमचंद को हिंदी जगत का अपूर्व सम्मान प्राप्त हो सका | हिंदी साहित्यकारों ने सभी कोनों से समाज और हिंदी साहित्य को जोड़ने का कार्य निरपेक्ष भाव से किया है, जिस कारण हिंदी साहित्य समाज के हर व्यक्ति के मन में बसा हुआ है |

संदर्भ:

1. हिंदी साहित्य का इतिहास: आचार्य रामचंद्र शुक्ल
2. हिंदी साहित्य का इतिहास: नगेन्द्र
3. हिंदी साहित्य के इतिहास और नारी लेखन: डॉ. जी. एन. थोरात
4. हिंदी साहित्य युग और प्रवृत्तियां: शिवकुमार शर्मा
5. आधुनिक साहित्य की प्रवृत्तियां: नामवर सिंह
6. http://hihindi.com/**वैदिक- साहित्य -का- इतिहास**
7. http://hihindi.com/bhaktikal-golden-era-hindi-literature- ***भक्ति काल***

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

भारतीय राजनीति में जाति की एक महत्त्वपूर्ण भूमिका

डॉ. बिनू झंवर
सिद्धेश्वर विनायक स्नातकोत्तर महाविद्यालय धरियावद
Email-drbinujhanwar@gmail.com
Mob.9799806998

शोध आलेख सार:-

भारत की राजनीतिक संविधान के ढांचे में काम करती है| संविधान के अनुसार भारत एक प्रधान, समाजवादी, धर्मनिरपेक्ष लोकतांत्रिक राज्य है। जहां पर सरकार जनता के द्वारा चुनी जाती है और सदियों से राजनीतिक में जाति का एक महत्वपूर्ण स्थान है। भारतीय राजनीति के परिप्रेक्ष्य में देखा जाए तो राजनीतिक पार्टियों ने जाति को एक मुद्दा बनाकर अपने-अपने हित साधे हैं |जाति चुनाव और मतदान में एक महत्वपूर्ण भूमिका निभाता है| भारत में विद्यमान जातिवाद ने ना केवल यहां की आर्थिक सामाजिक सांस्कृतिक, धार्मिक प्रवृत्तियों को ही प्रभावित नहीं किया अपितु राजनीति को भी पूर्ण रूप से प्रभावित किया है।

मुख्य शब्द:- संविधान, राजनीति, जातिकरण राजनीतिक पार्टियां।

प्रस्तावना:-

भारत एक लोकतांत्रिक देश है स्वाधीनता प्राप्ति के पश्चात भारतीय राजनीतिक आधुनिकरण स्वरूप विकसित हुआ है। भारत की राजनीतिक में जाति ने महत्वपूर्ण भूमिका निभाई है। परंपरावादी भारतीय समाज में आधुनिक राजनीतिक राजनीतिक संस्थाओं की स्थापना भारतीय राजनीति की अदभुत विशेषता है भारत में राजनीतिक आधुनिकरण के प्रारंभ होने के पश्चात् यह धारणा विकसित हुई कि पश्चिमी ढंग की राजनीतिक संस्थाएं और लोकतंत्रात्मक मूल्यों को अपनाने के फल स्वरुप परंपरागत संस्था जातिवाद का अंत हो जाएगा किंतु स्वाधीनता के बाद कि भारत की राजनीतिक में जाति का प्रभाव अनवरत रूप से बढ़ता गया है । जहां सामाजिक और धार्मिक क्षेत्र में जाति कि शक्ति घटी है वहां राजनीतिक और प्रशासन पर इसके बढ़ते हुए प्रभाव को राजनीतिज्ञो प्रशासनाधिकारियों और केंद्र एवं राज्य सरकारों ने स्वीकार किया है।

1. **राजनीतिक रूप में जाति का पहलू:-**

भारतीय राजनीति में जाति का एक महत्वपूर्ण पहलू होता है| भारत की जनता जातियों के आधार पर संगठित हैं ।अतः ना चाहते हुए भी राजनीति को जाती संस्था का उपयोग करना ही पड़ेगा। अतः राजनीति में जातिवाद का अर्थ जाति का राजनीतिकरण है ।

2. अलौकिक रूप में जाति व्यवस्था:-

अलौकिक रूप से व्यापक दृष्टिकोण जाति का राजनीतिक में देखा जा सकता है जाति के आधार पर राजनीति का संचालन किया जा रहा है राजनीति के प्रत्येक पहलू में जातिवाद का अंश आवश्यक रूप से देखने में आता है।

3. राजनीतिक और जातिवाद के मध्य अंत क्रिया:-

भारत में राजनीतिक जाति के इर्द-गिर्द घूमती है जाति के प्रमुख तुम राजनीतिक दल है।यदि मनुष्य राजनीति की दुनिया में ऊंचा उठना चाहता है। तो उसे अपने साथ ही अपनी जाति को लेकर चलना होगा। कई लोग जाति को राजनीतिक का कैंसर मानते हैं। कई बार ऐसा प्रतीत होता है कि राजनीति जातिवाद दोनों एक दूसरे के पूरक है।राजनीति जाति के बिना नहीं चल सकती और जाति का अस्तित्व राजनीतिक के बीना संभव नहीं है।

4. जातिगत आधार पर राजनीतिक दलों का निर्णय:-

भारतीय लोकतंत्र के राजनीतिक में जाति की एक महत्वपूर्ण भूमिका होती है।भारत में सभी राजनीतिक दलों के प्रत्याशियों का चयन करते समय जातिगत आधार पर निर्णय लेते हैं। प्रत्येक दल किसी भी चुनाव क्षेत्र में प्रत्याशी मनोनीत करते समय जातिगत गणित का अवश्य विश्लेषण करते हैं।

5. जाति एवं प्रशासन में अटूट संबंध:-

लोकसभा और विधानसभाओं के लिए जातिगत आरक्षण की व्यवस्था प्रचलित है केंद्र एवं राज्यों की सरकारी नौकरियों एवं पदात्रियो के लिए जातिगत आरक्षण का प्रावधान है। माना जाता है कि भारत में स्थानीय स्तर के प्रशासनिक अधिकारी निर्णय लेते समय अथवा निर्णय के क्रियान्वयन में प्रधान और प्रतिष्ठित एवं संगठित जातियों के नेताओं से प्रभावित हो जाते हैं। आदि कई प्रकार के कारण एवं प्रभाव के माध्यम से प्रार्थी राजनीतिक में जाति की एक महत्वपूर्ण भूमिका निभाई है।

6. मतदान पर जाति की विशेष भूमिका:-

भारतीय राजनीति में मतदान एक महत्वपूर्ण कर्तव्य माना जाता है 18 वर्ष के प्रत्येक नागरिक को मतदान का अधिकार प्राप्त है आज मतदान में जाति की भूमिका अति महत्वपूर्ण हो गई है।वर्तमान समय में सभी राजनीतिक दल जाति के आधार पर ही अपने राजनीतिक क्रियाकलापों का आयाम देते हैं।चुनाव में जाति के आधार पर कार्यों की रूपरेखा बनाई जाती है और जाति के आधार पर ही इन कार्यक्रमों का संचालन किया जाता है| चुनाव के लिए उम्मीदवार चुनते समय राजनीतिक दल समर्थन जीतने के लिए भी राजनीतिक पार्टियों के नेता मतदाताओं की जाती संरचना पर गंभीर सोच विचार कर के कार्य का श्रीगणेश करते हैं।नेता अपने प्रत्याशियों को जाति के आधार पर चुनाव रणभूमि में उतारते हैं।और जब सरकार बनती है तो राजनीतिक दल सरकार के स्थान पर प्रतिनिधि से अलग-अलग जातियों की तलाश करते हैं | सार्वभौमिक वयस्क मताधिकार और वन मैन वन वोट के सिद्धांत ने राजनीतिक नेताओं को जाति की भावना को राजनीतिक में सम्मिलित करने पर बल दिया जाता है।

संदर्भ:-

1. Rajani kothari ,cast in Indian politics (Dehli,1970)P.4
2. W.H.Morris Jones , the government and politics of India, P.65
3. State politics will be cast politics throughout most of India for many years to come.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

'सुनो शेफाली' नाटक मे चित्रित दलित युवती

प्रा. अनिल मनोहर जाधव
विठ्ठलराव शिंदे आट्‌र्स कॉलेज, टेभुर्णी. तालुका-माढा, जि. सोलापूर.
Email:-anilmjadhav11@gmail.com
मोबाइल नो. 9767833652

हिन्दी साहित्ये में अनेक नाटकरो ने अपनी- अपनी परम्परा के अनुसार नाटक लेखन करने का प्रयत्न किया है। आज की आधुनिक परम्परा इस परम्परा मे अनेक नविन नाटककारो ने नाटक लिखने का प्रयत्न किया है।उसमे आज के नये विचारों के नाटककार कुसुम कुमारजी का नाटक लिया जा सकता है।

कुसुम कुमार जी का नाटक 'सुनो शेफाली' बहुत चर्चित नाटक कहा जाता है। इस नाटक का प्रकाशन 1979 मे हुआ। प्रस्तुत नाटक मे झुठे राजनेताओं, पाखंडी, ढोंगी जोतिषियों का पर्दाफाश किया है। इतना हि नही कुसुम कुमारजी ने राजनितिक छल-कपट के साथ-साथ एक दलित युवती के जीवन पर भी प्रकाश डाला है।

नाटक का प्रमुख पात्र एक दलित युवती है। जिसका नाम शेफाली है! शेफाली दलित है। परिवार का दारिद्र्य अठराह विश्व दारिद्र्य है। इसि कारण अपना परिवार चलाने के लिए शेफाली मिस साहब के घर मे काम करती है। दलित और सवर्ण जाती के स्त्रीयो मे काफी अंतर है। दलित याने नीची जाती कि स्त्री ओर सवर्ण उँची जाति की स्त्री। सवर्ण स्त्री, उँची जाती की स्त्री अपने घर मे आराम से अपना जीवन बिताती है। परंतु दलित स्त्री को प्रत्येक हर कदम को संघर्ष करना पडता है। सवर्ण को खेती बाडी उद्योग

सब होते हैं।पर अनेक ही वहाँ दलित गरीबों को काम कारना पडता है।अपनी दरिद्रता के कारण हथेलियों पर पेट होने के कारन दलितों को अनेक समस्यओं से सामना करना पडता है । इस दरिद्रता के कारण शेफाली की माँ शेफाली की शिक्षा बंद कर देति है। शेफाली दसवी कक्षा मे पडती थी। शेफाली की पढाई करना उनकी माँ की बस की बात नही थी। दसवी कक्षा के बाद उन्होंने पढाई छोडने का इरादा करलिया परंतु एक तय भी करती है, कि ग्यारहवी पास होने के बाद नौकारी करुंगी और छोटी बहन को भी खूब पढाउंगी। इस नाटक मे मिस साहब का एक ऐसा पात्र है,एक ऐसे चरित्र को लेकर उभरती है,जो दलितो को मद्दत करती है। शेफाली कि माँ अपनी बेटी की शिक्षा बंद करने के बारे मे उसे बाताती है,उसे कोई काम देने के लिए कहती है, कारण घर चलाने के लिए मद्दत होगी।मिस साहब अधुनिक विचार धारा की औरत है। वह जानती है शेफाली पढाई करनेवाली होशियार और होनहार लडकी है। वह शेफाली को बुलाकर समझाती है और कहती है "तूम ग्यारहवी तो क्या बी.ए. भी करना चाहती हो तो तुम्हारा सारा खर्चा मै करूंगी। शेफाली का बी.ए. तक का सारा खर्चा मिस साहब ने ही किया और उनकी माँ की तनखाह भी बढा दी। अत: मिस साहब इस नाटक मे दलितों की मद्दतगार के रूप मे सामने आती है।

दलितो की स्थिती इतनी हालाकि की होती है। वे न अपने बच्चो को खूब पढाते है। न जिंदगी आराम से जी पाते है। उन्हे हमेशा ही जीवन में समस्यओं के साथ, जीवनभर संघर्ष ही करना पडता है।

शेफाली आधुनिकतापर भरोसा करनेवाली लडकी है। वह जीवभर संघर्षभरा जीवन जी रही है। वह अंधश्रधा माननेवाली नही हैं। वह अपना भविष्य खुद बनाना चहाती है। इस नाटक मे मनन अचार्य जोतिषी है। उसपर शेफाली विश्वास नही रखती। उन्हे यह पाखंडी ढोंग लगता है। वह जोतिषी पर भरोसा नही करती अपने

कार्य और कर्तव्य पर विश्वास करती है। सवर्ण जाति के लोग स्वार्थ पूर्ति के लिए दलितों का इस्तेमाल करते है। कभि वे उनपर दया करने का दिखावा बहाना करते है। सच्चाई कुछ ओर होती है, जो उनके दिलोदिमाग मे पनपति रहती है।

नाटक मे एक ऐसा पात्र है, सत्यमेव वह ढोंगी है, लोभी, स्वार्थी दिखावेबाज है। वह हर काम मे अपना ही स्वार्थ देखता है। वह चालाख ब्राह्मण है, शेफाली दलित है इसलिए उसे नौकरी देना चाहता है। वह दलित शोषित होने का फायदा उठाना चाहता है। वह स्वंय को समाज सेवक मानता है। वह स्वंय कहता है।–" जन्म से मै ब्राम्हण जरूर हुँ लेकीन कर्मसे समाज सेवक हूँ , कर्म मेरा समाज है यह सबकुछ शेफाली जानती है। वह मन मे ही कहती है। "मै आपकी बात नही कर रही सत्यमेवजी समाज सेवा करते है। काम और ज्यादा रचते है ।

शेफाली सत्यमेवजी के घर अंग्रेजी पढाने जाती थी इसी कारन वह बकुल से जान-पहचान से प्यार का रूप ले लेती है। बकुल सत्यमेवजी का बेटा है।सत्यमेवजी को बकुल और शेफाली के प्यार का पता चलता है, पर उसपर वह कभी क्रोधित नही होता,खुश होता और दलित लडकी का फायदा उठाना चाहता है। सत्यमेव दलित शेफाली और बकुल की शादी जल्दी से करा देना चाहता है।कारन शेफाली दलित लडकी है। असका फायदा सत्यमेव के चुनाव के लीए लेना चाहता है।सत्यमेव हमेशा झूठी शान मे जिता है। वह मनन आचार्य से कहेता है' तुम जैसे समाजसेवी के लीये ये बडी खुशी की बात है मुझे लगता चार दोस्तों मे चालीस दुशमनों मे इस बात की चर्चा होती थी मैं अंग्रेजी एक दलित लडकी से पढता हूँ।समाज सेवा का सिक्का और भी बढेगा।शेफाली शादी के लीये इन्कार करती है ।घर वाले इस के फैसले से बहुत परेशान होते है ।माँ को भी उन की इन्कार से गूस्सा आ जाता है और वे गूस्से से कहती है –शादी नही करनी थी तो अपनी इज्जत उस के हातों क्यों बेची तुने क्यों हमे मुसीबत मे डालकर रख दिया है।शेफाली आपनी माँ को बाता देती है समझा देती है कि सत्यमेव और बकुल मतलबी है।स्वार्थी लोग है ।माँ सुनना नही चाहती उपर से वो शेफाली को गूस्सा करती है और कहती है –'उस के प्यार मे खुद फंसी है ......तू जानती है की वो लोग मतलबी है तो अपनी इज्जत क्यों गवाई तुने ?स्त्री चाहे उच्च वर्ग की या निम्म वर्ग की एक बार बदनाम हो जाय तो सारी जिंदगी बदनाम ही रहती है।शेफाली और बकुल के प्यार के बारे मे सब जानते है। शेफाली को इस बात की चिंता नही मगर उसकी माँ बहुत परेशान है।शेफाली और उनकी माँ दोनो के विचार मे बहोत अंतर है।सत्यमेव अपने स्वार्थ के लीये अपने बेटे के साथ शेफाली की शादी करना चाहता है। दोनो मे प्यार होता है मगर उनका स्वार्थ देखकर शेफाली प्यार को ठुकरा कर अहं की रक्षा करने के लिये वो कूछ दिन के लिये कानपुर सुमन बुवा के घर चली जाती है ।कारन सत्यमेव तथा असका बेटा दोनो के स्वार्थ पाखंडी आचरन के कारण बहुत चिढ और गूस्सा है। वह गरीब है गरीबी के कारण वो किसि के सामने अपना माथा नही टेकती ,सिर नही झुकाना चाहती ।अत: उस नाटक मे शेफाली का पात्र अत्यंत स्वाभिमनि है ।

एक सप्ताह हो जाता है शेफाली कानपुर से वापस आ जाती है।वह अचार्य से मिलती है आचार्य उसे शिवालय के मंदिर मे ले आता है ।मंदिर मे बकुल की शादी किरण से हो जाती है ।किरण कोन है तो किरण शेफाली की छोटी बहन है। ये सब देखने के बाद शेफाली का मन क्रोधित हो जाता है। हृद्य को आग लग जाती है।इस वक्त किरण अपनी बहन शेफाली के पैर छुती है तो असका क्रोध ,गूस्सा शांत हो जाता है, वो दुल्हन को आशिर्वाद देती है। परंतु असका मन शांत होते हुए भी दु:खों से भर जाता है।वो जीवन भर एक पीडा है यह समझ कर वो पिढा को सहती रही।देखने या पढने वालों को ऐसा लगता है कि शेफाली संघर्ष करते हुए भी

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

राजनीति के छल कपट के आगे हार जाती है लेकीन उस हार मे भी असकी जीत है। राजनीति के सामने व्यक्तिगत पराजय है लेकीन अकेले होते हुए भी व्यवस्था विरोध के प्रति उठाई हुई आवाज मे शेफाली निश्चित रूप से विजयी है।प्रस्तुत नाटक मे गीतों का भी प्रयोग किया गया है। उस मे मनन आचार्य एक गीत गाते है –

"कुछ भी बन बस कायर मत बन ।
आपना सुख आपना दु:ख तृन्दन अपने अपनो का
अभिनंदन कुछ भी बन बस ....

अत:इससे स्पष्ट होता है कि कुछ भी बनो लेकीन कायर मत बनो ।शेफाली विद्रोही ,अभिमानी ,हिम्मतवाली लडकी है।अत: इस नाटक से ये स्पष्ट हो जाता है कि एक दलित युवती की संघर्ष गाथा है |इस प्रकार की संघर्ष गाथाओं का चित्रण कई फिल्मों मे भी किया गया है ,परंतु आज के युग मे परिवर्तन की दृष्टि से स्वार्थी राजनैतिक बडे लोगों से बचने के हेतु से फिल्म इंडस्ट्री क्षेत्र को मेरा कहना है की आप ईसी प्रकार के अनेक नाटककारों के नाटक को फिल्म मे चित्रित करना जरूरी है।

संधर्भ-

सुनो शेफालि - कुसुम कुमार
हिंदी साहित्य- दलित विमर्श- डॉ .उमाकांत बिरादर
डॉ. विजयकुमार रोडे
दिव्या प्रकाशन कानपूर।

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

मानवाचा पर्यावरणात हस्तक्षेप

प्रा. मुंगूसकर अनिल मधुकर
मानसशास्त्र विभाग प्रमुख,
भारत महाविद्यालय, जेऊर (म. रेल्वे)
ता.करमाळा, जि. सोलापूर (महाराष्ट्र)
Email ID – anilmm261974@gmail.com
Mob-+91 94235 26469

प्रास्ताविक –

मानव आणि पर्यावरण यांचा जवळचा संबंध आहे. योग्य वातावरण आणि पर्यावरण स्थितीशिवाय जीवांचे अस्तित्व अशक्य आहे. प्रत्येक सजीव प्राणी पर्यावरणावर अवलंबून आहे. मानव आणि पर्यावरण यामध्ये अन्योन्यक्रिया चालू असतात. मानव स्वत:च्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी पर्यावरणाचा वापर करतो. पर्यावरण स्थितींचा आपला भौतिक विकास आणि आरोग्यावर नव्हे तर आपली मानसशास्त्रीय कार्यपध्दती आणि व्यवहारावर देखील प्रभाव पडतो ही वस्तुस्थिती आहे. मनुष्यप्राणी देखील अधिक सुखवस्तू आयुष्य साध्य करण्याच्या संघर्षात पर्यावरणात बदल घडवून आणतात. मानव आणि पर्यावरण यामधील अन्योन्यक्रिया फक्त जिवंत राहण्यापुरत्या मर्यादित नाहीत. गोंगाट, प्रदूषण किंवा जागतिक तापमानवाढ, गर्दी, नैसर्गिक आपत्ती यासारख्या धोकादायक पर्यावरण स्थितीसाठी मानव कारणीभूत आहे.मानव हा पर्यावरणाचा अविभाज्य घटक असल्याने मानसशास्त्रज्ञांना पर्यावरणाचा अभ्यास करणे अपरिहार्य आहे असे वाटते. निसर्गाच्या ज्या भागाला मानवी स्पर्श झालेला नाही. तो भाग म्हणजे "नैसर्गिक पर्यावरण" होय. नैसर्गिक पर्यावरणाचा मानवी संस्कारापासून बचाव झालेला असतो व त्याचे मूळ स्वरुप कायम असते. मानवाच्या निर्मितीतून जे कृत्रिम स्वरुपाचे पर्यावरण तयार झालेले असते त्या पर्यावरणाला "घडीव पर्यावरण" म्हणतात. इमारती, धरणे, डांबरी रस्ते इत्यादीचा घडीव पर्यावरणात समावेश होतो. मुख्यत्वेकरुन पर्यावरण हे मानवी हस्तक्षेपामुळे बिघडले असून तयाचे मानसशास्त्रीय परिणाम मानवावर झालेले दिसून येतात.

मानव – पर्यावरण संबंधाकडे पाहण्याचे विविध दृष्टिकोन -.

नैसर्गिक व समाजिक शास्त्रांप्रमाणे पर्यावरण मानसशास्त्र हा "मानव पर्यावरण" आंतरसंबंधाचा महत्वपूर्ण अभ्यास विषय आहे. पर्यावरण आणि मानवी वर्तन यातील संबंधाचा अभ्यास करणे हा पर्यावरण मानसशास्त्राचा मुख्य हेतू आहे. लेविन (Lewin) यांनी यासंदर्भात वर्तन = कार्य (व्यक्ती, पर्यावरण) B = F (P,E) असे सूत्र मांडले आहे. व्यक्ती आणि पर्यावरण ही दोन्ही वैशिष्टये वर्तनात आंतरक्रियात्मक भूमिका बजावतात.

डॅनियल स्टोकोल्स (1990) यांनी मानव पर्यावरण नाते संबंधाकडे पाहावयाचे तीन दृष्टीकोन सांगितले आहेत.

1. अल्पतम दृष्टिकोनामध्ये असे गृहित धरले जाते की, भौतिक पर्यावरणाचा मानवी व्यवहार, आरोग्य आणि कल्याणावर किमान किंवा नगण्य प्रभाव असतो. भौतिक पर्यावरण आणि मनुष्यप्राणी समांतर घटक म्हणून नांदतात.
2. साधनभूत दृष्टिकोनात भौतिक पर्यावरणाचा उपयोग करुन घेणे. मनुष्यप्राणी त्यांच्या गरजा भागविण्याकरीता त्याच्या सुखसोयी आणि कल्याणाकरीता नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा वापर करतात.
3. अध्यात्मिक दृष्टिकोनामध्ये पर्यावरणाकडे बहुमूल्य आणि आदराने बघितले जाते. या दृष्टिकोनामुळे नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा अतिरिक्त उपभोग आणि निष्कासन यांना आळा घातला जातो. मानव - पर्यावरण नातेसंबंधातील परस्पर अवलंबित्वावर भर दिला जातो.

मानवी वर्तनावर पर्यावरणाचे होणारे परिणाम –

पर्यावरण आणि मानव यांचे अतूट नाते आहे. इतर कोणत्याही सजीव प्राण्याप्रामाणे मनुष्यप्राणी देखील जिवंत राहण्यासाठी आणि उपजिविकेकरीता पर्यावरणावर अवलंबून असतात. मानवाचे पर्यावरण हे आयुष्याच्या इतर स्वरुपांनी आणि निसर्गातील सजीव घटकांनी बनले आहे. यामुळे स्पष्ट आहे की जसा मानव पर्यावरणावर अवलंबून आहे तसेच पर्यावरणदेखील मानवावर अवलंबून आहे. पर्यावरणाचा मानवावर सातत्याने प्रभाव होत असतो. पर्यावरणाचे मानवावर होणारे परिणाम हे शारीरिक आणि मानसिक स्वरुपाचे असतात. भूकंप किंवा पूर यासारख्या नैसर्गिक आपत्तीमध्ये आपल्याला तीव्र पातळीवरील मानसशास्त्रीय परिणाम बघायला मिळतात. उन्हाळयातील उष्णतेमुळे कार्यक्षमता मंदावते. हे फक्त भौतिक किंवा शारीरिक परिणाम आहेत. या परिणामांमध्ये चिंता, दहशत आणि घोर निराशा यांचा समावेश होतो. मानसशास्त्राज्ञांनी हे निर्देशित केले आहे की पर्यावरणात होणारे मानसशास्त्रीय बदल, मानसशास्त्रीय प्रक्रियांचे निर्धारक आहेत.

पर्यावरणाचे संवेदनावर परिणाम होतात. पर्यावरणाचा भापनांवरील परिणामामध्ये भरपूर सूर्यप्रकाश, स्वच्छ हवा, मोकळा परिसर, फुलांनी डवरलेल्या झाडांचा प्रेक्ष्ाणीय देखावा, पर्वतराजीमागून उदयाला येणारा सूर्य, ओळीने उडणा–या पक्षाचे थवे इत्यादीमुळे निसर्गात आल्यावर सकारात्मक भावना वाढीस लागतात. तर अंधार, प्रदूषण, दुर्गंधी किंवा एखादया ठिकाणी दरड कोसळून लोकांचा मृत्यू झालेला किंवा घरे कोसळलेली पाहतो तेव्हा नकारात्मक भावना वाढीस लागतात.

पर्यावरणाचा व्यवसाय, राहणीमान आणि अभिवृत्तीवर होणारा परिणाम –

लोक ज्या प्रदेशात स्थायिक झाले आहेत. अशा प्रदेशाची भौगोलिक वैशिष्ट्ये त्यांचा व्यवसाय ठरवतात. लोक ज्या पर्यावरणात त्या पर्यावरणाचा लोकांच्या राहणीमानाच्या स्त्रोतावरही खूप मोठा प्रभाव पडतो. व्यवसायाचा राहणीमानावर इतरांशी संवाद साधण्याच्या पध्दती आणि विशिष्ट भौगोलिक प्रदेशात राहणा-या लोकांच्या अभिवृत्तीत फरक पडतो. किनारी भागात राहणारे लोक बहुतेक करुन मासेमारीवर अवलंबून असतात.शेतीप्रधान प्रदेशात राहणा-या लोकांचा प्रधान व्यवसाय शेती किंवा शेतीशी संबंधीत असतो. जंगलात किंवा जंगलाजवळ राहणा-या लोकांचे शिकार, जंगल उत्पादने गोळा करणे यासारखे व्यवसाय असतात. शहरी भागात राहणारे लोक निसर्गापासून दूर असतात.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

काही विशिष्ट प्रदेशामध्ये व्यवसायानुसार लोकांची जीवनशैली आणि अभिवृत्ती निर्धारीत असते. पठारी प्रदेशात सुपीक मातीच्या प्रदेशात राहणा-या लोकांचा शेती हा प्रधान व्यवसाय असतो. शहरांतील लोक विविध उत्पादन संस्थामध्ये कामे करतात. अशा ठिकाणी परस्पर सहकार्याऐवजी स्वविकास, व्यक्तिनिष्ठता यांना महत्व दिले जाते. त्यामुळेच प्रदेशाचे पर्यावरण तिथे राहणा-या लोकांच्या व्यवसायावर परिणाम करते आणि व्यवसायाचा प्रभाव राहणीमान आणि अभिवृत्तीवर पडतो.

पर्यावरणातील मानवी प्रभाव –

पर्यावरणातील मानवी प्रभाव तीव्र स्वरुपाचा असून धोक्याचा इशारा देत आहे. मनुष्यप्राणी घर बांधतो. त्याला घरामध्ये सुखसुविधा हव्या असतात. उपकरणे, यंत्रे आणि घरगुती वापराच्या साधनांची गरज भासते ते रेफ्रिजरेटर वापरतात, वातानुकूल यंत्रे वापरतात. ज्यामधून क्लोरोफ़्ल्युरोकार्बन (सीएफसी) हवेत सोडले जातात. सीएफसी हा रासायनिक पदार्थ हवेचे प्रदूषण करतो आणि कालांतराने कॅन्सरसारख्या गंभीर शारीरिक आजाराला कारणीभूत ठरतो. सुरक्षेची गरज आणि सोय यासाठी सुरु झालेले कार्य पर्यावरणावर हानिकारक परिणाम होऊन संपते आणि कालांतराने मानवालाही तेवढेच नुकसानकारक ठरते.

नैसर्गिक पर्यावरणात सजीव आणि निर्जीव वस्तूंची रचना संतुलन राखण्याच्या उद्देशानेच झाली आहे. उदा – सहजीवन किंवा अन्नसाखळी पण मनुष्यप्राण्याच्या विविध क्रियांनी हे संतुलन हरवले आहे. मानव त्यांचे आयुष्य उत्तम करण्याकरीता तंत्रज्ञानाचा वापर करुन पर्यावरणात बदल घडवून नियंत्रण आणण्याचा प्रयत्न करीत आहे पण खरे पाहता हे अधिकाधिक धोक्यांना निमंत्रण देत आहेत.

आपण आपल्याच उपक्रमांनी हानीकारक पर्यावरण स्थितींना जन्म दिलेला आहे. ज्यांना पर्यावरणातील तणाव – कारके असेही म्हणतात. तणाव – कारके हे व्यक्तिगत कल्याणाला धोका पोहचवितात. ज्या व्यक्तीच्या पर्यावरणाशी जुळवून घेण्याच्या क्षमतांना ओलांडतात गोंगाट, प्रदूषण गर्दी हे आपणच आपल्या पर्यावरणावर केलेले दुष्परिणाम आहेत.

ध्वनी / गोंगाट –

गोंगाटा म्हणजे अवस्थ करणारा, त्रासदायक ठरणारा, अप्रिय आणि नकोसा वाटणारा ध्वनि म्हणजे ‘गोंगाट’ होय. गोंगाटाचे परिणाम कालावधी आणि गोंगाटाच्या प्रखरतेनुसार बदलतात. गोंगाटाचा अवधानावर विपरित परिणाम होतो. गोंगाटामुळे अस्वस्थता, मानसिक गोंधळ, चिडचिडेपणा वाढतो. काही संशोधकांचा असा दावा आहे की, ध्वनि प्रदूषण उच्चरक्तदाबाशी संबंधीत असते आणि मुलांमध्ये गोंगाटाचा संबंध लक्ष् विचलित होण्याशी आणि कामातील सातत्य संपुष्टात येण्याशी असतो. जास्त गोंगाट असलेल्या शाळा किंवा इमारतीत राहणा-या मुलांमध्ये श्रवणक्षमतेत दोष निर्माण होणे. (कोहेन आणि सहकारी 1973) आणि वाचन क्षमता घटणे (ब्रॉन्झक्रॉप्ट 1981: कोहोन आणि सहकारी, 1986) या समस्या निर्माण होतात.

गोंगाटाची तीव्रता श्रवणक्षमतेला धोका निर्माण करते. 85 डेसिबल वरील गोंगाट दीर्घकालपर्यंत सहन कराव्या लागणाऱ्या कामगारांना श्रवणदोष जाणवतो. 120 डीबी वरील गोंगाटामुळे कायमचे बहिरेपण येऊ शकते. काही संशोधनातून असे आढळून आले की 95 ते 110 डेसिबल या दरम्यान तीव्रता असणाऱ्या गोंगाटाला सामोरे गेल्यास रक्तवाहिन्या आकुंचन पावतात. हृदयाचे ठोके वाढतात आणि डोळयांच्या बाहुल्या

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

विस्फ़ारतात. सततच्या गोंगाटाचा काम करण्याच्या क्ष्मतेवर आणि इच्छेवर विपरीत परिणाम होतो. (इव्हान्स़ आणि जॉन्स़न 2000)

ब्रॉडबेन्ट़ (1971) :- मध्य़म आणि उच्च़ अशा ध्व़निमुळे जागरणात वाढ होते. उच्च़तम जागरणामुळे व्य़क्तीचे अवधान संकुचित होते. कोहेन (1978) यांनी अवधानाचा केंद्रिंबदू संकुचित होण्यामागे ध्व़निची तीव्रता हे एकमेव कारण नसून त्या गोंगाटाचा आशय आणि परिस्थिती ह्यावर ही अवधानाची विस्तार मर्यादा अवलंबून असते. पौलटन (1979) यांनी गोंगाटामुळे जागरणात वाढ होते पण हळूहळू जसा वेळ जातो तसतसे जागरणाचे प्रमाण कमी कमी होत जाते.

आवाजाची तीव्रता ठराविक मर्यादेपलीकडे गेली म्हणजे तो आवाज नकोसा होतो व त्याला आपण गोंगाट असे म्हणतो. थोडक्यात गोंगाट म्हणजे ध्व़निप्रदूषण किंवा आजचे प्रदूषणच होय. ध्व़निप्रदूषण ही पूर्ण़त: मानवनिर्मित समस्या आहे. बहामा बेटाजवळ डॅन वॅगनर यांनी डाल्फिन माशांवर 1988 मध्ये केलेल्या संगीत प्रयोगात या माशांना संगीत आवडते असे आढळून आले आहे.

ध्व़नि प्रदूषणाची कारणे :-

ध्व़नि प्रदूषण हे पूर्ण़त: मानवनिर्मित प्रदूषण आहे. मोठया आवाजातील मानवी संभाषण, सांस्कृतिक कार्य़क्रमातील ध्व़निवर्धक टेपरेकॉर्ड़र, वाहनांचा आवाज, भोंगे, कारखान्याचा आवाज, रेल्वे गाडयांचा खडखडाट, फेरीवाले, छापखाने, स्व़यंपाकघरातील आवाज, गर्दी, बाजारपेठा, विमाने इत्यादी अशा अनेक घटना ध्व़निप्रदूषणास कारणीभूत आहेत. त्याचबरोबर आधुनिक नागरीजीवन व वाढती लोकसंख्या यामुळे ध्व़नि प्रदूषण प्रश्ऩ सातत्याने वाढत आहे.

ध्व़नि प्रदूषणाचे परिणाम :-

ध्व़नि प्रदूषणामुळे श्रवणशक्तीवर परिणाम होऊन बहिरेपणा येतो. मनस्व़ास्थ़ बिघडणे, स्व़भाव चिडखोर होणे, निद्रानाश, अपचन, अनुत्साह व कार्य़ कार्य़क्ष्मता मंदावणे. मानसशास्त्रीय दृष्ट्या मानसिक विकृती देखील निर्माण होऊ शकते. शरीरातील चयापचय क्रियांमध्ये बिघाड होऊन शारीरिक स्वास्थ़ बिघडते. त्यामुळे अपचन, अनियमित रक्ताभिसरण यासारखे परिणाम दिसून येतात. कारखान्यातील आवाजाने बहिरेपणा, रक्तदाब, हृदयविकार, डोकेदुखी, मळमळ, लहरीपणा, विस्म़रण, दमा, निद्रानाश, चिडकेपणा इत्यादी परिणाम व्य़क्तीमध्ये जाणवतात.

श्रवणशक्ती या घटकानुसार मानवावर घातक परिणामास सुरुवात होईल. डॉ.गेरॉल्ड या शास्त्रज्ञाच्या मते ध्व़निप्रदूषण हा एक विषारी घटना आहे तर डॉ.व्हर्नो नडसिन यांच्या मते ध्व़निप्रदूषण हा साधारणत: मानवाचा आत्म़घातकी छुपा शत्रू (Silent Killer) आहे. येत्या साधारणत: 30 वर्षात ध्व़निप्रदूषणामुळे मृत्यू घडतील असे भाकीत त्यांनी वर्त़विले. नोबेल पारितोषिक विजेते डॉ.रॉबर्ट़ कॉक यांच्या मते येत्या 50 वर्षात ध्व़निप्रदूषण हा मानवाचा सर्वात महान शत्रू असेल.

गर्दी –

मर्यादित जागेत मोठया संख्येने लोक जमा होणे म्हणजे गर्दी होय. गर्दीमुळे अस्व़स्थ़ता, खासगीपणाचा लोप होणे किंवा त्यावर मर्यादा येणे, व्य़क्तिभोवती असलेल्या अवकाशाचा नकारात्मक दृष्टिकोन, सामाजिक

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

सुसंवादावरील नियंत्रण हरवल्याची भावना होणे. लोकसंख्येची घनता जास्त असल्यास ताणतणाव निर्माण होतात. गुन्हेगारी प्रवृत्ती वाढते. गर्दीमुळे स्मरणशक्ती व इतर मानसिक कार्यावर विपरीत परिणाम होतो.

जॉन कल्हन यांनी केलेल्या उंदरावरील प्रयोगातून असे दिसून आले की, पिंजर्‍यातील उंदराची संख्या वाढली असता उंदराच्या वर्तनातील आक्रमकता वाढते व त्यांच्यातील लैंगिक प्रवृत्ती बदलतात. जागरणाने व गर्दीमुळे नाडीची गती, रक्तदाब, छातीचे ठोके जलद होतात. (इव्हान्स 1979) असे यांना आढळून आले. उच्च घनतेमुळे जागरणाचे प्रमाण वाढते व असे जागरण वाढणे तणावसूचक आहे. मानववंशशास्त्रज्ञ एडवर्ड हॉल यांनी सामाजिक परिस्थितीवर आधारीत चार प्रकारच्या शारीरिक अंतराचे वर्णन केले. त्यामध्ये जवळीक, व्यक्तिगत, सामाजिक, सार्वजनिक हया प्रकारांमध्ये व्यक्तीने अंतर ठेवणे गरजेचे आहे.

एखादयाच्या वैयक्तिक अवकाशात प्रवेश करणे हे ओळख असल्याचे किंवा जवळीकतेचे प्रतिक असते. पण आधुनिक समाजात विशेषत: गर्दीच्या भागात वैयक्तिक अवकाश आखणे अवघड होऊन बसते. उदा – गर्दीने खचाखच भरलेली बस, रेल्वे स्टेशन किंवा रस्ते, रेल्वेचे डबे आधुनिक आयुष्याचा एक भाग म्हणून शहरातील लोकांनी या गोष्टीचा स्वीकार केला तरी शारीरिक समीपता त्रासदायक आणि अवस्थ करणारी वाटते.

नैसर्गिक आपत्ती :-

पर्यावरणात मानवी हस्तक्षेपाच्या अतिरेकामुळे निरनिराळया घातक द्रव्यांचा प्रवेश होतो. परिणामी पर्यावरणाची शुध्दता लोप पावते. नैसर्गिक व मानवी क्रियांनी जसे प्रदूषण घडून येते तसेच काही वेळा पर्यावरणात या दोन घटकामुळे मोठमोठे प्रलय देखील घडून येतात. मनुष्य प्राण्याने नैसर्गिक साधनसंपत्तीचा उपभोग घेण्याचा आणि तंत्रज्ञानाचा उपयोग करुन पर्यावरणात बदल घडवून आणण्याचा उपक्रम हाती घेतला आहे. पर्यावरणावर नियंत्रण असल्याची भावना मनुष्य प्राण्यास खूप आनंददायक वाटते. पण हा आनंद फार काळ टिकत नाही. जेव्हा आपल्यावर नैसर्गिक आपत्ती कोसळतात. नैसर्गिक आपत्तीचे नियंत्रण केले जाऊ शकत नाही. त्या पर्यावरणाचे संतुलन हरवल्याने उदभवतात. मानवाला असहय करणारे भूकंप, पूर, चक्रीवादळे, ज्वालामुखीचा उद्रेक, अवर्षण ही नैसर्गिक आपत्तीची काही उदाहरणे होत. पर्यावरणीय आपत्ती ही बहुतांशी विनाशकारी घटना असते. त्यामुळे प्राणहानी, वित्तहानी आणि संपदाहानी सारखे अनर्थ घडतात. थोडक्यात स्वत:च्या गरजा पूर्ण करण्यासाठी मानव पर्यावरणाचा वापर करीत आला आहे.

अतितापमान आणि वायुप्रदूषण आरोग्यास धोकादायक आहेत. उन्हाळयाच्या उष्माघाताने आणि थंडीच्या लाटेने मृत्यूमुखी पडलेल्या लोकांबाबत आपण वर्तमानपत्रातून माहिती वाचतो. तरीपण अलिकडील संशोधनातून इव्हान्स आणि जॅकोब्स (1981) यांनी नमूद केल्याप्रमाणे हवेतील कोणता दुषित घटक आजारपणास कारणीभूत असतो हे सांगता येत नाहीत कारण ही सहसंबंधात्मक संशोधन आहेत.

वायुप्रदूषणाच्या व्यक्तिगत परिणामाबाबत उपलब्ध संशोधनाचा आढावा घेताना बकिरने (1976) वायुप्रदूषणाची जाणीव त्याबददलचा विचार याबाबत विविधता आहे. वायुप्रदूषण ही जारी राष्ट्रीय समस्या असली तरी त्यात सामान्यांना जाणीव नसते. प्रदूषणाची योग्य ती जाणीव होण्यासाठी स्थानिक पातळीवर अधिक संशोधनाची गरज आहे.

आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या आधारे नैसर्गिक आपत्तीचे भाकीत करणे शक्य असूनही त्यावर पूर्णपणे नियंत्रण ठेवणे शक्य नसते. नैसर्गिक आपत्तीमुळे विशिष्ट भूभागात मोठया प्रमाणावर वित्तहानी व जीवित हानी होते.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

परिणामी आपद व्यक्तीच्या मनात ताणतणाव व भीतीची भावना निर्माण होते त्यामुळे काही व्यक्तींना ‘आघात पश्चात मानसिक विकार’ जडू शकतात. (ग्रीन व सहकारी 1985) या विकारामध्ये अडकलेल्या व्यक्तींना आपत्तीचा भितीदायक प्रसंग वारंवार आठवतो. त्याविषयी स्वप्नेही पडतात. आपत्तीशी संबंधीत कोणतेही वस्तू, व्यक्ती अथवा इतर कोणतीही परिस्थिती त्यांच्या मनात तीव्र भिती निर्माण करते. त्यांना उच्च रक्तदाब, अतिघाम, श्वसनविकार यासारख्या शारीरिक समस्यांना सामोरे जावे लागते. अशी व्यक्ती सर्वसामान्य घटनांबाबतही अतिसंवेदनशील होते किंवा काही वेळा प्रसंगी पूर्णपणे भावनिक बधिरता दर्शविते. आपत्तीत जवळच्या व्यक्ती मृत्यूमुखी पडल्या असतील तर आपत्तीतून वाचलेल्या व्यक्तीच्या मनात आपण मृत्यूमुखी पडलेल्या व्यक्तींना शकलो नाही अशी अपराधीपणाची भावना निर्माण होते.

पर्यावरण मानसशास्त्राच्या अभ्यासाचे उपयोजन पर्यावरणाचा बचाव करण्यासाठी आणि पर्यावरणीय संतुलन टिकविण्यासाठी झाले पाहिजे. जंगलतोडीमुळे हरवलेल्या पर्यावरणीय समतोलाचे पुनर्स्थापन करण्यासाठी वृक्षारोपण करणे आवश्यक आहे. प्रदूषणास आळा घालण्यासाठी कचऱ्याचे व्यवस्थापन करणे आवश्यक आहे. टाकाऊ पदार्थामधून जैविक आणि अजैविक पदार्थाना वेगवेगळे केले पाहिजे. प्लॅस्टिकसारखे जैवअपघटनीय नसणाऱ्या टाकाऊ पदार्थाचा नाश करणे कठीण असते. अशा टाकाऊ पदार्थाचे पुनश्चरण केल्याने अशा पदार्थाच्या उत्पादनात घट होण्यास मदत होऊन पर्यावरण प्रदूषण आटोक्यात ठेवत येते. प्रत्येकाने प्लॅस्टिकच्या पिशव्यांऐवजी प्रत्येकाने कापडी किंवा कागदी पिशव्यांचा वापर केला पाहिजे. वायू प्रदूषणामुळे अस्थमा, ब्रॉंकाईटिस व इतर श्वसनाचे विकार पडतात. त्यामुळे वायू प्रदूषण कमी करणे गरजेचे आहे.

सारांश –

पर्यावरणात मानवी हस्तक्षेपामुळे अनेक गंभीर परिणामांना सामोरे जावे लागते. मानवी जीवनात नैसर्गिक आपत्ती, गर्दी, ध्वनी यामुळे व्यक्तीच्या ठिकाणी ताण तणाव निर्माण होऊन अनेक शारीरिक आणि मानसिक आजारांना सामोरे जावे लागते. प्रत्येक व्यक्ती स्वत:च्या संवेदनानुसार परिस्थितीचा बोधात्मक नकाशा तयार करुन त्याचा उपयोग व्यक्तीला गुंतागुंतीच्या जगात अर्थपूर्णता आणि साधेपणा निर्माण करण्यासाठी होतो. पर्यावरणाबाबतच्या अभिवृत्तीमुळे वर्तनाचे स्वरुप निश्चित होते. ध्वनिच्या केवळ कृतीवर परिणाम होत नसून मानसिक व शारीरिक स्वास्थ आणि सामाजिक वर्तनावरही त्याचा विपरीत परिणाम दिसून येतो. मानव आणि पर्यावरण यांचे नाते अतूट आहे. मनुष्य सभोवतालच्या पर्यावरणाशी मिळतेजुळते घेऊन आयुष्य जगतो. पर्यावरणाच्या स्थितीनुसार व्यक्ती स्वत:चे राहणीमान, खाणेपिणे, संस्कृती, व्यवसाय इ. बाबी ठरवते. पर्यावरणावरील मानवी प्रभाव तीव्र स्वरुपाचा आहे. पर्यावरण या संकल्पनेत भौतिक आणि नैसर्गिक पर्यावरणाचा समावेश केलेला आहे. सर्व नैसर्गिक घटकांमध्ये संतुलन राखलेले असते. ज्यामध्ये मानवाने हस्तक्षेप करता कामा नये. पर्यावरणाचा मानवी स्वभावाच्या विविध बाबीवर तीव्र प्रभाव पडतो. क्षमतांचा विकास, बोधात्मक, व्यवसाय, राहणीमान इत्यादी मानवाच्या हस्तक्षेपामुळे आणि पर्यावरणावर नियंत्रण प्राप्त करण्याच्या प्रयत्नांमुळे पर्यावरणावर विपरीत परिणाम होतात. पर्यावरणीय बदलांच्या मानवाच्या व्यवहारांवर होणा-या परिणामाबदृल जागरुकता निर्माण करणे आणि मानवी कृतीमुळे निसर्गात निर्माण झालेल्या असमतोलाचे पुनर्स्थापन करणे महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ –

1. उपयोजित मानसशास्त्र – डॉ.म.न.पलसाने, डॉ.सविता नवरे, वायली ईस्टर्न लिमिटेड पब्लिशर्स – 1993
2. पर्यावरण विज्ञान – कै.अहिरराव, अलिझाड, धापटे, वराट, भोस, निराली प्रकाशन, पुणे मुद्रक – रचना एंटरप्रायझेस, पुणे सहावी आवृत्ती, फेब्रुवारी - 2005
3. मानसशास्त्र – महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ, पुणे प्रथम आवृत्ती – 2013
4. पर्यावरण अभ्यास – मानव, विज्ञान, तंत्रज्ञान व पर्यावरण – चंद्रशेखर बी.पवार, अमर एम.ढेरे, दौलत एस.घाडगे, धनराज ए.पाटील, आशिष व्ही.माने – प्रथमावृत्ती, 5 जून, 2005, मुद्रक सुपर ऑफसेट, कोल्हापूर
5. Environmental Science : Bernard Nobel
6. Evans, G.W.(1982) Environmental Stress, Cambridge: Cambridge University Press.
7. Fisher, J.D. Bell P.A. & Baum A (1984) Environmental Psychology. New York : Holt, Rinehart and Winston.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

समकालीन साहित्य, समाज व संस्कृतीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव

प्रा. निमसे हनुमंत गणपत
मराठी विभागप्रमुख,
कला व वाणिज्य महाविद्यालय, पुसेगाव
ता. खटाव, जि. सातारा

१) समकालीन संकल्पना आणि स्वरूप :

माणूस हा समाजशील प्राणी आहे. समाजाशिवाय तो राहू शकत नाही. साहित्य हे माणसाच्या समाज व्यवहाराचे एक अंग बनते म्हणूनच माणूस त्यांचे जीवन, जगणे व सभोवतालचे पर्यावरण हे साहित्याचे विषय ठरतात. समाजातील सुख-दु:ख साहित्यात उमटत असते. लेखक समाजाचा एक सदस्य असतो. लेखक समाजामध्ये जन्माला येतो व त्यांच्या व्यक्तिमत्वाला समाजामध्ये आशय व आकार प्राप्त होतो. लेखकाने अनुभवलेले समाजवास्तव तो आपल्या साहित्यकृतीतून मांडत असतो. थोडक्यात लेखकांची एकंदर विचारसरणी ही समाजाशी निगडीत असते समाज हा नेहमी गतीशील असतो व परिवर्तन हा प्रत्येक समाजाचा स्थायीभाव असतो. या परिणामातून वेगवेगळ्या जाणीवा प्रवाहीत होतात. त्या गतीशीलतेची एक परिणीती स्थिती म्हणजे समकालीन साहित्य होय.

२) समकालीन साहित्याची संकल्पना :

साहित्यामध्ये अनेक संकल्पना आहेत उदा. देशीवादी, वास्तववादी, अस्तित्ववादी, जनवादी, मार्क्सवादी, स्त्रीवादी इ. संकल्पना महत्वाच्या मानल्या जातात. कोणतीही संकल्पना सहज निर्माण होत नसते, तर त्या संकल्पनेच्या पाठीमागे काही महत्वाचे बदल झालेले असतात. साधारणपणे १९९५ च्या आसपास जी साहित्य निर्मिती झाली त्या साहित्य निर्मितीमागे काही संकल्पना व वाङ्मयीन प्रकार तयार झालेले आहेत. त्यापैकी समकालीन साहित्य, नवसाहित्य, ग्रामीण साहित्य, दलित साहित्य, जनवादी इ. संकल्पना व वाङ्मयीन प्रवाह निर्माण झाले आहेत. त्यामधील "समकालीन" साहित्य या संकल्पनेचा विचार आपण करू या.

३) समकालीन संज्ञा :

काळाचा निर्देश होत असतो. समकालीन या शब्दामधून वर्तमान काळाचा निर्देश होत असला, तरी समकालाची मुळे ही खोल भूतकाळात रुजलेली असतात. त्यामुळे समकालीन या संज्ञेचा व्यापक अर्थ नजरेत भरतो. समकालीन या संज्ञेची व्याख्या करण्याचा प्रयत्न काही अभ्यासकांनी केला आहे. त्यातील काही विचारवंतांच्या व्याख्या पुढीलप्रमाणे -

- **वसंत आबाजी डहाके यांच्या मते –** "समकालीन साहित्य म्हणजे जे साहित्य आपल्या काळाबरोबर आहे. ज्या काळात ते निर्माण होत असते त्या काळाचे प्रतिबिंब त्यात आहे. त्या काळातील विचार, जाणीवा, मते ज्या साहित्यातून व्यक्त होतात असे साहित्य होय."
- **मदन कुलकर्णी यांच्या मते –** "आपल्या आणि आसपासच्या कालखंडातील व्यक्ती, घटना, प्रसंग, जीवन, जाणीवा, विचारप्रणाली, भावनाभूती यांचे मिश्रण सांभाळून ज्या साहित्यात केलेले असते ते साहित्य, समकालीन साहित्य होय."

प्राचीन साहित्यामध्ये समकालीनता दिसत नाही. याचे कारण म्हणजे प्राचीन साहित्य हे एका विशिष्ट वर्गाकडून निर्माण केलेले साहित्य आहे. संशोधन, अध्ययन, अध्यापन साहित्य निर्मिती यांचे सर्व अधिकार हे उच्च वर्गापुरते मर्यादित होते. १९ व्या शतकातील काही लेखकानी समकालीनता हा स्वभाव आपल्या लेखणीतून

आविष्कृत केला त्यामध्ये प्रामुख्याने लोकहितवादी, महात्मा फुले व आगरकर यांच्या वैचारिक लेखनाचा उल्लेख करावा लागेल. कारण इ. लेखकांच्या साहित्यकृतीत आपणास समकालीनतेचे छाप दिसते. थोडक्यात असे म्हणता येईल की, समकालीन साहित्य हे आपल्या काळाशी, काळातील परिस्थितीशी जवळचे नाते सांगते या काळातील घडलेल्या घटना, स्थिती, प्रवृत्तीचे आकलन करीत आपल्या काळाच्या गाभ्याशी जाऊन भिडते. या काळातील मानवाच्या ईच्छा, अपेक्षा, पराभव, वेदना, विद्रोह इ. दर्शन अशा साहित्यातून घडते त्यामुळेच त्याला समकालीन साहित्य असे म्हणतात.

- **समकालीन साहित्य निर्मितीची कारणमीमांसा :-**

दुसरे महायुद्ध ही जगातील अत्यंत महत्वाची घटना आहे. १९३९ साली युद्ध सुरु झाले व १९४५ साली संपले. दुस-या महायुद्धच्या जागतिक पातळीवर मनुष्याच्या राजकीय, सामाजिक, आर्थिक, जीवनावर प्रभाव पडलाच त्याचबरोबर त्यांच्या सांस्कृतिक आणि मानसिक जीवनावर गडद परिणाम झाला. त्यांचा मराठी वाङ्मयावर प्रभाव पडणे स्वाभाविक होते. त्यामुळे महायुद्ध पूर्व साहित्य आणि महायुद्धोत्तर साहित्य असे विभाजन झाले. भाषावर प्रांत रचनेमुळे प्रादेशिक भाषांना स्वत:चे अस्तित्व लाभले. सार्वत्रिक शिक्षणामुळे शिक्षण खेड्यांपर्यंत जाऊन पोहोचले. सहकाराचे जाळे संपूर्णपणे खेड्यात पसरले. पंचवार्षिक योजना, नियोजन, नवनवे प्रकल्प इ. गोष्टींचा हळूहळू प्रभाव साहित्यावर पडला. तसेच महानगरांची वाढ झपाट्याने होऊ लागली, बेकारी वाढत गेली. या गोष्टींच्या वाङ्मयावर परिणाम झाला. त्यामुळे स्वातंत्र्यपूर्व साहित्य आणि स्वातंत्र्योत्तर साहित्य असे मानण्यात येऊ लागले व १९४५ हा समकालीन साहित्याचा आरंभ बिंदू समजला जाऊ लागला.

- **समकालीन साहित्याचे कालखंड :–**

समकालीन साहित्याचे कालखंड कोणते? या कालखंडाला समकालीन का म्हटले जाते? यांचा शोध घेणे आवश्यक आहे. १९४५ च्या आसपास जगभरच्या साहित्यात फार मोठे बदल झालेले आहेत. मराठी साहित्यिकांच्या अभ्यासकानी प्राचीन साहित्य, अर्वाचीन साहित्य असे नामकरण १९४५ पूर्वीच्या साहित्यात केले आहे. प्राचीन साहित्यात महानुभव पंथाचे साहित्य, संत साहित्य, पंडिती साहित्य, शाहिरी साहित्य, बखर वाङ्मयाचा समावेश प्राचीन साहित्य या संज्ञेत होतो. सन १८१८ नंतर पेशवाई नंतर इंग्रजी राजवट सुरु झाली. तेव्हापासून १८८५ पर्यंतच्या काळाला अव्वल इंग्रजी कालखंड असे म्हणतात. १८८५ ते १९२० पर्यंतच्या साहित्याला अर्वाचीन साहित्य ही संज्ञा आहे. तर १९२० ते १९४५ पर्यंतच्या साहित्याला आधुनिक ही संज्ञा आहे.

१९४५ पासून साहित्याला 'समकालीन' ही संज्ञा आहे. तसेच त्याला 'नवसाहित्य' असे म्हटले जाते. १९६० च्या आसपासच्या काळात राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक दृष्टीने परिवर्तनाचा काळ होता. महाराष्ट्र राज्याची निर्मिती १०५ हुतात्म्यांच्या बालीदानानंतर १ मे, १९६० रोजी महाराष्ट्राची निर्मिती झाली. मुंबईसह महाराष्ट्रात अनेक आंदोलने झाली. त्यामध्ये राजकारणी, समाजसेवक, पत्रकारांनी मोठ्या संख्येने सहभाग घेतला. त्यावेळच्या पं. नेहरू सरकारने १ मे, १९६० रोजी द्विभाषिक मुंबई राज्याचे विभाजन करून महाराष्ट्र व गुजरात राज्याची निर्मिती केली. पुढे १९५६ मध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी बौद्ध धर्म स्वीकारला. नेहरू, ल्युथर किंग इ. थोर पुरुषांचे मृत्यू १९६० च्या आसपास झाले आहेत. तसेच आरती प्रभू, दिलीप चित्रे, नारायण सुर्वे यांचे कविता संग्रह १९६० च्या आसपास प्रकाशित झाले. याच कालखंडात दलित साहित्य चळवळ सुरु झाली. राष्ट्रीय, प्रादेशिक, आंतरराष्ट्रीय स्तरावर काही महत्वाच्या घटना याच कालखंडात घडल्या म्हणून १९६० हा समकालीन साहित्याचा दुस-या कालखंडाचा प्रारंभ बिंदू होय. समकालीन साहित्य हे लोकप्रिय असतेच असे नाही. परंतु समकालीन ही संज्ञा ज्या साहित्याकृतीला लावता येईल अशी एखादी दुसरी साहित्यकृती समकालीन असते. 'चक्र' मधील 'अम्मा',

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

कोसला मधील 'पांडुरंग', महिमांच्या खाडी मधील 'सरजूकोळी' अशी वस्तुनिष्ठ पात्रचित्रणे वाचून व त्यांचे जीवन पाहून आपण अंतर्मुख होतो.

भारतात १९९० च्या सुमारास जागतिकीकरणाला सुरुवात झाली. ह्या कालखंडात भारतावर विदेशी कर्जाचे प्रमाण खूप होते. त्यामुळे जागतिक बँक व अंतरराष्ट्रीय नाणे निधीने भारताला कर्ज देणे नाकारले व कर्जे देण्यासाठी भारतावर काही अटी लादल्या गेल्या. त्या अटींमध्ये भारताने अर्थव्यवस्थेमध्ये बदल करून परदेशी कंपन्यांनी बाजारपेठेसाठी खुले करणे आवश्यक होते. जागतिकीकरणालाच 'खाऊजा' धोरण असे म्हणतात. मो.वि. भाटवडेकर यांच्या मते देशात खुला व्यापार, गुंतवणुकीसाठी मोकळी बाजारपेठ व तंत्रज्ञान व कुशल व्यावसायिकांना देशांतर करण्यास सुलभ कायदे कानून अशी जागतिक व्यवस्था म्हणजे जागतिकीकरण होय.

जागतिकीकरणामुळे बाजार, नियम, कररचना, आयात शुल्क, सहाय्यक विक्री, व्यापार संघटन इ. व्यवसायाशी निगडीत सेवांचा समावेश होतो. जागतिकीकरणामुळे व्यापाराच्या दृष्टीने स्थलांतर व भांडवलाचे मुक्त वहन घडत असते. जागतिकीकरण हे तंत्रज्ञानाने थांबवणे अतिशय कठीण आहे.

सन १९९१ मध्ये परदेशी गंगाजळीची तुट भरून काढण्यासाठी भारत सरकारने परदेशी गुंतवणुकीचा मार्ग स्वीकारला. तत्कालीन पंतप्रधान पी.व्ही. नरसिंहराव आणि अर्थमंत्री मनमोहन सिंग ह्यांची महत्वाची भूमिका होती. १९९१ नंतर सर्वच क्षेत्रावर जागतिकीकरणाचा परिणाम झाला असतांना त्याला मराठी साहित्य हे अपवाद राहू शकत नाही. कारण साहित्याची निर्मिती समाजामधून होत असते. कारण लेखक ज्या समाजात राहत असतो. त्या समाजाचा, परिसराचा परिणाम लेखकाच्या व्यक्तिमत्वावर होत असतो. जागतिकीकरणाने समकालीन साहित्य, समाज व संस्कृतीवर परिणाम झालेला दिसतो.

❑ **जागतिकीकरण अर्थ व संकल्पना :-**

जागतिकीकरणा ही संकल्पना अत्यंत व्यापक आहे. इंग्रजीमध्ये **Globalization** असे म्हटले जाते. जागतिकीकरणाचा अर्थ म्हणजे जगातील राष्ट्रांनी मुक्त अर्थ व्यवस्थेचा स्वीकार करणे एवढाच नसून व्यापार, वित्त, रोजगार, तंत्रज्ञान, विदेशी स्थलांतर, दळणवळण, पर्यावरण, राहणीमान, संस्कृती अशा सर्वच क्षेत्रामध्ये झालेला बदल आहे.

■ **विकिपीडिया शब्दकोश :-** जागतिकीकरण ही एक अशी प्रक्रिया आहे कि, जगभरातील लोक एका समाजात एकत्र येतात. एकत्र काम करतात, राहतात वगैरे सर्व प्रकारच्या प्रवाहाचे एकत्रीकरण म्हणजे जागतिकीकरण होय.

■ **रोबर्ट कॉक्स यांच्यामते :-** "जागतिकीकरण म्हणजे आंतरराष्ट्रीय कामगारांचे विभाजन, नवीन, स्थलांतर, उत्तर दक्षिण यांच्यातील वाढती स्पर्धा आणि राज्याचे अधिकार व संकुचित कार्ये म्हणजे जागतिकीकरण होय."

■ **मार्टिन अल्को यांच्यामते :-** "जागतिकीकरण म्हणजे जगातील सर्व मागणी समूह व जागतिक समाज म्हणून उदयास येणे.

❑ **भारतीय मराठी अभ्यासाकांच्या व्याख्या :-**

■ **उत्तम कांबळे यांच्यामते :-** वस्तू, विविध उत्पादने, भांडवल, गुंतवणूक, मजूर इ. गोष्टी सहज सुलभपणे जगभर नेहण्यासाठीची स्थिती म्हणजे जागतिकीकरण भांडवलाच्या चौफेर विकासासाठी सा-या वाट मोकळया करणे व कायद्याचे अडथळे दूर करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.

■ **प्रभा गणोकर यांच्यामते :-** उत्पादन, उपभोग, वस्तूंचा व्यापार, आंतरराष्ट्रीय, राजकीय अर्थनीतीचा पाया असलेली मालमत्ता यांच्या बदलत्या स्वरुपामधून उदय पावलेल्या आर्थिक, सामाजिक, तंत्रज्ञात्मक, राजकीय, सांस्कृतिक, संरचना, प्रक्रियांचा संच म्हणजे जागतिकीकरण होय.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

- **साहित्य, समाज, संस्कृतीवरील जागतिकीकरणाचा प्रभाव :-**

जागतिकीकरणाचा परिणाम शहरी संस्कृती बरोबर ग्रामीण संस्कृतीवर झाला आहे. ग्रामीण समाज जीवनाकडे बघण्याची दृष्टी, चंगळवादी, भोगवादी, जीवनाचा अवलंब, जुन्या कौलारू मातीच्या घराच्या जागी सिमेंटची घरे ग्रामीण जीवनात आली आहेत. ग्रामीण समाजजीवनातील सण, प्रथा, परंपरा, वेशभूषा, राहणीमान, खानपान पद्धती यांच्यावर पाश्चात्य संस्कृतीचा प्रभाव पडलेला आहे. ग्रामीण समाजजीवनाचे प्रत्येक क्षेत्र या जागतिकीकरणाने व्यापून टाकले आहे. तसेच ग्रामीण भागातील बलुतेदार व अठरा बलुतेदार यांची परिस्थिती अत्यंत बिकट झाली आहे. भारतीय शेतक-यांच्या जीवनात अनेक समस्या निर्माण झालेल्या आहेत. रासायनिक खते, बी-बियाणे, त्यांच्यातील भेसळ, दुष्काळ या सारख्या अनेक संकटांनी शेतकरी उद्वस्त झाला आहे. १९९० नंतरच्या ग्रामीण साहित्यातून जागतिकीकरणाचे प्रतिबिंब पडलेले आहे. ग्रामीण कथेत रा.रं. बोराडे (रोजगार) भास्कर चंदनशिव यांची (अंगारमाती) तसेच आनंद यादव, श्रीराम, गुंडेकर, द.ना. भोसले या लेखकांच्या कथा संग्रहातून जागतिकीकरणाचे ग्रामीण समाज जीवनावर होणारे परिणाम सांगितले आहे. महेंद्र भवरे यांच्या ग्रामीण साहित्यातून जागतिकीकरणाचे दाहक वास्तव अधोरेखित केले आहे.

१९९० नंतर रा.रं. बोराडे, बाबुराव मुसळे, सदानंद देशमुख, अशोक कोळी, राजन गवस, रंगनाथ पठारे, विश्वास पाटील, किशोर सानप, जी.के. ऐनापुरे यांच्या ग्रामीण कादब-यांमधून खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरणाचे होणारे चांगले वाईट परिणाम मांडले आहेत. सदानंद देशमुख यांच्या 'बारोमास' या कादंबरीत जागतिकीकरणामुळे शेतक-यांच्या मुलाला म्हणजे एकनाथला दु:खाचे जीवन जगावे लागते. तो बी.एड., प्रथम श्रेणीत उत्तीर्ण होऊनही त्याला नोकरी मिळत नाही तो शेतीत काम करीत असल्यामुळे त्यांची पत्नी त्यांच्यासोबत राहत नाही. अशोक कोळी यांच्या "पाडा" या कादंबरीतून शेतकरी जीवनावर जागतिकीकरणाचे होणारे परिणाम सांगितले आहे. कादंबरीतील नायक 'चांगदेव तापीकर' आहे व तो केळी उत्पादक शेतकरी आहे. जागतिकीकरणातून परदेशातून केळी आयात केली जाते. त्यामुळे येथील शेतक-यांना योग्य भाव मिळत नाही. तर बाबुराव मुसळे यांच्या 'हाल्या हाल्या दुधू दे' कादंबरीतून जागतिकीकरणामुळे 'ग्यानबा' या शेतक-यांची होणारी शोकांत्मगाथा सांगितली आहे. रविंद्र शोभणे यांची 'कोंडी' ही कादंबरी म्हणजे वसंता आणि त्याचा मित्र मारत्या हा नव्या मुल्यव्यवस्थेच वाढणारे आहे. दोघेही गावगाड्याच्या चौकटीत सामावू शकत नाही तर राजन गवस यांनी 'कळप' व 'तणकट' या कादंबरीतून शहर व गाव यातील नेमके अंतर प्रभावीत व्यक्त केले आहे. त्याचा प्रत्यय येतो. जागतिकीकरणाचा प्रभाव सदानंद देशमुख यांनी 'तहान' कादंबरीतून वास्तव टिपला गेला आहे. धाबा संस्कृती व अर्थसत्ता हे मनुष्याचे जगण्याचे मुख्य सूत्र बनले. त्यामुळे शेती, बैल, बारदान, नष्ट झाला तरी चालेल पण प्रत्येकाच्या घरात टी.व्ही. आला पाहिजे असे जागतिकीकरणाचे परिणाम ग्रामीण समाजजीवनावर झाले आहेत.

याशिवाय या कालखंडात कमी अधिक प्रमाणात अनेक कादंब-यांतून जागतिकीकरण चित्रण आलेले आहे. अप्पासाहेब खोत (गावपांढर), प्रतिमा इंगोले (बुढाई), प्रकाश देशपांडे (बारदाना), शंकर सखाराम (एसईझेड), कृष्णात खोत (रौंदाळ), अशोक कोळी (कुंधा), महेंद्र कदम (धुळपावली), कैलास दौंड यांची (कापूसकाळ), मोहन पाटील (साखरपेट) अशा अनेक कादंबरीतून जागतिकीकरणामुळे परिणाम झालेला दिसतो. जागतिकीकरणाचा सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर परिणाम झालेला दिसतो कुटुंब व्यवस्था विवाह, स्त्री-पुरुष संबंध, जाती, भाषा इ. सामाजिक घटकांवर मोठा प्रभाव पडत आहे. लहान मुले तरुण वर्ग व वृद्धांचे जीवनमान हे जागतिकीकरणाने प्रभावीत झाले आहे. माहीती तंत्रज्ञानाच्या क्रांतीमुळे लोकांच्या जीवनाचा जगण्याचा सांस्कृतिक आकृतिबंध बदलला आहे. अमेरीकन कपडे, चायनीज अन्न, फ्रेंच व्हिस्की, इंग्लिश पॉप संगीत या गोष्टी नित्य परिचयाच्या झालेल्या आहेत. जागतिकीकरणातून नव्या नागरी समाजाची निर्मिती होत आहे. जागतिकीकरणाचा स्पष्ट अविष्कार बाजारपेठा,

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

व्यापार वस्तू आणि वित्तीय गुंतवणूक या क्षेत्रातील आर्थिक प्रक्रियांमध्ये दिसतो. जागतिकीकरणाचा सांस्कृतिक वैविध्य नष्ट होऊन एकछापी संस्कृती निर्माण होतांना दिसते.

- **निष्कर्ष :-**

साहित्यिक हा ख-या अर्थाने समाजाचा आरसा असतो. तो समाजाशिवाय राहू शकत नाही. म्हणून माणूस हा समाजाचा अविभाज्य घटक आहे असे म्हटले जाते. लेखक हा समाजजीवनाचा घटक आहे. लेखकांच्या सभोवतालचा सामाजिक, सांस्कृतिक, पर्यावरणाशी जैविक नाते असते त्यामुळे पर्यावरणातील परिवर्तनाचे पडसाद त्यांच्या मनावर पडत असतात. तसेच लेखक ज्या समाजात जन्माला येतो त्या समाजाची एक संस्कृती, परंपरा असते. त्या समाजातील रूढी, परंपरा, आचार, विचार, संकेत, शिष्टाचार इ. दर्शन लेखक आपल्या साहित्यातून घडवत असतो.

- **संदर्भग्रंथ :-**

१. जागतिकीकरण आणि दलितांचे प्रश्न - उत्तम कांबळे
२. जागतिकीकरण आणि भारत (नलिनी पंडित)
३. जागतिकीकरण आणि मराठी ग्रामीण साहित्य (प्रा.डॉ.राजेंद्र हावरे)
४. जागतिकीकरण आणि वंचित समाज (रमेश पतंगे)
५. साहित्य संस्कृती आणि जागतिकीकरण (भालचंद्र नेमाडे)
६. कांबळे उत्तम (संपा.) 'जागतिकीकरणातील मराठी कविता' प्रकाशन - परचुरे प्रकाशन मंदिर, मुंबई
७. नाईकवाडे शेषराव प्रा. देवकर गजानन (संपा.) 'जागतिकीकरण : समकालीन बदलते संदर्भ : अलंकार प्रकाशन, उमरी'
८. कराडे जगन (संपा.) 'जागतिकीकरण' भारतासमोरील आव्हाने
९. 'जागतिकीकरण व ग्रामीण कादंबरी' - महेंद्र कदम
१०. नेमाडे भालचंद्र : साहित्य, संस्कृती आणि जागतिकीकरण' लोकवाङ्मयगृह
११. पठारे रंगनाथ : जागतिकीकरण आणि देशीवाद लोकवाङ्मयगृह

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

कृषी पूरक काजू उद्योग आणि स्त्रीया : सिंधुदुर्ग जिल्हयाचा अभ्यास

डॉ. दत्तात्रय निवत्तीराव घोडके
सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र
अमतेश्वर कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविदयालय विंझर, तालुका वेल्हा, जिल्हा पुणे.
इमेल आयडी : dattatrayaeco@gmail.com

गोषवारा

महाराष्ट्रातील सिंधुदुर्ग जिल्हयामध्ये काजू प्रक्रिया उद्योग हा प्रमुख कृषी पूरक व्यवसाय आहे. या उद्योगात सावंतवाडी या तालुक्यात सर्वाधिक काजूची लागवड व प्रक्रिया उद्योग आहेत. या उद्योगात कामगार म्हणून काम करणा—या स्त्रीयांचे प्रमाणे ७२ टक्के दिसून येते. अतिशय किचकट व चिकाटीचे काम करण्यामुळे या उद्योगात स्त्रीयांना कामगार म्हणून निवडले जाते. परंतु या स्त्री कामगारांना फारशा सोयी सवलती दिल्या जात नाही हे वास्तव आहे.

प्रस्तावना

सिंधुदुर्ग जिल्हयात काजूचे उत्पादन जास्त प्रमाणात घेतले जातात म्हणून काजु प्रक्रिया उद्योग सिंधुदुर्ग जिल्हयात जोमाने चालू आहे. त्यातून मोठया प्रमाणात स्त्रीयांना रोजगार प्राप्त झालेला आहे. तेथील स्त्रीयांची सामाजिक व आर्थिक स्थिती जाणून घेण्यासाठी सिंधुदुर्ग जिल्हयातील काजु प्रक्रियेच्या अभ्यास हा विषय शोध निबंधासाठी निवडला आहे.

काजु प्रक्रिया उद्योग हा आपल्या देशात सुमारे ८० वर्षापुर्वी वेंगुर्ला व गोवा येथे सुरू झाला. परदेशी चलन मिळवून देण्यात काजुचा महत्वाचा हिस्सा आहे भारतात काजुची लागवड मुख्य केरळ, कर्नाटक, तामिळनाडू, आंध्रप्रदेश, ओरिसा, गोवा व महाराष्ट्रात होते. भारतामध्ये एकूण क्षेत्रापैकी ९.९१ लाख हेक्टर क्षेत्र काजू पिकाखाली आहे. त्यामुळे काजू बीयांवर प्रक्रिया करणारे कारखाने या राज्यात विखुरलेले आहेत. हा फार मोठा कृषी उद्योग आहे. सध्या (२०१२) भारतात सुमारे ३७९७ काजु कारखाने आहेत. या सर्व कारखान्यांची काजु बियावर प्रक्रिया करण्याची क्षमता १६.२३ लाख टन आहे. या कारखान्यात १.५ दशलक्ष पेक्षा अधिक कामगारांना रोजगार मिळतो. या कामगारांपैकी सुमारे ९५टक्के स्त्रीया आहेत. त्या निम्न आर्थिक व सामाजिक स्तरातील आहेत. हा उद्योग ग्रामीण विभागात असल्याने गरीब व मागसलेल्या लोकांचे राहणीमान सुधारण्यास मदत होते.

अमेरीका व युरोपातील देशांना काजुची निर्यात करणारे भारत पहिल्या क्रमांकाचे राष्ट्र आहे. जागतिक मागणीच्या ५० टक्के निर्यात भारतातून होते. काजूच्या निर्यातीत ब्राझील बलाढय प्रतिस्पर्धी राष्ट्र आहे. जागतिक काजुबिया उत्पादनाचा विचार केला तर या उत्पादनात भारतात ४३ टक्के, ब्राझीलचा १८ टक्के व्हिएतनामचा ११ टक्के, आफ्रिकेतील देशांचा १५ टक्के इंडोनेशियाचा ३ टक्के व इतर देशांचा १० टक्के आहे.

महाराष्ट्रातील काजु

महाराष्ट्रातील काजु लागवडीचा विचार करता काजु लागवडीखालील क्षेत्र आणि उत्पादकता यामध्ये महाराष्ट्राचा प्रथम क्रमांक आहे. या पिकाखाली सन १९९० पर्यंत सुमारे २१,५०० हेक्टर क्षेत्र होते. आजपर्यंत (२०१२) १.७३ हेक्टर क्षेत्रावर गेले. असून महाराष्ट्राची काजु उत्पादकता १.५ टन आहे. त्यात सर्वात सिंधुदुर्ग जिल्हा व आघाडीवर आहे.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

सिंधुदुर्गातील काजु उद्योग

सिंधुदुर्गात काजु उद्योग मोठया प्रमाणात केला जातो. या उद्योगात एका वर्षाचा विचार केला तर एका कारखान्यात साधारण २५० मे. टन एवढे काजू बी प्रक्रिया केली जाते. त्यामध्ये ८७ टक्के उत्पादन खर्च येतो तर १३ टक्के नफा मिळतो. सिंधुदुर्ग जिल्हयातील काजु प्रक्रिया उद्योगाच्या सर्वांगीण विकासासाठी संघटित प्रयत्न होणे जरुरीचे आहे हे लक्षात आल्यावर सिंधुदुर्ग जिल्हयातील काजु प्रक्रिया उद्योजक एकत्र येवून त्यांनी कोकण कॅश्यू मॅन्युफॅक्चरर्स असोसिएशनची स्थापना ११ डिसेंबर १९९० साली केली. खालील तक्त्यात सिंधुदुर्गातील काजु उद्योगांची स्थिती दिलेली आहे.

तालिका – १ सिंधुदुर्ग जिल्हयातील तालुकावर काजु उत्पादन क्षेत्र

अ.क्र.	तालुका	क्षेत्र हेक्टर	उत्पादकता हेक्टर	उत्पादन मे. टन	उद्योग संख्या
१	सावंतवाडी	९५७६	७५७८	१०६०९	३६
२	कुडाळ	२२०६	२२०२	४०४९	६६
३	मालवण	६९३२	२३३८	३२७३	२४
४	वेगुर्ला	५६४३	२९३१	४१०३	७५
५	दोडामार्ग	७५५८	३१९७	४४७६	०३
६	कणकवली	२१०३	६८७	९६२	०६
७	वैभववाडी	२७७२	१५०	२१०	०४

संदर्भ : दापोली कृषी विद्यापीठ वार्षिक अहवाल २०१२

वरील तक्त्यानुसार असे स्पष्ट होते की, काजू उत्पादनात सावंतवाडी तालुक्याचा वाटा जास्त आहे. परंतु काजू उद्योगांचा विचार करता वेंगुर्ला तालुक्यात सर्वात जास्त म्हणजे ७५ कारखाने आहेत उत्पादनाच्या तुलनेने सावंतवाडी तालुक्यात कमी ङ३६ञ कारखाने आहेत हा विसंगतपणा जाणवल्यामुळे सावंतवाडी तालुक्यातील २४ कारखान्यांचे सर्वेक्षण करून हा शोध निंबध तयार केला आहे त्यात असे दिसून आले की सिंधुदुर्ग जिल्हयात काजु प्रक्रिया उद्योगात स्त्री कामगाराचा सहभाग जास्त आहे. काजु प्रक्रिया उद्योगातील स्त्रीयांचे स्थान जाणून घेण्यासाठी या शोधनिबंधात सावंतवाडी तालुक्यातील २४ कारखान्यांचे सर्वेक्षण केले असता असे दिसून आले की, ७२ टक्के महिला वर्ग २८ टक्के पुरुष कामगार काजू उद्योगात काम करतात हे खालील आकडेवारीवरुन स्पष्ट होते.

तालिका– २ काजू उद्योगातील कामगार (सावंतवाडी तालुका)

अ. क्र.	उद्योग संख्या	एकूण कामगार संख्या	स्त्री–पुरुष प्रमाण :	
			पुरुष :	स्त्री :
१.	कंपनी १	५०	२६	७४
२.	कंपनी २	२५	३२	६८
३.	कंपनी ३	१०	२०	८०
४.	कंपनी ४	१५	२५	७५
५.	कंपनी ५	१५	३३	६७

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

६.	कंपनी ६	१२	३४	६६
७.	कंपनी ७	१६	३७.५	६२.५
८.	कंपनी ८	१५	२०	८०
९.	कंपनी ९	१०	२०	८०
१०.	कंपनी १०	१०	३०	७०
११.	कंपनी ११	१७	१५	६५
१२.	कंपनी १२	५५	१९	८१
१३	कंपनी १३	३५	२९	७१
१४.	कंपनी १४	३०.	३३	६७१८
३४	कंपनी १५	१८	३४	६६
१६.	कंपनी १६	२९	३१	६९
१७	कंपनी १७	६७	१२	८८
१८.	कंपनी १८	४५	२९	७१
१९.	कंपनी १९	४०	२५	७५
२०.	कंपनी २०	४२	३१	६९
२१.	कंपनी २१	३०	४०	६०
२२.	कंपनी २२	६०	३०	७०
२३.	कंपनी २३	२८	३६	६४
२४.	कंपनी२४	२४	३०	७०
		सरासरी	२८	७२

संदर्भ — क्षेत्रीय पाहणी सावंतवाडी तालुका २०१४

या प्रश्नावलीच्या आधारीत संशोधनातुन असे स्पष्ट होते की, पुरुषांपेक्षा स्त्रीया या उद्योगात जास्त काम करतात. संशोधन करताना आम्ही स्त्री कामगारांशी चर्चा केली तर असे आढळून आले की, तेथे काम करणा—या स्त्रीया रोजगार मिळून स्वावलंबी झाल्या तरी त्यांचे घरातील स्थान निम्न स्तराचे आहे. तसेच काजु कारखान्यात करावे लागणारे काम अत्यंत किचकट आहे. काजु कारखान्यात प्रत्येक कामासाठी वेगवेगळा दर असतो. त्यांना दिवसभरात ८ ते १० तासांचा कार्य कालावधी असतो. त्यामध्ये बिया फोडण्यासाठी प्रती किलो सरासरी ८ टक्केप्रमाणे मजुरी मिळते. त्या दिवसास ४० किलोपर्यंत महिला काम करतात. मजुरीच्या हया दराचा विचार केल्यास प्रत्येक महिलेस सरासरी ७ ते ८ हजार पर्यंत पगार मिळतो. त्यांच्या कामाचे व कष्ट्राचे स्वरुप पाहता त्यांना मिळणारा पगार तुटपुंजा आहे. तसेच त्यांच्या सोयी सुविधांत फक्त प्रवासाची सोय असते. आरोग्य, प्रशिक्षण, सुलभ दराने कर्ज, गृहयोजना इ. कोणत्याही सुविधा उपलब्ध नाहीत. आजारपणाची किंवा हक्काची रजा देखील मुश्कीलीने मिळते. बहुतांश स्त्रीया हया तात्पुरत्या कामगार असून त्यांना कामगार कायदे किंवा त्यांच्या न्याय हक्काची जाणीव दिसली नाही.

या परिसरात हाच फक्त कृषीला पुरक उदयोग असल्याने इतर पर्याय देखील उपलब्ध नाहीत हे वास्तव आहे.

काजु प्रक्रिया ही अत्यंत किचकट प्रक्रिया आहे. हया उदयोगातील बरीच कामे कष्ट्राची व चिकाटीची असतात. तसेच ही कामे एकाच जागी स्थिर बसून करावी लागतात हे सर्व गुण स्त्रीयांमध्ये असतात. त्यामुळे

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

काजु प्रक्रिया उदयोगामध्ये स्त्रीयांना जास्त प्राधान्य दिले जाते हे संशेधनात दिसुन आले तसेच तेथील उदयोजकांच्या चर्चेतून हे लक्षात आले.

काजु प्रक्रियेत काजु बी पासून गराचा योग्य उतारा मिळावा या दृष्टीने प्रक्रियेच्या प्रत्येक टप्प्यांवर नियंत्रण आवश्यक असते. प्रक्रियेच्या प्रत्येक टप्प्यांवर सालीचे वजन, वजनात येणारी घट, तुकडयाचे प्रमाण तसेच गरातील आद्रता याची नोंदणी करताना पांढरा व पिवळागर वेगळा करणे, आकारमानानुसार वर्गीकरण करणे, गराला साली चिकटलेल्या नसणे, चिकटलेल्या साली काढताना चाकू लावून पृष्टभाग खडबडीत झालेल्या बिया वेगवेगळया करणे व हाताळणी करताना तुकडा होणार नाही अशी हळुवारपणे ग्रेडिंग करणे व पॅकिंग इत्यादी बरीच कामे व कष्टाची तसेच एकाच जागी स्थिर बसून व चिकाटीने करावी लागतात. त्यामुळे हया उदयोगात स्त्रीयांना प्राधान्य दिले जाते असे सर्व उदयोजकांनी सांगितले.

या उदयोगात बहुतांश स्त्री वर्ग हा कामगार म्हणूनच काम करतो. आजही हया उदयोगात उदयोजक म्हणून स्त्री वर्ग दिसून येत नाही असे संशोधनातून निदर्शनास आले. आपल्या महाराष्ट्रात फक्त दोन ठिकाणी स्त्री उदयोजक म्हणून काजु प्रक्रिया उदयोजक आहेत. महिलांनी महिलांसाठी चालविलेला पहिला काजु कारखाना प्रथम महाराष्ट्रात सिंधुदुर्ग जिल्हयातील वेंगुर्ले तालुक्यात स्थापन झालेला आहे. तिथे १३५ महिला काम करतात. तर दुसरा कारखाना औरंगाबाद जिल्हयातील शहागंज सराफ बाजार परिसरात एका महिलेने सन २००४ साली चालू केला.

अनुमान

काजु प्रक्रिया उदयोग हा महिला सबलीकरणाच्या दृष्टीने विचार करता चांगला अतिशय कृषीपूरक उद्योग आहे. तरीपण हया उदयोगाकडे महिला वर्ग उदयोजकता म्हणून पाहत नाही कारण या उदयोगासाठी पुरक अशी सरकारी मदत योजना नाही. नविन तंत्रज्ञानाने या उदयोगातील कष्टाचे प्रमाण कमी करणे शक्य आहे पण हे तंत्रज्ञान महिला कामगारांपर्यंत पोहोचलेले नाही. बँका व वित्त संस्थांनी सिंधुदुर्ग जिल्हयासाठी महिलांना बीज भांडवल देउन प्रोत्साहन देण्याची गरज आहे. चिकाटीने व सचोटीने काम करणाया स्त्री कामगारांना त्यांचे न्याय हक्क व सोयी सुविधा दिल्या गेल्या तर महिला सबलीकरण होईल यात शंका नाही.

संदर्भ सूची

१. एम. अब्दुल कलाम २०१०, काजु एक संशोधन सुडिअम प्रेस
२. खामकर बी. जी. २००५ काजू लागवड प्रक्रिया कृषिदूत प्रकाशन, पुणे
३. गवाणकर महेंद्र, सावळे राजेद्र, पवार शालन, चव्हाण सुभाष, २०१०, काजू लागवड तंत्रज्ञान व प्रक्रिया, गोडवा कृषी प्रकाशन, पुणे
४. ठोंबरे शिवाजी, २००५, काजू लागवड व प्रक्रिया उद्योग कृषिदूत प्रकाशन, पुणे
५. राहुडकर वासुदेव २००२, निर्यातक्षम काजु कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन, पुणे
६. बोवलेकर सुरेश, २०११ महाराष्ट्र कॅश्यू मॅन्यूफॅक्चरर्स असोसिएशन, सिंधुदुर्ग जिल्हा, काजू उद्योग वार्षिक अहवाल.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजव्यवस्थेवर व अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम

डॉ. नागोराव संभाजी भुरके
लक्ष्मीबाई भाऊराव पाटील महिला महाविद्यालय सोलापूर.
Email:- nagoraobhurke55@gmail.com

प्रस्तावना:

भारतीय अर्थव्यवस्था ही कृषिप्रधान अर्थव्यवस्था आहे स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर आपण नियोजनाच्या माध्यमातून विकासाच्या करिता प्रयत्न केले आहेत भारतीय अर्थव्यवस्था अनेक टप्प्यातून जात असताना जागतिकीकरणाचा सामाजिक व आर्थिक क्षेत्रावर सुद्धा मोठा प्रभाव दिसून आलेला आहे आज भारत देशासह सर्व देशांमध्ये जागतिकीकरणाची प्रक्रिया या ना त्या स्वरूपात आढळून येऊ लागली आहे दळणवळणाच्या जलद सोयी आणि माहिती तंत्रज्ञानामध्ये हे झालेली प्रगती यामुळे जग जवळ जवळ येत आहे जागतिकीकरण ही संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ निर्माण व्हावी जागतिक अर्थव्यवस्था निर्माण करणारी प्रक्रिया असल्यामुळे या प्रक्रियेला आर्थिक सामाजिक राजकीय सांस्कृतिक शैक्षणिक पर्यावरण विषयक असे अनेक पैलू आहेत शेती क्षेत्राच्या विकासाबरोबर देशातील उद्योगाची भरीव वाढ व्हावी व्यवसायिक प्रगती होऊन कार्यक्षम भारतीय अर्थव्यवस्था निर्माण व्हावी हाच हेतू घेऊन घटनात्मक बदल करण्यात आले जुलै 1991 मध्ये हे कायदेविषयक घटनादुरुस्ती विधेयक संसदेत मंजूर झाला व 1991 मध्ये भारताने मुक्त अर्थव्यवस्थेचे धोरण स्वीकारले या नवीन आर्थिक धोरणात खाजगीकरण उदारीकरण व जागतिकीकरण या त्रिसूत्रीचा स्वीकार देशाने केला त्यात खुली व स्पर्धात्मक अर्थव्यवस्था निर्माण करण्यावर व भारतीय अर्थव्यवस्थेला व सामाजिक व्यवस्थेला जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात सामील करण्यावर भर देण्यात आला सुरुवातीला जागतिकीकरण हे मुलगा उद्योग व सेवा क्षेत्राच्या संदर्भात स्वीकारण्यात आले नंतर 1995 पासून खऱ्या अर्थाने कृषी क्षेत्रात जागतिकीकरणाचा स्वीकार करण्यात आला तसेच जागतिकीकरणामुळे भौगोलिक अंतर बरोबरच वेळेचे अंतर कमी होऊन आंतरराष्ट्रीय सीमांची बंधने स्थितीतील होऊ लागली आहेत त्याचा परिणाम म्हणजे विविध समाज व त्यांच्यातील संस्कृती ती परस्परांच्या जवळ येत चालल्या आहेत त्यांच्यामध्ये परस्परांना प्रभावित करण्याचे देवाणघेवाणीचे संबंध वाढत चालले आहेत त्याचप्रमाणेजगाच्या कानाकोपऱ्यातून कोणतीही वस्तू अथवा सेवांचे उत्पादन करणे आणि त्याची विक्री करणे सहज शक्य झाले आहे ये हे सर्व जागतिकीकरण प्रक्रियेमुळे घडून आले आहे आहे त्यामुळे आपणास जागतिकीकरणामुळे समाजव्यवस्था आणि अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाची जाणीव दिसून येते.

जगातील विविध देशांनी कोणत्याही अडचणी न येता विविध प्रकारचे व्यवहार राष्ट्र राष्ट्रांमध्ये सुरळीतपणे करता यावेत या हेतूने 1985 नंतर खाजगीकरण उदारीकरण आणि जागतिकीकरण या संकल्पना महत्त्वाच्या म्हणून त्यादृष्टीने आपली अर्थव्यवस्था योग्य मार्गावर आणण्यास सुरुवात केली या पार्श्वभूमीवर आपणास जागतिकीकरण प्रक्रिया सार्वजनिक व गुंतागुंतीची असल्याचे दिसून येते.

जागतिकीकरणाचाअर्थ:

रुसो : जागतिकीकरण म्हणजे खुली स्पर्धा आणि नवे तंत्रज्ञान यातून उत्पादकता आणि उत्पादन वाढविणे संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ निर्माण करून वस्तू व सेवांची विक्री करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

दीपक नयर : जागतिकीकरण म्हणजे एखाद्या देशाचे आर्थिक व्यवहार त्या देशाच्या भौगोलिक व राजकीय सीमेच्या बाहेर विस्तारित करण्याची प्रक्रिया होय.

जागतिक बँक : जागतिकीकरण म्हणजे उपभोग्य वस्तूंचा समावेश यासह सर्व वस्तू वरील आयात नियंत्रणे हळूहळू रद्द करणे आयात जकातीचे दर कमी करणे आणि सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रमाचे खाजगीकरण करणे .

अभ्यासाचीउद्दिष्टे:

1. जागतिकीकरणाचा अभ्यास करणे
2. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर झालेल्या परिणामाचा अभ्यास करणे
3. भारतीय समाज व्यवस्थेवर झालेला परिणाम याचा अभ्यास करणे

अभ्यासाची गृहितके:

1. जागतिकीकरणाचा भारतीय सामाजिक आर्थिक क्षेत्रात बदल झाला.
2. भारतीय अर्थव्यवस्थेवर इतर देशांच्या तुलनेत अनिष्ठ परिणाम झाल्याचे दिसून येते
3. समाजव्यवस्थेत बदल होऊन समाज व्यवस्थेवर चांगले व वाईट परिणाम झाल्याचे आढळून येते

जागतिकीकरणाचा भारतीयसमाज व्यवस्थेवरव अर्थव्यवस्थेवर झालेला परिणाम:

1. **जागतिकीकरण आणि दारिद्र्य व बेरोजगारी:**

जागतिकीकरणातून देशांतर्गत उत्पादन आतून वाढ होईल रोजगाराच्या नवीन संधी उपलब्ध होतील व दारिद्र्याचे प्रमाण कमी होईल अशी अपेक्षा केली गेली प्रत्यक्षात मात्र दारिद्र्य आणि बेरोजगारी घट झाल्याचे दिसून येते हे जागतिकीकरणामुळे दारिद्र्य कमी होण्याचा सरासरी दर 1.6 टक्के होता तो जागतिकीकरणाच्या काळात % 0.8 पर्यंत घेतला तसेच रोजगार वाढीचा दरातही घट झाली 1983 ते 1984 या काळात रोजगार वाढीचा वार्षिक दर %2.04 होता 1994 ते 2000 या काळात रोजगार वृद्धीदर % 0.98 घटला.

2. **शेती क्षेत्रावर अनिष्ट प्रभाव:**

जागतिकीकरणाने जरी भारतातील कृषी उद्योगाला चालना मिळाली असली तरी या प्रक्रियेत बहुसंख्य भारतीय शेतकरी अल्पभूधारक अशिक्षित व गरीब असल्याने त्यांची शेती अद्यापही तोट्यात आहे हे उदाहरणार्थ बी बियाण्याचे पेटंट खते व जंतुनाशके यांच्या अनुदानातील कपात आणि मजुरीचे वाढते दर यामुळे भारतातील शेती उत्पादन खर्च वाढतच चाललेला आहे याचा अनिष्ट परिणाम म्हणजे भारतीय शेतकऱ्यांची कर्जबाजारी प्रवृत्ती व त्यातून आत्महत्येचे प्रमाण वाढत आहे बागायतदार शेतकरी आणि करार पद्धतीने शेती करणाऱ्या कंपन्या केवळ नगदी पिके घेण्यावरच आपले लक्ष केंद्रित करतात त्यामुळे कडधान्य आणि तृणधान्य इत्यादी उत्पादन घटून त्याच्या किमती गगनाला भिडलेल्या पहावयास मिळतात परिणामतः गरीब भारतीयांना दोन घास देखील मिळणे अवघड झाले आहे.

3. **पर्यावरणावरील अनिष्ट परिणाम किंवा प्रभाव:**

जागतिकीकरण प्रक्रियेचा सर्वात गंभीर अथवा अनिष्ट प्रभाव पर्यावरणावर पडल्याचे जाणवते उदाहरणार्थ बहुराष्ट्रीय कंपन्या अधिकाधिक नफा मिळविण्यासाठी नैसर्गिक साधन संपत्तीचा अतिरेकी वापर करीत आहेत वृक्ष लावगड बेसुमार जंगलतोड करीत आहेत यामुळे हवा पाणी जमीन आणि आवाजाचे प्रदूषण वाढत आहे एकूणच पर्यावरणाची गंभीर समस्या वाढल्याचे दिसून येते.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

4. परकीय चलन साठ्यात वाढ:

जागतिकीकरण हा पूर्वी भारताकडे जून 1991 मध्ये हे परकीय चलन साठा 1.10 अब्ज डॉलर होता तो जानेवारी २००४ मध्ये ते शंभर अब्ज डॉलरपर्यंत वाढला पण परकीय चलन साठ्यातील वाढ एकट्या निर्यात वाढीतूनतून झाली नाही विदेशी गुंतवणुकीतील झालेली वाढ अनिवासी भारतीयांच्या वाढत्या ठेवी जागतिक पातळीवर डॉलरचे मूल्य कमी झाल्याचे दिसून येते.

5. भारतीय समाजाच्या सांस्कृतिक क्षेत्रावरील अनिष्ट परिणाम:

जागतिकीकरण प्रक्रियेचा भारतीय समाजाच्या सांस्कृतिक क्षेत्रावर देखील अनेक बाबतीत प्रभाव पडल्याचे जाणवते उदाहरणार्थ जागतिक कारणामुळे भारतीयांचे आचार-विचार मूल्य व जीवनाकडे पाहण्याचा दृष्टिकोण बदलून त्यांच्यामध्ये चंगळवाद भोगवाद व व्यक्तिवाद इत्यादीचा प्रभाव वाढल्याने त्यांच्यामध्ये हे सामाजिक बांधिलकी आणि राष्ट्र अभिमानाचा विसर पडत आहे जागतिकीकरणामुळे इंग्रजी भाषेला अधिक महत्त्व प्राप्त झाल्याने भारतीयांना आपल्या मातृभाषेचा विसर पडत आहे इंग्रजीतून शिक्षण घेणे इंग्रजी भाषा बोलणे भारतीय व्यक्ती प्रतिष्ठेचे लक्षणे मानत आहेत सहजिकच जुनी संस्कृती आणि जीवनप्रणाली संपुष्टात येत चालली आहे.

6. राजकीय क्षेत्रावरील अनिष्ट प्रभाव किंवा परिणाम:

जागतिकीकरणामुळे अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या भारतातील कायदे आपणास कसे अनुकूल ठरतील अशा पद्धतीने बदलून घेत आहेत तसेच अशा कायद्याचे उघडपणे उल्लंघन करीत आहेत संयुक्त राष्ट्र संघ जागतिक बँक आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी इत्यादी जागतिक संघटना आणि अमेरिका भारताच्या राजकीय व वित्तीय धोरणावर दबाव वाढवीत आहे हे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या दबावामुळेच भारत सरकारला आपल्या देशातील सार्वजनिक उद्योगाचे खाजगीकरण करणे कामगार कपात करणे कामगारांना जबरदस्तीने स्वेच्छानिवृत्ती घेण्यास भाग पाडणे पेट्रोल डिझेल रॉकेल आणि स्वयंपाकाचा गॅस इत्यादी वरील अनुदानात कपात करणे यासारखे धोरण राबवावे लागत आहे हे त्याचा परिणाम देशातील गरीब जनतेवर होत आहे.

7. औद्योगिक क्षेत्रावरील अनिष्ट परिणाम:

जागतिकीकरणाने जसा भारतातील शेती व्यवसायावर काही बाबतीत योग्य परिणाम झाला त्याच प्रमाणे या देशातील औद्योगिक क्षेत्रावर देखील अनिष्ट परिणाम झाल्याचे आढळून येते ये उदाहरणार्थ लोखंड पोलाद सिमेंट रसायन यासारख्या भांडवली वस्तूच्या उद्योगांना जागतिकीकरणाचे धोरण खूप मारक ठरत आहे उत्तम दर्जाच्या परकीय वस्तू भारतीय बाजारपेठेत मुबलक प्रमाणात मिळू लागल्याने भारतीय वस्तूंना त्यांच्याशी स्पर्धा करणे अशक्य होत आहे त्यामुळे अनेक भारतीय उद्योगांमध्ये मंदी येऊन बंद पडलेले आहेत आणि भारतीय कंपन्यांना परकीय कंपन्या विकत घेत आहेत.

8. भारतातील विदेशी गुंतवणुकीचा प्रवाह:

जागतिकीकरणातून विदेशी भांडवलाचे आगमन होते व भांडवल टंचाई दूर होते असे समर्थक मत मानतात 1991 ते 92 मध्ये थेट विदेशी गुंतवणूक प्रवाह 133 दशलक्ष डॉलर प्रभावित झाली एकूण जागतिक विदेशी गुंतवणूक की पैकी भारतात फक्त 0.32 टक्के झाली होती चीनमध्ये 56 .10 टक्के मलेशिया 9.67 टक्के सिंगापूर 56 11.1 टक्के विदेशी गुंतवणूक झाली विदेशी गुंतवणूक वाढली पण पाहिजे तेवढी वाढली नाही.

9. निर्यात तुलनेत आयात इतील वृद्धि जास्त:

जागतिकीकरणाच्या वेळेस अपेक्षा केली जात होती की की भारताची निर्यात वाढ होईल ही अपेक्षा काही प्रमाणात पूर्ण झाली 1991 ते 92 मध्ये चूल देशांतर्गत उत्पादनात निर्यातीचा वाटा 7.3 टक्के होता हा

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

वाटा 1995 ते 96 मध्ये हे 9.1 टक्का पर्यंत वाढला पण 2000 ते 2001 मध्ये हे हा वाटा 9.8 टक्के पर्यंत वाढला आयातीचा विचार केला 1991 ते 92 तिचा वाटा 8.3 टक्के होता तो 96 1995 मध्ये 12.3 टक्के पर्यंत वाढला 2000ते 2001 मध्ये 0. 13 टक्के होता आयातीत वाढ झाली.

10. भारताचा जागतिक व्यापारातील वाटा:

जागतिकीकरनापूर्वी जागतिक व्यापारात भारताचा वाटा 1990 मध्ये 0.54 टक्के होता हा वाटा जागतिकीकरण नंतर 1991 मध्ये 0.67 टक्के पर्यंत वाढला 1990 ते 1999 या काळात भारताच्या निर्यात व्यापारात 103.4 टक्के वाढ झाली 1999 मध्ये चीन 33.59 टक्के दक्षिण कोरिया 2.6 टक्के मोस्की को2.51 % पर्यंत वाढला या देशाची तुलना करता भारताचा वाटा कमी आहे

सारांश :

जागतिकीकरणाचा भारतीय समाजाच्या विविध क्षेत्रावरील अनिष्ट परिणामाचा अथवा प्रभावाचा आढावा घेतला असता शेवटी असे म्हणता येईल की ही प्रक्रिया आर्थिक दृष्ट्या जरी आवश्यक असली तरी या प्रक्रियेने जगाचे नेतृत्व अमेरिकेसारख्या श्रीमंत राष्ट्राकडे गेले आहे हे हा देश जगातील इतर सर्व देशांना आपल्या अंकित ठेवण्याचा प्रयत्न करीत आहे या प्रक्रियेची सर्वात अधिक जवळ भारतासारख्या विकसनशील राष्ट्राला बसत आहे यामुळे प्रचंड प्रमाणात महागाई गुन्हेगारी दहशतवाद आणि बेकारी वाढत आहे लोकांची पारंपारिक जीवन पद्धत संपुष्टात येऊन त्यांच्यामध्ये चंगळवाद वाढत आहे राष्ट्रातील तरुण वर्ग मादक द्रव्याच्या आहारी जात आहे बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची आर्थिक साम्राज्य व मक्तेदारी वाढत आहे एक प्रकारे ही प्रक्रिया दुर्बलांच्या हिताकडे दुर्लक्ष करून बलवान राष्ट्राच्या प्रगतीला हातभार लावते असे असले तरी जागतिकीकरण प्रक्रियेच्या संदर्भात शेवटी आपणास असे म्हणता येईल की जगातील अनेक राष्ट्रांनी आपली अर्थव्यवस्था सुधारण्यासाठी 1985नंतर या प्रक्रियेचा आवर्जून स्वीकार केला आहे.

संदर्भ ग्रंथ:

1. प्रा.एस .एल .मोहिते : भारतीय समाज संरचना व परिवर्तन ,फडके प्रकाशन.
2. डॉ .सौ .स्मिता कोंडवर : भारतीय अर्थव्यवस्था ,अरुण प्रकाशन लातूर.
3. प्रा .चव्हाण एन एल : भारतीय अर्थव्यवस्थेचा विकास प्रशांत पब्लिकेशन.
4. प्रा .भगवान बारबिंड : भारतीय समाज - फडके प्रकाशन.
5. प्रा .भोसले आर.पी : जागतिक अर्थव्यवस्था फडके प्रकाशन.

.

जागतिकीकरण आणि युवक वर्गासमोरची आव्हाने

प्रा. डॉ. विनोद धोंडीराम आचार्य
राज्यशस्त्र विभाग
शंकरराव जावळे पाटील महाविद्यालय लोहारा
Mob: 9423581532
Email:- acharyavd@rediffmail.com

गोषवारा :

आधुनिक काळात जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने संपूर्ण जगाला व्यापून टाकले आहे. सर्व क्षेत्रांत नवीन शोध आणि सातत्याने विकासाची प्रक्रिया अविरत चालू आहे. सर्व क्षेत्रांत विकास होत असताना नवीन तंत्रज्ञान व आर्थिक विकासावर मोठ्या प्रमाणावर जोर देण्यात आल्याचे दिसून येते. आज जागतिककरणानंतर जगाचे स्वरूप पूर्ण बदलले असून माणसापेक्षा यंत्रांना महत्त्वाचे स्थान मिळाले असून माणसाला मिळणारा रोजगारही यंत्रांनी हिरावला असल्याचे दिसते. जगात दररोज नवीन तंत्रज्ञान व शोध यांचा विकास होत असल्याने माणसाकडे व युवक यांच्याकडे असणारे सर्व कौशल्य जुनी होत असल्याने युवकांना बेरोजगारी या समस्येला तोंड द्यावे लागते . जागतिकीकरणात पैसा व संपत्ती यांना अती महत्त्व आल्याने तरुण नैरश्याकडे गेलेले आहेत.

महत्त्वाचे शब्द : आधुनिक, नवीन शोध, तंत्रज्ञान , आर्थिक विकास , कौशल्य, बेरोजगारी इत्यादी.

प्रस्तावना :

मानव प्राणी सुरुवातीच्या काळात पशू तुल्य जीवन जगत होते. पशू सारखेच मानव जंगलात राहत असे. भटकंती करून तो आपला उदनिर्वाह करत असे. फळे व कंदमुळे गोळा करून मानव आपली उपजीविका भागवत असल्याने इतर प्राणी व मानव यांच्या मध्ये कोणत्याही प्रकारचा फरक असल्याचे दिसत नव्हते. मात्र कालांतराने मानवाच्या बुद्धीचा विकास होत गेला. मानवाने इतर मानव बरोबर संपर्क करण्यासाठी विशिष्ट भाषा आत्मसात केली. त्या भाषेचा आधार घेऊन लोक एकमेकांबरोबर संपर्क साधू लागला. त्यातून त्यांची ओळख झाल्यावर ते गट करून व टोळया करून राहत असे. त्यातच मानवाला अग्निचा शोध लागल्याने तो मांस भाजून खाऊ लागला. याअगोदर मानव सर्व कच्चे खात होता. त्यानंतर विविध धातू व खनिजांचा शोध लागला. गाडीचे चाक मानवाने शोधले. त्याचा आधार मानवाला प्रवास करण्यासाठी झाला. त्यातच मानवाने विविध प्राण्यांना पाळले व त्यांचा तो उपभोग घेऊ लागला. त्यातून पशुपालन विकसित झाले. याअगोदर शेती व्यवसायाचा मानवाने शोध लावला होताच. हळू हळू क्रांती व उत्क्रांती होत गेल्याने मानव सातत्याने नवीन शोध लावत गेला व त्यातून त्याने नवीन तंत्रज्ञान विकसित केले. त्यातून विकास झाला. अनेक वस्तू व यंत्राची निर्मिती होत गेली.

विजेचा शोध लागल्यानंतर औद्योगिक विकासाला चालना मिळाली. माणसाचे जीवन सुखमय झाले. अनेक प्रकारच्या यंत्राद्वारे काम होऊ लागले. मानव एक यंत्र बनला. माणसाची किंमत कमी होऊन पैशाला किंमत आली. दळणवळण व वाहतुकीची व्यवस्था झाल्याने संपूर्ण जग जोडले गेले. त्यातून जागतिकीकरण प्रक्रिया गतिमान झाली. जगात कोठेही संपर्क करणे सोपे झाले. हवाई मार्ग व जलमार्ग सर्वात प्रभावी ठरले. त्यातून जागतिक व्यापाराला सुरुवात झाली.

जागतिक व्यापार सुरुवात झाल्यानंतर अनेक राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय संघटना ची निर्मिती झाली. त्यांनी संपूर्ण जगातील व्यापार व उद्योग क्षेत्र नियंत्रित करण्याचे अधिकार मिळवले. जागतिकीकरणाची प्रक्रिया

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

आधुनिक काळात खऱ्या अर्थाने सुरू झाली होती. मात्र जागतिकीकरण हे त्यावेळेस सुरुवातीला संथपणे चालू होते त्यावेळेस मोठी स्पर्धा नव्हती. मात्र जगात जागतिकीकरणाला सुरुवात होण्यास जबाबदार घटक हा भांडवलशाही व औद्योगिकीकरण असल्याचे दिसते. जगात मोठ्या प्रमाणात जागतिकीकरणाचा वेग जागतिक व्यापार संघटना व विश्व बँकेची स्थापना झाल्यावर वाढला. या जागतिक संघटनेने जागतिकीकरण , उदारीकरण व खाजगीकरण असे धोरण जगासमोर मांडून अर्थव्यवस्था खुल्या करून सर्व सदस्य राष्ट्रावर बंधने घातली.

भारतात जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचा झालेला प्रभाव :

भारतानेही 1991 पासून जागतिकीकरणाची कास धरली. त्यामुळे भारतीय अर्थव्यवस्था सर्व राष्ट्रांना खुली झाल्याने अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या भारतात आल्या. साहजिकच त्यांनी मोठा नफा कमवला व भारतातील पैसा परदेशात गेला. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी भारतातील उद्योगधंदे बंद करण्यासाठी स्वस्तात वस्तू विकल्या . त्यासाठी जाहिरातबाजी केली. त्यामुळे भारतातील उद्योग बुडाले व त्याचा असा परिणाम झाला की भारतीय लोक मोठ्या प्रमाणावर बेरोजगार बनले.

जगितिकिकरणामुळे युवक वर्गासमोर निर्माण झालेली आव्हाने :

जागतिकीकरणाने युवक वर्गासमोर मोठी आव्हाने उभी केली आहेत. चंगळवादी व उपभोग वादी वृत्तीमुळे तरुण वर्ग आळशी बनला असल्याचे दिसून येतात. अनेक तरुण व्यासणांना बळी पडले आहेत. सरकारने समाजवाद सोडून भांडवलशाहीला चालना दिल्याने राष्ट्रीय करण करण्यापेक्षा सरकार खाजगीकरण करत आहे. त्यामुळे खाजगी क्षेत्राची मक्तेदारी वाढते. प्रचंड नफा कमावण्यासाठी मोठ्या प्रमाणावर शोषण केले जाते. युवा वर्गाला रोजगाराची शाश्वती राहत नसल्याने ते बेरोजगार होतात . नैराश्यातून व्यसन करतात व समाजविघातक कृत्य करताना दिसतात. जागतिकीकरणाने जीवघेणी स्पर्धा निर्माण केल्याने युवा वर्गाचा नाहक बळी जात असून युवक वर्गासमोर आज अनेक आव्हाने आहेत.

जागतिकीकरणाचे देशावर होणारे परिणाम :

जागतिकीकणानंतर भारतावर अनेक गंभीर परिणाम झाले असून भारताची आयात वाढली तर निर्यात घटली असून मोठ्या प्रमाणावर देशाला व्यापारात तोटा झाला आहे. देशावरील कर्जाचा बोजा सातत्याने वाढत राहिला आहे. बहुराष्ट्रीय कंपन्या भारतात उद्योग क्षेत्रात आपली मक्तेदारी निर्माण करत असल्याने भारतीय कंपन्या संघर्ष करताना दिसतात व त्या बंद पडतात. त्यामुळे भारतीय लोकांना आर्थिक संकटांना व बेरोजगारीला सामोरे जावे लागते. त्यात सर्वात जास्त युवा वर्ग भरडला जात आहे.

संशोधनाचे महत्त्व : प्रस्तुत संशोधनात जागतिकीकरण प्रक्रियेचा अभ्यास करून युवा वर्गावर जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेचा होणारा परिणाम याचे अध्ययन करण्यात येणार आहे.

संशोधनाचे उद्दिष्टे :

1. जागतिकीकरणाच्या संकल्पनेचा अर्थ स्पष्ट करणे.
2. जागतिकीकरण प्रक्रियेचा इतिहास पाहणे.
3. जागतिकीकरणाचा जगावर पडलेला प्रभाव अभ्यासणे.
4. जागतिकीकरण प्रक्रियेमुळे युवा वर्गासमोर निर्माण झालेल्या आव्हाने व त्याचे परिणाम यांचे अध्ययन करणे.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

निष्कर्ष :

1. जागतिकीकरण प्रक्रिया ही संपूर्ण जागतिक व्यवस्थेला जोडणारी एक प्रक्रिया आहे असे दिसून येते.
2. संपूर्ण जगाने आज जागतिकीकरणाचा स्वीकार केला आहे, असे दिसून येते.
3. जागतिकीकरण प्रक्रिया भारतात खऱ्या अर्थाने 1990 नंतर भारतात आली व तिचे भारतावर अनेक दूरगामी परिणाम झाले असे दिसून येते.
4. जागतिकीकरण प्रक्रियेने भारतात भांडवलशाही व खाजगीकरणाच्या धोरणाला चालना दिल्याने युवा वर्गासमोर अनेक समस्या निर्माण झाल्याचे दिसते.

शिफारसी :

1. जागतिकीकरणाच्या दुष्परिणामांची चिकित्सा होणे आवश्यक आहे.
2. जागतिकीकरणाचे दोष कमी करण्यासाठी योग्य धोरणांची आवश्यकता आहे.
3. मूलभूत सेवा व उद्योग नेहमी राष्ट्रीय राहतील यासाठी त्यांचे खाजगीकरण न होता त्यांचे राष्ट्रीय करण करण्यात यावे.
4. तरुण वर्गाला मोठ्या प्रमाणावर रोजगार देण्यासाठी प्रामाणिक प्रयत्न होणे आवश्यक असून त्यादृष्टीने पावले उचलली जावीत.

संदर्भ :

1. जोशी सुधाकर, भारतीय शासन आणि राजकारण.
2. देवळाणकर शैलेंद्र, आंतरराष्ट्रीय संबंध.
3. नलावडे पंडित, आंतरराष्ट्रीय संबंध .
4. Reserve Bank of India Report, 2019.
5. The Times of India Newspaper, 2020.
6. Dainik Lokmat Times Newspaper, 2019.

.

‘RESEARCH JOURNEY’ International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN :
2348-7143
July -2020

अण्णा भाऊ साठे यांच्या ‘इनामदार’ या नाटकाचे वेगळेपण

प्रा. नवनाथ विश्वनाथ पाटोळे
मराठी विभाग
शरदचंद्र पवार कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, सोलापूर
Email:- sarthakclass1@gmail.com
Mob- 9765769499

मराठी नाट्य साहित्याला प्राचीन काळापासूनची परंपरा आहे.परंतु दलित रंगभूमीला म्हणावी तशी स्वतंत्र परंपरा आढळत नाही. विसाव्या शतकात दलित कथा, कादंबरी,आत्मकथेने कविता या प्रमाणेच दलित नाटकांचे काही प्रमाणात लेखन झाले.परंतु या दरम्यानच्या काळात प्रस्थापित रंगभूमीणे बळ धरले होते. पण ही नाटके मनोरंजन करण्याचे हेतूने लिहिली गेली. याविषयी यशवंत राऊत म्हणतात, “प्रस्थापित मराठी नाटक हे मानवाच्या सम्यक कल्याणासाठी आणि समाज प्रबोधनाच्या दृष्टीने उपयोगी ठरलेले दिसत नाही.” (१) हि नाटके भारतीय संस्कृतीच्या परंपरानिष्ठा वाचविण्यासाठी व माणसांचे कलात्मक रंजन करण्यासाठी लिहिली.त्यामुळे या नाटकांत नवीन विचार दिसून येत नाही. परंतु १९५५ नंतरच्या नाटकांत नवीन जीवन-जाणीव शोधण्याचा प्रयत्न केला. यातील एक महात्त्वाचे नाटक म्हणजे अण्णा भाऊ साठे यांचे ‘इनामदार’ हे नाटक होय. या नाटकात अण्णा भाऊ यांनी सामाजिक वास्तवता आणि हजारो वर्षे गुलामीच जीवन जगणाऱ्या समाजाचे चित्रण केले आहे. म्हणून या नाटकाचा वेगळेपणाने अभ्यास करता येईल.

➢ **‘इनामदार’ या नाटकाचे कथानक**

अण्णा भाऊ साठे यांचे ‘इनामदार’ हे नाटक १९५८ मध्ये प्रकाशित झाले. यात इनामदाराने इतर समाजावर केलेल्या अन्यायाचे चित्रण अण्णा भाऊ यांनी केले आहे. दलितांमध्ये असलेला प्रामाणिकपणा या नाटकात दिसतो.या नाटकातील येळापूर गावाचा इनामदार म्हणजे गोपाळ देशमुख हा त्या गावाचा वतनदार आहे. सावकारी करणे हा त्याचा धंदा आहे. गावातील गोरगरीब व भोळया, अडाणी, अशिक्षित लोकांना तो व्याजाने पैसे देऊन त्यांच्यावर अन्याय,अत्याचार करून पैसे वसूल करीत असतो.

गोपाळरावांचे आजोबानीही लोकांना तमाशाच्या नदी लाऊन त्यांच्या जमिनी हडप केल्या आहेत. तगादा लाऊन गरीब शेतकर्यांना हैराण करून त्यांच्या जमिनी लुबाडलेल्या असतात.त्यांचाच वारसा गोपाळरावाला मिळालेला आहे.त्यामुळे तो त्यांचाच मार्ग अवलंबितो. गोपाळराव नरशा दरोडेखोराच्या मदतीने सगळया पंचक्रोशीत दहशत माजवून गावकर्यांना व शेतकऱ्यांना छळतो. नरशा दरोडेखोराला हाताशी धरून मुकुंदाचा खून करतो.याचा परिणाम असा होतो कि,सगळा गाव गोपाळरावाला वाळीत टाकतो.त्यामुळे नरशा दरोडेखोर, गोपाळराव एकीकडे व सगळा गाव एकीकडे असा संघर्ष निर्माण होतो. नरशा दरोडेखोर व गावकरी यांच्यात मोठ्या प्रमाणात गोळीबार होतो. नरशा दरोडेखोर या झटापटीत जखमी होतो.त्यावेळी गोपाळराव देशमुख त्याच्या मदतीला येत नाही.स्वार्थासाठी गोपाळरावांनी आपला उपयोग केला हे नरशा दरोडेखोराला समजते.गोपाळराव आपल्याशी प्रामाणिक राहिला नाही म्हणून तो गोपाळरावांना गोळी घालतो.यावर डॉ.जयद्रथ जाधव म्हणतात,” तीन अंकी या नाटकातून वर्ग-वर्ण संघर्षाची पेरणी करत जमीनदार,भांडवलदार,देशमुख विरुध्द सामान्य शेतकरी – रयतेचा हा संघर्ष आहे.”(२) या नाटकात सामान्य जनतेचा प्रतिनिधी म्हणून अन्न भाऊंनी मुकिंदाला उभे केले तर जमीनदाराचे प्रतिनिधी म्हणून गोपाळरावाला उभे केल्याचे दुसून येते.

‘इनामदार’ या नाटकातील संघर्ष

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

गोपाळराव देशमुख हे येळापूर गावाचे वतनदार आहेत. मुकिंदा व त्यांच्यात गेल्या तीन पिढ्यापासून हाडवैर आहे. त्यात गोपाळरावाच्या डोक्यावर मिऱ्या वाटतात.याचा फायदा गोपाळराव घेतो. तो नरशा दरोडेखोराला हाताशी धरून मुकिंदावर सूड उगवण्याचे ठरवतो. नरशा दरोडेखोर गोपाळरावाच्या सांगण्यावरून मुकिंदाचा खून करतो.त्यामुळे गाव गोपाळरावावर बहिष्कार टाकते.गोपाळराव एकाकी पडतो.त्याचे नोकर-चाकरही कामाला त्याच्याकडे येत नाहीत.यामधून संघर्ष निर्माण होतो.आणि शेवटी गोपाळरावांनी आपल्यावर अन्याय केला हे जेंव्हा नरशा दरोडेखोराला समजते तेंव्हा तो गोपाळरावाला गोळी घालून ठार करतो. नरशा दरोडेखोराला फौजदार गोळी घालून ठार करतो.अशा प्रकारे अण्णा भाऊ साठे आपल्या 'इनामदार' या नाटकातील संघर्ष ठळकपणे चित्रित करताना दिसतात. याविषयी यशवंत राऊत म्हणतात, " माणसातील दैनदिन लढ्याचे चित्रणच त्यामधून (नाटकामधून) अण्णांना करावयाचे असते.म्हणून त्यांचे बहुतेक नाट्यलेखन संघर्षमय झालेले असते." (३) अण्णा भाऊंनी या नाटकाद्वारे दोन भिन्न विचारसरणी मधील संघर्ष मांडला आहे. शेवटी इनामदार सारख्या वाईट माणसाचा शेवट वाईटच असतो, असे या नाटकातून अण्णा भाऊंना सांगायचे आहे.

- **'इनामदार' या नाटकातील संवाद**

'इनामदार' या नाटकातील पत्रे सद्‌गुणी, शौर्यवान, त्यागी व माणुसकीचा आदर्श जपणारी आहेत. त्याचप्रमाणे अण्णा भाऊंनी दलितांमधील माणुसकी शोधण्याचा प्रयत्न या नाटकात केला आहे. हे आपल्याला या नाटकातील संवादातून समजते.या नाटकातील पहिल्या अंकाच्या शेवटी गोपाळराव नारशाला त्याचा कट्टर वैरी मुकिंदाचा खून करण्यास सांगतो त्यावेळचे संवाद लक्षात घेण्यासारखे आहेत. गोपाळरावाच्या या संवादातून पुढे काय होणार याची कल्पना येते,

गोपाळ : नाही – नाही नरसू ..... मला उशिरा मिळाली. मला मारू नकोस. मी मुद्दाम टाळलं नाही. तुला किती रुपये पाहिजेत, सांग. पैशापेक्षा माणूस मीठ आहे.

नरशा : खोटं, पैशापरीस माणसाची इब्रत मोठी हाय .त्वा माझी इब्रत जाणली न्हाय. कारण तुला तुझी इब्रत दांडगी वाटली. पन आता मला माज्या इब्रतीसाठी तुला ठार मारावं लागणार हाय. चल आटप.

गोपाळ : छे छे नाही माझी इभ्रत जगण्यात आहे. जगण्यात पैसा आहे.सर्व काही आहे.

नरशा : मग कड पैसा. एक हजार रुपयं.

गोपाळ : हो, हो, आनंदान. मला जीवदान दे. एक हजारच काय, पण ...... मुनीमजी, नारसुला दोन हजार द्या.

वरील संवादामुळे कथानकाला गती मिळण्यास मदत होते. नाटकात मांडल्या जाणा-या समस्येची पूर्व कल्पना येते. त्याचप्रमाणे गोपाळरावाच्या दुष्ट स्वभाव समजण्यास मदत होते.

- **'इनामदार' या नाटकाची भाषाशैली**

'इनामदार' या नाटकातील रामू व्यतिरिक्त सर्व पात्रांची भाषा शहरी वळणाची दिसून येते. दुसऱ्या व तिसऱ्या अंकात ग्रामीण व प्रमाणभाषेचा वापर केला आहे.अण्णा भाऊंनी 'इनामदार' या नाटकात ग्रामीण शब्दांचा, म्हणींचा व वाक्प्रचारांचा वापर केला आहे या विषयी चंद्रकांत वानखेडे म्हणतात, " अण्णा भाऊंनी अचूक व मोजक्या शब्दात समाजजीवनाचे विदारक सत्य शब्दातून व्यक्त केलेले आहे."(४) यामुळे नाटकात उठावदारपणा आला आहे. 'गेल्याती', 'न्हाय', 'व्हतं','आवं', 'म्हंजी', 'हाय', 'इस्नू', इत्यादी. ग्रामीण भाषेतील शब्दांचा वापर केलेला दिसून येतो.त्याचप्रमाणे 'दात आपलं नि ओठ आपलं,' 'फुकटची जीभ लावली टाळयाला'. जत्रेला गेलं कुत्र'.इत्यादी म्हणींचा वापर केला आहे.तसेच 'तगादा लावणे', 'नाक घासणे', डोक्यात मिरी वाटणे', यांसारख्या वाक्प्रचारांचा वापर केला आहे.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

या नाटकात विनोदी वेगळी व्यक्तिरेखा अण्णा भाऊंनी आणली नाही. महत्त्वाच्या पात्रांमधून विनोदी व्यक्तिरेखा प्रसंगानुरूप विनोद करताना दिसतात.त्यमुळे नाटकात ओढून-ताणून कोणत्याच व्यक्तिरेखा येत नाहीत.

एकूणच 'इनामदार' या नाटकात अण्णा भाऊंनी 'आहे रे' विरुद्ध 'नाही रे' हा संघर्ष उभा केलेला दिसून येतो. यात 'आहे रे' वर्गाचे प्रतिनिधीत्व गोपाळराव करतो तर 'नाही रे' वर्गाचे प्रतिनिधीत्व मुकिंदा करताना दिसतो. यातील पात्रे समाजहितासाठी व नवविचाराने समाज उभा करण्यासाठी संघर्ष उभा करताना दिसतात.म्हणूनच 'इनामदार' हे नाटक इतर नाटकांपेक्षा वेगळे ठरते.

➢ निष्कर्ष

1. या नाटकातून समाज हा व्यक्तीपेक्षा श्रेष्ठ आहे याची जाणीव होते.
2. अण्णा भाऊंनी या नाटकात शोषित समूहाच्या न्यायासाठी मुकिंदाच्या रूपाने पात्रे उभी केली आहेत.
3. या नाटकातील पात्रे न्याय,नीतीच्या बळावर संघर्ष करतात.
4. या नाटकातील नेमक्या भाषेमुळे नाटकास सौंदर्य प्राप्त झाले आहे.
5. या नाटकामुळे तत्कालीन समाजव्यवस्थेची जाणीव होते.

संदर्भ :

1. राऊत यशवंत, दलित नाट्य वाड्मय, गोदा प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती,२०११, पृ.८२.
2. जाधव जयत्रथ, सर्वव्यापी अण्णा भाऊ, संवाद प्रकाशन,कोल्हापूर, प्रथमावृत्ती,२०१९, पृ.२४४.
3. राऊत यशवंत, दलित नाट्य वाड्मय, गोदा प्रकाशन, औरंगाबाद, प्रथमावृत्ती,२०११, पृ.११८.
4. वानखेडे चंद्रकांत, अण्णा भाऊ साठे साहित्य दर्शन, संकेत प्रकाशन,नागपूर, प्रथमावृत्ती,२०१९,पृ. ११०

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणचा साहित्य, पर्यावरण व समाजावर झालेला परिणाम

श्री दीपक श्रीहरी भस्मे
मराठी विभाग
ग्रामीण विद्या विकास विद्यालय,
चपळगाव, तालुका -अक्कलकोट, ज़िल्हा -सोलापूर , पिन कोड-413216
email id -deepakbhasme 225 @gmail. Com.
Mobile. No. 9371450225

जागतिकीकरण म्हणजे स्थानिक वस्तूंची किंवा घडामोडींची जागतिक स्तरावर स्थानांतरणाची प्रक्रिया. ह्या संज्ञेचा उपयोग बहुधा आर्थिक जागतिकीकरणाच्या संदर्भात केला जातो. "जागतिकीकरण म्हणजे देशाच्या अर्थव्यवस्थेचे जगाच्या अर्थव्यवस्थेबरोबर एकत्रीकरण करणे", २० व्या शतकाच्या शब्दकोशानुसार "जागतिकीकरण म्हणजे जगभर पसरणे ,एकाच वेळी संपूर्ण जगाचा किंवा जगातील सर्व लोकांचा विचार करणे, त्यात व्यापार, थेट विदेशी गुंतवणूक, भांडवल प्रवाह, प्रवास आणि तंत्रज्ञान यांच्या प्रसाराच्या माध्यमाने राष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेला आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थांसाठी खुले केले जाते". विश्व बँकेच्या अहवालानुसार "जागतिकीकरण म्हणजे १) उपभोग्य वस्तुंसह सर्व वस्तुंच्या आयातीवरील नियंत्रण हळूहळू समाप्त होणे. २) आयात शुल्काचा दर कमी करणे. ३) सार्वजनिक क्षेत्रांचे खाजगीकरण करणे होय. दीपक नायर यांच्या मते, "देशांच्या राजकीय सीमांमध्ये आर्थिक क्रियांचा विस्तार करणे म्हणजेच जागतिकीकरण होय." डॉ. यशवंत मनोहर यांच्या मते "जागतिकीकरण म्हणजे जगातील वेगवेगळ्या देशांनी परस्पर व्यापार करणे होय."

प्रस्तावना :

भारतात १९९० च्या सुमारास जागतिकीकरणाला सुरुवात झाली. ह्या काळात देशावरचे विदेशी कर्ज एवढे वाढले होते की जागतिक बँक (World Bank), आंतरराष्ट्रीय नाणे निधी (International Monetary Fund) ह्या खाजगी जागतिक संघटनांनी भारताला आणखी कर्ज देणे नाकारले व कर्ज मिळवण्यासाठी भारतावर काही अटी लादल्या. ह्या अटींमध्ये भारताने आपल्या अर्थव्यवस्थेमध्ये काही धोरणात्मक बदल करून तिला विदेशी कंपन्यांसाठी खुले करणे समाविष्ट होते. अर्थव्यवस्थेमधील ह्या बदलांना "आर्थिक सुधारणा" म्हटले गेले व त्यात जागतिकीकरणासोबतच उदारीकरण व खाजगीकरण ह्यांचा पण समावेश होतो. ह्यांनाच एकत्रितपणे खा.ऊ.जा. धोरण असे संबोधले जाते. संजय भास्कर जोशी यांच्या मते, "मुख्यत: व्यापारासाठी विविध देशांनी एकमेकांना जोडून घेत एकमेकांच्या भूमीत खुलेपणाने व्यापार करण्यासाठीची व्यवस्था निर्माण करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय." मो. वि. भाटवडेकर यांनी नोंदविल्याप्रमाणे, "देशात खुला व्यापार, गुंतवणुकीसाठी मोकळी बाजारपेठ आणि तंत्रज्ञान व कुशल व्यावसायिकांना देशांतर करण्यास सुलभ कायदे कानून अशी जागतिक व्यवस्था म्हणजे जागतिकीकरण होय.' [२] जग ही एक बाजारपेठ असणे जागतिकीकरणाचे ध्येय आहे , परकीय क्षेत्राचे उदारीकरण केल्यास औदयोगिक उत्पादने आपोआप परकीय क्षेत्राशी जोडली जातात, त्यामुळे अप्रत्यक्षपणे बँकिंग आणि सेवाक्षेत्र परकीय क्षेत्राकडे आकर्षित होतात . विविध देशांची परकीय क्षेत्रे एकमेकांशी निगडीत असल्यामुळे देशाच्या अर्थव्यवस्थाही एकमेकांशी संलग्न

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

होतात, जागतिकीकरण होऊ लागते, उत्पादनाचे वितरण स्थानिक स्तरापर्यंत होत असेल तर त्याला स्थानिकीकरण असे संबोधतात, याउलट उत्पादनाचे वितरण देशादेशामध्ये होत असेल, तर त्याला आंतरराष्ट्रीयकरण असे म्हणतात, परंतु जागतिकीकरण आंतरराष्ट्रीयीकरणापेक्षा मोठी आणि व्यापक संकल्पना आहे. जागतिकीकरणात फक्त उत्पादनाचे वितरणच नाही तर त्यासोबत बाजार, नियम, कररचना, आयातशुल्क, साहाय्य, विक्री, व्यापार संघटन, तोडगा अशा व्यवसायाशी निगडीत सेवांचा देखील समावेश असतो, आंतरराष्ट्रीयकरणात राष्ट्र एकक मानून उत्पादनांची देवाणघेवाण होते , जागतिकीकरणात व्यापाराच्या दृष्टीने राष्ट्रांच्या सीमा फिकट होतात , त्या इतक्या फिकट होतात की, व्यापाराच्या दृष्टीने स्थलांतर आणि भांडवलाचे मुक्त वहन होऊ लागते. जागतिकीकरण हे दळणवळण आणि तंत्रज्ञानामुळे तीव्र होत जाते , ते रोखणे कठीण असते.

जागतिकीकरणाच्या व्याख्या :

१. हेराड, टाथेल आणि रॉबर्ट:- "जागतिकीकरण ही आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचे एका काल्पनिक विश्व अर्थ व्यवस्थेकडे होणारे संक्रमण दर्शवणारी संकल्पना आहे."

२. एडवर्ड हार्मन:- " जागतिकीकरण ही सीमापार उत्पादने, भांडवल सेवा आणि आर्थिक क्रिया प्रक्रियांच्या वाढत्या प्रवाहाला लक्ष करणारी प्रक्रिया आहे."

3. जागतिक बँक:- "जागतिकीकरण म्हणजे जागतिक अर्थव्यवस्था निर्माण करण्याची प्रक्रिया होय"

भारतासारख्या देशातील लोकांना संगणक प्रोग्रॅमिंगमध्ये गती असेल पण इलेक्ट्रॉनिक वस्तू त्या देशात किफायतशीर पध्दतीने उत्पादित केल्या जाऊ शकत नसतील तर "आम्ही तुम्हाला सॉफ्टवेअर देतो. त्यातून मिळालेल्या पैशातून आम्ही इतरांकडून हार्डवेअर विकत घेतो' अशा स्वरूपाचा व्यवहार करण्यात येतो.यातूनच दोन्ही देशांमधील लोकांना हार्डवेअर आणि सॉफ्टवेअर असे दोन्ही चांगल्या प्रतीचे वापरायला मिळते.यात दोन्ही देशांचा फायदाच आहे.अर्थात एका देशात कोट्यावधी लोक राहतात त्यामुळे वैयक्तिक पातळीवर जसे व्यवसायांचे पूर्णपणे 'specialization' झाले तसे देशपातळीवर होऊ शकत नाही.पण त्यातूनही अर्थकेंद्रित (Capital Intensive) आणि मनुष्यबळ केंद्रित (Labor Intensive) अशा स्वरूपाचे वर्गीकरण उद्योगांत होऊ शकते.आणि मनुष्यबळ जिथे स्वस्तात उपलब्ध आहे असे देश (उदा.चीन) दैनंदिन वापरात असलेल्या अनेक वस्तूंची मोठ्या प्रमाणावर निर्यात करतात.अशा वस्तूंचे उत्पादन करणारे उद्योग 'मनुष्यबळ केंद्रित' असतात.

जागतिकीकरणाचा फायदा :

जागतिकीकरणाचा फायदा म्हणजे युध्दखोरी कमी होणे.समजा दोन देशांमध्ये मोठ्या प्रमाणावर व्यापार चालतो आणि त्यातून दोन्ही देशांमध्ये रोजगार निर्मिती झाली आहे.अशा दोन देशांमध्ये युध्द होणे म्हणजे दोन्ही देशांनी आपल्याच पायावर धोंडा पाडून घेण्यासारखे आहे.स्वत:च्या हितसंबंधांना धक्का न लावता कोणताच देश युद्ध करू शकणार नाही आणि यातून युध्दखोरी कमी होईल. (अवांतर: ही तत्वे डोके ठिकाणावर ठेऊन विचार करू शकत असलेल्यांनाच लागू होतात. डोक्यात विष भिनलेल्या तालिबान्यांना ही तत्वे अजिबात लागू होणार नाहीत. अति अवांतर: आणि म्हणून भारताने तालिबान्यांशी मोठ्या प्रमाणावर व्यापार सुरू करावा असे मी अजिबात म्हणत नाही.तसे करणे म्हणजे संकटाला आपण होऊन आमंत्रण दिल्यासारखे होईल.)

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जगातील सर्व समाजांना जवळपास सारखे राहणीमान जगायला मिळू शकते.घाना हा सध्याच्या काळातील एक मागासलेला देश आहे.पण जगातील कोकोच्या उत्पादनात त्या देशाचा वाटा मोठा आहे.सध्या भारत आणि चीनमधील कंपन्यांची इथियोपियासारख्या देशांमध्ये शेतजमीन विकत घ्यायची चढाओढ लागली आहे.तेव्हा योग्य ते प्रयत्न केल्यास घाना,इथियोपिया यासारखे देश भविष्यकाळात अन्नधान्याची निर्यात करू शकतील.आफ्रिका खंडावर minerals च्या बाबतीत निसर्गाचा वरदहस्त आहे.तेव्हा त्या गोष्टींची निर्यात ते देश करू शकतील. तेव्हा प्रत्येक देशाने आपला Core competence कशात आहे हे लक्षात घेऊन त्यावर सर्व लक्ष केंद्रित केले तर तो देश त्या वस्तूचा निर्यातदार होऊ शकेल. (आठवा माणूस गुहेतून बाहेर येऊन गावात राहू लागल्यावर काय झाले होते? प्रत्येक माणूस आपल्याला जी गोष्ट चांगली करता येते ती करू लागला. तसेच काहिसे देशांच्या बाबतीत) त्यातूनच त्या देशात रोजगाराच्या संधी वाढतील. लोकांच्या हातात पैसा खेळू लागला की वस्तूंची मागणी वाढेल आणि इतर उद्योगांना चालना मिळेल.ज्या वस्तू किफायतशीरपणे त्या देशात उत्पादित करता येत नसतील त्या गोष्टी त्या देशाला आयात करता येतील.२०-२५ वर्षांपूर्वी भारतात गाडी, वातानुकूलित यंत्रणा अशा गोष्टी 'चैनी' समजल्या जात होत्या.पण दरम्यानच्या काळात भारताने स्वत:चा Core competence ओळखला आणि त्यातून अनेक नवे रोजगार निर्माण झाले.त्यातून लोकांच्या हातात पैसा खेळू लागला आणि घरी गाड्या किंवा वातानुकूलित यंत्रणा असणे हे पूर्वीइतके कठिण राहिले नाही.जर गाडी/एसी असणे हे अधिक चांगल्या जीवनशैलीचे लक्षण असेल तर तसे चांगले जीवन भारतातल्या लोकांनाही जास्त प्रमाणावर जगता येऊ लागले आहे.असाच फरक जगात सर्वत्र का होऊ शकणार नाही?अर्थात या गोष्टीला वेळ लागेलच पण जगात सगळीकडे सर्वसमान राहणीमान लोकांना मिळू शकेल. समजा आफ्रिका खंडातील देशांनी शेतीकडे लक्ष द्यायचे ठरवले , आणि त्यामुळे त्या समाजात इतर क्षेत्रातील मंडळींना (उदाहरणार्थ संशोधन) फारसा वाव नसेल अशी परिस्थिती उद्भवली. पूर्णपणे जागतिकीकरण म्हणजे वस्तू/सेवांबरोबरच मनुष्यबळाचीही देशांच्या सीमांपलीकडे देवाणघेवाण होणे, तेव्हा त्या परिस्थितीत घाना-इथियोपियातील संशोधकांना अमेरिकेत जाऊन संशोधन करायला आडकाठी येऊ नये.

जागतिकीकरणाचे तोटे :

भारताने १९९१ मध्ये नवे आर्थिक धोरण स्वीकारले पण त्याचे फायदे समाजातील सर्वात शेवटच्या थरापर्यंत पोहोचायला अजून ५०-६० वर्षे तरी नक्कीच लागतील.आणि हा मधला बदलाचा काळ मोठा कष्टाचा असतो.

१) शहरातील औद्योगिक वसाहतीतील अर्धे कारखाने १९९६ ते २००० या काळात बंद पडले.सध्या काय परिस्थिती आहे माहित नाही.पण याचे कारण म्हणजे मोठ्या कंपन्यांबरोबरच्या स्पर्धेला तोंड द्यायला त्या छोट्या कारखानदारांना शक्य झाले नाही.पूर्वी बंद अर्थव्यवस्थेत त्यांना फारशी स्पर्धा नव्हती.पण नव्या आर्थिक धोरणामुळे स्पर्धा वाढली आणि त्याचा दुष्परिणाम त्यांच्यावर नक्कीच झाला.

एक देश म्हणून विचार केला तर संगणक क्षेत्रामुळे गेल्या १५ वर्षात २५ लाख रोजगाराच्या नव्या संधी निर्माण झाल्या.आणि लोकांची क्रियाशक्ती वाढल्यामुळे indirectly त्याहूनही अधिक रोजगाराच्या संधी निर्माण झाल्या आहेत.त्यामानाने औद्योगिक वसाहतीत (आणि अशा इतर ठिकाणी) छोट्या कारखान्यांवर अवलंबून असलेल्यांचे रोजगार गेलेल्यांची संख्या कमी आहे.पण मधल्या बदलाच्या काळात अशा गेलेल्या

रोजगारांचा प्रश्न नक्कीच उभा राहतो. उद्योगधंद्यांमध्ये जोपर्यंत स्पर्धात्मकता येत नाही तोपर्यंत हा प्रश्न असाच चालू राहिल.

२) आज भारताचे सकल घरेलु उत्पादन (GDP) २००८ मध्ये सुमारे १.२ ट्रिलियन डॉलर होते.तर एकूण निर्यात १७५ बिलियन डॉलर आहे.याचा अर्थ भारताच्या एकूण सकल घरेलू उत्पादनापैकी सुमारे १५% वाटा निर्यातीचा आहे. समजा हाच वाटा भविष्यकाळात ५०% वर गेला. आणि अमेरिकेत आल्याप्रमाणे आर्थिक संकट आले.तर त्यावेळी भारतीय वस्तूंची मागणी अमेरिकेत नक्कीच घटणार आणि अमेरिकेतील मंदीचा परिणाम भारतावर लगेच होईल.ज्यावेळी मंदी चालू असते तेव्हा हे संकट मोठे वाटते.

३) समजा भारताने सेवाक्षेत्र हा आपला Core competence आहे असे ठरवले आणि संगणकासारख्या क्षेत्रावर अधिक लक्ष केंद्रित केले.तर इतर क्षेत्रांमध्ये चमक असलेले लोक नव्या स्पर्धात्मक युगात मागे पडू शकतील.उदाहरणार्थ सध्या यांत्रिकी,रसायन अशा अनेक इतर अभियांत्रिकी क्षेत्रांमधील लोक संगणक क्षेत्रात काम करत आहेत.याचे कारण काय तर त्यांना त्या क्षेत्रात जास्त पैसा मिळवून देतील अशा संधी उपलब्ध आहेत.पण असे आपले क्षेत्र बदलायला जमले नाही तर अशा लोकांना स्वत:कडे बुध्दिमत्ता असूनही डावलल्यासारखे वाटेल.

४) स्पर्धात्मकता हा एकच महत्वाचा घटक झाल्यामुळे कंपनीला आपल्या सेवेची गरज नाही या एकाच कारणामुळे अनेकांच्या नोकऱ्या जातील.सध्या आलेल्या मंदीत काही लोकांच्या नोकऱ्या गेल्या त्या ते कामात कमी पडले म्हणून नाही तर सध्याच्या काळात त्यांच्या सेवेची कंपनीला गरज नाही म्हणून! शाश्वत नोकरीची हमी पाहिजे असलेल्यांना मात्र हा काळ नक्कीच कठिण आहे.

५) जागतिकीकरणाचे युग म्हणजे अत्यंत वेगाने होणाऱ्या बदलांचे युग.आज मोठ्या मागणीत असलेले अनेक व्यवसाय भविष्यकाळात कालबाह्य होऊ शकतात आणि नवे व्यवसाय निर्माण होऊ शकतात.तेव्हा काळाची पावले ओळखून आपली दिशा बदलणे शक्य झाले नाही तर असे लोक नक्कीच संकटात सापडतील.एक उदाहरण द्यायचे झाले तर १९९४-९५ पर्यंत टाईपरायटर हे महत्वाचे उपकरण होते.त्या जोरावर अनेकांची पोटे त्या काळात भरली आहेत.पण नंतरच्या काळात झपाट्याने संगणिकीकरण झाल्याने संगणकाचे ज्ञान असणे अत्यंत गरजेचे झाले.ते ज्ञान मिळू न शकलेले लोक संकटात पडले.असाच बदल केबल टिव्ही आणि उपग्रह वाहिन्यांच्या आगमनानंतर व्हिडियो कॅसेट उद्योगावर अवलंबून असलेल्यांवर झाला.

जागतिकीकरणाचा सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर परिणाम:

जागतिकिकरणामुळे लोकांचे मोठ्या प्रमाणात स्थलांतर होत आहे. महाराष्ट्रातील लोकं मुंबई, पुणे, नागपूर सोडून अमेरीका, आस्ट्रेलिया, युरोपमध्ये पोटापाण्यासाठी गेली आहेत. खुद्द महाराष्ट्रामध्ये मुंबईसारखे शहर व्यापार पेठ असल्याने इतर प्रांतातील लोकं येऊन स्थानिक झाली आहेत. आईवडील मुंबईत आणि मुलगा अथवा मुलगी हैद्राबाद/ बेंगलोर किंवा आईवडील मुंबई/पुण्यात आणि मुलं अमेरीकेत अशी उदाहरणे आपल्याला आजच्या समाजात सर्रास दिसतात. इंग्रजी ही अभ्युदयाची दारं उघडणारी भाषा झाल्याने सर्व शिक्षण इंग्रजीत घेतलेली आणि मराठी साहित्यात पु.लं. शिवाय साहित्यिक माहिती नसलेली एक पिढी आपल्याला समाजात दिसते. मग अशा बदललेल्या काळात मराठी टिकवण्यासाठी आपण काय केले पाहिजे याचा विचार आपण या लेखात करणार आहोत.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचे युग म्हणजे अत्यंत वेगाने होणाऱ्या बदलांचे युग.आज मोठ्या मागणीत असलेले अनेक व्यवसाय भविष्यकाळात कालबाह्य होऊ शकतात आणि नवे व्यवसाय निर्माण होऊ शकतात.तेव्हा काळाची पावले ओळखून आपली दिशा बदलणे शक्य झाले नाही तर असे लोक नक्कीच संकटात सापडतील.एक उदाहरण द्यायचे झाले तर १९९४-९५ पर्यंत टाईपरायटर हे महत्वाचे उपकरण होते.त्या जोरावर अनेकांची पोटे त्या काळात भरली आहेत.पण नंतरच्या काळात झपाट्याने संगणिकीकरण झाल्याने संगणकाचे ज्ञान असणे अत्यंत गरजेचे झाले.ते ज्ञान मिळवू न शकलेले लोक संकटात पडले.असाच बदल केबल टिव्ही आणि उपग्रह वाहिन्यांच्या आगमनानंतर व्हिडियो कॅसेट उद्योगावर अवलंबून असलेल्यांवर झाला. जास्तीत जास्त माल मशीनने बनवायला घेतलेला आहे. यंत्रयुगात आधुनिकता अवतरल्याने जे कामगार बेकार झाले त्यांची अवस्था बिकट आहे. कुरीयरवाले, सुरक्षारक्षक अश्या नोकऱ्या १२-१२ तास काम आणि फुटकळ वेतनमान ही परीस्थिती आहे. त्याविषयी कोणीच बोलायला तयार नाही. कसले ग्लोबलायझेशन नी कसलं काय. दिवस ढकलायचे झालं.

जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये कोणतीही व्यक्ती स्वतंत्र अथवा विभक्त समूहाचा भाग न राहता संपूर्ण समाजच थेट जागतिक व्यवहाराशी जोडला गेला आहे. या संपूर्ण प्रक्रियेतून सर्वसाधारणपणे तीन आविष्कार समजून घेता येतात. जागतिकीकरणाचा सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर परिणाम झालेला दिसतो. कुटुंब व्यवस्था, विवाह, स्त्री-पुरुष संबंध, जाती, जनजाती, भाषा इ. सामाजिक घटकांवर मोठा प्रभाव पडत आहे. लहान मुले, तरुण वर्ग आणि वृद्धांचे जीवनमान प्रभावित झालेले आहे. ग्राहकवादाच्या प्रभावातून नवसमाज आकार घेत आहे. माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्रांतीमुळे लोकांच्या जीवनाचा सांस्कृतिक आकृतिबंध बदलला असून अमेरिकन कपडे, चायनीज अन्न, फ्रेंच व्हिस्की, इंग्लिश पॉप संगीत या नित्य परिचयाच्या झालेल्या आहेत. जागतिकीकरणातून नव्या नागरी समाजाची निर्मिती होत आहे.

जागतिकीकरण आणि साहित्य:

जागतिकीकरण हा विषय सर्वार्थाने आपल्या चर्चेच्या केंद्रस्थानी राहत आला आहे. हा विषय वगळून आपल्याला नव्या वाङ्मयीन, सांस्कृतिक स्थित्यंतराचा विचारच करता येणार नाही. कारण सामाजिक, राजकीय आणि साहित्य क्षेत्रासह सर्वच पर्यावरण या विषयाने प्रभावित झाले आहे. जागतिकीकरणाने आपल्या समग्र अशा सांस्कृतिक आकृतिबंधाला नवा आकार दिल्यामुळे एका नव्या संस्कृतीचा उदय झाला आहे. ही संस्कृती तंत्रज्ञानाने व्यापलेली असल्यामुळे आपले सांस्कृतिक वैविध्य आणि भाषा व साहित्यावर याचा मोठाच परिणाम झाला आहे. या परिणामाची चर्चा यापूर्वी खूप मोठ्या प्रमाणात आणि वेगवेगळ्या माध्यमातून होत आली आहे. विशेषतः साहित्याच्या क्षेत्रात तर ही चर्चा विविधांगी स्वरुपाची राहिली आहे. तरीही या प्रभावाचे अनेक पैलू अलक्षितच आहेत.

या पार्श्वभूमीवर 'जागतिकीकरणानंतरचे मराठी साहित्य' हा ग्रंथ महत्त्वाचा वाटतो. लेखक, प्रशासक आणि क्रियाशील प्राध्यापक म्हणून प्रदीर्घ काळ चर्चेत असणारे डॉ. प्रल्हाद लुलेकर यांच्या सेवानिवृत्तीनंतर त्यांच्या विद्यार्थ्यांनी आणि काही मित्रांनी एकत्र येऊन त्यांच्या गौरवार्थ प्रस्तुत ग्रंथाची निर्मिती केली आहे आहे. 'जागतिकीकरणानंतरचे मराठी साहित्य' हे विषयसूत्र घेऊन महत्त्वाच्या अभ्यासकांकडून लेख लिहून घेण्यात आले. काही लेख पुर्नमुद्रित असले तरी ते या ग्रंथात आवश्यकच होते. मराठीतील महत्त्वाचे लेखक डॉ.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

नागनाथ कोत्तापले आणि प्रा. दत्ता भगत यांनी या ग्रंथाचे साक्षेपी संपादन केले आहे. जागतिकीकरणाच्या परिणामाची आणि त्याचबरोबर एकूणच मराठी साहित्यात घडून आलेल्या स्थित्यंतराची चर्चा या ग्रंथात करण्यात आली आहे. 'जागतिकीकरण: भाषा आणि साहित्य', 'वाङ्मय प्रकार: स्वरूप आणि वाटचाल', 'वाङ्मयीन प्रवाह: परंपरा आणि सद्यस्थिती' आणि 'प्रा. प्रल्हाद लुलेकर: व्यक्ती आणि साहित्य' अशा चार विभागात या ग्रंथाची मांडणी करण्यात आली आहे. या चारही विभागात सुमारे सत्तावीस लेखांचा समावेश असून एखाद-दुसऱ्या लेखाचा अपवाद वगळता सर्वच लेख या ग्रंथाची मौलिकता वाढवणारे आहेत. या ग्रंथाचे संपादक डॉ. नागनाथ कोत्तापल्ले यांनी संपादकीयामध्ये या ग्रंथाच्या निर्मितीविषयी आणि एकूणच जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेविषयी विस्तृत विवेचन केले आहे. त्यांच्या संपादनामुळे या ग्रंथाला संदर्भमूल्य प्राप्त झाले आहे. पहिल्या भागात भा.ल. भोळे, वसंत आबाजी डहाके, रणधीर शिंदे, यशपाल भिंगे आणि नंदकुमार मोरे यांचे लेख आहेत. डॉ. भोळे यांनी जागतिकीकरण म्हणजे नेमके काय? आणि त्याचे इष्ट- अनिष्ट परिणाम कशा स्वरूपाचे आहेत, याचा अत्यंत अभ्यासपूर्ण मागोवा घेतला आहे. जागतिकीकरण म्हणजे मक्तेदारी भांडवलशाहीचा आक्रमक नवउदारमतवादी पवित्रा हे समजून देण्याचा त्यांनी प्रयत्न केला आहे. तर '१९९० नंतरचे साहित्य: पूर्व संदर्भासह' या लेखात वसंत आबाजी डहाके यांनी मराठीतल्या काही महत्त्वाच्या कलाकृतींचा निर्देश करून समकालीन सामाजिक, राजकीय स्थित्यंतराचा प्रभाव साहित्यावर कसा पडला आहे, हे दाखवून दिले आहे. मात्र जागतिकीकरणाच्या लाभक्षेत्राबाहेरही मोठा समाज असून त्यांचे जीवन अद्याप फारसे व्यक्त झाले नसल्याचे त्यांनी म्हटले आहे.

जागतिकीकरणाचा स्पष्ट आविष्कार बाजारपेठा, व्यापार, वस्तू आणि वित्तीय गुंतवणूक या क्षेत्रांतील आर्थिक प्रक्रियांमध्ये दिसून येतो. आंिथक धोरणे,कृषी, रोजगार, नैसर्गिक आणि मानवी संसाधने यांवरही जागतिकीकरणाने आपला प्रभाव उमटवला आहे.

जागतिकीकरणाची नैसर्गिक नाळ उदारीकरणाशी जोडली असल्याने भांडवलाचा प्रवाह व बहुराष्ट्रीय कंपन्या व कॉर्पोरेशन्स स्वत:चे जाळे जगभर विणताना दिसत आहेत. त्यातून डिसलोफिकेशन, मॅकडोनाल्डायझेशन आणि कोका कोलोनायझेशन इ. शब्द आपल्या अंगवळणी पडत आहेत. थेट परकीय गुंतवणूक हे जगभरातील घटीत बनले आहे.जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेतून आणि माहिती तंत्रज्ञानाच्या स्फोटातून राष्ट्र-राज्याच्या सीमा अंधुक होऊन राष्ट्रांचे सार्वभौमत्व धोक्यात आलेले आहे. कल्याणकारी भूमिकेतून माघार घेऊन राज्याने कायदा सुव्यवस्था सांभाळावी, असा दबाव तयार होत आहे. राज्यसंस्था बिगर राजकीय अभिकर्त्यांच्या मदतीने राज्यकारभार चालवीत आहे. त्यातून लोकशाही राजकारणाचा अवकाश नागरी समाजाकडून व्यापला जात आहे.

जागतिकीकरणामुळे 'राष्ट्रातीत नागरिकत्व' निर्माण होत आहे. किमलिका यांच्या मते, "आजघडीला 'बहुसांस्कृतिक नागरिकत्व' उदयाला येत आहे. पुढे ही प्रक्रिया अशीच सुरू राहिली तर गोल्डस्मिथच्या शब्दात 'जागतिक नागरिकत्व' या संकल्पना मूर्त रूपात येऊ शकतील. याउलट जागतिकीकरणात सांस्कृतिक वैविध्य नष्ट होऊन एकछापी संस्कृती निर्माण होते असाही प्रतिवाद केला जातो. सोविएट युनियनचे विघटन आणि आखातातील युद्ध, देशांतर्गत निर्माण झालेली राजकीय अस्थिरता तसेच अनिवासी भारतीयांची गुंतवणुकीमधून माघार यांच्या एकत्रित परिणामातून भारताने मिश्र अर्थव्यवस्थेला सोडचिठ्ठी देऊन खुले आर्थिक धोरण

स्वीकारले. खासगी क्षेत्रावरील निर्बंध काढून गुंतवणुकीचे मार्ग खुले करण्यात आले तसेच विदेशी गुंतवणुकीवरील बंधने हटवून भारतीय बाजारपेठ जागतिक बाजारपेठांशी जोडली गेली. त्यातून भारतात उदारीकरण, खासगीकरण आणि जागतिकीकरण या प्रक्रिया घडून आल्या.

lanHkZxzaFk lwph

- जागतिकीकरण आणि दलितांचे प्रश्न (उत्तम कांबळे)
- जागतिकीकरण आणि भारत (नलिनी पंडित)
- जागतिकीकरण आणि मराठी ग्रामीण साहित्य (प्रा.डॉ. राजेंद्र हावरे)
- जागतिकीकरण आणि वंचित समाज (रमेश पतंगे)
- जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा (डॉ.सौ. सूर्यकांता अजमेरा, प्रा.विनोद उपर्वट)
- जागतिकीकरण की नवीन गुलामगिरी (नीरज जैन)
- जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य : प्रा.डॉ. सौ. नलिनी महाडिक यांचा गौरव ग्रंथ (डॉ.शरद गायकवाड, डॉ.सुनील शिंदे)
- जागतिकीकरण समाज आणि मराठी साहित्य (संपादक रवींद्र शोभणे)
- जागतिकीकरणाचा मराठी भाषा व साहित्यावरील प्रभाव (डॉ. वासुदेव वळे)
- जागतिकीकरणानंतरचे मराठी साहित्य (डॉ. प्रल्हाद लुलेकर गौरव ग्रंथ, संपादक नागनाथ कोतापल्ले, दत्ता भगत)
- साहित्य, संस्कृती आणि जागतिकीकरण (भालचंद्र नेमाडे),

भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे आर्थिक विचार

प्रा. युवराज धनाजी खडके
मा.ह.महाडिक महाविद्यालय
मोडनिंब तालुका माढा सोलापूर
9325040333
yuvrajkhadake.1@gmail.com

प्रस्तावना :-

भारतीय राज्यघटनेचे शिल्पकार, महामानव ,थोर युगपुरुष ,विश्वरत्न, भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा जन्म १४ एप्रिल १८९१ रोजी गरीब कुटुंबात झाला . भीमरावांचे प्राथमिक शिक्षण सातारा हायस्कूल सातारा व त्या पुढील शिक्षण एल्फिन्स्टन हायस्कूल मुंबई येथे झाले. १९२१ मध्ये एम.एस्सी. झाले .१९२२ मध्ये बॅरिस्टरची परीक्षा उत्तीर्ण झाले व १९२३ मध्ये ' द पब्लिक ऑफ रुपी' या प्रबंधास लंडन विद्यापीठाने त्यांना डॉक्टर ऑफ सायन्स ही पदवी बहाल केली. १९२५ मध्ये ' द इव्होल्युशन ऑफ प्रॉव्हिनसतील प्रोव्हिन्सिअल फायनान्स इन ब्रिटिश इंडिया हा प्रबंध कोलंबिया विद्यापीठात पीएच डी साठी सादर केला.डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे अर्थशास्त्रज्ञ म्हणून ओळखले जातात त्यांचा मुख्य विषय अर्थशास्त्र होता. या विषयावर त्यांनी विपुल लेखन केले. आदर्श चलन पद्धती , कृषी उद्योग, खाजगी सावकार , प्रतिबंधक विधेयक, जातीचे अर्थशास्त्र , आर्थिक पायाभरणी इत्यादी विषयावर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी विचार मांडले आहेत. भारताची केंद्रीय बँक - भारतीय रिझर्व बँकेच्या स्थापनेत डॉक्टर बाबासाहेब यांचे मोठे योगदान आहे. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी 'स्टेटस अँड मायनॉरिटी ' या १९४६ मध्ये हे लिहिलेल्या पुस्तकांमधून स्वातंत्र्यानंतरच्या भारताची अर्थव्यवस्था कशा प्रकारची असावी, याविषयी धारणा त्यांनी मांडली. त्यामध्ये ते वारंवार येणारी मंदी, वाढत चाललेली विषमता, समाजातील आर्थिक असंतोष, अनुदानाच्या मागण्या, शेतकरी आत्महत्या या सर्व गोष्टी का घडत आहेत याचा विचार बाबासाहेबांनी केलेला आर्थिक रचनेच्या परिप्रेक्ष्यातून करणे गरजेचे आहे. भारताच्या कीर्तिवंत सूत्रांमध्ये डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे नाव अग्रस्थानी आहे. भारत देशाच्या इतिहासातील पहिले सर्वश्रेष्ठ अर्थशास्त्रज्ञ हे डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर होत.

संशोधन पद्धती :-

प्रस्तुत शोध निबंधाच्या अभ्यासासाठी प्रामुख्याने व्दितीय सामुग्रीचा आधार घेण्यात आला आहे. प्रकाशित ग्रंथ, साप्ताहिके, वर्तमानपत्रे इ.वापर करण्यात आला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :-

1. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेतीविषयक विचार अभ्यासणे
2. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे चलन विषयक व जलधोरण या विषयी आर्थिक विचार अभ्यासणे
   डॉ.बाबासाहेबांचे आर्थिक विचार पुढील प्रमाणे.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

१) शेतीविषयक विचार :-

डॉ.बाबासाहेबांच्या मते जमिनीची मालकी ही सार्वजनिकच असली पाहिजे. आणि शेती सार्वजनिक असली पाहिजे . कुळकायदे व जमिनीच्या एकत्रीकरणाने भूमिहीनांचा प्रश्न सुटू शकेल शेती व्यवसाय हा भारतीय अर्थव्यवस्थेचा आधार असून शेतीतील उत्पादनवाढीसाठी यंत्रप्रधान शेती, विस्तृत शेते, सहकारी व सामुदायिक शेतीचा त्यांनी पुरस्कार केला. शेती हा शासकीय उद्योग असावा असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे मत होते.बाबासाहेबांच्या म्हणण्या नुसार, शेतीचे लहान-लहान तुकडे केले, तर सर्वच शेतकरी अल्पभूधारक राहतील. त्यांना विशाल शेतीचे फायदे मिळणार नाहीत शेतीमधील खोती पध्दती विरुद्ध त्यांनी केलेल्या यशस्वी आंदोलनामुळे अनेक ग्रामीण गरिबांची आर्थिक शोषणातून मुक्तता झाली. महार वतन नावाखाली सुरु असलेल्या शुध्द गुलामगिरी विरुध्द त्यांनी आवाज उठविल्यानंतर ग्रामीण भागातील गरीबांचा मोठा वर्ग शोषणमुक्त झाला.सावकारांच्या मनमानीला चाप लावण्यासाठी त्यांनी असेम्बलीमध्ये विधेयक आणले.

२) चलनविषयक विचार :-

डॉ.बाबासाहेबांनी १९४७ मध्ये ‘हिस्ट्री ऑफ इंडियन करन्सी अँड बँकिंग ’ या नावाने पुन्हा प्रकाशित झाला. त्यामुळे त्यांनी भारतासाठी आदर्श चलन पध्द्त कोणती यावर विचार मांडले आहेत. भारतासाठी आदर्श चलन पध्द्त कोणती हा वाद निर्माण झाला त्यावेळी डॉ.बाबासाहेबांनी मत मांडले की , सुवर्ण विनिमय परिमाणाने सर्वच प्रश्न सुटत नाहीत.आजचे रुपया हे चलन हवे तेव्हा वाढू शकते.पण सहजासहजी कमी होऊ शकत नाही.त्याचे सोन्यातही रुपांतर करता येत नाही. तेव्हा देशांतर्गत किंमत स्थिर ठेवण्याच्या दृष्टीने सुवर्ण परिमाणच योग्य आहे.चलन निर्मितीवर परिणामकारक अंकुश आवश्यकता आहे. असा युक्तिवाद १९२६ मध्ये नेमलेल्या हिल्टन यंग कमिशन पुढे साक्ष देतानाही त्यांनी केला.

३) सार्वजनिक आयव्यय या विषयी विचार :-

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी एम.ए. च्या पदवीसाठी ‘ ऍडमिनिस्ट्रेशन अँड फायनान्स ऑफ दि ईस्ट इंडिया कंपनी ’हा शोध निबंध लिहिला तसेच पीएच डी.पदवीसाठी ‘ डी इव्होल्युशन्स ऑफ प्रोव्हिन्शियल फायनान्स इन ब्रिटिश इंडिया ’ हा प्रबंध लिहिला या दोन्ही प्रबंधात त्यांचे सार्वजनिक आयव्यय विषयक विचार आढळतात. या प्रबंधातून ब्रिटिश केंद्र सरकार आणि त्यावेळीची घटक राज्ये यांच्यातील आर्थिक संबंधा विषयीचे विचार व्यक्त होतात.खर्चाचा अर्थसंकल्प करण्याचा अधिकार राज्यांकडे व पैसा उभारण्याची जबाबदारी केंद्र सरकारवर अशी पध्दती होती. या काळात शेतसारा प्रमाणात वाढविण्यात आल्याने उत्पादनाला खीळ बसली आयातीवरील कर अंतर्गत जकातीपेक्षा कमी असल्याने परकीय मालाच्या स्पर्धेत भारतीय उद्योग टिकू शकले नाहीत.उत्पन्नापैकी निम्मा भाग लष्करावर खर्च केला जाऊन शिक्षण , आरोग्य , कालवे , रस्ते यांकडे दुर्लक्ष करण्यात आले.प्रांतिक सरकारच्या मागण्या जास्त असल्याने उत्पन्न खर्चाचा मेळ बसेना केंद्राला उत्पन्न – खर्च मेळ साधण्यासाठी नवी कर आकारणी करावी लागली. अशा वेळी धनिकांचा उत्पन्नावरील कर रद्द करून रयतेवर अधिक करभार टाकला.वास्तविक उत्पन्नावरील कर आकारणी घटक राज्यांच्या दृष्टीने योग्य होती.असे डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे मत होते.

४) डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांचे जलधोरण व आर्थिक विचार :-

डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांकडे १९४२ ते १९४६ दरम्यान केंद्रीय मंत्रीमंडळात त्यांच्याकडे श्रम , सिंचन व वीज हे खाते असताना त्यांनी केंद्र सरकारच्या जल व वीज धोरणाचा पाया घातला डॉ. आंबेडकरांना सिंचन, वीज, रस्ते यांसारख्या आर्थिक व सोयीचे आर्थिक विकासातील महत्व माहित होते.म्हणूनच १९४२-४६ या योजना काळात विविध वरसोई विकसित करण्यावर भर दिला.डॉ. आंबेडकरांच्या मते स्वस्त व मुबलक विजेशिवाय औद्योगीकीकरणाचा कोणताही प्रयत्न यशस्वी होऊ शकत नाही.त्याचा प्रमाणे सिंचन सुविधा

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

विकसित केल्याशिवाय शेतीतील उत्पादकता व उत्पादन वाढविता येत नाही. डॉ.आंबेडकरांनी केलेल्या प्रयत्नामुळेच मोठे धरण प्रकल्प पूर्णत्वास जाऊ शकेल. यामध्ये दामोदर प्रकल्प (बिहार) प्रामुख्याने समावेश होतो.दामोदर प्रकल्पाच्या पूर्णत्वानंतर महानदी ,सोने, तसेच कोसी या प्रकल्पांची सुरुवात याच काळात करण्यात आली यावरून असे दिसते की , अर्थव्यवस्थेच्या व प्रामुख्याने शेती विकासासाठी डॉ.आंबेडकरांनी जलसंसाधन विकासाला महत्व दिले.

५) इतर आर्थिक विचार :-

अ) जातीव्यवस्था : श्रमविभागणी नव्हे श्रमिकांची विभागणी :- हिंदू समाजव्यवस्थेतील चातुर्वर्ण्य हे श्रामविभागणीच्या तत्त्वाव्र आधारलेले आहेत.या युक्तिवादावर घणाघाती टीका करून त्यांनी ही श्रम विभागणी नसून श्रमिकांची विभागणी आहे. व ती अमानवी आहे असे सांगितले .हिंदू समाजव्यवस्थेला त्यांने पायऱ्या नसलेली चार माजली इमारत संबोधले असून त्याचा जन्म ज्या मजल्यावर झाला ,त्याच मजल्यावर त्याने मारावे असा कडक निर्बंध येथे असतो.जगात इतरत्र कुठेही अशी विभागणी नाही.त्यामुळे भारताचा आर्थिक विकास व प्रगती खुंटली आहे.असे त्यांचे मत होते.

ब) अस्पुश्यता : एक आर्थिक पिळवणूक :- जातीव्यवस्था व अस्पृश्यता या सारख्या सामाजिक समस्यांचे आर्थिक विश्लेषण करणारे ते बहुदा पहिलेच विचारवंत असावेत.त्यांच्या मते ,अस्पुश्यता ही केवळ धार्मिक रचना नसून गुलामगिरी पेक्षा ही भयंकर आर्थिक रचना आहे. गुलामगिरीत मालक गुलामाची बाजारात किंमत कमी होऊ नये म्हणून त्याला कमीत-कमी कपडेलत्ते देतो. खाऊ-पिऊ घालतो.पण अस्पृश्यता या रचनेत मालक कोणते ही जबाबदारी न स्वीकारता या समाजाची आर्थिक पिळवणूक करतो.

क) विकासाची अर्थनीती :-स्वातंत्र्योत्तर भारताची विकासाची अर्थनीती काय असावी याचे विवेचन आंबेडकरांनी ' स्टेट्स अँड मायनॉरिटीज ' या ग्रंथात केले आहे. या संदर्भात त्यांनी गरिबी हटाव , विषमता निर्मूलन आणि शोषण मुक्तता यावर भर दिला. राजसंस्थेने योग्य पध्दतीने आर्थिक व्यवहाराचे नियोजन करावे की ज्यायोगे खाजगी उक्ष्म शीलतेला धक्का ण लावता जनतेची उत्पादकता जास्तीत जास्त राहील व संपत्तीचे समान वाटप होईल.

निष्कर्ष :-

1. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांचे शेती विषयी क्रांतिकारी विचार दिसून येतात.
2. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांनी आग्रही असलेले सुवर्ण परिमाण त्यावेळी स्वीकारले असते तर आज देशात चलन फुगवटा व त्या अनुषंगाने येणारी भाववाढीच्या समस्याला सारखे तोंड द्यावे लागले नसते.
3. डॉ.बाबासाहेब आंबेडकरांनी केलेल्या प्रयत्नामुळे मोठे धरण प्रकल्प पूर्णत्वास जाऊन त्याचा फायदा आता शेती व्यवसायास झालेला दिसून येतो.

संदर्भ ग्रंथ :-

1. महाराष्ट्र राज्य साहित्य आणि संस्कृती मंडळ संपादित :- डॉ.आंबेडकर गौरव ग्रंथ १९९३
2. डॉ.वा.ना.कुबेर :- डॉ.आंबेडकर विचार मंथन केसरी प्रकाशन पुणे
3. आर्थिक विचारांचा इतिहास संपादक जे.एफ पाटील
4. दैनिक लोकसत्ता विविध अंक
5. दैनिक पुढारी विविध अंक
6. "B.R.Ambedkar - His Political and Social Ideology Deep and Deep Publication L. T. D. New Dehli-2000

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणानंतरची मराठी कविता (निवडक कवी व कवितांच्या आधारे)

डॉ. बाळासाहेब नामदेव खोमणे
मराठी विभाग,
एल्फिन्स्टन महाविद्यालय,१५६
म.गांधी मार्ग, फोर्ट मुंबई -३२

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर अनेक क्षेत्रात परिवर्तन घडू लागले.सामाजिक,आर्थिक शैक्षणिक व राजकीय या व अशा अनेक क्षेत्रात या स्थित्यंतराचाप्रभाव जाणवू लागला.ग्रामस्तरावर तर अनेक बदल जाणवू लागले.खेडोपाडी शाळा सुरु झाल्या.आरोग्याच्या सुविधा मिळू लागल्या.पाणीपुरवठा व जलसिंचन यामुळे शेती विकसित होऊ लागली.शेतीत रासायनिक खतांचा वापरझाल्यानेमोठ्या प्रमाणात उत्पन्नात वाढ झाली.वीजेचे जाळे सर्वदूर पसरूलागले.दळणवळनांच्यासाधनांनी शहर व खेडे यातील अंतर कमी झाले. शिक्षणप्रसारामुळे शहराबरोबरच खेड्यातील माणूस लिहिता झाल्याने,वेगवेगळ्या सामाजिक,आर्थिक स्तरातील व वेगवेगळयाभूभागातील साहित्यिक आपले अनुभव व्यक्त करू लागला.याचा परिणाम असा झाला की,मराठी साहित्य पांढरपेशा, मध्यमवर्गीय जाणिवेपेक्षा वेगळे साहित्य निर्माण होऊ लागले. या संदर्भात रा.ग.जाधव लिहितात, 'मर्ढेकरपूर्व मराठी कवितेचा मध्यमवर्गीय परिसर नंतरच्या कवितेने मोठ्या प्रमाणात बदलला आहे.'[१] स्वातंत्र्यपूर्व काळात स्वच्छंदवादाचा मराठी कवितेवर मोठा प्रभाव जाणवत होता.केशवसुत आणि त्यांचा संप्रदाय, रविकिरण मंडळातील कवी यांच्या कवितेवर स्वच्छंदवादाचा(रोमँटिसिझम) प्रभाव जाणवतो,त्याच बरोबर मानवतावादी दृष्टीकोनही दिसून येतो.

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील बदललेल्या सामाजिक-सांस्कृतिक परीस्थितीमुळेमराठी कविता मानवतावादाचा पुरस्कार करू लागली. मानवतावादी जाणिवांचा आविष्कार करणारे दलितसाहित्य,ग्रामीण साहित्य,स्त्रीवादीसाहित्य,आदिवासीसाहित्य असे साहित्य प्रवाह या कालखंडात निर्माण झाले.या साहित्यातून प्रकट होणाऱ्या अनुभवाचे स्वरूप वेगळया स्वरूपाचे होते. पुरोगामी मूल्यांचाआग्रह,शोषणाला विरोध,सामाजिकतेवर ,वास्तववादावर भर असे आशय व्यक्त करणारी कविता १९९० पर्यंतच्या कालखंडात निर्माण झाली.

१९९०च्या सुमारास समाजजीवनात अनेक स्थित्यंतरे घडत होती.सामाजिक,कामगार चळवळीमधील धार कमी होऊ लागली होती.अनेक कारखाने,कापडगिरण्या,औषध कंपन्या बंद पडू लागल्या होत्या.याच काळात जागतिकीकरणाचे वारे वाहू लागले.भारताने डंकेल प्रस्ताव स्वीकारल्यावर खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरणाचा वेग वाढला.'जागतिकीकरण,खाजगीकरणआणि उदारीकरण हे प्रमुख घटक हातात हात घालून आलेल्या या प्रवाहाला आपण जागतिकीकरण म्हणतो'.[२] किंवा 'माणसाचं, वस्तूचं, नफ्याचं, भांडवलाचं, तंत्रज्ञान आणि ज्ञानाचं वैश्वीकीकरण म्हणजे जागतिकीकरण'.[३]या जागतिकीकरणाचा प्रभावग्रामीण, निमशहरी, महानगरीय जीवनावर पडला. जागतिकीकरणानंतर एक नवी जीवनशैली उदयाला आली. मॉलसंस्कृती उदयाला आल्याने जगातील लोकांच्या आवडी-निवडी एकच प्रकारच्या बनवल्या जात आहेत. संपूर्ण जग एक खेडे आहे असे समजून ग्लोबल मार्केटची संकल्पना राबवली जात आहे. जागतिकीकरण आणि खाजगीकारणाचा परिणाम म्हणजे भौतिक सुखाची आस असलेला समाज निर्माण होत आहे.समाजात चकाकत्या जीवनाचे आकर्षण वाढत आहे.शहरी आणि ग्रामीण जीवनातील पारंपरिक मूल्यव्यवस्था गळून पडत आहेत. एकत्र कुटुंब पद्धत्ती नष्ट होत चालली आहे.वृद्धांच्या समस्या निर्माण होत आहेत. सामाजिक शोषण,सर्व

क्षेत्रात आलेली असुरक्षितता,माणसांचे होणारे अवमूल्यन याबरोबरच शेती व्यवसाय व ग्रामजीवनावर जागतिकीकरणाचा प्रभाव पडल्याने माणूस संभ्रमित झाला आहे,याचे चित्रण अनेककवी करतात.

नव्वदीनंतर अनेक मराठी कविंनी मराठी कविता समृद्ध केली आहे.त्यात दासू वैद्य, केशव सखाराम देशमुख, संतोष पवार, महेंद्र भवरे, अरुणकाळे, वीरधवल परब, हेमंत दिवटे, वर्जेश सोलंकी, उत्तम कोळगावकर, सदानंद देशमुख, इंद्रजित भालेराव, प्रवीण बांदेकर, सिद्धार्थ तांबे, वाहरू सोनवणे, सलील वाघ, नीरजा, कविता महाजन अशा अनेक कविंचा समावेश करता येईल.प्रस्तुत निबंधात जागतिकीकरणानंतरच्या बदलत्या सामाजिकजीवनाचे चित्रण करणाऱ्यानिवडक कविंचा समावेश करण्यात आला आहे.

कवीला समाजात वावरत असताना जे अनुभव येतात, त्यांना कवी शब्दरूप देतात. त्यातून समकालीन वास्तव प्रत्ययाला येते. जगण्यासाठी करावा लागणारा संघर्ष लहान मुलांपर्यंत पोहचला आहे.त्यातच प्रसारमाध्यमांवर दाखवले जाणारे कार्यक्रमयातून लहान मुलांवर होणारा परिणाम म्हणजे,बालवयातच मुलांमध्ये हिंसक वृत्ती रुजू लागली आहे. मुलांमधील या हिंसक वृत्तीची पालकांना जाणीव होऊ लागली आहे, तसेचआपले बालपण व सध्याच्या लहान मुलांचे बालपण याचे तुलना करताना कवी अस्वस्थ होतात,याचे चित्रण 'भीती मेंदूत आरपार' या कवितेत दासू वैद्य पुढीलप्रमाणे करतात.-

बैठकीतल्या उशांचा बांध रचून
पोरांनी एकदा
माझ्यावरच रोखली स्टेनगन,
गोळीला घाबरलो नाही
पण चिमुकल्या डोळ्यात
हिंस्रतेचा आविर्भाव पाहून,
हातातीलखोटी बंदूक
कधीही खरी होण्याची भीती
मेंदूत आरपार घुसत गेली

वर्जेश सोळंकी यांची कविता महानगरीय जीवनाचे चित्रण करते. महानगरातील माणसांचे चाकोरीबद्ध जीवन, त्याच्या व्यथा,वेदना सोळंकी यांची कविता साकार करते.महानगरातील असुरक्षित मानवी जीवन, सदोदित भीतीच्या छायेखाली वावरणाऱ्या माणसांचेचित्रण,जागतिकस्तरापासून महानगरापर्यंतघडणाऱ्या घटनांचे कवी चित्रण करतात. आपण मरू शकतो या देशात, जीवनसत्र, जाहिरातींच्याकविता या कविता या दृष्टीने अभ्यासनीय आहेत

जागतिकीकरणानंतरसमाज बदलत आहे. अनेक भौतिक सुखे माणसाच्या पायाशी लोळण घेत आहेत. असे असूनही मानव स्वार्थी बनत चालला आहे.संकटकाळी दुसऱ्याला मदत करण्याची वृत्ती नष्ट होत चालली आहे. माणूस आज फक्त स्वतःचा विचार करतो याचे चित्रण उत्तम कोळगावकर ‘शेजारच्या घरावर’ या कवितेत पुढील प्रमाणे करतात-

या भयाण काळोख्या रात्री
माझ्या शेजारच्या घरावर
दगडांचामारा होत आहे
आणि मी दार बंद करून,
स्वतःला चादरीतघट्ट लपेटून
सावध श्वास घेत आहे.

‘RESEARCH JOURNEY’ International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

वीरधवल परब यांची कविता समाजापासून माणसाचे तुटलेपण अधोरेखित करते.भांडवलशाही व्यवस्थेमुळे सामान्य माणसांचे होणारे शोषण कवी चित्रित करतात.समाजातील विसंगतीवर,दांभिकतेवर ते कोरडे ओढतात.महात्मा जोतिराव फुले यांनी समता, बंधुता यासाठी पुढाकार घेतला. शिक्षणाची दारे सर्वसामान्यांसाठी खुली केली. त्यांच्या विचारांचा समाजाला विसर पडला आहे, ही जाणीव वीरधवल परब पुढील प्रकारे करून देतात-

नेमकं कधीपासून फुल्यांचं चित्र
भिंतीवरअडकवून ठेवलंय, माहित नाही.
सहसा त्याकडे लक्ष जात नाही.
लक्ष जाऊनही चित्र डोळ्यात शिरत नाही.

कवी अनिल परब यांच्या समग्र कवितांविषयी कवी सतीश काळसेकर म्हणतात,’खाजगी आणि सार्वजनिक आयुष्य यातील भेदरेषा पूर्णतः मिटवून त्यातून एकरस वर्तमान निर्माण होण्याची अद्‌भुत किमया या कवितेत घडली आहे’.[४]

१९९० नंतर ग्रामजीवनात अनेक बदल झाले. जागतिकीकरण, खाजगीकरण, उदारीकरण आणि नागरीकरणयांचा ग्रामीण जीवनावर फार मोठा प्रभाव पडला. प्रसारमाध्यमांचा तरुणावर पडलेला प्रभाव, शेतीची आजची अवस्था, शेतीविषयी तरुणांना वाटणारी अनास्था, चकाकत्या जीवनाचे आकर्षण याचे चित्रण अनेक कवींनी केले आहे.यामध्ये प्रातिनिधिक स्वरुपात सदानंद देशमुख, केशव देशमुख व इंद्रजित भालेराव याच्या कवितांचा विचार करता येईल.बदलत्या परिस्थितीत शेती पिकत नाही. पिकालाभाव मिळत नाही.या संदर्भात सदानंद देशमुख लिहितात-

‘ना खळ्याशी रास पडते
ना सुखाचा घास मिळतो
पेटल्या खाईत आता
रोज माझा गाव जळतो’

सदानंद देशमुख,इंद्रजित भालेराव यांनी आपल्या कवितेतून शेतकऱ्याच्या विदारक स्थितीचे वर्णन येते. निसर्गाकडून शेतकरी नागवला जातो.त्याचे शोषण अव्याहतपणे चालू आहे. तो सामाजिक व्यवस्थेचा बळी ठरतो.शेतकऱ्याचे दु:ख, कष्ट, शोषण‘झाडाझाडाला विचारा’ या कवितेतून इंद्रजित भालेराव पुढीलप्रकारे व्यक्त करतात-

झाडाझाडाला विचारा
आत्महत्येच्या कहाण्या
या पहाडाला विचारा
माझ्या बापाच्या विराण्या

निसर्गाची अवकृपा,सरकारकडून होणारी उपेक्षा, बी-बियाणे,खते,उत्पादन,विक्री,शेतमालाची किंमत या सर्व दृष्टीने होणारी लूट केशव देशमुख शब्दबद्ध करतात.

नीरजा, प्रज्ञा दया पवार,कविता महाजन,सिसिलिया कार्व्हालो यांच्या कवितांमधून स्त्रियांचे दु:ख व्यक्त झाले आहे.पुरुषप्रधान समाजरचनेमुळे आजही स्त्री स्वातंत्र्य हिरावून घेतले जाते. स्त्रियांचे होणारे हे शोषण आणि स्त्रियांना आलेले आत्मभान समजूत,कुशंका, ओळख, स्वातंत्र्य,बायकांना अलीकडे काय झालाय? अशाकवितां मधून व्यक्त झाले आहे.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणामुळेसमाजजीवनावरील परिणाम नीरजा आपल्या कवितेतून साकार करतात.बदलती जीवनशैली, आहार-विहार,वेशभूषा यावर झालेला जागतिकीकरणाचा परिणाम त्या चित्रित करतात. माणसाचेभौतिक सुखाच्या मागे धावणे,चकाकत्या जीवनशैलीचे आकर्षण याचेही चित्रण नीरजा यांनी केले आहे.

माणसांना आजार झालाय
ग्लोबलायझेशन नावाचा
साथ पसरतेय वेगानं
आणि माणसांना फुटताहेत पंख आनंदाचे

अरुण काळे ,सिद्धार्थ तांबे, उत्तम पवार यांचीकविताभारतरत्नडॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मानवमुक्तीचेमहानकार्याविषयी आदर व्यक्त करते. समकालीन कवितेतील दलित जाणीवा या दृष्टीने उल्लेखनीय आहेत.याशिवाय सामाजिक चळवळी, आजचे राजकारण,यावरही या कविता भाष्य करतात.

वरील विवेचनावरून लक्षात येते की,इतर साहित्यप्रकारापेक्षा कविता या साहित्यप्रकारात जागतिकीकरणानंतरचे बदलते समाजजीवन अधिक जोरकसपणे प्रकट झाले आहे.या संदर्भात रणधीर शिंदे लिहितात-‘आजच्या जागतिकीकरणाच्या काळाचे संवेदन अनेक कवींच्या कवितेतून उमटले आहे.महानगरातल्या कवींपासून ते डोंगरपाड्यातील कवींनी हे काळाचे संवेदन उभे केले आहे.नवा कालावकाश आणि त्याने प्रभावित झालेल्या माणसाचे जगणे या कवींनी मोठ्या तळमळीने उभे केले आहे’.५

जागतिकीकरणानंतर बदललेल्या जीवनशैलीचेचित्रण अनेक कवींनी केले आहे. परंपरागत मूल्ये आणि आधुनिक मूल्ये यातील संघर्षाचे चित्रण कवितेत आले आहे.

जागतिकीकरणानंतर शोषण तीव्र झाल्याचे जाणवते,कारण जागतिकीकरणातमाणसाचे वस्तूकरण झाले आहे. मॉलसंस्कृतीमुळे छोटे व्यापारी, लघुउद्योग नष्ट होऊ घातले आहेत.बाजार,विक्री या घटकांना महत्व प्राप्त झाले आहे. नव्याजाहिरातींच्या तंत्राचा अवलंब करून ग्राहकांनाआकर्षित केले जाऊन मानसिक दृष्टीने तयार करून त्यास खरेदीस प्रवृत्त केले जाते याचे चित्रण जागतिकीकरणानंतरच्या कवितांमध्ये येते.

लेखक/कवी समाजात जे घडते त्याचा साक्षीदार असतो,त्याने अनुभवलेले जग तो साहित्यात उभे करतो जागतिकीकरणानंतर समाजातील बदलांना शब्दरूप देण्याचे काम कवींनी केले आहे.त्यातूनअनेक समस्यांचा वेध कवी घेतात. संवेदनाशून्य समाजाचे चित्रण ते करतात.

एकूणच संक्रमण काळात भरडली जाणारी मूल्यव्यवस्था आणि संघर्षातून निर्माण होणारी नवी मूल्यव्यवस्था याचे चित्रण या कवितेत येते.जागतिकीकरणाचामोठाप्रभाव शहरांवर पडला तसाच ग्रामजीवनावर प्रसारमाध्यमांमुळे मोठा प्रभाव पडल्याचे जाणवते. ग्रामजीवनात परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरु झाल्याचे दिसून येते. आज माणूस स्वार्थी बनत चालला आहे. माणूस समूहात एकटा पडल्याचे जाणवते. अनेक कविंनी कामगार, शेतकरी, शेतमजूर, स्त्रिया यांच्या समस्या चित्रित केल्याचे दिसते. जागतिकीकरणानंतर अनेक नव्या समस्या, नवे आव्हाने यांना शब्दबद्ध करण्याचे काम नव्या जोमाने कवी करत आहेत.

संदर्भ:-

1. कविता शतकाची, संपादक डॉ.सरोज पाटणकर आणि इतर, शब्दपब्लिकेशन,मुंबई. पहिली आवृत्ती –२०१२, पृष्ठ क्र.१०
2. बदलते विश्व आणि साहित्यापुढील आव्हाने, संपादन डॉ.प्रकाश राठोड व इतर, युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन मुंबई. प्रथमावृत्ती २०१८ ,लेख-जागतिकीकरण –उत्तम कांबळे पृष्ठ क्र.१४

3. बदलते विश्व आणि साहित्यापुढील आव्हाने, संपादन डॉ.प्रकाश राठोड व इतर, युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन मुंबई. प्रथमावृत्ती २०१८ ,लेख-जागतिकीकरण –उत्तम कांबळे पृष्ठ क्र.१४
4. दै.लोकसत्तादिनांक-०३ जानेवारी २०१६
5. बदलते विश्व आणि साहित्यापुढील आव्हाने, संपादन डॉ.प्रकाश राठोड व इतर, युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन मुंबई. प्रथमावृत्ती २०१८ ,लेख-जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य-रणधीर शिंदे, पृष्ठ क्र.२२०

इतर ग्रंथ

1. अनवट वाटा, संपादक प्रा.डॉ.भारती निरगुडकर व इतर, वाङ्मयसेवा प्रकाशन, नाशिक.प्रकाशनकाल २००९
2. निवडक कविता, संपादक प्रा.डॉ.वसंत शेकडे,शब्दालय प्रकाशन,श्रीरामपूर, पहिली आवृत्ती २०१५

१९८० नंतरच्या मराठी ग्रामीण कादंबरीवर जागतिकीकरणाचा परिणाम

श्री. उमाजी देवबा माने
संशोधक विद्यार्थी
पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर सोलापूर विद्यापीठ सोलापूर
मोबा. 9890106607
Email - umajimane01061972@gmail.com

जागतिकीकरण (Globalization) ही संकल्पना अत्यंत व्यापक आहे. या जागतिकीकरणाचा प्रवास गॅट (Gat) ते (Wto) असा आहे. दुसऱ्या महायुध्दानंतर अमेरिकेचे अध्यक्ष रुझवेल्ट यांनी ब्रेटनवुड्स् येथे एका जागतिक परिषदेचे आयोजन केले होते. त्यातून जागतिक बँक आणि आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी या दोन संस्था उदयाला आल्या. सन 1994 मध्ये गॅटचे विसर्जन झाले त्यामुळे वर्ल्ड ट्रेड ऑर्गनायझेशन (WTO) स्थापन झाले. परंतू या व्यापार संघटनेच्या मसुद्यातील उद्दीष्ट्ये आज पुर्ण होताना दिसत नाहीत.

मार्टिन अलब्रो, रॉबर्ट कॉक्स, फ्राइन मॅन यासारख्या पाश्चात्य इंग्रजी अभ्यासकांनी जागतिकीकरणाची संकल्पना स्पष्ट करताना जागतिकीकरण म्हणजे भांडवलवादाचा, वसाहतवादाचा विस्तार आणि बाजार अर्थव्यवस्था व औद्योगिक एकत्रिकरण असे म्हटले आहे. जागतिकीकरणाचा अर्थ म्हणजे संपूर्ण जगाची एक मोठ्या बाजारपेठेत रुपांतरीत होण्याची प्रकिया होय.

जागतिकीकरणाचा प्रभाव एकूणच मराठी साहित्यावर अलीकडच्या काळात मोठ्या प्रमाणावर पडलेला दिसून येतो. मराठी ग्रामीण कादंबरीवरही प्रभाव दिसून येतो. 1990 साली गॅट करारावर भारताने सही केली, तेव्हापासून जागतिकीकरणाचा प्रक्रिया अधिक गतीमान झाली.

ग्रामीण साहित्य संकल्पना -

मराठी सहित्यात 1960 नंतर ग्रामीण साहित्य ही मराठी साहित्यातील एक महत्वाची संकल्पना होय. ग्राम्य किंवा ग्रामीण ही विशेषणे आज साहित्याची विशेषणे म्हणून वापरली जातात. ग्राम म्हटल्याबरोबर खेडेगांव, शेतकरी, बलुतेदार, अलुतेदार असे त्यांचे वर्गीकरण सहज करता येते. ग्रामीण संस्कृती ही आपल्या देशाच्या एकूणच संस्कृतीचा गाभा आहे. म्हणूनच ग्रामीण साहित्य समजून घ्यायचे असेल तर त्याचा मुलाधार असणाऱ्या ग्रामीण समाज जीवनाचे स्वरुप समजून घ्यावे लागते.

ग्रामीण साहित्याचा उल्लेख जनपद साहित्य असाही केला जातो. त्याचाच अर्थ म्हणजे या देशातील जनसामान्यांचे साहित्य असा होतो. आनंद यादव, नागन्नाथ कोत्तापल्ले, भास्कर चंदनशिव, वासुदेव मुलाटे हे ग्रामीण साहित्याचे प्रभावी भाष्यकार आहेत. त्यांनी ग्रामीण साहित्यासंबंधी भुमिका स्पष्ट करताना 'ग्रामासंबंधीचे, ग्रामीण संबंधीचे साहित्य ते ग्रामीण साहित्य ' अशी ग्रामीण साहित्याची ढोबळ व्याख्या या प्रवाहाचे वेगळेपण स्पष्ट करु शकेल असे वाटत नाही.

सन 1980 ची मराठी कादंबरी व जागतिकीकरण -

जागतिकीकरणाच्या काळातील वास्तववादी चित्रण करणाऱ्या काही प्रातिनिधीक कादंबरीचा उल्लेख प्रस्तुत शोध निबंधात केलेला आहे.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण माणूस, स्त्री, शेती, शेतकरी व शेतमजूर यांच्या जीवनात खूप बदल झाले. कुटुंब व्यवस्था व नातेसंबंधाला दृष्ट लागली आहे. व्यापार, भांडवल, उद्योग, परकीय कंपन्या, भांडवलदार, शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या आणि कृषी संस्कृती आदी जीवन जाणीवांचे यथार्थ दर्शन अनेक ग्रामीण कादंबरीकारांनी घडविले आहे. त्यामध्ये

सदानंद देशमुख - तहान, बारोमास, महेंद्र कदम - धुळ पावलं व आगळ, किशोर सामंत - पांगुळवाडा, रंगनाथ पठारे - नामुष्कीचे स्वगत, कृष्णात खोत - रौंदाळा, राजन गवस - ब बळीचा, शंकर सखाराम - एसईझेड, सिताराम सावंत - देशोधडी व भुईभुई ठाव दे, नामदेव माळी - छावणी इ. कादंबरीमधून जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण जीवनात निर्माण झालेल्या जीवन जाणीवांचा अचूक वेध घेण्यात आलेला आहे. त्याचप्रमाणे बाबुराव मुसळे - हाल्या हाल्या दूध दे, आनंद यादव - गोतावळा, रा.रं.बोराडे - सावर व आमदार सौभाग्यवती या ग्रामीण जीवनाशी निगडीत कादंबऱ्या आल्या. विश्वास पाटलांच्या पांगीरा या कांदबरीतून कांदा आंदोलनामध्ये निरपराध शेतकऱ्यांना पोलीसी गोळीबाराचे कसे शिकार व्हावे लागले याचे यथार्थ दर्शन घडते. याच काळात बोराडे यांची चारापाणी ही कादंबरी दुष्काळाचे वर्णन करणारी आली. ग्रामीण भागात अंधश्रध्देचे वाढणारे स्तोम याचे चित्रण उत्तम तुपे यांनी खुशी या कांदबरीतून रेखाटले.

संजय सोमवणी - मृत्यूरेखा, चंद्रकांत काकोडकर - चौकटची राणी, वामन जाधव - आक्रोश या कांदबऱ्यातून महाराष्ट्रातील विनाअनुदानित महाविद्यालयातील प्राध्यापकांचे जीणे मांडले आहे.

श्री.ना.पेंडसे यांची कामेरु या कादंबरीतून कोकणच्या व्यक्तीजीवनावर प्रकाश टाकला आहे. तर तणकट या कादंबरीतून राजन गवस यांनी जागतिकीकरणात माणसाला जातीय संघर्षातून मुक्ती मिळावयास हवी होती, पण ती मिळत नाही. तर उलट दलित संघर्ष वाढत आहे. याचे चित्रण रेखाटले.

आनंद विंगकर यांच्या अवकाळी पावसाच्या दरम्यानची गोष्ट यातून अतिवृष्टी, नापिकी, शेतकरी आत्महत्या यांचे यथार्थ दर्शन घडते. महेंद्र कदम यांच्या आगळ या कादंबरीतून जागतिकीकरणामुळे नातेसंबंधात दुरावा कसा निर्माण होतो याचे चित्रण आहे. कृष्णात खोत यांच्या रौंदाळा या कादंबरीतून जातीपाती, अनेक गटातटाचे राजकारण, पाटील, सरपंच यांच्या बदललेल्या भुमिका यांचे वर्णन आहे. सदानंद देशमुख यांच्या तहान या कादंबरीतून पाण्याचा भिषण प्रश्न हाताळला आहे. नामदेव माळी यांनी छावणी कादंबरीमधून चारा छावणीचे व दुष्काळाचे यथार्थ दर्शन घडविले आहे.

किशोर सानप यांच्या पांगुळवाडा, वामन जाधव यांच्या अंधार व सुरेश लोंढे यांच्या शाळा आणि माती या कादंबऱ्यांमधून समाजातील दुःख, दारिद्रयात अडकलेल्या व जीवनाचे मोठे आव्हान पेलणाऱ्या युवकाची कथा आहे. राजेंद्र भोसले यांची वणवा, जीवन पाटील यांची राही पैलवान या कादंबऱ्यामधून स्त्री च्या सामर्थ्याचा व कर्तृत्वाचा वस्तूपाठ मांडला आहे.

ऐसे कुणबी भूपाळ ही भारत काळे यांची व रविंद्र शोभणे यांच्या पांढर या कादंबरीतून विदर्भातील दुष्काळी स्थिती व आत्महत्यांचे विदारक चित्रण उभे केले आहे. कापूसकाळ या कैलास दौंड लिखीत कादंबरीतून शेतकरी जीवन व पावसाचे दुर्भिक्ष यांचे वर्णन केले आहे. नामदेव माळी - राघव वेळ, भिमराव वाघचौरे - रानखळगी, रा.रं. बोराडे - चारापाणी, दादासाहेब मोरे - दुष्काळ या कादंबऱ्यांमधून दुष्काळाची भिषणता, आत्महत्या यांचे चित्रण केले आहे. ज्ञानेश्वर जाधवर यांनी यसन या कादंबरीतून उसतोड मजुरांचे जीवनचित्रण रेखाटले आहे.

मलिका अमर शेख - हॅण्डल विथ केअर, ज्योत्स्ना कदम - सर आणि मी, उज्वला शिंदे - बाईचं घर मेणाचं या ग्रामीण स्त्री जीवनावर प्रकाशझोत टाकणाऱ्या कादंबऱ्या लिहील्या आहेत.

कुमार अनिल यांनी भडास या कादंबरीतून दलित वर्गाचे होणारे शोषण मांडले आहे. तर सिध्दार्थ रामटेके यांनी भारत सेल होताना या कादंबरीतून एन्रॉन प्रकल्प, विश्राम गुप्ते यांनी नारी डॉट कॉम या कांदबरीतून सेक्स वर्कर्स स्त्रियांचे विश्‍व रेखाटले आहे.

1980 नंतरची मराठी ग्रामीण कादंबरी जागतिकीकरणातील मुल्यांच्या पडझडीची साक्षीदार आहे. कारण आज ग्रामीण भागातील राजकारण भ्रष्ट झाले आहे. राजकर्त्यांचा नाकर्तेपणा वाढला आहे. पारंपारिक संस्काराला छेद दिल्यामुळे भारतीय मुल्यांची पीछेहाट होते आहे. जुन्या विचारधारा व तत्वज्ञानाचे स्वरुप बदलत आहे. नैतिक मुल्याचे अधःपतन होत आहे. त्यामुळे जागतिकीकरणासंदर्भात मुल्यसंवधर्नात्मक चळवळी उभ्या ठाकणे गरजेचे आहे.

निष्कर्ष -

1. जागतिकीकरण ही संकल्पना केवळ आर्थिक बाबीशी निगडीत नाही तर तिचा संबंध हा भाषा, साहित्य, समाज आणि संस्कृतीशी आहे.
2. जागतिकीकरणाचा प्रभाव सामाजिक, आर्थिक, राजकीय, शैक्षणिक, सांस्कृतिक अशा सर्वच जीवन व्यवहारावर झाला आहे.
3. जागतिकीकरणातून शोषण वाढते आहे. संपत्तीचे केंद्रीकरण होत आहे.
4. जागतिकीकरणाच्या भस्मासूरामुळे शिक्षणाचे खाजगीकरण व बाजारीकरण झाल्यामुळे गरीबांना शिक्षण घेणे अवघड झाले आहे.
5. जागतिकीकरणामुळे मराठी, हिंदी भाषेची गळचेपी होत आहे. संपूर्ण जगाची जागतिकीकरणाची भाषा म्हणून इंग्रजी भाषेचे महत्व वाढले आहे.

मर्यादा -

1. जागतिकीकरणानंतर ग्रामीण जीवनामध्ये जे वास्तव चित्र निर्माण झालेले आहे. ते तितक्या तीव्रतेने काही अपवाद वगळता मराठी ग्रामीण कादंबरीतून चित्रीत झालेले नाही.
2. जागतिकीकरणामुळे गावाचा चेहरामोहरा बदलून त्याचे शहरात कसे रुपांतर झाले याशिवाय गावातील अनेक गोष्टी कशा संपल्या. त्यात गावातील माणसाला त्याचा फायदा होण्याऐवजी भांडवलदार, गुत्तेदार यांना कसा फायदा होत आहे, याचे प्रभावी चित्रण झालेले नाही.
3. जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे प्रस्तुत कादंबरीतील शेतकऱ्यांच्या जीवनात आर्थिक समृध्दी येण्याऐवजी आर्थिक दिवाळखोरी निर्माण झालेली आहे. याचे अधिक प्रभावी चित्रण करण्यात आलेले नाही.
4. शेती, शेतकरी, सेझ, बाजारभाव, दुष्काळ, मुल्यसंघर्ष, नात्यानात्यात पडलेले अंतर याशिवायही आणखी नवीन प्रश्‍न जागतिकीकरणाने निर्माण झालेले आहेत. उदा. पर्यावरणाचा ऱ्हास, प्रदुषण,

शहरातील कचरा खेड्यात टाकल्याने होणारे प्रदुषण यासारखे कितीतरी प्रश्न आज निर्माण झालेले आहेत याचे चित्रण मराठी ग्रामीण कादंबरी प्रखरतेने रेखाटू शकली नाही.

5. गावातील नैसर्गिक साधनसंपत्ती, जल, जंगल, डोंगर-दऱ्या, वन्य पशू या बाबी आता संपत चालल्या असून आज माणसापेक्षा पैसा हे मूल्य श्रेष्ठ ठरु लागले आहे. हे दाहक वास्तव या कांदबऱ्यातून अधोरेखीत झालेले नाही.

जागतिकीकरणाचा मराठी कादंबरीवर झालेला परिणाम याचा प्रातिनिधीक स्वरुपाच धावता आढावा प्रस्तुत शोधनिबंधात घेतला आहे. ग्रामीण भागातील दुःख आणि दारिद्रय यांनी पिचलेल्या तळागाळातल्या माणसांचे कण्हणे कादंबरीत ऐकू येऊ लागलेले दिसते. सहकार क्षेत्रातील उच्च पदस्थ शासकीय यंत्रणा व अधिकारी, राजकीय नेते यांचा वावर वाढलेला दिसतो. गावाबाहेरच्या भटक्या जमाती आणि ग्रामीण जीवनाची सूत्रे हाती बाळगणारे सत्ताधारी अशा दोन्ही टोकाकडे यांत्रिकीकरणामुळे कादंबरीचे लक्ष वेधलेले दिसून येते.

दुष्काळ, शेतकऱ्यांची आंदोलने, राजकारणाचे बदलते रंग, नवशिक्षीतांची ओढाताण, बेकारी, सहकार क्षेत्रातील भ्रष्टाचार, फास्ट फुडच्या वाढत्या गर्दीत बर्गर, पिझ्झाचा विकास आणि भाकरीचा विनाश, आपापसातील जीवघेण्या स्पर्धा, अनैतिक व्यवहार अशा कितीतरी गोष्टींमुळे जागतिकीकरणाच्या नावाने सामान्य माणूस नागविला जात आहे.

संदर्भ -

1. ठाकूर रविंद्र : मराठी ग्रामीण कादंबरी, मेहता पब्लिशींग हाऊस 1993
2. मुलाटे वासुदेव : ग्रामीण साहित्य स्वरुप व दिशा, स्वरुप प्रकाशन औरंगाबाद 2008
3. देशमुख गणेश : ग्रामीण साहित्याची संकल्पना, स्वरुप प्रकाशन औरंगाबाद 2008
4. बांदेकर प्रविण : 1980 नंतरची मराठी कादंबरी (समाज प्रबोधन पत्रिका आक्टों, डिसें. 2013

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचा मराठी साहित्यावरील प्रभाव

प्रा. डॉ. शिवाजी तुकाराम पाटील
मराठी विभाग प्रमुख
मा. ह. महाडीक कला व वाणिज्य महाविदयालय
मोडनिंब ता. माढा जि. सोलापूर पिन. 413301
मोबाईल नं. 9657187128

प्रस्तावना :-

जागतिकीकरणाचा भाषा, साहित्य, समाज, शिक्षण आणि सांस्कृतीशी जवळचा संबंध आहे. जागतिकीकरणाची पार्श्वभूमी फार जुनी आहे. वास्तविक पाहता जागतिकीकरण ही संकल्पना भारतीय माणसाला नवीन नाही. आर्यांच्या आगमनापासून ते इंग्रजी राजवटीपर्यंत या ना त्या कारणाने परकीयांशी भारतीय माणसांचा संपर्क आला. इ.स. 1947 ला भारताला स्वातंत्र्य मिळाले. तेंव्हा जगामध्ये भांडवलशाही व साम्यवाद या दोन विचारसरणी होत्या आजही जागतिकीकरणाचे पडसाद ग्रामीण समाज ग्रामीण सांस्कृती भाषा आणि साहित्यावर पडलेले आहेत. जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण समाज शेती, शेतकरी, कृषिनिष्ठ, संस्कृती माणसाची जीवनशैली आणि मानवी मूल्यावर परिणाम झालेला आहे. खेडयातील माणसांच्या जीवनात अमुलाग्र बदल घडून येत आहे. याला कारण संक्रमण आणि जागतिकीकरण होय. जुन्या मातीच्या कौलारु घराच्या जागी पक्या विटांची घरे, पारंपारीक साधना ऐवजी यंत्राचा कृषी संस्कृतीमध्ये वापर माणसांचे नवीन वस्तुंचे अनुकरण चंगळवादी, भोगवादी जीवन पध्दतीचे अवलंब आशा विविध कारणामुळे जागतिकीकरणाचे जाळे ग्रामीण भागापर्यंत पसरले आहे. त्याचा परिणाम ग्रामीण साहित्य, कांदबरी, कांदबरीकारावर झालेला दिसून येतो.

ग्रामीण भागामध्ये आज भ्रष्टाचार वाढलेला दिसून येतो, जागतिकीकरणामुळे ज्या वेगाने ग्रामीण व्यवस्थेमध्ये बदल होत आहेत. त्याप्रमाणात त्याचे सर्व घटकावर चांगले वाईट परिणाम दिसून येतात. आज खेडयातील माणूस शहराकडे धाव घेतो आहे. तिथल्या जीवनशैलीच अनुकरण करतो आहे. वाढती महागाई, बदलती जीवनशैली, वाढते शहरीकरण या सर्वांच्या कचाटयात आजचा शेतकरी सापडला आहे. चंगळवादी, भोगवादी, मुक्त विचारशैलीमुळे जुनी नैतिक जीवन शैली मागे पडत आहे. शेतीकडे नवी पिढी आकर्षित होत नाही. या सारखे अनेक प्रश्न निर्माण झाले आहेत.

जागतिकीकरण अर्थ व संकल्पना :-

जागतिकीकरण ही संकल्पना अत्यंत व्यापक आहे. त्याला इंग्रजी मध्ये Globalization असे म्हणतात. जागतिकीकरणाचा अर्थ म्हणजे जगातील राष्ट्रांनी मुक्त अर्थ व्यवस्थेचा स्वीकार करणे एवढा नसून व्यापार, वित्त, रोजगार, तंत्रज्ञान, विदेशी स्थलांतर, दळणवळण, राहणीमान, फॅशन, संस्कृती अशा सर्व क्षेत्रामध्ये झालेला बदल.

जागतिकीकरण म्हणजे सर्व राष्ट्रांची एकच बाजारपेठ निर्माण करणे आणि त्या बाजारपेठेमध्ये जगातील साधन सामग्री आणि भांडवल निमार्ण करणे होय.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचा मराठीतील विविध साहित्य प्रवाहावर पडलेला प्रभाव खालीलप्रमाणे.

विज्ञान कथा :-

20 व्या शतकाच्या पूर्वाधात मराठीमध्ये फारशी विज्ञान कथा निर्माण झाली नाही. दुसऱ्या महायुध्दानंतरच्या काळात 1970 पर्यंत मराठी मध्ये विज्ञान कथा लिहीणारे दोन तीन लेखक होते. त्यामध्ये नारायण धारप आणि भा.रा. भागवत होते. मराठी विज्ञान कथा, कांदबऱ्यामधील शास्त्रज्ञ हे भागवत अमेरिकेत शिकलेले होते. किंवा नोकरीच्या निमित्ताने पाश्चात्य देशात राहून आलेले होते. विज्ञान कथा मध्ये स्त्रिया महत्वाची भूमिका बजावत होत्या पाश्चात्य विज्ञान साहित्यामध्ये ज्याप्रमाणे जागतिकीकरण आढळते त्या मानाने मराठी साहित्यात जागतिकीकरण आभावाने आढळते. विज्ञान साहित्यातील कथा पृथ्वीवरील मानवाशी निगडीत होत्या. समाज जीवनामध्ये विज्ञान कथामुळे भविष्याची घटना सांगणारी कथा कांदबरी म्हणजे विज्ञान होय. असे साहित्य विश्वाची दखल घेते.

आदिवासी साहित्य :-

महाराष्ट्रामध्ये आंध, बेरड, कोरकू, गोंड, भिल्ल, वारली, कातकरी, महादेव कोळी आशा अनेक जमाती आढळतात. मराठी आदिवासी साहित्यामध्ये अनेक प्रश्न समोर येतात. आदिमतेची संकल्पना विचारात घ्यावी लागते. आदिमता म्हणजे मानवी जीवनाची प्राचीन तम जीवन अवस्था होय. आदिवासी साहित्यामध्ये मानवी मूल्यांची वैश्विक संवेदना पाहवयास मिळते. मराठी साहित्यामध्ये संत, पंत, तंत परंपरेमध्ये मध्ययुगीन मराठी दलित साहित्यात आदिवासी साहित्याचा विचार फारसा केलेला नाही. लोक साहित्याच्या अभ्यासात मात्र आदिवासींच्या लोकसाहित्याचे संकलन करण्यावर भर दिसतो. आदिवसींच्या जीवनामध्ये मौखीक परंपरेला महत्व आहे. ते लोक निसर्गाच्या प्रतिमा वापरतात. आदिवासी साहित्यामध्ये कविता वाङ्:मय प्रकार विस्तारलेला दिसतो. कथा, कांदबरी, नाटक, आत्मचरित्र, चरित्र अन्य साहित्य कमी प्रमाणात जाणवते. त्यांच्या साहित्यामध्ये देवविषयक कल्पनेच्या व्यापतीचे दर्शन घडते आदिवासी लोक निसर्गाच्या सानिध्यात राहत असल्यामुळे त्यांची स्वत: ची एक वेगळी संस्कृती आहे.

बाल साहित्य :-

हे दोन प्रकारचे आहे. 1. बालांनी लिहिलेले साहित्य व बालांसाठी लिहिलेले साहित्य या साहित्याचा जगाच्या पातळीवर विविध भाषा मध्ये अनुवाद झाला आहे. म्हणून जगाच्या पातळीवर हे साहित्य श्रेष्ठ साहित्य मानले जाते. बिरबलाचे चातुर्य बिरबल बादशहाच्या कथा शेख महमदांच्या कथा, तेनाली रामण कथा, विक्रम वेताळ कथा, टारझनच्या कथा, इसापनितील कथा, पंचतंत्रातील कथा, प्राणी कथा इ. कथातून मानवी करण केलेले आढळते. या कथातुन मानवी स्वभावाचे दर्शन घडते. धुर्त कोल्हा, लबाड लांडगा, मतलबी कावळा, ढोंगी बगळा इ.

रामायण महाभारतातील कथा, पुराणातील कथा यांनी बालकुमार वाङ्:मय जागतिक पातळीवर पोहचले आहे. बालकवी, गोविंदाग्रज, भा.रा. तांबे, विंदा करंदीकर, कुसुमाग्रज, मंगेश पाडगावकर इ. कवीने बालसाहित्याच्या दालनात भर घातली आहे.

स्त्रीवादी साहित्य :-

या साहित्यामध्ये स्त्रीयांचा समावेश होतो. स्त्रीवाद मुळात पाश्चात्य भांडवलशाही समाजात स्त्रीयांचे स्थान आणि काम आणि स्त्रीला कशी वागणूक दिली जाते. या जाणिवेतून व विचारातुन सुरु झालेली आणि पुढे आर्थिक, सामाजिक, लैगिंक, सांस्कृतिक पातळयांवर तिचे शोषण कसे केले जाते. ते स्त्रीवादी साहित्यात आढळून येते. 1990 नंतर हा विचार मानवतावादाकडे झुकला स्त्री नावाच्या घटकाच्या स्वातंत्र्याचा तिच्या दु:खाचा विचार करणारी व्यापक प्रणाली म्हणजे स्त्रीवाद होय. आज स्त्रीवाद जागतिक झालेला आहे. त्यांच्या इच्छा आकांक्षा गरजा वेगवेगळया असतात. जागतिकीकरणाने निर्माण झालेल्या नव्या भीषण वास्तवाकडे स्त्री जीवनातल्या नव्या गुंतागुंतीकडे व शोषणाच्या क्रूर चेहऱ्याकडे स्त्री वर्गाने लक्ष वेधले आहे.

कादंबरी :-

कांदबरी मध्ये दीर्घ कथनाची परंपरा आहे. यामध्ये लेखकाची जीवन दृष्टी आणि संवेदनशीलता परिणामकारक ठरत असते. जीवनाचे केंद्र माणसाची परिस्थिती याचे अस्तित्व कादंबरी मध्ये असते. जागतिकीकरण समाजाच्या आणि लेखकाच्या मानसिकतेवर अघात करणारी घटना आहे. मराठीतील महत्वाचे कादंबरीकार भालचंद्र नेमाडे आणि रंगनाथ पठारे यांनी जागतिकीकरणाच्या परिणामामधील हिंणकसपणा धोके लक्षात आणून दिले आहे. जागतिकीकरणाला शह दयायचा असेल तर आपली मूलभूत तत्वे जपणे पुन्हा पुन्हा आपल्या मुळांचा शोध घेण्याची कलात्मक दृष्टी महत्वाची आहे.

ग्रामीण साहित्यामधील कथा, कविता, नाटक या साहित्याप्रमाणे कादंबरीवर जागतिकीकरणाचा प्रभाव पडलेला आहे. याचे कारण ग्रामीण लेखक ग्रामीण समाज जीवनात वावरत असताना आलेले अनुभव संस्कृती, परंपरा, रुढी, कृषी संस्कृती ग्रामीण माणसाचे राहणीमान केशभूषा, वेशभूषा त्यांचे सण उत्सव, खेडयांची रचना, व्यापार, उधोग, रोजगार इ. घटाकांचे ग्रामीण कथा, कविता, नाटक कादबंरीच्या माध्यमातुन चित्रण केले आहे. याशिवाय जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण समाजजीवनाचे बदलत चाललेले स्वरुप ग्रामीण साहित्याच्या माध्यमातून व्यक्त केले आहे. आज खाऊजा धोरणामुळे ग्रामीण शेतकरी शेतमजुर होरपळून निघाला आहे. पूर्वीपेक्षा बि- बियाणांची रासायनिक खतांची किमंत भरमसाठ वाढली आहे. शेती मालावर शेतकऱ्याचा अधिकार राहिलेला नाही. मालाची किमंत व्यापारी, दलाल, भांडवलदार ठरवतात. दुष्काळ, अतिवृष्टी, शासकीय उदासिनता, भ्रष्ट शासन, शेतकऱ्यांची धरसोड वृत्ती या सर्व गोष्टीमुळे ग्रामीण जीवन ढवळून निघाले आहे. त्यामुळे जागतीकरणाचे ग्रामीण समाज जीवनावर चांगले वाईट परिणाम होऊ लागले आहेत. त्यामुळे ग्रामीण भागातील वाढती महागाई, नवीन यांत्रिक प्रगती, भ्रष्ट ग्रामीण राजकारण, खेडयातील माणसांची शहराकडे जाण्याची ओढ, मजुरांची घटती क्रयशक्ती, चंगळवादी, भोगवादी जीवन समग्र ग्रामीण समाज जीवनावर होणारे जागतिकीकरणाचे परिणाम ग्रामीण साहित्यातून व्यक्त झाले आहेत.

1990 नंतर ग्रामीण साहित्यातून जागतिकीकरणाचे प्रतिबिंब पडलेले आहे. ग्रामीण कथेचा विचार केला तर रा.रं. बोराडे – रोजगार, भास्कर चंदनशिव – अंगार माती, सदानंद देशमुख – लचांड, शंकर सखाराम – झोंज, अशोक कोळी – आमचं कस होईल या ग्रामीण लेखकाबरोबर आनंद यादव, दत्ता भोसले या लेखकाच्या कथा संग्रहातुन जागतिकीकरणाचे ग्रामीण समाज जीवनावर होणारे परिणाम दिसून येतात. शिवाय लक्ष्मण महाडीक - कुनब्याची कविता, महेश मोरे – गळफास, अरुणचंद्र गवळी – जागतिकीकरण कत्तलखाणा,

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

हेमंतकुमार कांबळे – आयुष्य नांगरताना, मंगेश काळे – मथुरेचा बाजार आणि महेंद्र भवरे यांनी ग्रामीण साहित्यातुन जागतिकीकरणाचे वास्तव चित्रण केले आहे.

जागतिकीकरण आणि मराठी ग्रामीण कादंबरीची वाटचाल :-

मराठी ग्रामीण कादंबरीच्या वाटचालीमध्ये कृष्णराव भालेकर यांची बळीबा पाटील व धर्नुधारी यांची पिराची पाटील या कादंबाऱ्यापासून वेध घेण्यात आला आहे. 1920 ते 1945 या काळात र.वा. दिघे, ग.ल. ठोकळ, वि.ल. बर्वे या ग्रामीण कादंबरीकारांनी ग्रामीण जीवनाच्या विविध अंगाना स्पर्श केला. पण स्वप्न रंजन अदभूत रम्यता यांचे चित्र केल्यामुळे वास्तवाकडे त्यांचे दुर्लक्ष झाले. बा. सी. मर्ढेकर यांनी महायुध्दाच्या काळात यंत्र, शहरी जीवन, भांडवलधारी अर्थ व्यवस्था, ग्रामीण जीवनाचे आधुनिकीकरण यांचे चित्रण तांबडी माती आणि पाणी या कादंबऱ्यातुन केला. 1960 नंतर व्यंकटेश माडगुळकर – बंनगरवाडी, रा.रं. बोराडे – पाचोळा, आनंद यादव, विश्वास पाटील यांनी ग्रामीण जीवनाच्या नव्या वाटा शोधल्या 1991 मध्ये भारताने जागतिकीकरणात प्रवेश केल्यानंतर जागतिकीकरणाचे ग्रामीण साहित्यातून चित्रण केले जाऊ लागले.

1990 नंतर रा.रं. बोराडे, सदानंद देशमुख, आशोक कोळी, राजन गवस, रंगनाथ पठारे, विश्वास पाटील, किशोर सानप, जी.के. आयनापुरे, बाबाराव मुसळे, पुरुषोत्तम बोरकर, प्रविण दशरथ बांदेकर यांच्या ग्रामीण कादंबऱ्यातून खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरणाचे होणारे चांगले वाईट परिणाम दिसून येतात. मराठी कादंबरीकारांच्या कादंबरीतून खाऊजा अर्थ नितीचे चित्रण केले जाते. त्यामुळे जागतिकीकरण आणि मराठी कादंबरी आज 21 व्या शतकाकडे वाटचाल करत आहे. या दृष्टीने सदानंद देशमुख यांचे बारोमास व शंकर सखाराम यांची सेझ ही कादंबरी महत्वाची आहे.

बारोमास :-

या कादंबरीमध्ये सदानंद देशमुख यांनी जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण यामुळे शेतकऱ्यांच्या जीवनात येणाऱ्या सततच्या संकटावर प्रकाश टाकलेला आहे. ग्रामीण भागातील शेतकरी खुल्या आर्थिक धोरणामुळे उध्दवस्थ झालेला व त्याला दैनंदिन जीवन जगणे असाहय झाले आहे. शेतकऱ्याची ही अवस्था जागतिकीकरणाने केली नाही तर निसर्ग, वाढती महागाई, घटते उत्पन्न, दुष्काळ, नापीक, विजेचा प्रश्न, कर्जबाजारीपणा, भ्रष्ट शासन, सावकारशाही आशा अनेक अडचणीमध्ये आजचा शेतकरी सापडला असून तो देशोधडीला लागला आहे. परिणामी तो आत्महत्येचा मार्ग स्वीकारतो याचे दर्शन या कादंबरीत घडते. या कादंबरीत लेखकाने सुशिक्षित तरुणाची होणारी हेळसांड संकरीत बियाणामुळे देशी बियाणे नष्ट होणे निकृष्ठ दर्जाचा आहार वाढत्या बियाणामुळे देशी बियाणे नष्ट होणे वाढत्या मजुरीमुळे शेती करणे आवघड, शेतीकडे पाहण्याचा बदलेला दृष्टीकोण, रासायनिक खतांचा वापर, नापीक, शेतकऱ्यांच्या मालाला अल्प बाजार भाव शेतीसोडून इतर धंदयाचे आकर्षण आशा अनेक समस्या या कादंबरीमध्ये मांडल्या आहेत.

सेझ :-

सेझ ही प्रा. शंकर सखाराम यांची प्रसिध्द कादंबरी वास्तवतेचा वेध घेणारी आहे. सेझ ही विकास योजना भारताचा विकास व्हावा म्हणून आणली गेली. परंतु तिचे विपरीत परिणाम आढळतात. ही कादंबरी जागतिकीकरणाच्या नवीन आर्थिक नितीचे अपत्य आहे. आर्थिक उदारीकरणाचा जागतिकीकरणाच्या नावाखाली या देशातील शेतकाऱ्याला उध्दवस्त करुन भांडवलदारी संस्कृत्ती आणि नैसिर्गिक जीवन

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

संपविण्याचा प्रयत्न करीत आहे. मुठभर भांडवलदाराच्या भल्यासाठी या कादंबरीच्या माध्यमातुन आजपर्यंत जोपासलेली संस्कृती, गावगाडा, आदिवासी समाज उध्दवस्त होत आहे. यातुन बलुतेदार, मजुर, कामगार यांच्या जीवन मरणाचा प्रश्न उभा आहे. ही कादंबरी दिर्घ असून वास्तवतेवर प्रकाश टाकणारी आहे. 2006 साली सेझच्या नावाखाली रायगड जिल्हयातील शेती हाडप केली जाऊ लागली. तेंव्हा लेखकाने शेतकऱ्यांच्या चळवळीत सहभाग घेतला मोर्चे काढले. आपले अनुभव रेखाटले. रायगड, आलिबाग, खोपोली, पेन, उरण कोकण भागातील संपूर्ण प्रदेश, रितीरिवाज, सण उत्सव, सांस्कृतिक संदर्भ, कृषी संस्कृती, ग्राम संस्कृती लेखकाने सांगितल्या आहेत. येथील शेतकरी समृध्द नसून निसर्ग संमृध्द आहे. कष्टाची भाकर कामावून सुखी समाधानाने शेतकरी कादंबरीच्या पूर्वाधात येतो. तर उत्तरार्धामध्ये संपूर्ण जीवन संपून जाणार याची जाणीव होते. तेंव्हा मग धरणे मोर्चे आंदोलने सुरु होतात. शेवटी यश येत नाही. प्रसंगी हातबॉम्बचा वापर करुन हिंसक मार्गाचा अवलंब केला जातो. या कादंबरीमुळे रायगड, खोपोली, उरण, पेन परिसरातील उध्दवस्त होणारा शेतकरी या कादंबरीचा विषय नसून महाराष्ट्रामध्ये 2008 पर्यंत 75 सेझ प्रकल्प येऊ घातले होते. त्यातील 28 मुंबई परिसर व 22 पुणे येथे आहेत. शेतकरी सेझ विरोधात लढत आहे. पण शासन भांडवलदाराला हाताला धरुन शेतकऱ्याच्या जमिनी गिळंकृत करत आहेत. शेत जमीनीवर अतिक्रमण केल्यामुळे प्रभावी झालेला शेतकरी, कामगार, आदिवाशी हे जगण्यासाठी शहराकडे जात आहे. परिणामी शहरातील लोकसंख्या वाढत आहे. पण उदयोग धंदयात रोजगारात वाढ होत नाही. आशा गंभीर प्रश्नावर लेखकाने ही कादंबरी लिहीली आहे. बाबाराव मुसळे यांनी ‘हाल्याहाल्या दुध दे’ या कादंबरीतून राजकारण शेतकऱ्यांचे हाल रेखाटले आहे. थोडक्यात या कादंबरीतुन राजकारण, शेतकऱ्यांचे हाल रेखाटले आहेत. आर्थिक अंगाने ग्रामीण जीवनाचा वेध घेणारी कादंबरी आहे. तर शेषराव मोहिते यांनी ‘असं जगणं तोलाचं’ या कादंबरीतून शेतकरी जीवनाचे दर्शन घडविले असून लग्न त्यासाठी कर्ज शेतीवर काढण्याची व फेडण्याची इच्छा व उत्पन्न येऊनही भाव न मिळाल्याने शेवटी आत्महत्या पत्करणारा या कादंबरीतील नायक हानमु आजच्या शेतकऱ्याचे प्रतिनिधीत्व आहे. या कादंबरीतुन वेगवेगळया संकटावर प्रकाश टाकलेला आहे. शेतकऱ्यांचे उध्दस्त जीवन, शेतकरी आत्महत्या, निसर्ग, वाढती महागाई, विजेचा प्रश्न, भ्रष्ट शासन, दारिद्र, कर्ज बाजारीपणा, सावकारशाही इ. संकटामध्ये शेतकरी सापडलेला आहे. शेती सोडून इतर धंदयाचे आकर्षण वाढत आहे. आर्थिक उदारीकरणातुन जागतिकीकरणाच्या नावाखाली भांडवलदारी संस्कृती उदयाला येत आहे. कृषी संस्कृती गावगाडा मोडकळीस आला आहे. त्यामुळे शेतकऱ्यांना वेगवेगळया समस्यांना तोंड दयावे लागते.

अशोक कोळी यांच्या पाडा कादंबरीतुन शेतकरी जीवनावर जागतिकीकरणाचे होणारे परिणाम सांगितले आहेत. या कादंबरीचा नायक चांगदेव केळी उत्पादक असून केळी परदेशातुन आयात केल्यामुळे शेतकऱ्यांच्या मालाला भाव मिळत नाही. शासकीय धोरण केळीच्या संदर्भात उदासिन आहे. याचा परिणाम म्हणून नायकाची मुलगी, पत्नी मरण पावतात. थोडक्यात या कादंबरीमध्ये जागतिकीकरणामुळे होणाऱ्या केळी उत्पादक शेतकऱ्यांच्या जीवनाची शोकांतिका सांगितली आहे. शिवाय बाबाराव मुसळे यांच्या ‘हाल्याहाल्या दुध दे’ या कादंबरीतुन जागतिकीकरणामुळे ज्ञानबा शेतकऱ्याची शोकांतिका व्यक्त झालेली आहे. शिवाय त्यांच्या पखाल या कादंबरीतुन बलुतेदारांच्या रुपाने ग्रामीण खेडी ओस पडत आहेत. जुन्या परंपरा बदलत आहेत. आणि नव्या गोष्टींचा स्वीकार केला जात आहे. याचे दर्शन घडते. रविंद्र शोभणे यांची कोंडी ही कादंबरी वसंता नावाच्या तरुणाचा जीवनाचा प्रवास चित्रीत करणारी आहे. राजन गवस यांनी कळप व तणकट

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

कादंबरीतुन शहर आणि गाव यातील अंतर प्रभावी पणे मांडले आहे. मुल्य आणि कृषी मुल्य यांच्या गफलतीतुन गाव गाडा कसा विसकटुन चालेला आहे. याचा प्रत्यय येतो. जागतिकीकरणाचे अनेक संदर्भ सदानंद देशमुख यांनी तहान कादंबरीमध्ये टिपले आहेत. धाबा संस्कृती हे जीवन जगण्याचे मुख्य सुत्र आहे. त्यापुढे शेती बैल बारदाणा नष्ट झाला तरी चालेल पण घरात टी व्ही आला पाहिजे असं जागतिकीकरणाचे ग्रामीण जीवनावर पडलेले पडसाद या कादंबरीमध्ये आहेत. याशिवाय किशोर सानप यांच्या पांगुळगाडा कादंबरीत पांगुळवाडयातील शहरी करणाशी म्हणजे खेडयातुन शहराकडे जाणाऱ्या लोकांची मानसिकता आणि स्थित्यंतर या कादंबरीमध्ये आढळते. याशिवाय अनेक कादंबरीकार दिसून येतात. आप्पासाहेब खोत - गाव पांढर, प्रतिमा इंगोले – बुढाई, आप्पासाहेब खोत – गाव पांढरीच्या वाटेवरी, प्रकाश देशपांडे – बारदाणा, महेंद्र कदम – धुळपावलं, पांडुरंग कुंभार – गावकुस, मोहन पाटील – साखर पेरा इ. आशा अनेक ग्रामीण कादंबऱ्यातुन जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण समाज जीवनावर होणारे सकारात्मक, नकारात्मक परिणाम चित्रीत करण्यात आलेले आहेत.

थोडक्यात 1990 ते आजपर्यंत अनेक ग्रामीण कादंबरीकारांनी आपल्या कादंबऱ्यातून जागतिकीकरणामुळे होणारे बदल, ग्रामीण संस्कृती, रुढी, प्रथा परंपरा, उदयोग, व्यापार कृषि संस्कृतीत झालेला बदल शहरी व पाश्चात्य संस्कृतीचा ग्रामीण समाजजीवनावर पडलेला प्रभाव, ग्रामीण माणसांची, स्त्रियांची बदलती मानसिकता, शेतकऱ्यांच्या जीवनात होणारे बदल, भांडवली व्यवस्था, परकीय कंपन्यांचे वाढते प्रस्थ आणि ग्रामीण अर्थ व्यवस्थेकडे शासनाची भूमिका आशा विविध बदलांचे चित्रण करण्यात आलेले आहे.

समारोप :-

जागतिकीकरण ही महत्वाची प्रक्रिया आहे. तिचा संबंध आर्थिक घटकाशी नसून भाषा, साहित्य, शिक्षण आणि संस्कृतीशी आहे. 1991 साली भारताने जागतिकीकरणात प्रवेश केला तेंव्हापासून जागतिकीकरणाचे भारतीय समाज, ग्रामीण खेडे, शेती, कृषिनिष्ठ संस्कृती आशा विविध घटकावर प्रभाव पडलेला आहे. शिवाय जागतिकीकरण ही संकल्पना नसून तिला फार मोठा जुना इतिहास आहे. जागतिकीकरण म्हणजे काय हे सांगताना इंग्रजी , मराठी अभ्यासकांनी उदयोग, व्यापार, अर्थव्यवस्था आंतरराष्ट्रीय देवाणघेवाण, भांडवल आशा अनेक घटकावर प्रकाश टाकलेला आहे. जागतिकीकरणाचे स्वरुप अत्यंत व्यापक आहे. जागतिकीकरणाचा परिणाम सामाजिक, शैक्षणिक, राजकीय, आर्थिक घटकावर झालेला आहे. त्याचा अर्थ असा जागतिकीकरणाचा ग्रामीण समाज ग्रामीण कृषिनिष्ठ संस्कृती, ग्रामीण स्त्री, पुरुष, शेती व शेतकरी भांडलशाही अर्थ व्यवस्था,रोजगार, उदयोग आशा घटकांवर परिणाम झाल्यामुळे संपूर्ण भारतीय समाज व्यवस्था आणि ग्रामीण समाज जीवन ढवळून निघाले आहे. या जागतिकीकरणाचा प्रभाव ग्रामीण साहित्य आणि ग्रामीण कादंबरीवर पडलेला आहे. त्यामुळे रा.रं. बोराडे, सदानंद देशमुख, आनंद यादव, राजन गवस, महेंद्र कदम, आप्पासाहेब खोत, आशोक कोळी, शंकर सखाराम आशा अनेक मराठी ग्रामीण कादंबरीकारांच्या कादंबरीतून जागतिकीकरण, उदारीकरण, आणि खाजगीकरणाचे चित्रण व्यक्त झालेले आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची:

1. मोहन पाटील – ग्रामीण साहित्य आणि संस्कृती

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

2. प्राचार्य. डॉ. आण्णासाहेब जाधव – जागतिकीकरणाचा मराठी भाषेवरील परिणाम आव्हाने आणि उपाय
3. प्रा. शंकर सखाराम – सेझ
4. सदानंद देशमुख – बारोमास
5. भालचंद्र नेमाडे – साहित्य, संस्कृती आणि जागतिकीकरण, लोक वाङ:मय ग्रह प्रकाशन मुंबई
6. रंगनाथ पठारे – जागतिकीकरण आणि देशीवाद लोक वाङ:मय ग्रह प्रकाशन मुंबई
7. तत्रैव :- पृष्ठ क्र. 8, 156,157, 210, 219, पृष्ठ क्र. 456

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरण आणि कृषी क्षेत्र : अनुकूल व प्रतिकूल परिणाम

प्रा. प्रेमचंद गुंडू गायकवाड
सहाय्यक प्राध्यापक आणि इतिहास विभागप्रमुख,
रयतशिक्षणसंस्था, कला व वाणिज्य महाविद्यालय,
माढा, जि. सोलापूर.
मो. नं- 9922452427, ईमेल- gaikwadp1675@gmail.com

सारांश–

विसाव्या शतकाच्या शेवटच्या दशकात जागतिक स्तरावरील अर्थव्यवस्थेमध्ये आमूलाग्र असे बदल झाले. 1985 नंतर प्रत्येक क्षेत्रात जे बदल घडून आले ते जागतिकीकरणाची सुरुवात होते असे म्हटल्यास चुकीचे ठरणार नाही.जगभरातील बहुतांशी देशांमधील औद्योगिक क्षेत्र, शैक्षणिक क्षेत्र, बांधकाम क्षेत्र आणि कृषी क्षेत्रात जागतिकीकरणामुळे मोठे बदल घडून आले. या बदलाचे बरे-वाईट परिणाम दिसून येत आहेत. प्रस्तुत संशोधन निबंधाच्या माध्यमातून कृषी क्षेत्रावर जागतिकीकरणामुळे अनुकूल व प्रतिकूल असे कोणकोणते परिणाम झाले आहेत याचा आढावा घेण्याचा प्रयत्न केला आहे. त्याच बरोबर, भारतीय कृषी क्षेत्राच्या विकासाची ऐतिहासिक पार्श्वभूमी विशद केली आहे. भारतीय कृषी क्षेत्रव औद्योगिक क्षेत्र यांच्यातील परस्पर संबंधावर देखील भाष्य केला आहे.

I. प्रस्तावना –

ऐतिहासिक आढावा घेतला असता असे निदर्शनास येते की,जागतिक स्तरावरील व्यापार हा 1850 ते 1913 या कालखंडात भरभराटीस आला. पुढे 1913 ते 1950 या कालखंडात दोन महायुद्धामुळे आणि 1930 च्या दशकातील महामंदीच्या काळात या भरभराटीला थोडा आळा बसला. 1970 नंतर व्यापार क्षेत्रातील उदारीकरणामुळे, वाढते दळणवळण आणि संदेशवहनाच्या साधनामुळे जागतिक व्यापार पुन्हा भरभराटीस आला. जागतिकस्तरावर मध्ययुगाच्या उत्तरार्धापासून ते आजच्या उदारीकरण व जागतिकीकरणाच्या काळापर्यंत देशाच्या आर्थिक, सामाजिक आणि राजकीय क्षेत्रात निर्माण झालेले परिवर्तनाची परिणीती म्हणजे 'जागतिकीकरण' असे म्हणता येईल. भारतीय कृषी क्षेत्र देखील या परिवर्तनाला अपवाद नाही. कृषी व्यवसाय हा अत्यंत पुरातन व्यवसाय असून आजही बहुतांश देशाची आर्थिक परिस्थिती कृषी क्षेत्राशी संलग्न आहे. भारतीय अर्थव्यवस्थेत सुद्धा कृषी क्षेत्राला अत्यंत महत्त्वाचे स्थान आहे. 1990 नंतर देशाने उदारीकरणाचे तत्व अवलंबल्या पासून भारतीय कृषी क्षेत्रावर सुद्धा उदारीकरण व जागतिकरणाचे बरे-वाईट परिणाम दिसून आले. अनेक आव्हाने निर्माण झाली याचपरिणामांची आणि आव्हानां संबंधी चर्चा प्रस्तुतशोधनिबंधाद्वारे करण्यात आली आहे.

II. भारतीय कृषी क्षेत्राचा विकास-ऐतिहासिक आढावा -

भारतीय कृषी व्यवसायाला उदगमनाचा इतिहास असून नव अध्ययुगाच्या कालखंडामध्ये केलेल्या उत्खननावरून याबाबीतल पुष्टी मिळते. बौद्धिक काळात (इसवी सन पूर्व 1500 तेइसवी सन पूर्व 1000 पर्यंत) गंगा व सिंधू नदीच्या खोऱ्यात आर्यांने एक वेगळया कृषी संस्कृतीची निर्मिती केली. या काळात शेती हाच

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

बहुतांशीलोकांचा प्रमुख व्यवसाय होता.बौद्धिक काळामध्ये (इसवी सन पूर्व 600 ते इसवी सन पूर्व 322) शेती जमिनींचा मालकीहक्क काही ठराविक समाजातील लोकांच्या हाती होती. पुढे आरे राजवटीत (इसवी सन पूर्व 322तेइसवी सन पूर्व 200) शेती व्यवसायावर पूर्णपणे सत्ताधाऱ्यांचे नियंत्रण होते. गहू,मका, कापूस,ही त्या काळातील, प्रमुख पिके होती. याच काळात अधिकाधिक जमीन ओलिताखाली आणण्यासाठी विहिरी, तलाव याच्या माध्यमातून पाणीपुरवठा केला जात असे. मध्ययुगीन काळात (इसवीसनपूर्व 600ते इसवी सन पूर्व1200)कृषी व्यवसायातील जमीन कसणारा-यांचे महत्त्वाचे स्थान निर्माण झाले. याच काळातजमिनींची मालकी एका व्यक्तीकडेआणि कसणारी व्यक्ती दुसरीच असायची. त्यामुळे या काळात जमीनदार आणि शेतमजूर असे वर्गविग्रह असणारे आणि जुलूमशाहीचेप्रतीक असलेले दोनवर्ग निर्माण झाले.मुघलसत्ताधाऱ्यांचा कालखंडात (इसवीसनपूर्व 1556 ते 1707) शेतीव्यवसाय थोड्याफार प्रमाणात आधुनिक पद्धतीचा वापर करण्यात आला. याच काळात मुघल सत्ताधाऱ्यांनी जमीन-महसुलाची व्यापक पद्धत निर्माण केली. या काळातगहू, बाजरी, ज्वारी, डाळी,यासारख्या कृषी उत्पादनाची निर्यात सुद्धा होत होती. पुढे ब्रिटिश राजवटीत, (1758 ते 1947) जमीनदारी,रयतवारीआणि महालावरील यासारख्या राज्यव्यवस्था निर्माण झाल्या. याव्यवस्थेमुळे गरीब शेतकऱ्यांच्या दारिद्र्यात अधिकच भर पडली. याच काळात अत्याधुनिक शेतीची अवजारे निर्माण झाले. जसे ट्रॅक्टर (1920)लोखंडीनांगरइत्यादी.शेतीतंत्रज्ञानातील प्रगतीमुळे भारतीय कृषी क्षेत्राचे व्यापारीकरण होण्यास सुरुवात झाली, आणि नगदी पिके घेण्याकडे शेतकऱ्यांचा कल वाढला. स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर (1947 नंतर) सरकारने नियोजनबद्ध आर्थिक विकासाचे उद्दिष्टगाठतानाइतर क्षेत्रावर लक्ष केंद्रित केले नाही.त्यामुळे1950 साली देशांतर्गत उत्पादनात कृषी क्षेत्राचा वाटा51.9%इतका होता तो जागतिकीकरणाच्या कालखंडात कमी होऊन केवळ 13.7 टक्के इतका झाला. 1991 मध्ये भारत सरकारने आर्थिक सुधारणांचे धोरण अमलात आणले. त्यामुळे कृषी उत्पादन बाजाराच्या कार्यप्रणालीचे उदारीकरण, मूल्यधोरणात सुधारणा आणि सबसिडीच्या खर्चात कपात करण्यात आली. भारतीय कृषी क्षेत्राला व्यापाराभिमुख करण्याच्यादृष्टीने अनेक उपाययोजना राबवण्यात आल्या. जागतिकीकरणाच्या काळात व्यापारी क्षेत्राने कृषी क्षेत्रात मोठ्या प्रमाणावर गुंतवणूक करण्यास सुरुवात केली. याचा कृषी क्षेत्रावर सकारात्मक परिणाम झाला. त्याचबरोबर काही प्रमाणात प्रतिकूल परिणाम सुध्दा झाला.

III.कृषीक्षेत्र आणि औद्योगिक क्षेत्र परस्पर संबंध –

मानवी जीवनाच्या प्रारंभीच्या काळात कृषीक्षेत्राचे महत्त्व केवळ मानवी मूलभूत गरजा (अन्नधान्य उत्पादन) भागवण्या पुरताच मर्यादित होता. पुढे काळाच्याओघात कृषी क्षेत्रात बरीच स्थित्यंतरे झाली; ती आजही जागतिकीकरणाच्या काळात सुरू आहेत. आधुनिक कृषी क्षेत्राने आणि व्यावसायिक स्वरूप घेतले आहे; त्यामुळे कृषीक्षेत्राची व्यापकता अधिकच वाढली. आजच्या जागतिकीकरणाच्या काळात शेती आणि औद्योगिक विकास यांचा परस्पर सहसंबंध स्पष्टपणे दिसून येत आहे. कृषीक्षेत्राच्या विकासाशिवाय औद्योगिकरणाच्या प्रक्रियेला अपेक्षित अशी गती मिळू शकणार नाही असे लक्षात आले. त्यातूनच बहुराष्ट्रीय कंपन्यांच्या कृषीक्षेत्रात शिरकाव झाला. कृषी क्षेत्रावर आधारित अनेक नवे उद्योग व तंत्रज्ञान विकसित झाले.भारतासारख्या देशात अशा बहुराष्ट्रीय कंपन्यामुळे काही प्रमाणात पायाभूत सोयी-सुविधांचा विकास झाला. त्यामुळे कृषीक्षेत्रातील भांडवल गुंतवणुकीला मोठी चालना मिळाली. जागतिकीकरणामुळे अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्यांना कृषीक्षेत्रात गुंतवणूक करण्यासाठी प्रोत्साहन मिळाले. या कंपन्यांनाफलोत्पादन,फुलोत्पादन,पशुपालन, भाजीपाला आणि

इतर कृषीसेवा मध्ये व शेतीपूरक क्षेत्रात 100% प्रत्यक्ष गुंतवणूक करता येऊ शकते. भारतासारख्या विकसनशील देशाचा जेव्हा विकास होऊ लागतो तेव्हा राष्ट्रीय उत्पादनातील कृषी क्षेत्राचा वाटा कमी होत जातो. परंतु आजही देशात कृषी क्षेत्राचे महत्त्व कमी झालेले नाही. कारण भारतातील ग्रामीण भागातील लोकांच्या जीवनाचा आधार आणि तेथील अर्थव्यवस्थेचा आधार हा शेती व्यवसाय आहे. कृषी क्षेत्रात जागतिकीकरणामुळे झालेले विदेशी गुंतवणूक, आयातीमधील आधुनिक वस्तू,अत्याधुनिकतंत्रज्ञान इत्यादी बाबी लक्षात घेतासंकृतदर्शनीअसे दिसून येते की भारतीय कृषिप्रधान अर्थव्यवस्था आणि जागतिकीकरण यांचा परस्पर सहसंबंध आहे.

प्राचीन काळात पारंपरिक पद्धतीने शेती व्यवसाय केला जात असे. काळाच्या ओघात कृषीक्षेत्रातही अनेकस्थित्यंतरेझाली. हरितक्रांतीचे पर्व सुरू झाल्यावर खतांचा वापर, उत्कृष्ट बियाणे, जलसिंचनाच्या सोयी, आधुनिक कृषी तंत्रज्ञानाचा वाढता वापर या सर्व घटकांमुळे उत्पादकतेत वाढ होऊन उत्पादनातही मोठ्या प्रमाणात वाढ झाली.हा कालखंड भारतीय कृषी क्षेत्रासाठीऐतिहासिक मानला जातो. कारण याच कालखंडात खऱ्या अर्थाने भारतीय कृषी क्षेत्रात सर्वच बाबतीत मोठीस्थित्यंतरेघडून आली; आणि जागतिकीकरणामुळे ही स्थित्यंतरे अधिकच वेगळे झाली. आणि कृषी आधारित उद्योगधंद्यांना चालना मिळाली. ही बाबदेखील कृषीक्षेत्र आणि औद्योगिक क्षेत्रातील सहसंबंध अधोरेखित करते.

IV. जागतिकीकरणामुळे भारतीय कृषी क्षेत्रात निर्माण झालेली आव्हाने -

जागतिकीकरणाच्या आधीच्याकाळात (अगदी प्राचीन काळापासून) एक पर्जन्यमनाच्या लहरीपणाचे आव्हाने सोडून तर फारशी आवड नव्हती. प्रचलित शेती पद्धतीचाअवलंब करून शेतकरीवर्ग पीक उत्पादने करीत असत. परंतु जागतिकीकरणाच्या काळात भारतीय कृषी क्षेत्रात अमूलाग्र असे बदल झाले. अनेक आव्हाने निर्माण झाली, ही आव्हाने पुढील प्रमाणे–

1) बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचे आव्हान -

अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी भारतीय कृषी क्षेत्रात शिरकाव केला आहे. या कंपन्यांनी भारतीय बाजारपेठेचा फार मोठा भाग व्यापला आहे. त्यामुळे स्वदेशी कंपन्यांना या कंपनीबरोबर मोठी स्पर्धा करावी लागत आहे. वास्तविक, काही अभ्यासाच्य अहवालांच्या आधारे असे लक्षात आले आहे की, बहुराष्ट्रीय कंपन्यांचा कृषी क्षेत्रातील शिरकाव सर्वसामान्य शेतकऱ्यांना हिताचे ठरणार नाही. कारण, या कंपन्या बी-बियाणांचे उत्पादन करून ते शेतकऱ्यांना तर चढत्याकिंमतीला विकत आहेत. त्यामुळे शेतकऱ्यांचा उत्पादन खर्च वाढत आहे. बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी भारतीय बियाण्यांचे पेटंटसुद्धा मिळालेले आहे म्हणून आज कृषी क्षेत्रात अशा कंपन्यांची मक्तेदारी निर्माण झालीआहे.

2) कृषी अनुदानातील कपातीची आव्हाने -

डंकेलाप्रस्तावानुसार भारत सरकारने 13.33 टक्के अनुदान कपात करण्यास सुरुवात केली आहे. 1991 नंतर पाणी, वीज, खते इत्यादीबाबींकरितासरकारतर्फे शेतकऱ्यांना दिली जाणारी अनुदाने कमी केली आहेत. अनुदानातील मोठ्या प्रमाणातीलकपातीमुळे,सिमांतशेतकरी, अल्पभूधारक शेतकरी आणि मध्यम शेतकरी शेती पद्धती आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अवलंब करू शकणार नाहीत. त्यामुळे त्याची उत्पादकता आणि उत्पादनाचे प्रमाण कमीच राहत आहे. म्हणून कृषी अनुदान कपातीचे एक मोठी आव्हाने भारतीय शेतकऱ्यांपुढे निर्माण झालेले दिसून येते.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

3) कृषी विकासाचा घटता दर –

भारतीय कृषी क्षेत्राच्या विकासाच्या सर्वसाधारण दरात जागतिकीकरणानंतरच्या काळात मोठ्या प्रमाणात घट झाल्याचे अनेक अहवालावरून दिसून येते. जागतिकीकरण आधीच्या काळात भारतीय कृषी क्षेत्राच्या विकासाचा वाढीचा दर वार्षीक 3.2 टक्के इतका होता, तो जागतिकीकरणाच्या सुरुवातीच्या काळात 4.7% (1992-1997) इतका झाला खरा परंतु, त्यानंतरच्या काळात नवनवीन आव्हाने निर्माण झाल्यामुळे हा दर 1997 ते 2000 या काळात केवळ 2.1 टक्के इतकाच झाला. पुढे २००४-2005 मध्ये तर हा दर 1.1 टक्के इतका झाला. कृषी क्षेत्राच्या विकासाचा दर जर असाच घटत गेला तर शेतकऱ्यांमध्ये उत्पादनात वाढ करण्याच्या दृष्टीने काहीच उत्साहरहाणार नाही. हे एक फार मोठे आव्हान भारतीय कृषी क्षेत्रात निर्माण झाले आहे.

4) अन्न सुरक्षिततेचे आव्हान –

जागतिकीकरणामुळे अन्नधान्याचे उत्पादन घटत आहे. आणि व्यापारी/नगदी पिकाचे उत्पादन वाढत आहे. पिक रचनेतील या बदलामुळे भारतात अन्न सुरक्षिततेचे मोठे आव्हान निर्माण झाले आहे. देशाची लोकसंख्या वाढत असताना त्या तुलनेने अन्नधान्याची उत्पादन मात्र वाढत नाही ही वस्तुस्थिती निदर्शनास आली आहे. अन्नधान्याची मागणी व पुरवठा यात असंतुलन निर्माण होऊन अन्नधान्याच्या दरवाढीचे एक नवे आव्हानही निर्माण झाले आहे. 1980 ते 91 या काळात सर्व पिकांच्या उत्पादनवाढीचा दर 3.19% (राष्ट्रीयपातळीवर) इतका होता तो जागतिकीकरणाच्या काळात (1991 ते 2001) केवळ 1.96 टक्के इतका झाला.

5) कृषी क्षेत्रातील बेरोजगारीचे आव्हान –

जागतिकीकरणामुळे कृषी क्षेत्रातील बेरोजगारीत मोठ्या प्रमाणात वाढ झालेली दिसून येते. नॅशनल कॅन्सर वीस च्या पहानीनुसार, 1973 मध्ये कृषी क्षेत्रातील बेरोजगारांची संख्या 3.98 दशलक्ष होती, 1993 मध्ये 7.49 दशलक्ष होती तर जागतिकीकरण्याच्या कालखंडात (1999 ते 2000) या क्षेत्रातील बेरोजगारी 9.15 दशलक्ष झाल्याचे आल आले. जागतिकीकरणामुळे कृषी क्षेत्रातील रोजगार दर वाढीचे प्रमाण निश्चितच कमी झालेले दिसून येते.

V. जागतिकीकरणामुळे भारतीय कृषी क्षेत्रावर झालेले अनुकूल व प्रतिकूल परिणाम –

जागतिकीकारणामुळे भारतीय कृषी क्षेत्रावर अनेक प्रतिकूल व अनुकूल परिणाम झालेले दिसून येतात. त्याचे मूल्यमापन पुढील प्रमाणे करता येईल -

- **जागतिकीकरणाचा भारतीय कृषी क्षेत्रावरील अनुकूल परिणाम –**

i. कृषी उत्पादनाच्या निर्यात दरात वाढ –

जागतिकीकरणामुळे भारतीय कृषी उत्पादनांच्या निर्यातीत मोठ्या प्रमाणात वाढ झाल्याने एका पाहणीनुसार दिसून आले. विकसित देशांना विविध प्रकारच्या शेतीमालाच्या निर्यातीची संधी उपलब्ध झाल्याचे जागतिक अन्न व शेती संघटनेच्या एका अभ्यासात नमूद करण्यात आले आहे

ii. बी-बियाणे खरेदी करण्याचे स्वातंत्र्य –

जागतिकीकरणामुळे शेतकऱ्यांना कोणत्या प्रकारचे बी-बियाणे वापरून उत्पादन वाढवावे याबाबतचा निर्णय घेण्याचे पूर्ण स्वातंत्र्य मिळाले आहे. त्यामुळे सर्वसामान्य शेतकऱ्यांना चांगल्या प्रतीचे बी-बियाणे खरेदी करता येऊन कृषी उत्पादनात वाढ करण्याची संधी मिळाली आहे.

iii. कृषी उत्पादनावरील सबसिडी कमी झाली –

भारतात मुळातच कृषी उत्पादनावर सबसिडी देण्याचे प्रमाण एकूण कृषी उत्पादनाच्या मुल्यांच्या 10 टक्के एवढेच आहे. त्यामुळे भारतीय शेतकऱ्यांनी चिंता करण्याचे काहीच कारण नाही. कारण येथील शेतकऱ्यांना आपल्या उत्पादनावरील किमतीत वाढ करून त्यांची निर्यात करण्याची संधी मिळाली आहे.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

iv. **बी-बियाणाच्या निर्मितीचा हक्क –**

जागतिकीकरणामुळे, जागतिक कृषी बाजारपेठेतील स्पर्धेत टिकून राहण्याच्या दृष्टीने देश कृषी उत्पादन अधिकाधिक दर्जेदार कसे करता येईल या साठी भारतीय प्रयोगशाळेत विविध प्रकारच्या आणि वेगवेगळया हवामानात टिकून राहणा-या बी-बियाणाच्या निर्मितीचा हक्क प्राप्त झाला असून भारतात 175 प्रकारची संकरीत बी-बियाणे आहेत त्यातील 98 प्रकारचीबी-बियाणेमुळे कृषी उत्पादनात भारतात वाढ होण्याची शक्यता निर्माण झाली आहे. अशा बी-बियाण्यांची निर्यात करून परकीय चलन देखील मिळवता येईल. त्याचबरोबर, जागतिकीकरणाच्या काळात कृषी क्षेत्रात आधुनिक तंत्रज्ञानाच्या साहाय्याने आती संवर्धनाची पद्धत मोठ्या प्रमाणात विकसित होत असल्याने त्याचा फायदा भारतीय कृषी संशोधकांना निश्चितच होणार आहेत

v. **निर्यात रचनेवर परिणाम –**

जागतिकीकरणामुळे जग खतांचे प्रमाण कमी झाले. त्याचा परिणाम म्हणून निर्यात रचनेवर परिणाम झाला आहे. 1990 मध्ये कृषी उत्पादनांचा भारतीय निर्यातीमधील प्रमाण 17.9 टक्के इतका होते तर 1998 मध्ये ते 18.8 टक्केपर्यंत वाढले. पूर्वी, निर्यातीमध्ये ताग, कापूस, चहा, तेलबीया इत्यादी पारंपारिक कृषी उत्पादनाचे प्रमाण अधिक होते. जागतिकीकरणा नंतर अशा पारंपारिक कृषी उत्पादनांच्या निर्यातीत घट होऊन कृषी संलग्न उत्पादनाच्या निर्यातीचे प्रमाण वाढले; (जसे तयार कपडे, साखर, मासे, मासे व त्यापासून बनवलेली पदार्थ, इत्यादी) तसेच आजच्या काळात बासमती तांदळाची निर्यात वाढली आहे.

vi. **सुती कापड निर्यातीत वाढ –**

जागतिकीकरणाच्या काळात बहुविध सुती कापड बाबत झालेल्या करारामुळे कोठा पद्धती आणि नियंत्रणाने रद्द झाल्यामुळे भारतीय सुती कापडाच्या निर्यातीत मोठी वाढ झाल्याचे दिसून येते.

vii. **निर्यात प्रक्रियेत सकारात्मक बदल –**

आशियाई बाजारपेठेत भारतीय कृषी उत्पादनाची निर्यात 20% ने वाली आहे. जागतिकीकरणा पूर्वीच्या काळात जेवढ्या देशांशी भारताचे व्यापारी संबंध होते त्याहून अधिक देशांशी आता व्यापारी संबंध निर्माण झाले आहेत. यात युरोपियन देश, ऑस्ट्रेलिया, आरावती तेल उत्पादक देश, आफ्रिकन देश, आशियाई देश यांचा समावेश आहे.

- **जागतिकरणाचे भारतीय कृषी क्षेत्रावरील प्रतिकूल परिणाम -**

i. **आंतरराष्ट्रीय कृषी बाजारपेठेतील तीव्र स्पर्धा –**

भारतासारख्या विकसनशील देशाला आंतरराष्ट्रीय कृषी बाजारपेठेतील तीव्र स्पर्धेला तोंड देणे सध्यातरी शक्य नाही. भारतीय कृषी क्षेत्र प्रामुख्याने सरकारी धोरणे,पर्जन्यमानइत्यादी बाबींवर अवलंबून आहे. त्याचबरोबर कृषी उत्पादनां बाबत ठरविण्यात आलेल्या आंतरराष्ट्रीय प्रमाणमानकांच्या निकषावर अजून तरी भारतीय कृषी उत्पादने खरी उतरत नाहीत ही देखील एक वस्तुस्थिती आहे. याचे कारण म्हणजे विकसित देशांमध्ये कृषी विकासा करिता 60% ते 70% अर्थसहाय्य दिले जाते. भारत सरकारने याबाबतीत मागे असल्याने कृषी उत्पादनामध्ये सुधारणा घवुन ती आंतरराष्ट्रीय प्रमाण मानकाच्या निकषावर खरीठरविण्यासाठी शेतक्ऱ्यांना वावच मिळत नाही.

ii. **भारतीय कृषी क्षेत्रात बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची वाढती मक्तेदारी –**

आज देशात नवनवीन संकरित बी-बियाण्यांची निर्मिती केली जात आहे. परंतु या बियाण्यांच्या उत्पादनांचे हक्क मात्र बहुराष्ट्रीय कंपन्यांकडे आहेत. या कंपन्यांकडून शेतक्ऱ्यांना बियाणे खरेदी करावे लागत आहे. वास्तविक, बियाण्यांच्या वापराचा, साठवणुकीचाहक्क भारतीय शेतक्ऱ्यांना आहे. जागतिक व्यापार संघटनेच्या धोरणानुसार सरकारने अल्पदरात बियाण्यांचा पुरवठा करणे बंद करावे लागणार आहे. थोडक्यात भारतीय शेतक्ऱ्यांच्या बियाण्याच्या संदर्भातील घटनात्मक हक्क संपुष्टात येऊ शकतो.

iii. सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेत अडचणी –

जागतिक व्यापार संघटनेच्या धोरणानुसार भारत सरकारने सार्वजनिक वितरण संस्थाद्वारे धान्याची खरेदी-विक्री खुल्या बाजार भावाने करावी लागणार आहे. त्यामुळे, सार्वजनिक वितरण व्यवस्थेचे अर्थसहाय्य कमी करून ही व्यवस्था बंद करावे लागणार आहे. नैसर्गिक आपत्तीच्या प्रसंगात, कमी पर्जन्यमानाच्या काळात ही व्यवस्था, शेतकऱ्यांना व देशातील गरीब लोकांना उपयोगी पडते. पण ही व्यवस्था बंद झाली तर लोकांना कृषी उत्पादनाची खरेदी खुल्या बाजारातून जास्त भावाने करावी लागेल.

iv. कंत्राटी शेती पद्धती –

जागतिकीकरणामुळे बहुराष्ट्रीय कंपन्या भारतात येऊन शेतीसाठी लागणारे आवश्यक वस्तूंचा पुरवठा शेतकऱ्यांना करतील. सीमांत व अल्पभूधारक शेतकऱ्यांच्या जमिनी स्वतःच्या नियंत्रणाखाली ठेवूनत्यांच्या म्हणण्यानुसार पीक पद्धतीत बदल करावे लागतील आणि ते ठरवतील व पिकांचे उत्पादन घ्यावे लागेल. यातूनच कंत्राटी शेती पद्धतीचे अस्तित्व निर्माण होईल, आणि ही बाब नक्कीच शेतकऱ्यांच्या हिताची नाही.

v. अल्पभू-धारक/सिमांत शेतकऱ्यांच्या अस्तित्वाला धोका–

जागतिक व्यापार संघटनेच्या धोरणामुळे अल्पभूधारक/सिमांत शेतकऱ्यांच्या अस्तित्वालाच धोका निर्माण झाला आहे. फायदेशीर ठरणाऱ्या नगदी पिकांचे उत्पादन घेण्याकडे जर भारतीय शेतकऱ्यांचाकलराहिलातर अन्नधान्याच्या उत्पादनात मोठ्या प्रमाणावर घट होऊ शकते; आणि त्या मुळे देशाला अन्नधान्याच्या आयातीवर अवलंबून रहावे लागेल अन्नधान्यांच्या बाबतीतील आत्मनिर्भरता संपुष्टात येऊ शकते.

VI. निष्कर्ष–

माहितीच्या दुय्यम स्त्रोतांच्याआधारे केलेल्या वरील विषयाच्या विवेचनावरून असे दिसून येते की भारतीय कृषी उत्पादनाची जागतिकीकरणाच्या धोरणामुळे निर्यात केले जात आहे. भारतीय कृषी क्षेत्रातील बहुराष्ट्रीय कंपन्यांची मक्तेदारी मात्र यामुळे वाढत असताना दिसून येते. शेती आणि शेतीपूरक उद्योगधंद्यांमध्ये कधी नव्हे एवढी स्पर्धा निर्माण झालेली आपण पाहत आहोत. जागतिकीकरणामुळे भारतीय कृषी क्षेत्रावर अनेक अनुकूलआणि प्रतिकूल परिणाम होत असताना अनेक प्रकारची आव्हाने देखील निर्माण झाली आहेत. जागतिकीकरणामुळे कृषी क्षेत्र आणि औद्योगिक क्षेत्राचे परस्परावलंबित्ववाढले असून ही दोन्हीक्षेत्र परस्परांना पूरक ठरली असल्याचे दिसून येते. त्याच बरोबर असेहीनिदर्शनास येतेकी, 1991 नंतरच्या जागतिकीकरणाच्या कालखंडात, भारतीय कृषी क्षेत्राचे हरितक्रांतीच्य कालखंडापेक्षाहीअधिक विकास होईल अशी सर्वसामान्य शेतकऱ्यांची अपेक्षा होती ती फारशी पूर्ण झालेली नाही. याचे कारण म्हणजे, भारतीय कृषी क्षेत्राला इतर देशातील कृषी क्षेत्राशी स्पर्धा करावी लागत आहे; आणि या स्पर्धेत सर्वसामान्य शेतकरी कमी पडत आहे.

संदर्भ

1. एस.एस.दहिटणकर, (2019), “जागतिकीकरण आणि भारतीय शेती व्यवसाय”, आयुषी इंटरनॅशनल इंटरडिसिप्लिनरी रिसर्च जनरल, क्र.66.
2. डी.बी.पवार आणि टी.एल. वारवोले, (2019), “जागतिकीकरणानंतर कृषिक्षेत्र”,आयुषी इंटरनॅशनल इंटरडिसिप्लिनरी रिसर्च जनरल, क्र.66.
3. B.A.Prakash, (2007), “Indian Economy since 1991”, Peason Publication, New Delhi.

4. जयप्रकाश मिश्र, (2007),"भारतीय कृषी अर्थव्यवस्था", साहित्य भवनप्रकाशन, मुंबई.
5. व्ही.डी.गोविलकर, (2008), "जागतिक व्यापार संघटनेची अडखळती वाटचाल",समाजप्रबोधन पत्रिका,अंक 183.
6. राहूलनागुर्देकर, (2019), "जागतिकीकरणाचा भारतीय शेती क्षेत्रावर झालेला परिणाम",नवज्योतखंड. 7,मे.2019.
7. जगनकराडे, (2009), "जागतिकीकरण-भारतासमोरील आव्हाने", डायमंड प्रकाशन, औरंगाबाद.
8. आर.एफ.बगाटे, (2012), "जागतिकरणाचे भारतीय शेती वरील परिणाम" ,इंटरनॅशनल रिफर्ड ऑनलाईन रिसर्च जनरल, क्र.4.
9. नलिनी पंडित, (२००४), "जागतिकीकरण आणि भारत",लोकवाङ्मय,मुंबई.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरण आणि युवकांपुढील आव्हाने

डॉ. जीवन सुदामराव गंगणे
सहयोगी प्राध्यापक
लोकप्रशासन विभाग प्रमुख
स्वामी विवेकानंद महाविद्यालय, शिरूर ताजबंद, ता. अहमदपूर, जि. लातूर
email- jeevangangane555@gmail.com
मो. 94213 71873

प्रस्तावना:

1991 मध्ये आपण जागतिकीकरणाच्या धोरणाचा स्वीकार केला. तीस वर्षाचा काळ लोटला परंतु हा कालावधी इतका जास्त नाही की या संकल्पनेचे योग्य मूल्यमापन होऊ शकेल. तसेच इतका कमीही नाही की त्याच्या मूळ हेतूचे आकलन होऊ शकणार नाही. भारतासमोर आलेल्या गंभीर परकीय गंगाजळीच्या टंचाईवर मार्ग म्हणून आपण जागतिकीकरणाचा स्वीकार केला. जागतिक बँकेचे प्रचंड दडपण आपल्यावर होते हे आपण नाकारू शकत नाही. आपली इच्छा असो किंवा नसो जागतिकीकरण अनिवार्य आहे. असा एकही समाजघटक नाही ज्यावर जागतिकीकरणाचा प्रभाव नाही. युवक तर देशाचा वर्तमान असतो आणि भविष्य घडवत असतो. कामगार, शेतकरी, मजूर, व्यापारी, उद्योजक यांच्यावरही याचा परिणाम झाल्याशिवाय राहत नाही. जागतिकीकरण फायद्याचे की तोट्याचे यावर आता काथ्याकूट करत बसण्यापेक्षा त्यास सामोरे जात त्याचे सर्वांच्याच पदरी अधिकाधिक लाभ कसे पाडून घेता येतील यावर विचार करणे आवश्यक आहे. यात सर्वात महत्त्वाची भूमिका युवकांची आहे. युवक जागतिकीकरणाने सर्वाधिक प्रभावित झाला आहे. आज देशासमोर जी काही आव्हाने आहेत ती सर्वकाही युवकांसमोरील आव्हाने आहेत. युवकांशिवाय त्यांची सोडवणूक करणार आहे तरी कोण?

समस्यासूत्रण:

जग बदल घालूनी घाव, सांगून गेले मला भीमराव, यातून अण्णा भाऊ साठे यांनी संकटांचा मुकाबला करायला सांगितले आहे. दिड दिवस शाळेत गेलेला हा माणूस जीवनातील संकटांवर मात करण्याचा मार्ग तुम्हा आम्हा सांगतो आहे. मग तुम्ही, आम्ही, आजचा युवक मागे का? जागतिकीकरणाने निर्माण केलेल्या आव्हानांना तोंड देण्याची ताकत आपल्या युवकात नाही काय? आजचा युवक एवढा षंढ आहे काय? संकटाचे संधीत रूपांतर आपण करणार आहोत की नाही? एका बाजूस आपण जागतिक स्पर्धेत उतरलो आहोत; गुणवत्तेशिवाय आपला निभाव आता शक्य नाही. मात्र दुसरीकडे आपल्या समाजात प्रचंड अंधश्रद्धा अर्थात अवैज्ञानिकता आहे. शिक्षणाच्या बाबतीत जागतिक क्रमवारीत आपला क्रम चिंताजनक आहे. विकासाच्या नावाखाली आपण केवळ आधुनिकीकरणाच्या मागे धावत आहोत. आपणास सर्व सुख सुविधा व प्रगती हवी आहे मात्र ती कठीण मेहणतीशिवाय. यावर आपण विचार करणार आहोत की नाही? या सर्व स्थितीवर कोण मार्ग काढू शकतो? आपला युवकवर्ग हेच एकमेव उत्तर यावर आहे. नाही काय?

उद्दीष्टे: 1. जागतिकीकरणाचा अर्थ स्पष्ट करणे.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

2. जागतिकीकरणाने युवकांसमोर निर्माण केलेल्या आव्हानांचा आढावा घेणे.

3. या आव्हानांच्या सोडवणुकीसाठी उपाय सूचवणे.

गृहीतक:

1. जागतिकीकरण अनिवार्य बाब आहे.

2. जागतिकीकरणाने आपल्या युवकांसमोर विविध आव्हाने उभी केली आहेत.

3. आपला युवक जागतिकीकरणाच्या आव्हानांना तोंड देण्यास असमर्थ आहे.

संशोधन पध्दती: सदरच्या संशोधनासाठी अनुभवाधारीत संशोधन पद्धतीचा अवलंब करण्यात आला आहे. याशिवाय ग्रंथालयीन संशोधन पद्धतीअंतर्गत प्रकाशित व अप्रकाशित साहित्य, मासिके, साप्ताहिके, दैनिके, विविध अहवाल, आंतरजाल यावरील माहितीचा अवलंब करण्यात आला आहे.

जागतिकीकरणाचा अर्थ:

जागतिकीकरण म्हणजे देशाच्या सीमांच्या मर्यादा ओलांडून संपुर्ण जगास सामोरे जाणे होय.

जागतिकीकरण म्हणजे स्थानिक वस्तूंची किंवा घडामोडींची जागतिक स्तरावर प्रक्रिया होय.

श्रावण कुमाणसिंग यांच्या मते, `जगातील सर्वच राष्ट्रांची एकच बाजारपेठ निर्माण करणे व त्यात जगातील साधनसामुग्रीचे आणि भांडवलाचे सहजतेने परिचालन निर्माण करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.'[1]

जागतिकीकरण म्हणजे स्पर्धा. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत स्पर्धा हा परवलीचा शब्द बनला आहे. स्पर्धा केवळ आपल्या देशबांधवांशी नाहीतर जागतिक पातळीवरील. जागतिकीकरणाचे युग तरुणांसाठी संधी व आव्हाने दोन्ही घेऊन आले आहे. तरुणांना नोकरी, व्यवयाय, उद्योग करण्यासाठी , सेवा देण्यासाठी संपूर्ण जगाचे दारं उघडे झाले आहेत. जावेद अख्तर यांच्या ओळी, `पंछी नदिया, पवन के झोंके कोई सरहद ना इन्हे रोके।' याप्रमाणे जागतिकीकरणामुळे तरुणांना आपली कर्तबगारी दाखवण्यासाठी देशाच्या सीमांचे बंधन गळून पडले आहे. Globalization affects the youth and the whole society at large… It had promoted a mass fertilization of ideas, cultural values and aspirations, thus it has helped to connect youth not only to the rest of the world but also among each other.[2]

International Labour Office, UNICEF identified 11 key issues as relevant areas where globalization is most significantly affecting young people. These key issues are:

1. Assess to and privatization of education
2. HIV/AIDS prevention, treatment and care for youth
3. Export oriented manufacturing industries and young workers
4. Trafficking of young women
5. Indigenous youth
6. Vulnerability of agricultural youth
7. Violence and young people's security
8. Globalization of youth activism and human rights
9. Young people access to technology
10. Young people access to water
11. Global youth culture and youth identity.[3]

जागतिकीकरणाचे सकारात्मक आणि नकारात्मक असे दोन्ही अंग आहेत. सर्व नकारात्मकतेवर मात करण्याचे सामर्थ्य युवकात असते. नव्हे जो नकारात्मकतेवर मात करतो तो तरुण.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

व्यसनाधीनतेचे आव्हान:

काही अपवाद वगळता बहुतांश युवक व्यसनांच्या आहारी गेले आहेत. तरुण व्यसनांच्या एवढा आहारी गेलाय की त्यापासून स्वतःस वेगळे राखुच शकत नाही, अशी स्थिती आहे. व्यसनी व्यक्ती असे समजते की आपले व्यसनावर नियंत्रण आहे पण प्रत्यक्षात मात्र व्यसनाने त्याच्यावर पूर्ण ताबा मिळवलेला असतो. अंमली पदार्थांचे सेवन करणाऱ्यांमध्ये युवकांचे प्रमाण सत्तर टक्के पेक्षा अधिक आहे[4] आणि यात महाविद्यालयीन विद्यार्थ्यांचे वाढत असलेले प्रमाण पाहता ही धोक्याची घंटा आहे. याबाबत मानसोपचार तज्ज्ञ डॉ. हरीश शेट्टी म्हणतात, `जागतिकीकरणाचे वारे वेगाने वाहत आहे आणि यामध्ये मोठ्या शहरांमधील विद्यार्थीवर्ग व तरूणाई खेचली जात आहे. परदेशांमध्ये घडणाऱ्या गोष्टी योग्यच असल्याचे आपण मानून चालतो आणि ते `कूल' वाटते. त्यामुळे वीकेंडला होणाऱ्या पार्ट्या, मद्यपान, डिस्कोमध्ये दारू पिऊन नाचणे या गोष्टी सहज स्वीकारल्या गेल्या आहेत. त्याचे दुष्परिणाम लक्षात घेण्याचा आपण काही विचार करत नाही.[5] स्वामी विवेकानंदांच्या कर्मभूमीत हे घडावे, ही शोकांतिका नाही का? त्यामुळे जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर देशी व विदेशी कंपन्यांच्याकडून नशेच्या पदार्थांची जी जाहिरात केली जात आहे त्यापासून तरुणांनी स्वतःस जाणीवपूर्वक दूर ठेवायला हवे. जागतिक आरोग्य संघटनेने असा निष्कर्ष काढला आहे, की कोरोना धूम्रपानामुळे पसरतो[6] म्हणून तरुणाईने हे आव्हान स्वीकारून व्यसनापासून दूर राहायला हवे. मौजे सय्यदपूर ता. अहमदपूर जि. लातूर येथील तरुणांची फळी नेहमी विधायक कार्यासाठी पुढे असते. त्यांचा गावभेटीत असे कळले की त्यांच्यापैकी कोणासही गुटखा, तंबाखू, मद्याचे आजिबात व्यसन नाही. प्रथम विश्वासच बसला नाही या विधानावर. व्यसनाच्या या समस्येवर मारू अमृतलाल यांनी `सरकारने धूम्रपानाच्या वस्तूंप्रति कडक भूमिका स्वीकारायला हवी', असा उपाय सुचवला आहे[7]. मात्र आपले सरकार याबाबत गंभीर नाही.

वैज्ञानिक दृष्टीकोनाचे आव्हान:

भारतीय समाज मोठ्या प्रमाणात अंधश्रद्धाळू आहे. त्यामुळे आपली प्रगतीची दार बंद आहेत. अंधश्रद्धेला मूठमाती देऊन वैज्ञानिक दृष्टिकोन बळकट करण्याचे आव्हान जागतिकीकरणाने आपल्यासमोर उभे केले आहे. समाजातील `चमत्काराला नमस्कार' ही वृत्ती घालऊन प्रत्येक घेटनेमागचा कार्यकारणभाव शोधायला हवा. भारतीय राज्यघटनेत नागरिकांच्या मूलभूत कर्तव्यात डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा समावेश केला आहे. यामागे त्यांचा खूप व्यापक हेतू आहे. तो साध्य झाला तर भारतात अंधश्रद्धा दिसणार नाहीत. `चमत्काराला नमस्कार' म्हणजे **`विनाशकाले विपरीत बुद्धी'** नव्हे काय? हा प्रश्न तरुणांना पडल्याशिवाय आपण विविधांगी प्रगती साधू शकणार नाहीत. भारतीय चित्रपट व पाश्चात्य चित्रपट या दोहोत एक मुख्य फरक आपणास आढळतो तो म्हणजे वैज्ञानिक दृष्टिकोन. भारतीय चित्रपटात एखाद्याचे प्राण धोक्यात असल्यास परमेश्वराचा धावा केला जातो, नवस बोलले जातात. याउलट पाश्चात्य चित्रपटात वैज्ञानिक उपायांवर भर दिला जातो. ही वस्तुस्थिती आहे. त्यामुळे आपण आरोग्य सुविधांबाबत अप्रगत आहेत. श्री राघवेंद्र गडगकर वैज्ञानिक दृष्टिकोन विकसित करण्यासाठी उपाय सुचवतात, `हमे विज्ञान को पद्धतियों के एक समुच्चय के रूप में सिखना चाहिए न कि तथ्यों के ऐसे भंडार के रूप में, जिसकी खोज वैज्ञानिकों ने जादुई ढंग से की है और उसमें विश्वास करने लगे हैं।'[8]

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

दर्जेदार शिक्षणाचे आव्हान:

स्वातंत्र्यप्राप्तीनंतर आपण शिक्षणाच्या सार्वत्रिकरणावर भर दिला. वाडी, वस्ती, तांड्यावर शाळा उघडण्यात आल्या. सर्वसामान्यांची मुलं शिकली पाहिजेत म्हणून विविध योजना राबविण्यात आल्या. मात्र जागतिकीकरणामुळे आता सर्वसामान्यांच्या शिक्षणावर संक्रांत आली आहे. शिक्षण आता श्रीमंतांची मक्तेदारी बनले आहे. शिक्षणावर खर्च करणे आता शासनास निरर्थक, अनुत्पादक वाटू लागले आहे. वीसपेक्षा कमी पटसंख्या असणाऱ्या प्राथमिक शाळा बंद केल्या जात आहेत. याबाबत भारत राठोड म्हणतात, `विनाअनुदान व स्वायत्त शिक्षणव्यवस्था निर्माण करून गरिबांना शिक्षणापासून वंचित ठेवण्याचे प्रयत्न चालू आहेत. शिक्षणव्यवस्था खाजगी व्यवस्थेकडे सोपविणे समाजहितास घातक ठरणार आहे.[9] हे सर्व टाळण्यासाठी व समाजाच्या हितासाठी तरुणांनी या व्यवस्थेविरुद्ध आवाज उठवण्याची आवश्यकता आहे. अन्यथा आहेरे वर्ग प्रचंड श्रीमंत बनून नाहिरे वर्गावर गुलामगिरी करण्याची वेळ आल्याशिवाय राहणार नाही. जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षणाचा दर्जा सुधारतो हे केवळ तात्त्विकदृष्ट्या सत्य आहे. प्रत्यक्षात मात्र जागतिकीकरणामुळे उच्च शिक्षणाचे व्यापारीकरण होत आहे. या प्रक्रियेत स्वतःचे भांडवल वा नफा अधिक करण्यासाठी विद्यार्थी हा ग्राहक मानून व्यापारी दृष्टीकोनातून त्यांच्याकडे पाहिले जात आहे.

विकासाचा शाश्वत मार्ग शोधण्याचे आव्हान:

आजही आपल्या देशातील विविध समस्या सुटलेल्या नाहीत. जसे की शेतकऱ्यांची दयनीय स्थिती. का झाली अशी त्यांची स्थिती? काय केल्यामुळे त्यांच्या स्थितीत सुधारणा घडून येईल? या सुधारणा तात्पुरत्या स्वरूपाच्या नसाव्यात तर शाश्वत असाव्यात. रासायनिक खतांच्या अतिवापरामुळे चिबाड होत असलेली जमीन, शेतीसाठी सिंचनाचे दुर्भिक्ष, विविध कृषी योजनांमधील भ्रष्टाचार, पर्यावरणाप्रति उदासीनता, विकासाच्या नावाखाली आधुनिकीकरणाचा हव्यास... हे प्रश्न सोडवून शाश्वत विकास साध्य करण्याचे आव्हान तरुणांनाच स्वीकारावे लागणार आहे.

लर्न, अर्ण अँड रिटर्नचे आव्हान:

जागतिकीकरणाने संपूर्ण जगचं युवकांना आपली कर्तबगारी दाखवण्यासाठी खुलं झालं आहे. `त्यांनी शिकून, परदेशी जाऊन जरूर कमाई करावी पण मायदेशी परत यावे.'[10] मात्र आपल्या तरुणांना परदेशात गेले की तिकडेच स्थायिक व्हावे वाटते. असे का? त्यांच्या या वृत्तीमुळे आपला देश संकटात सापडला आहे. `**ब्रेन ड्रेन**'ची समस्या भारताला मोठ्या प्रमाणात भेडसावत आहे. या समस्येवर तरुणच मार्ग शोधू शकतात. यासाठी `देश सर्वोपरि है राष्ट्र से बढकर कोई नहीं' ही वृत्ती प्रत्येक तरुणात रूजवायला हवी. तरच आपला भारत देश जगात अग्रस्थानी राहील.

स्वतःस सिध्द करण्याचे आव्हान:

मार्शल मॅक्लूहान यांनी संकल्पलेली `**World as a global village'**[11] ही संकल्पना प्रत्यक्षात आलेली आहे. त्यात स्वतःस सिद्ध करण्यासाठी आता पूर्वीच्या तुलनेत अधिक स्पर्धेस तोंड द्यावे लागणार आहे. शिक्षणाचे एवढ्या मोठ्या प्रमाणात सार्वत्रिकीकरण होऊनही उत्तम मराठी, हिंदी अनुवादक शोधावे लागतात. या स्थितीस तरुणांनी आव्हान म्हणून सामोरे जायला हवे. वीर भगतसिंग यांच्या शब्दात सांगायचे झाल्यास

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

`झोपेत स्वप्न पाहण्यापेक्षा स्वप्नासाठी झोप उडू द्या.'[12] जागतिकीकरणाच्या या युगात तरुणांनी स्वतःस सिद्ध करण्यासाठी वीर भगतसिंगच्या या उक्तीप्रमाणे कार्य करण्याची आवश्यकता आहे.

गृहीतकांची पडताळणी: सदरच्या संशोधनांतर्गत निर्माण केलेली काही गृहीतक सत्य तर काही असत्य सिद्ध झाली आहेत.

1. `जागतिकीकरण अनिवार्य बाब आहे' हे गृहीतक सत्य सिद्ध झाले आहे. जागतिकीकरणाचे धोरण स्वीकारणे अनिवार्यच होते. अन्यथा आपण परकीय चलनाच्या टंचाईतून बाहेर पडू शकलो नसतो. `समय के साथ चलो' याप्रमाणे जागतिकीकरण `समय की मांग' आहे.
2. `जागतिकीकरणाने युवकांपुढे विविध आव्हाने निर्माण केली आहेत' हे गृहीतक सत्य सिद्ध झाले आहे. तीव्र स्पर्धा, स्वतःस सिद्ध करण्याचे आव्हान, व्यसनापासून दूर राहण्याचे आव्हान, वैज्ञानिक दृष्टिकोन ठेवण्याचे आव्हान अशा आव्हानांना सामोरे जावे लागत आहे.
3. `आपला युवक जागतिकीकरणाची आव्हाने पेलण्यास असमर्थ आहे' हे गृहीतक असत्य सिद्ध झाले आहे. वीर भगतसिंग, स्वामी विवेकानंद आदी थोर महापुरुषांची परंपरा आपल्या देशास आहे. आपण जर वैज्ञानिक दृष्टिकोनाचा स्वीकार केला तरच आपला युवक जागतिकीकरणास तोंड देऊ शकतो.

शिफारशी:

1. सरकारने धुम्रपानाप्रति कठोर पाऊले उचलणे आवश्यक आहे.
2. बौद्धीक संपदा अधिकार (IPR) क्षेत्रात अधिक जनजागृती करणे आवश्यक आहे.
3. परदेशात कायम स्थायिक होण्यावर बंदी घालणे आवश्यकआहे.
4. गुटखा, मद्य व तत्सम नशेच्या व अंमली पदार्थांच्या उत्पादनावर बंदी आणणे आवश्यक.
5. शालेय व विद्यापीठीय अभ्यासक्रमात महापुरूषांचे विचार ठेवणे आवश्यक.
6. महाविद्यालये व विद्यापीठस्तरीय शिक्षक पदांच्या भरतीसाठी पीएच. डी. ऐवजी सेट/नेट उत्तीर्ण ही पात्रता अनिवार्य करणे आवश्यक.

संदर्भ:

1. www.shodhganga.inflibnet.ac.in
2. www.way.org.myyouth
3. Ilie Anca, The efforts of Globalization on Young People, Romanian Economic Journal, Sept. 2006, P. 65.
4. www.prashantgawar.27.blogdpot.com
5. Shetty Dr. Harish,www.maharashtratimes.com, 02 Jan. 2018.
6. दै. पायनियर, 06/07/2020, नवी दिल्ली.
7. मारू अमृतलाल, धूम्रपान से भी कोरोना, दै. पायनियर, नवी दिल्ली, 06/07/2020.
8. गडगकर राघवेंद्र, वैज्ञानिक स्वभाव:ज्ञान आधारित समाजकी पूर्व शर्त, पॅनल चर्चा, राज्यसभा टेलिव्हिजन, 10 जानेवारी 2016.

9. राठोड डॉ. भारत, जागतिकीकरण:भारतीय समाजावरील परिणाम, ISSN 2231-5063, मे 2012, पृ. 02.

10. Naidu Venkaiah (speech), 10th BCS, New Delhi, 20 Feb. 2020.

11. Macluhan Marshal, Understanding Media, Routredge and Kegan Paul, London, 1964, P. 112.

12. सोळुंके प्रदीप, वीर भगतसिंग, बळीवंश प्रकाशन, औरंगाबाद, 2012, पृ. 33.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचा मराठी कवितांवरील प्रभाव

श्री. मुकुंद बबनराव पाटील
संशोधक विद्यार्थी
पुण्यश्लोक आहिल्यादेवी होळकर, सोलापूर विद्यापीठ सोलापूर

जागतिकीकरणाचे परिणाम जवळ जवळ सर्वच क्षेत्रावर कमी-अधिक प्रमाणात झाले आहेत. त्यातून कोणतेही क्षेत्र सहीसलामत सुटले नाही. अगदी आपल्या मराठी साहित्यावर देखील जागतिकीकरणाचा मोठा परिणाम झाला आहे. आज आपण जागतिकीकरणाचा मराठी कवितांवर झालेल्या परिणामांकडे पाहणार आहोत. खरेतर परिणाम म्हणण्यापेक्षा परिवर्तन हा शब्द योग्य वाटतो.

आज संत ज्ञानेश्वर यांच्यापासून ते नुकतीच चारओळींचीचारोळीलिहिणाऱ्याकवीपर्यंतच्याकवितेत प्रस्थापित आणि नवसाहित्यिक जागतिकीकरणाचा शोध घेऊ लागले आहेत. आजच्या कवितेत जागतिकीकरणामुळे माणसांची कशी फरफट होते हे दाखविण्याचे प्रयत्न सुरू झाले आहेत. लेखनाची बदललेली भाषा, शैली,नवनवे शब्द म्हणजेच जागतिकीकरणामुळे झालेले परिणाम असेही काहींचे म्हणणे आहे.नवनव्या डिजीटल साधनामुळेजीवनाच्या सर्वच क्षेत्रात परिणाम होत आहे. जागतिकीकरणामुळे सामाजिक व आर्थिक विषमता प्रचंड वाढत आहे.गरीब राष्ट्रे आणि तेथील जनतेच्या दारिद्र्यात भर पडत आहे. निसर्गाची अपरिमित हानी होत आहे. म्हणूनच वर्तमान आणि भविष्य बदलायचे असेल तर जागतिकीकरणाच्या प्रवाहात खंबीरपणे उभे राहून मराठी कविता आपल्याला समृद्ध कराव्याच लागतील.

इ.स.1990 नंतरच्या जागतिकीकरणाचा परिणाम कवी मनावर देखील झाला. त्या परिणामातून जी कविता निर्माण केली ती जागतिकीकरणाला प्रतिसाद देताना एकूण पर्यावरणाची कवी जी दखल घेतात ती वास्तव रुपात समोर येते. या जागतिकीकरणाच्या अनुभवाचे कवी फार प्रमाणिकपणे चित्रण करताना दिसतात. कारण कविता म्हणजे कवीचा भावानुभव उलघडणारी एक व्यवस्था असते. कवी जो अनुभव मांडतो तो जागतिकीकरणाच्या काळात मानवी जीवनाला प्राप्त झालेल्या मूल्यांचे व मूल्यऱ्हासाचे चित्रण करतो.

आजच्या काळात भौतिक गोष्टीच्या वापरापेक्षा त्या स्वतः जवळ आहेत त्यात आनंद आणि समाधान मानणारी नवी पिढी चित्रित करतानाही जागतिकीकरणाच्या या नव्या बदलाची नेमकेपणाने दखल कवी मन घेते. जागतिकीकरणामुळे सामाजिक,राजकीय, आर्थिक, शैक्षणिकइत्यादी क्षेत्रातील निर्णयामुळे झालेल्या परिणामावर कवी भाष्य करतात. मानवी जीवनातील अंतर्विरोधाचा विसंगतीबद्दल आणि मानवीवृत्ती प्रवृत्तीबद्दल भावना व्यक्त झाल्या आहेत. नव्या बाजारपेठेचे, तंत्रविज्ञानाच्या माहितीचे,बाह्य कोलाहलाचे चित्रण कवीनीशब्दबद्ध केले आहे. जागतिकरणाचे चित्रण करणारी कविता अनेक नियत अनियतकालिकातून प्रकाशित झाल्या आहेत. जागतिकरणाचे संदर्भ असणाऱ्या सर्वव्यापक आणि सर्वसमावेशक वास्तव असणाऱ्या कविता मानवाचे अमानवीकरण व वस्तूकरण मांडतात.मॉल आणि ब्रॅन्ड माणसाचे मूल्य ठरवताना दिसतात. परदेशी शाळांचा भारतामध्ये झालेला प्रवेश आणि शिक्षणाचे खाजगीकरण शिक्षण व्यवस्थेतील भ्रष्ट रूप समोर आणते.कवी गरीबीपासून दुरावलेले शिक्षण, भांडवलदार, शिक्षण सम्राट, वशिला, शिक्षणासारखे श्रेष्ठ रूप भ्रष्ट करतात. राजकारणाचे चित्रण करताना कवी राजकीय नेते, घराणेशाही, निवडणुकीत सभेला माणसे बोलावण्यापासून ते मतदानापर्यंत पैशांचा चाललेला खेळ,आयपीएल विकत घेणारी राजकारणी,गेलेला पैसा कमवण्यासाठी नवीन योजना आखणारी व योजनेतून पैसा खाणारी नेतेगिरी राजकारणाचे नवे रूप मांडते.बहुराष्ट्रीय कंपन्यांनी मालाबरोबरच तेथील संस्कृती आणि अभिरुची पेरली. त्याचा तरुण वर्ग भक्षक

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

बनला. मॉलमध्ये जाऊन ब्रँन्डेडदुनियेच्या गप्पा मारू लागला. या चंगळवादाचे यथार्थ वर्णन कवीनी चित्रीले आहे.

या काळात प्रसार माध्यमांचा परिणाम झाला. दूरदर्शनवरचे बदलते चॅनल्स,कॉर्पोरेटचे जग, मोबाईलचे जग, नेटवरचे विश्व यासारख्या कवितातून जीवनातील बदल ठळकपणे मांडले गेले. जागतिकीकरणामुळे शहराबरोबरच ग्रामीण जीवन देखील ढवळून निघाले. या माहिती तंत्रज्ञानाचा फायदादहशतवादाने घेऊन असुरक्षितता निर्माण केली.अनेक कवींनी मानवी जीवनातील ही भयानकता व असुरक्षितता चित्रित केली आहे. भाषा व संस्कृती ऱ्हासाकडे वाटचाल करू लागली. प्रसार माध्यमांच्या अधीन झालेली पिढी म्हातारपणाकडे अडगळ म्हणून पाहू लागली. त्यामुळे वृद्धाश्रमांची संख्या वाढली. अनाथाश्रम, डान्सबार, पिकनीक पॉईंटची संख्या वाढली. अध्यात्माचे ठिकाण लैंगिक बाजाराचे ठिकाण बनू लागले. मानवी जीवनाची अशी विदारक परिस्थिती कवींनी जोरकसपणे व्यक्त केली. जगण्याचे विरोध, चिंता, जगण्याची अर्थ-शून्यता, मानवी मूल्ये, काळातील बदल, विसंगती, विपरितता याचे चित्रण करताना उपहास आणि उपरोधीक भाषेचा वापर कवीनी केला आहे. जागतिकीकरण प्रथम मानवी मनावर क्रिया करते. नंतर हळूहळू पसरत जाताना दिसते.

जागतिकीकरणानंतर कवितांचे विषयबदलत आहेत. तीव्र संघर्ष आणि जगण्याची विलक्षण गती यामुळे जीवनातील फरफट वाढत आहे. शतकाच्या पलीकडे जाऊन डोकावण्याचे सामर्थ्य ज्या कवितात असेल त्याच कविता काळाच्या प्रवाहात टिकून राहतील.

संदर्भ सूची

१. जागतिकीकरण आणि साहित्यप्रवास:
संपादकीय लेख, प्रा. डॉ. दिलीप बिरुटे, मिसळपाव. कॉम

२. देशपांडे अभिजीत:जागतिकीकरण, साहित्यवगैरेच्या अनुषंगानेशब्दवेध १९ नोव्हेंबर १९९९ पृष्ठक्रमांक

३. सुधीर पानसे: जागतिकीकरण आणि शिक्षणक्षेत्र लोकवाङ्मय गृह मुंबई, दुसरी आवृत्ती २००५

४. 'जगण्याची गाथा' मोहन कुंभार, लोकवाङ्मय गृह प्रकाशन

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरण व मराठी कविता

महादेव राऊत
मराठी विभाग
श्री शिवाजी महाविद्यालय बार्शी
Email:- mahadevraut2022@gmail.com

आज आपण अनेक साहित्य कृती वाचत असतो. या साहित्याकृतीमध्ये आपले भावविश्व, जीवन, आपला अवतीभवतीचा समाज याचे संदर्भ येत असतात. या संदर्भाच्या परिघ विस्तृत होत आहे. १९९० नंतरच्या कालखंडात एक नवीन प्रवाह निर्माण झाला. औद्योगिकीकराण, जागतिकीकरण, उदारीकरण या व्यवस्थेने सगळा चेहरामोहराच बदलून गेला. या व्यवस्थेमध्ये मूलगामी असे बदल घडून आले. सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक चौकट विस्तृत होऊ लागली. आधुनिक तंत्रज्ञानाचा अवलंब होऊ लागला आहे. यामुळे एकंदरीत कार्यपद्धतीत परिवर्तन होऊ लागले. मानवी संस्कृती, मूल्यव्यवस्थेवर खोल परिणाम झाले. त्याचा प्रत्यक्ष व अप्रत्यक्ष परिणाम महानगर, शहर, खेडे यावरती झाला. ग्लोबल व्हिलेजची भाषा निर्माण झाली. विविध वस्तूंची निर्मिती होऊन वस्तूंच्या देवाणघेवाण होऊ लागली. त्यामध्ये एक सक्रियता आली. देशांच्या आर्थिक घटकाचा सीमाबंधपणा संपुष्टात आला. आर्थिक तसेच राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक ही क्षेत्रे सामावून घेणाऱ्या जागतिकीकरण या व्यवस्थेचे चित्रण साहित्यात्यातून होऊ लागले.

१९९० नंतरच्या कालखंडात आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक घटकात महत्वपूर्ण बदल घडून आले. या कालखंडाचा देखील कवितेच्या भवतालच्या वास्तवावर देखील बदल झाले. अनेकविध प्रश्न उभे होते. त्यासंबधी पडसादांचा आविष्कार कवितेतून दिसून येतो. अरुण काळे, प्रज्ञा पवार, गणेश विसपुते, वर्जेश सोलंकी, वीरधवल परब, प्रवीण बांदेकर, दासू वैद्य, अजय कांडर, सचिन केतकर, नितीन रिंढे, अजीम नवाज राही, संतोष पद्माकर पवार, लहू कानडे,सलील वाघ, हेमंत दिवटे, इंद्रजीत भालेराव, श्रीधर तिळवे, मन्या जोशी, रावसाहेब कुवर इत्यादी कवी आपल्या समोर उभे केलेले प्रश्न, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनातील कमी अधिक प्रमाणात अन्तविरोध, समकालीन परिस्थिती या व्यवस्थेविषयी बोलताना दिसतात. जागतिकीकरणातून ग्लोबल व्हिलेज अस्तित्वात येत आहे. 'कर्ज घ्या राव शेतीसाठी/ ट्रॅक्टर घ्या/पाॅवरट्रिलर घ्या/ तेव्हढयासाठी हात जोडून उभ्या आहेत/ या आमच्या बिगरशेती ग्रामीण पतसंस्था/ गावठी वानाचं काय सांगताय साहेब/ सुधारित हायब्रीड बियाणी वापरा/ मालामाल होताय भाऊ रातोरात/मंग काढा सोसायट्या/ रेसिडेन्शीअल काँप्लेक्स बांधा/ जुनं कुणबाऊपणा सोडा आता/ शेतकऱ्यानंसुद्धा चकाचका राहयालं पाहिजे की नको?' (वीरधवल परब:२०१५:१००) परब यांच्या कवितेतून शेती व्यवसायावर होऊ लागलेले जागतिकीकरणचे परिणाम दिसून येतात. आपल्या अवतीभवतीच्या जगण्याला वेढून टाकणाऱ्या विचाराच्या सूक्ष्मदर्शकातून शेतीकेंद्रित असण्यापेक्षा व्यापारीकेंद्रित, नफ्याचा विचार, परदेशी बी बियाणे, कर्जबाजारीपणा, परंपरा आणि आधुनिकता यात भरडणाऱ्या काळाचे जीवन माडतो आहे. जागतिकीकरणामुळे लोकसंस्कृती, लोकपरंपरा यावरही परिणाम होऊ लागला आहे. 'सांस्कृतिक नाझी म्हणाले,/तुमचा फोटो आणि चार काॅलम बातमी/ ठसठसीत प्रतिपदानासह छापून येण्याची व्यवस्था केलीय/ रोख मानधन सन्मानचिन्ह शिवाय हिडण्या-फिरण्याचा/ फाईव्ह स्टार खर्चही देऊ केलाय अलाहिदा/ ठरवा काय ते एकदाच, नस्त्या चौकात नकोत/ एकदम चारमिनार ग्लोबल करून टाकू/ डायरेक्ट स्टारप्लसवर एण्ट्री देऊ'(वीरधवल परब:२०१५:१३) जागतिकीकरणातून निर्माण झालेली नव्या मुल्ये, जगण्यातील अन्तविरोध, आर्थिकतेतून आलेले बेफिकीरीपणा

दिसून येतो. 'चारमिनार ग्लोबल' व 'स्टारप्लसवर एण्ट्री' यातून सामान्य माणसाच्या जगण्यातील आत्मकेंद्रित येत राहते.

'हाय पाॅवर ग्रीड केबल
घरावरून गेली आहे.गूऽऽऽ गऽ असा आवाज सतत
ऐकू येत राहतो.
दारं-खिडक्या बंद केल्या तरी
झोपली तरी
झोपेच्या दारावरून सतत.' (गणेश विसपुते:२०१०:५३) जागतिकीकरणाच्या बदलामुळे कवितेच्या आशयद्रव्यात व भाषेत बदल झाले. एका अर्थाने जग खूपच जवळ आले. तंत्रज्ञानाचा वापर होऊ लागला. जीवनशैली मध्ये वेगवेगळे बदल होऊ लागले. वेगवेगळ्या बदल सामाजजीवानावर कसे झाले आहेत, याचे चित्रण केले आहे.

'जागतिकीकरणाच्या शेपटीला पकडून
हेंडकाळात राहिलो गेली दोन दशके
तरीही आमच्या हाती फक्त लेंद्याच उरल्यात.
जगाच्या पाठीवर जोडत राहिलो एकमेकांना
आमची जमीन माती पाणी साऱ्या जगाचं झालं
भाषा ग्लोबल झाली आणि जिंदगी गुळगुळीत.'(सुशीलकुमार शिंदे:२०१६:५७)

महानगरीय जगण्यातील भावविश्व कवितेतून व्यक्त होते. पराकोटीचे अमानवीकरण, चैतन्यरहित कोरडे वास्तव, आपला 'स्व' लोपल्याची, हरवलेपणाची वेदनाही येत आहे. भांडवलशाही जगाचे विषम चित्रण रेखाटताना मानवी-अमानवी स्थितीगतीचे चित्रण केले आहे. जागतिकीकरणाच्या भौतिक वास्तवतेचे संदर्भ १९९० नंतरच्या कवितेतेतून आले आहेत. ही जाणीव मुख्यता महानगरीय आहे. इंटरनेट, टी.व्ही, मोबाईल, कंपन्या नंतर ती खेड्यापर्यंत या माध्यमामुळे पोहचली आहे.

'सरकतोय मेंदू मेंदूतून
ज्याच्या आतबाहेर ब्रॅण्डच ब्रॅण्ड
स्टॅम्पेड होणाऱ्या थ्रेशोल्डवरून
सरकतोय स्टॅम्पेकडे
माझ्या मेंदूत ब्रॅण्डचा खच पडलेला' (हेमंत दिवटे:२००६:)

कवी हेमंत दिवटे कवितेत माणसांचे वस्तुकरण, माणसावर होणारे जागतिकीकरणाचा परिणाम ठासीवपणे सागतात. माणसाचे अस्तिव हे वस्तुवत झाले आहे. एकूणच हे भाषिक संवेदन भावनांशी संबधित आहे. १९९० नंतरच्या काळात जागतिकीकरणाचे परिणाम सर्वप्रथम महानगरात जाणवू लागले.

'गुडबाय करते कविता दुरूनच
दखल घेत नाही ती
आपल्या आत आत खोलवर उसवत जाण्याची
मी समजून घेऊ लागलो मग 'ई' लँग्वेग
धुंडाळतो तिचा इतिहास
तिच्या अफाट ॲक्सुरसीचं भांडवल
गुंतवलं जात नाही माझ्या शब्दांत' (वीरधवल परब:२०१५:१८)

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणामुळे जीवनात जी अस्वस्थता निर्माण झाले आहे त्याचे चित्रण आहे. महानगरातील सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिकतेचा तीव्र परिणाम दिसून येतो. महानगरातील वास्तव, वस्तूकरणातून मानवी चेहरा अदृश्य झाला आहे . वेदनेचे तीव्र स्वर कवितेतून व्यक्त झाले आहेत.

एकूणच जागतिकीकरणामुळे इतर साहित्यप्रकारापेक्षा कवितेतून ठळकपणे जाणीव प्रकट झाल्या आहेत. जागतिकीकरणाचा प्रवेश समाजिक, सांस्कृतिक जीवनात अतिशय बेमालूमपणे झाला आहे. संवाद माध्यमाच्या बाबतीत नव्या शक्यता फक्त निर्माण झाल्या. संवेदनेत जरी बदल झाले मात्र कवितेच्या तंत्रात बदल झाला नाही. ग्रामीण पार्श्वभूमीवर मोठा बदल झालेला दिसतो. मुख्यत्वे शेतीवर तो तीव्र सुरुपात जाणवतो.

****

कोरोना वायरसचा पर्यावरणावर प्रभाव

प्रा. डॉ. कळसकर सूर्यकांत नागनाथ
सहा. प्राध्यापक व भूगोल विभाग प्रमुख
कै. बापूसाहेब पाटील एकंबेकर ग्रामीण कॉलेज, हणेगाव
ता. देगलूर जि. नांदेड
Email:- kalaskarsuryakant@gmail.com Mb. No. 9422988835

प्रस्तावना :-

कोरोना वायरसचा प्रत्यक्ष प्रभाव मानवी आरोग्यावर होतो. व्यक्तीकडून व्यक्तीकडे या रोगाचा संसर्ग होत असल्यामुळे यावर मात करण्यासाठी अनेक उपाययोजना जागतिक स्तरावर करण्यात येत आहेत. या उपाययोजनांचा अप्रत्यक्ष परिणाम अनेक स्तरावर किंवा घटकावर होत असल्याचे दिसून येत आहे. ज्यामध्ये जागतिक अर्थनिती, युद्धनिती, व्यापार, उद्योगधंदे, वाहतूक, वैद्यकीय सेवा, शिक्षण, पर्यटन व्यवसाय, कृषी व्यवसाय इत्यादी तर सामाजिक आणि सांस्कृतिक स्तरावर विचार केल्यास अनेक सण, उत्सव, लग्न समारंभ, रितीरिवाज, पूजा-अर्चा रुढी-परंपरा तसेच वैयक्तिक स्तरावर व्यवसाय, नौकरी, आरोग्य, मुलांचे शिक्षण याशिवाय कुटूंबाशी संबंधित अनेक घटकावर कोरोना वायरसचा संसर्ग रोखण्यासाठी केल्या जाणाऱ्या उपययोजनांचा परिणाम होत असताना दिसून येतो. कोरोना वायरसचा संसर्ग मानवावर होऊ नये म्हणून केल्या जाणाऱ्या उपाययोजनाचा अप्रत्यक्ष परिणाम पर्यावरणावर सुद्धा झालेला दिसून येतो.

कोरोना वायरस किंवा कोविड 19 या वायरसची सुरुवात काही तज्ञांच्या मते सप्टेंबर 2019 तर काही तज्ञांच्या मते डिसेंबर 2019 चीनच्या वुहान शहरातून झाली असे मानले जाते. या कोरोना वायरसमुळे संपूर्ण जगात खळबळ उडाली असल्याचे दिसून येते. जागतिक आरोग्य संघटनेने कोविड 19 ला जागतिक महामारी घोषित केली. संपूर्ण जगातील एकही क्षेत्र असे राहिले नाही की जे या संसर्गजन्य रोगामुळे प्रभावित झाले नाही. अमेरिका सारख्या सर्वात बलाढ्य आणि श्रीमंत देशातील सर्वात जास्त लोक या संसर्गजन्य रोगामुळे मृत्यूमुखी पडले आहेत. कोविड 19 या संसर्गजन्य रोगावर आज घडीलाही कोणत्याही प्रकारची लस, टॅबलेट किंवा इतर औषध शोधण्यात वैद्यकीय क्षेत्रातील तज्ञांना यश प्राप्त झालेले दिसून येत नाही.

हा संसर्गजन्य रोग होऊ नये म्हणून सर्वात महत्वपूर्ण उपाय एकमेंकापासून दूर राहणे (Social Distancing) . एका व्यक्तीचा दुसऱ्या व्यक्तीला शारीरिक संपर्क होणार नाही याची दक्षता घेणे हा आहे. परंतु दैनंदिन व्यवहारात हे शक्य नसल्याचे दिसून आल्यानंतर सर्व प्रथम चीनने हा संसर्गजन्य आजार रोखण्यासाठी लॉकडाउनला सुरुवात केली. त्याच बरोबर ज्या व्यक्तीला कोरोनाचा संसर्ग झालेला आहे अशा व्यक्तीला क्वारंटाईन करुन त्या व्यक्तीपासून इतर व्यक्तींना कोरांना संसर्ग होणार नाही याची दक्षता घेण्यात येऊ लागली. अशा प्रकारचे उपाययोजना करत असताना तसेच कोरोना वायरसची दाहकता समजण्यापूर्वीच या वायरसने संपूर्ण जगामध्ये त्याचा विस्तार केल्याचे स्पष्ट झाले आणि ज्या देशामध्ये कोरोनाग्रस्तांची संख्या वाढत गेली तो देश लॉकडाऊन या एकमेव पर्यायाचा वापर करू लागला. तसे पाहता या लॉकडाऊन आणि सामाजिक अंतरामुळे बऱ्याच प्रमाणात कोरोनाचा प्रसार कमी झाला असल्याचे तज्ञांचे अनुमान आहेत. या सर्व

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

उपाययोजना यासाठी केल्या जात आहेत कारण कोरोना वायरसच्या संक्रमनाला पसरण्यापासून व्यत्यय निर्माण होईल आणि या संसर्गामुळे सतत होणारे मृत्यूची संख्येवर प्रतिबंध घातला जाऊ शकेल.

कोरोना वायरसचा पर्यावरणावरील प्रभाव :-

कोरोना वायरसचा मानवामधील संसर्ग रोखण्यासाठी केल्या जाणाऱ्या उपाययोजनांचा अप्रत्यक्ष प्रभाव किंवा परिणाम पर्यावरणावर झालेला दिसून येतो. असे म्हणणे संयुक्तिक होणार नाही कारण हा कोरोना वायरस संपूर्ण मानव जातीसाठी एक संकट बनुन आलेले आहे. या वायरसने लाखो लोकांना मृत्यूच्या खाईत लोटले आहे. या संसर्गाच्या बचावासाठी लोकांना संचारबंदी करणे गरजेचे वाटले. यामुळे लाखो लोकांचे व्यवसाय आर्थिक स्तरावर तोट्यात आहेत. अनेक लोकांच्या नौकरी आणि मजूरीवर गदा आली आहे. अनेक लोकांना रोजगार मिळेनासे झाल्यामुळे महानगर, शहर सोडून स्वत:च्या गावी म्हणजेच ग्रामीण भागाकडे जावे लागले आहे. हे सर्व जसे सत्य आहे तसेच हे ही मान्यच करावे लागेल की, मानवाच्या अनेक आर्थिक क्रियामुळे पर्यावरणामध्ये विसर्ग होणारे घातक वायु, पदार्थ आणि द्रव यामुळे पर्यावरण प्रदुषण मोठ्या प्रमाणात होते. या लॉकडाऊनच्या काळामध्ये मानवाच्या बऱ्याचा आर्थिक क्रियांना गतिरोध निर्माण झाला त्यामुळे सहाजिकच पर्यावरण प्रदुषण काही प्रमाणात कमी झाले आणि निसर्गासाठी किंवा पर्यावरणासाठी हा एक वरदान ठरलेला आहे असे दिसून येते.

काही तज्ञांचे असे मत आहे की, या महामारीला पर्यावरणातील बदलाच्या स्वरुपात न पाहता पुन्हा सर्व काही सुरळीत झाल्यानंतर पर्यावरण प्रदुषणाची समस्या जशास तशी राहणार आहे. तरी परंतु पर्यावरण प्रदुषण रोखण्यासाठी कोट्यावाधी रुपये खर्च करुन सुध्दा यावर नियंत्रण करता येत नव्हते ते या लॉकडाऊनमुळे शक्य झाले आहे हे मान्यच करावे लागेल आणि हा एक पर्यावरण प्रदुषण रोखण्याचा उपाय म्हणून या लॉकडाऊनचा विचार करण्यास काही हरकत नाही असे दिसून येते. कोरोना वायरस संसर्ग रोखण्यासाठी केलेल्या लॉकडाऊनमुळे पर्यावरणाच्या खालील घटकावर परिणाम झालेला दिसून येतो.

हवा प्रदुषणवर प्रभाव :-

शुद्ध हवा मानवी जीवनासाठी किती महत्त्वपूर्ण आहे हे सर्वांनाच माहिती आहे. हे माहिती असून सुद्धा जागातील सर्वात जास्त लोक अशा शहरात आणि महानगरात राहतात जेथे जागतिक आरोग्य संघटनेच्या प्रमाणांकानुसार हवेची गुणवत्ता खराब आहे. कोरोना वायरसमुळे जगामध्ये लागू केलेल्या लॉकडाऊन आणि सामजिक अंतराच्या नियमाचा परिणाम हवेच्या गुणवत्तेवर झालेला दिसून येतो. इटाली, फ्रांस, जर्मनी, चीन तसेच भारत या देशातील महानगरांच्या वायु प्रदुषणामध्ये घट झालेली दिसून येते.

ध्वनी प्रदुषणावर प्रभाव :-

विशिष्ट डेसीबलपर्यंतचा आवाज मानव सहन करु शकतो परंतु ध्वनीचा आवाज जास्त असेल तर त्याचा परिणाम मानवी आरोग्यावर होत असतो. लॉकडाऊनमुळे रस्त्यावरील वाहनांची गर्दी कमी झाली त्याच बरोबर उद्योगधंदे बंद असल्यामुळे इंजनांचा कर्कश आवाज बंद झाला. विमान आणि रेल्वे बंद असल्यामुळे त्यांच्या इंजनाचा आवजही बंद आहे. केंद्रीय प्रदुषण नियंत्रण बोर्डच्या अभ्यास अहवालानुसार ध्वनी प्रदुषण में 5 ते 10 डेसीबलची कमी आली आहे.

जलप्रदुषण :-

लॉकडाऊन मुळे वायुप्रदुषण आणि ध्वनी प्रदुषणातच घट झाली असे नाही तर जलप्रदुषणामध्येही सुधारणा झाली असल्याचे दिसून येते. भारत सरकारद्वारे गंगा नदीला स्वच्छ करण्यासाठी अभियान

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

राबविण्यात आले आहे. ज्यासाठी कोट्यावधी रुपये खर्च करण्यात आले होते. परंतु लॉकडाऊनच्या नंतर गंगा नदीच्या प्रदुषणामध्ये 50 टक्केची कमी आली आहे. त्याच बरोबर पाण्यातील ऑक्सीजनचे प्रमाणही वाढले आहे. तसेच यमुना नदीच्या प्रदुषणामध्येही 33 टक्केच्या घटची नोंद करण्यात आली आहे. लॉकडाऊनच्या दरम्यान उद्योगधंदे आणि इतर माध्यमातून नदीमध्ये सोडण्यात येणारे प्रदुषित पाणी येणे बंद झाल्यामुळे नदीच्या पाण्याच्या शुद्धतेमध्ये सुधारणा झाली आहे. त्याच प्रमाणे जगातील अनेक नद्यांच्या जल प्रदुषणामध्ये सुधारणा झाली असल्याचे दिसून येते.

सोशल डिस्टेंसिंगच्या कठोर नियमांमुळे समुद्र किनारेसुध्दा कचरामुक्त आणि स्वच्छ झाले असल्याचे दिसून येतात. मुंबईचा जुहू बिच असेल किंवा गणपतीपुळे किंवा गोवा या राज्याची अर्थव्यवस्थाच पर्यटकावर अवलंबून आहे तेथील समुद्री किनारी भाग स्वच्छ झालेला दिसून येतो. तसेच जगातील अनेक पर्यटनीय समुद्री किनारी प्रदेशाची सुधारणा झाली असल्याचे दिसून येते.

सारांश :-

कोरोना वायरसचा फैलाव रोखण्यासाठी करण्यात आलेल्या लॉकडाऊन आणि सोशल डिस्टेसिंगच्या कडक नियमांमुळे पर्यावरण प्रदुषणामध्ये घट झाली असल्याचे दिसून येते. भविष्यामध्ये प्रदुषण नियंत्रणाचा एक उपाय म्हणून लॉकडाऊन हा पर्याय वापरता येऊ शकतो. कोरोनासारखी महामारी आणि पर्यावरणीय विसंगतीला दूर करण्यासाठी आर्थिक स्तरावर संरचनात्मक बदल करणे आवश्यक आहेत. कोरोनाचा प्रसार रोखण्यासाठी स्थानिक आणि जागतिक स्तरावर प्रयत्न केले जात आहेत. तसेच पर्यावरणीय समस्या या सुद्धा जागतिक स्तरावरील आहे, यासाठी सुद्धा जागतिक स्तरावर पर्यावरण संरक्षणासाठी प्रयत्न केले जावेत.

संदर्भ :-

1. https://www.lokmat.com/international/corona-virus-and-its-impact-economy/
2. https://www.lokmat.com/editorial/coronavirus-effects-lockdown-nature-and-animals/
3. ABP News Hindi
4. पर्यावरण शास्त्र – एरक भरुचाs

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

ग्रंथालय माहिती आणि सेवा

श्री. अमोल रमाकांत डंके
ग्रंथपाल.
जी. डी. कॉलेज ऑफ फुड टेक्नॉलॉजी. मोहोळ.
मो नंबर. - 9011431512.
ई. मेल. ardanke1985@gmail.com

प्रस्तावना

डॉ. एस. आर. रंगनाथन यांनी भारतीय ग्रंथालय चळवळीस आकार प्राप्त करून दिला.जागतिकीकरणाच्या दृष्टीने साहित्यावर झालेले परिणाम हे फारसे बदलाचे दिसून येत नाहीत. जागतिकीकरणाच्या दृष्टीने विकास आणि वेगवेगळ्या क्षेत्रात संधी झाल्याचे दिसून येते.

ग्रंथालयांमध्ये संगणकाचा वापर व परिणाम आधुनिक ग्रंथालये कशी चालवावित, ग्रंथालयात काम करत असताना पुस्तकांची तसेच स्वतःची घ्यावयाची काळजी व यांत्रिक उपकरणांची देखभाल ही महत्त्वाची आहे. एस. आर. रंगनाथन यांनी ग्रंथालय शास्त्राचे पाच नियम सांगितले आहेत. त्यामध्ये ग्रंथ उपयोगासाठी असतात. प्रत्येक ग्रंथासाठी वाचक, प्रत्येक वाचकासाठी ग्रंथ, ग्रंथालयात वाचकांचा व सेवकांचा वेळ वाचावा वग्रंथालय ही वर्धिष्णू संख्या आहे. इ नियमांच्या माध्यमातून जगाला संदेश देण्याचे काम एस. आर. रंगनाथन यांनी केले. म्हणूनच त्यांना ग्रंथालय शास्त्राचे जनक असे म्हटले जाते.

जागतिकीकरणामध्ये सर्वात महत्त्वाचे म्हणजे मानवी श्रमाची जागाही यंत्राने घेतलेली दिसून येते.

जागतिकीकरणाचे साहित्यक्षेत्रातील परिणाम विकास आणि संधी

भारतासारख्या विकसनशील राष्ट्रांमध्ये माहिती व ज्ञानाच्या दृष्टीने प्रसार करण्यासाठी ग्रंथालयासारख्या संस्थेचे महत्त्व फार मोठे आहे. देशाच्या जडणघडणीचे काम करायचे असेल तर सर्व क्षेत्रात केवळ ग्रंथालयाच्या बळावर ते करता येते. कारण की विकासाचे परिणाम, योजना व कार्यक्रम या सर्वांच्या मुळाची माहिती व ज्ञान असण्याची सर्वप्रथम गरज आहे आणि ती गरज ग्रंथालय पूर्ण करीत असतात. म्हणूनच ग्रंथालये प्रकाश देणारी मार्गदर्शक केंद्रे आहेत.

जगातील सर्व देशांनी आपल्या प्रगतीसाठी व आंतरराष्ट्रीय सामंजस्यासाठी माहितीविषयक स्पष्ट धोरण स्वीकारावे असा सल्ला जागतिक युनेस्को या संघटनेने दिला होता किंवा देत आली आहे. आज साहित्य क्षेत्रामध्ये विकास करायचा असेल तर तेवढ्याच दृष्टीने साहित्यिक तयार व्हायला हवेत. आज आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर जास्त झालेला दिसतो. पुरेसे साहित्य तयार असेल तर ते आत्मसात करण्याची तयारी असली पाहिजे. यासाठी ग्रंथालयाच्या माध्यमातून चर्चासत्रे वेगवेगळे कार्यक्रमाच्या माध्यमातून त्याचे परिणाम दिसून येतात.

साहित्य क्षेत्रामध्ये विकासाला संधी देण्यात येण्यासाठी सार्वत्रिक वाचक व लेखक असायला हवेत. तरच पुढील साहित्य क्षेत्रात विकासाला संधी मिळते. ग्रंथालयातील कार्यपद्धती व सेवा यामुळे वाचकांचा कल वाढतो. परिणामी वाचकांना संधी मिळत जाते व नवीन तंत्राचा शोध सुरू रहातो.

माहिती तंत्रज्ञान, कम्प्युटरचा ग्रंथालयामधील वापर व परिणाम

भारतामध्ये ग्रंथालयाची परंपरा ही प्राचीन असली तरीही ग्रंथालय चळवळ सर्वदूर पोहोचली आहे. तरी ग्रंथालयाच्या पारंपारिक स्वरूपात आमूलाग्र बदल झाला असल्याचे जाणवते. माहिती व तंत्रज्ञानामधील

नवनवीन शोध पारंपारिक वाचन साहित्य व त्यांचे बदलते स्वरूप इंटरनेटच्या माध्यमातून उपलब्ध झालेले माहितीचे महाजाळे इ. बुक डेटाबेसचा वापर व इत्यादी घटकांचा प्रभाव ग्रंथालयावर पडलेला आपणास दिसून येतो.

ग्रंथालयात संगणकाचा वापर प्रामुख्याने माहितीचा संग्रह आणि शोध घेण्यासाठी केला जातो. त्याव्यतिरिक्त मोठे लेखन करायचे असेल, परिपत्रके पाठवायची असतील तर अशा काही कामासाठी संगणकाचा वापर करणे शक्य असते. या कामासाठी काही प्रकारच्या आसावली/ सॉफ्टवेअर्स वापरल्या जातात.

संगणकाचा वापर ग्रंथालयात आज सर्वत्र ठिकाणी केला जातो. ग्रंथालयात प्रथम सामोरा जाणारा विभाग म्हणजे देवघेव विभाग होय.या विभागाकडून घेणाऱ्या दळणवळणास खूप महत्व असून त्यासाठी संगणक वापरल्याने ही सेवा सुलभ व तत्पर करता येते.त्याचबरोबर ग्रंथ खरेदी करणे .मुदत संपलेली किवा फार जुनी पुस्तके आपण यामार्फत कमी करू शकतो .ग्रंथालयातपुस्तक किती आहेत हे बारकोड पद्धत वापरून आपण संगणकाद्वारे आपणाला समजू शकते.

संगणकाच्या वापराने देवघेव प्रक्रिया सुलभ व चटकन घेण्यास मदत होते. त्यामुळे वाचकांचा वेळ वाचविण्यासाठी त्याचा मोठा फायदा होतो.देवघेवसंबंधी कामाच्या व्यापावर नियंत्रणयंत्रण ठेवता येते व त्याचा ताण कमी करता येतो. कामात अचूकता आल्याने वाचकांचा संगणीकृत प्रक्रियेवर विश्वास बसतो. संगणकामुळे ग्रंथालयातील पूर्ण कामावर एकंदरीत नियंत्रण ठेवता येते. संगणकामुळे ग्रंथालयाची संपूर्ण माहिती संकेतस्थळाच्या माध्यमातून जागतिक पातळीवर उपलब्ध करून दिली जाऊ शकते. संगणकीकरणासाठी खर्च करण्याची आर्थिक तरतूद, कुशल मनुष्यबळ हे शाळा, महाविद्यालये, विद्यापीठ व इतर सरकारी व्यवस्थेतील ग्रंथालयाकडे आहे. परंतु यासाठी होणारा अवाढव्य खर्च सार्वजनिक ग्रंथालयांना परवडणार नाही. म्हणूनच सार्वजनिक ग्रंथालयाच्या संपूर्ण संगणकीकरणाकडे होणाऱ्या वाटचालीस मोठा अडथळा निर्माण झाल्याचे दिसते. परंतु त्यावर मात करता येते. परंतु त्यासाठी इच्छाशक्ती आणि मेहनत घेण्याची आवश्यकता असली पाहिजे.

ग्रंथालय तंत्रज्ञान,RFID ग्रंथालय, आणि ग्रंथालय संरक्षण

औद्योगिक जगात उत्पादन शक्ती वाढविण्यासाठी व्यवस्थापनात बाजारपेठा आणि व्यापार सरकारी आणि इतर संस्था यामध्ये लेखांची विविध प्रकाशनांची वाढ होताना दिसत आहे. त्यामुळे तंत्रज्ञानात वाढ व प्रगती होत आहे.C.D ROM सारखे तंत्रज्ञान ग्रंथालयात उपयोगात आणले जातात.

१९८४-८५ दरम्यान C.D. ROM तंत्रज्ञानाचा उदय झाला. माहिती साठवण व प्रतिकार्यात या तंत्रज्ञानाचा खूपच उपयोग झाला. याच्या साह्याने डिजिटल माहितीची नोंद केली जाते. यामध्ये आवाज, चित्र, प्रतिमा,संहिता यामध्ये एखादी माहिती नोंद केली की त्यामध्ये बदल करता येत नाही.

बारकोड तंत्रज्ञानामध्ये कार्यक्षम व दर्जेदार सेवा हव्या असतात. त्यामुळे संगणकीकरण करणे गरजेचे आहे. त्यासाठी बारकोड तंत्रज्ञान महत्त्वपूर्ण आहे. ग्रंथ देवाण-घेवाण कार्यात महत्त्वपूर्ण भूमिका कार्याचा वेग व अचूकता यामध्ये वाढ होते. स्विचींग तंत्रज्ञान यामध्ये एका संगणकाकडून दुसऱ्या संगणकाकडे ज्या पद्धतीने डेटा पाठविला जातो त्यास स्विचींग तंत्र म्हणतात.डेटा पाठविण्यासाठी सर्किट स्विचींग, मेसेज, पॅकेट स्विचींग चा वापर होतो.

ग्रंथालय सुरक्षा किंवा संरक्षणाच्या दृष्टीने ग्रंथालयात ग्रंथ ठेवण पद्धती व्यवस्थित असली पाहिजे. नैसर्गिक आपत्ती ,विद्युत, कृत्रिम दृष्टीने संरक्षण महत्त्वाचे आहे. कोणतेही नुकसान होता कामा नये. एवढी काळजी घेऊनही नुकसान होत असेल तर त्यासाठी विमा, संरक्षणासाठी महत्त्वाचा भाग आहे.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

R.F.I.D.चे कार्य हे ग्रंथालयात कॉम्प्युटर चिफ आणि छोट्याशा रेडिओअँन्टीनाचे एकत्रित तंत्रज्ञान होय. या तंत्रज्ञानाच्या साह्याने कोणतीही बाब ओळखता येते. हे तंत्रज्ञान दुसऱ्या महायुद्धात उपयोगात आणले गेले. ब्रिटिशांनी त्यांची विमाने ओळखण्यासाठी या तंत्रज्ञानाचा उपयोग केला. परंतु आधुनिक युगात हे तंत्रज्ञान १९८०मध्ये उपयोगात आणले गेले.

चान्रा या शास्त्रज्ञांचे म्हणणे असे आहे की या तंत्रज्ञानाविषयी असे म्हटले आहे की ग्रंथालयातील बारकोड तंत्रज्ञानाच्या उपयोगात पर्याय म्हणूनR.F.I.Dतंत्रज्ञानाचा उपयोग होऊ लागला. हे एक क्रांतिकारी तंत्रज्ञान आहे. याद्वारे स्वयंचलित पद्धतीने डेटा ओळखला जातो.R F I D च्या घटकांमध्येR F I Dटॅग,अँन्टीना,रिडर क्प्लर,सर्व्हर इत्यादीचा समावेश होता.सुरक्षिततेच्या दृष्टीने वाचन साधने अनधिकृतरित्याग्रंथालयातून नेऊ नये यासाठी ही सिस्टीम अतिशय उपयुक्त आहे. ग्रंथ देवाण-घेवाण कार्य सुलभ व जलद गतीने केले जाऊ शकते. वाचक स्वतः ग्रंथ परत करू शकतो. त्याच बरोबर ग्रंथ मोजणी/ पडताळणीचे कार्य या सिस्टिमद्वारे कार्यक्षम पणे पार पाडले जाते. वाचनसाधनाचे खरेदीचे आदेश तयार करणे, बिल प्रोसेस करणे, दाखल नोंद करणे आणि त्याचबरोबर अंदाजपत्रकात तरतूद केल्यानुसार खर्चाची देखभाल करणेही कार्ये पार पाडली जातात.

R F I D चे तोटे पाहिले तर ही सिस्टिमअतिशय महाग आहे. याचा सर्वात महत्त्वाचा दोष म्हणजे या सिस्टिमची किंमत खर्च भारतीय चलनात काही कोटींच्या घरात आहे. त्यामुळे ही सिस्टीम सामान्य ग्रंथालयांना परवडणारी नाही.R F I Dसिस्टिमकार्यक्षमपणे उपयोगात आणन्याकरता प्रशिक्षणाची गरज आहे.ही सिस्टीम वितरीत करणारी संस्थाच असे प्रशिक्षण देते.

संदर्भ :

1. देवळाणकर शैलेंद्र, समकालीन जागतिक समस्या.
2. Joseph, Making Globalization work.
3. Bhagvati Jagdish, In Defence of Globalization.
4. Roorik Dany, The Globalization Paradox.
5. The Indian Express Newspaper,2018.
6. दैनिक सकाळ वर्तमानपत्र, 2019.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरण प्रभावित मराठी नाटक

सारिका मनोहर भांगे
मराठी विभाग
कर्मवीर भाऊराव पाटील महाविद्यालय पंढरपूर
Email:- bhangesarika@gmail.com

प्रस्तावना –

सर्वसाधारणपणे जागतिकीकरण याचा अर्थ जागतिक होणे, वैश्विक होणे, राष्ट्राराष्ट्रातील सीमारेषा नष्ट करून विश्वात्मक होणे असा होय. जागतिकीकरण ही उदात्त मानवी मुल्यांची आणि संस्कृतीची आदर्श संकल्पना आहे. मात्र आज तरी ती संकल्पना विशुद्ध रूपातील आर्थिक संज्ञा बनली आहे. मुक्त अर्थव्यवस्था, उदारीकरण, खाजगीकरण, या प्रक्रियेत सेवा, उद्योग, कृषी, बँकिंग, विमा, संचार क्षेत्र, दळणवळण, पर्यटन, मनोरंजन, उर्जा आदी उद्योग खाजगी केले गेले.

जागतिकीकरणाच्या पार्श्वभूमीवर उपभोक्तावाद, चंगळवाद वाढत आहे. माध्यमे माणसांच्या दैनंदिन जीवनावर नियंत्रण मिळवत आहेत. कार्पोरेट जगाचे वर्चस्व वाढत आहे. खाजगीकरणाचा वेग वाढत आहे. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे प्रमाण वाढत आहे. क्रयशक्तीची मृगजळे निर्माण केली जात आहेत. एकूण काय तर बाजाराने समाजावर आपले प्रभुत्व प्रस्थापित केले आहे. ते केवळ नागरी, उपनगरीय, महानगरीय नाही तर ग्रामीण भागही त्याला अपवाद राहिलेला नाही.

माणसाच्या स्वभाव, प्रकृती आणि प्रवृत्तीवरही जागतिकीकरणाचा मोठा प्रभाव पडलेला आहे. क्षणिक सुखाला महत्व आले आहे. चांगलेपणा, भलेपणा, त्याग, बांधिलकी, हे शब्द अडगळीत पडू लागले. साधेपणा, सच्चेपणा ही मूर्खत्वाची लक्षणे ठरू लागली. 'वापरा आणि फेकून द्या'सारख्या विचारांचे प्राबल्य वाढत आहे. गर्दीतही माणूस एकटा झाला. आत्मकेंद्री झाला. माणसाचे रोबोकरण झाले. संवेदना, मार्मिकता, भावभावना यांना ओहोटी लागली. एकूणच जागतिकीकरणाचा हा प्रभाव, परिणाम आर्थिक, राजकीय, सामाजिक, सांस्कृतिक, मानसिक या पातळयांवर खोलपणे झालेला जाणवतो. अगदी तसाच तो साहित्यक्षेत्रावरही झालेला दिसतो.

जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य -

मराठी साहित्याक्षेत्रावर जागतिकीकरणाचा परिणाम खोलवर झाला. किंबहुना इतर क्षेत्रापेक्षा जरा जास्तच झाला. लेखक हव्या त्या साहित्यप्रकाराच्या माध्यमातून जागतिकीकरणाचा परिणाम व्यक्त करू लागले. अनेक सामाजिक, सांस्कृतिक, राजकीय घटना-प्रसंग, समस्या साहित्याचा विषय बनू लागल्या. वाढती महागाई, रुजत चाललेला चंगळवाद, वाढती व्यसनाधीनता, प्रचंड बेकारी, घसरती नैतिक मुल्ये, वाढता भ्रष्टाचार, शिक्षणाचे होत असलेले बाजारीकरण इत्यादिमुळे या काळातील जनजीवन विस्कळीत होऊ लागले. जागतिकीकरणामुळे सर्वसामान्यांचे बदलते आयुष्य, त्याचा चांगला वाईट परिणाम साहित्याच्या माध्यमातून समोर आणण्याचे काम साहित्यकारांनी केले.

जागतिकीकरणाचा साहित्यावर झालेला मोठा परिणाम प्रयोगशीलता वाढण्यावर झाला. संपर्कसाधनांचा वापर व प्रभाव यामुळे इतर ठिकाणच्या साहित्याची देवाणघेवाण सुलभ झाली. नवीन रचनाबंध आणि आशयसुत्रांची नवी मांडणी यांचा परिचय लेखकांना होऊ लागला. याशिवाय जागतिकीकरणानंतर मुक्त पद्धतीने आशय-विषयांची निवड लेखक करू लागले.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणप्रभावित मराठी नाटक –

जागतिकीकरणाच्या प्रभावापासून मराठी नाटक अलिप्त राहणे शक्य नव्हते. संवेदनशील, सृजनशील नाट्यलेखकांना या वास्तवाने साहजिकच आकर्षित केले. शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या, भ्रष्ट्राचाराची वाढती प्रकारणे, वाढते ताणतणाव, विवाहबाह्य संबंध, लिव इन रिलेशनशिप, पाण्याचेही होऊ घातलेले खाजगीकरण, उध्वस्त होत चाललेली कृषीव्यवस्था, विस्कटत चाललेली समाजाची घडी या समकालीन वास्तवाचा परिणाम निश्चितच मराठी रंगभूमीवर झालेला दिसतो.

सामान्यपणे १९९० नंतर जागतिकीकरणाचा झपाटा वाढलेला दिसतो. त्यामुळे या काळातील नाटककारांना ही पार्श्वभूमी, हे विषय अधिक खुणावताना दिसतात. अलीकडच्या नाटकांमधील नायक-नायिका कंपनीत काम करणारे असतात. कार्पोरेट जगाचे चित्रंही त्यात येते. झपाट्याने बदलत चाललेल्या जीवनाची दाखल घेतली जाते. कथानक, आकृतिबंध, शैली, संवाद्पद्धती यावरही विषय-आशयानुरूप बदल झालेला दिसतो. जागतिकीकरणाचा परिणाम टिपण्यासाठी अतिवास्तववादी शैलीचा उपयोग अधिक होताना दिसतो.

जागतिकीकरणाच्या या पार्श्वभूमीवर प्रातिनिधिक नाटकांचा विचार करणे क्रमप्राप्त ठरते. मकरंद साठे (ते पुढे गेले), सदानंद बोरकर (आत्महत्या), डॉ. सतीश पावडे (ढिगारा) यांच्या नाटकाचा जागतिकीकरणाच्या संदर्भात आवर्जून उल्लेख करावा लागेल. जागतिकीकरणाच्या रेट्यात माणूसपण हरवत चाललेल्या सामाजिक परिवर्तनचे दर्शन 'ते पुढे गेले या मकरंद साठेंच्या नाटकातून घडते. एकमेकांच्यापुढे जाण्याची स्पर्धा, त्यासाठी कुठल्याही पातळीवर जाण्याची तयारी, भ्रष्टाचाराने पोखरलेला समाज याचे अतिशय मार्मिक विच्छेदन मकरंद साठे यांनी केले आहे. तर, जागतिकीकरणाच्या रेट्यात उध्वस्त झालेल्या कृषीव्यवस्थेचे विदारक चित्रण 'आत्महत्या' या नाटकात सदानंद बोरकर यांनी केले आहे. अस्मानी – सुलतानी संकटाबरोबरच जागतिकीकरणाच्या रेट्याने शेतकरी हतबल झालेला आहे. या वास्तवतेचे चित्रण बोरकरांनी प्रभावीपणे केले आहे. माणुसकी, मानवता, प्रेम, नैतिकता, यांचा झालेला कचरा आणि या कचर्याचा वाढता ढिगारा अतिवास्तववादी शैलीतून आपल्या 'ढिगारा' या नाटकातून डॉ. सतीश पावडे यांनी चित्रित केला आहे. क्षणिक सुख हेच अंतिम सुख मानून त्यासाठी प्रसंगी एकमेकांचा जीव घेणाऱ्या समाजाचे दर्शन या नाटकात होते.

वरील नाटकांमधून जागतिकीकरणाची लागण उच्चभ्रूपासून ते सर्वसामान्यांपर्यंत सर्वांच्या आयुष्यावर परिणाम करते याची स्पष्ट जाणीव होते.

समारोप –

नाटक या साहित्यप्रकारावर जागतिकीकरणाचा बराच परिणाम झाला आहे. अगदी अलीकडे मनस्विनी लता रवींद्र, विवेक बोळे, शफाअत खान, संजय पवार, मकरंद साठे यांसारखे नाटककार जगण्यातील विखंडतता, नातेसंबंधातील गुंतागुंत, स्त्रीच्या जीवनशैलीतील बदल तिचे आर्थिक स्वावलंबन आदि विषयावर लिहिताना दिसतात. काळ बदलला तसे रंगमंच्यावरील प्रयोगात बदल झालेच; पण नेपथ्य सुटसुटीत व संहिता आटोपशीर झाली. नाटकातील पात्रांची संख्या कमी झाली. नाटकात गतिमानता आली. जागतिकीकरणामुळे कोलमडलेली कृषीव्यवस्था, सेझ, व्यापार, खाजगीकरण, चंगळवाद, मानवी नात्यातील तुटकपणा आदी आशयसुत्रांना कवेत घेत मराठी नाटक जागतिकीकरणाचे परिणाम मांडताना दिसते. साहजिकच जागतिकीकरणाचा परिणाम स्पष्टपणे मराठी नाटकांमधून दिसू लागला.

संदर्भ ग्रंथ –

1. जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य (डॉ. नलिनी महाडिक गौरव ग्रंथ), शिंदे सुनील(संपा.), स्नेहवर्धन प्रकाशन, पुणे.

2. ते पुढे गेले, मकरंद साठे, शब्द पब्लिकेशन.
3. आत्महत्या, सदानंद बोरकर, कीर्ती प्रकाशन, औरंगाबाद.
4. ढिगारा, डॉ. सतीश पावडे,

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

पुणे पंढरपूर महामार्गावरील वेळापूर गावाचा ध्वनी प्रदूषण मापनाचा अभ्यास

प्रा. डॉ. एन. टी. देशमुख
भूगोल विभाग प्रमुख
महात्मा गांधी महाविद्यालय, अहमदपूर

प्रा. डॉ. सी. व्ही. ताटे
संशोधक विद्यार्थी
महात्मा गांधी महाविद्यालय, अहमदपूर

प्रस्तावना (Introduction) :

एका ठराविक क्षमतेपेक्षा जास्त तीव्रतेचा ध्वनी मानव अथवा सजीव सहन करू शकत नाही. जेंव्हा पर्यावरणात कर्णेंद्रियाच्या क्षमतेपेक्षा मोठा ध्वनी किंवा गोंगाट निर्माण होतो त्याला ध्वनी प्रदूषण असे म्हणतात. जास्त तीव्रतेचा ध्वनी दीर्घकाळ श्रवण इंद्रियावर पडत राहिल्यास त्याचा परिणाम सजीवांमध्ये दिसून येऊ शकतो. ध्वनी प्रदूषणाची कारणे अनेक आहेत. औद्योगिकीकरणाच्या युगात दळणवळण साधनांना महत्त्व प्राप्त झाले आहे. तयार झालेला माल, मनुष्यबळाची वाहतूक, करण्यासाठी स्वयंचलित वाहनांचा वापर वाढला आहे. त्यामुळे रस्त्यावरील स्वयंचलित वाहनांची घनता वाढत आहे. स्वयंचलित वाहनामुळे हवा प्रदूषणाच्या समस्या निर्माण होतात. निसर्ग निर्मित ध्वनी, सजीवांचे आवाज, घर आणि आसपासचा आवाज, औधोगिक ध्वनी, बांधकामचा आवाज, वाहतूक व रहदारी, इत्यादी आवाजामुळे ध्वनिप्रदूषण होते. रस्त्यावर वाहनांची घनता जास्त असेल तर ध्वनिप्रदूषणाचा परिणाम जाणवू लागतो. रस्त्यांच्या शेजारील गावांमध्ये वसाहतीमध्ये ध्वनी प्रदूषणाचे परिणाम दिसू शकतात.

आवाजाचे मापन डेसिबल (dB) मध्ये करतात. व्यक्तीच्या कानावर आघात न करणारा आवाज म्हणजे शून्य डेसीबल. शांत घरातील आवाज दहा डेसिबल असतो. कानात कुजबुजणे २० डेसिबल रहिवासी भागात ५० ते ५५ डेसीबल, मोठ्या रहदारीच्या चौकात ७० ते ७५ डेसिबल, विमान उड्डाण १०० ते ११० डेसिबल, मेघगर्जना १२९ ते १३० डेसिबल आणि तोफेचा धमाका १५० डेसिबल अशी ध्वनीच्या तीव्रतेची श्रेणी असते. डॉल्बी डिस्को लाऊड स्पीकर यांची ध्वनीची तीव्रता १३० ते १५० डेसीबल असते. ती निश्चितच अस्वस्थ करणारी असते. या ध्वनी प्रदूषणामुळे नागरिकांच्या शारीरिक आरोग्यावर व मानसिक स्वास्थ्यावर अनिष्ट परिणाम होतो. दीर्घकाळ सातत्याने ध्वनिप्रदूषणाचा सामना करावा लागला तर माणसाची सर्व क्षमता कमी होते. मानसिक संतुलन ढळते, सृजनशीलता कमी होते, डोके दुखणे, कान दुखणे, बधिरपणा येणे, रक्तदाब वाढणे, कानात दडे बसणे, बोलण्यात तोतरेपणा येणे अशा समस्या निर्माण होतात. याचा मानवाच्या एकूण कार्यक्षमतेवर परिणाम दिसून येतो. आज भारतात किमान तीस टक्के जनता ध्वनिप्रदूषण ग्रस्त आहे. यात सामान्य नागरिक आहेत, कामगार आहेत. कामगारांना ८० डेसीबल आवाजामध्ये सलग आठ तास काम करणे योग्य आहे परंतु आपल्याकडे ९० डेसिबलपेक्षा जास्त आवाजात, बंदिस्त कारखान्यात सलग १२ ते १४ तास काम करणारे अनेक कामगार आहेत.

ध्वनीची तीव्रता थोड्या कालावधीपुरती असते नंतर तो ध्वनी नाश पावतो. त्यामुळे ध्वनी प्रदूषणाचे मापन करताना स्थळ-काळ यांचा सापेक्ष पद्धतीने विचार करावा लागतो. महामार्गावरून दिवसभर वाहतूक सुरू असते. महामार्गालगत असणाऱ्या शहरांमध्ये, गावांमध्ये ध्वनीची तीव्रता जास्त असते. त्यामुळे तेथील लोकांवर अशा ध्वनीचा परिणाम जाणू शकतो. काही महामार्गावर रस्ते अरुंद असतात अशा ठिकाणी

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

स्वयंचलित वाहनांची घनता जास्त असल्यास त्याचे पर्यावसन ध्वनिप्रदूषणात होत असल्याने पुणे-पंढरपूर पालखी महामार्गावरील वेळापूर गावाचा ध्वनिप्रदूषण मापनाचा अभ्यास केला आहे.

संशोधन अभ्यास क्षेत्र (Research Study Region) :

माळशिरस तालुका हा सोलापूर जिल्ह्याच्या पश्चिमेला वसलेला आहे. वेळापूर हे गाव माळशिरस तालुक्याच्या पूर्वेस वसले आहे. तालुक्याचा अक्षवृत्तीय विस्तार १७ ४०' उत्तर ते १७ ५६' उत्तर अक्षांश असून रेखावृत्तीय विस्तार ७४' ४६' पूर्व ते ७५ १६' पुर्व रेखांश असा आहे. तालुक्याचे एकूण क्षेत्रफळ १,६०,८०१.६४ हेक्टर इतके असून तालुक्याची लोकसंख्या २०११ च्या जनगणनेनुसार ४,८५,६४५ एवढी आहे. तर समुद्रसपाटीपासून उंची ४८० मीटर आहे.

उद्दिष्टे (Objectives) :

1. संशोधन अभ्यास क्षेत्रातून जाणाऱ्या पुणे ते पंढरपूर महामार्गावरील प्रदूषणाचे मापन करणे.
2. संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनी मापनाचे मध्यमान (Mean) तपासणे.
3. ध्वनि प्रदूषणाच्या नियंत्रणाबाबत उपाययोजना सुचविणे.

संशोधन अभ्यास पद्धती (Research Methodology) :

१) प्राथमिक माहिती संकलन (Primary Data) :

संशोधन क्षेत्रातील वेळापूर गावातून जाणाऱ्या पुणे-पंढरपूर राज्य महामार्ग क्रमांक ७० या पालखी मार्गावरील ध्वनी प्रदूषण मापन केले. ध्वनी मापन यंत्र Lutron, SL-4010, Made in Taiwan या उपकरणाद्वारे ध्वनीची पातळी डेसीबल मध्ये मोजली. या उपकरणाद्वारे ० डेसिबल ते १३० डेसिबल तीव्रतेचा ध्वनी मोजता येतो. वेळापूर गावापासून पुणे-पंढरपूर महामार्गावर १.५ कि.मी. अंतरापर्यंत व पंढरपूर-पुणे महामार्गावर १.५ कि.मी. अंतरापर्यंत ध्वनीचे मापन केले. प्रस्तुत संशोधन अभ्यास निष्कर्ष जाणून घेण्यासाठी सांख्यिकीय पद्धतीचा अवलंब केला आहे.

विश्लेषण (Analysis) :

तक्ता क्र. १ संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनी मापन (वेळापूर ते पंढरपूर १.५ कि.मी. पर्यंत)

अ. क्र	अंतर (वेळापुर पासून मी.मध्ये)	ठिकाण	वेळ	ध्वनी(dB)
१	०.०	वेळापुर चौक	११.०५ a.m	६४.९
२	५.०		११.०८	८०.९
३	९.०	पेट्रोल पंप	११.१०	७४.७
४	२०		११.२०	७२.६
५	५०		११.२७	६०.६
६	१००		११.३५	६७.५
७	१२५		११.४०	७६.४
८	१५०		११.४७	६०.१
९	२००	एस.टी स्टँड	११.५१	८८.३
१०	२५०		१२.०१ p.m	६३.३

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

११	३००		१२.०७	७२.४
१२	४००		१२.१५	६४.३
१३	६००		१२.२७	७६.०
१४	८००		१२.५२	५७.१
१५	१०००	**सिद्धी गार्डन**	१.०९	६२.०
१६	१२००		१.१४	७२.०
१७	१४००		१.२५	५०.१
१८	१५०० (१.५ कि.मी.)		१.३५	५९.६

स्त्रोत : संशोधकाने संकलित केलेल्या अधिकृत माहितीवर आधारीत

तक्ता क्र. २ संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनी मापन (वेळापूर ते पुणे १.५ कि.मी. पर्यंत)

अ. क्र	अंतर (वेळापूर पासून मी.मध्ये)	ठिकाण	वेळ	ध्वनी(dB)
१	०.०	वेळापूर चौक	११.०५ a.m	६४.३
२	५.०		११.०७	६१.३
३	९.०		११.०९	५४.६
४	२०		११.१४	४७.०
५	५०		११.२५	७६.७
६	७५		११.२७	८५.८
७	१००		११.३०	९५.२
८	१२५	मंगल कार्यालय	११.३४	९३.३
९	१५०		११.३८	६८.५
१०	२००		११.४१	४०.४
११	२५०		११.४८	५९.५
१२	३००		१२.०५ p.m	४७.८
१३	४००		१२.२०	६०.२
१४	६००		१२.३२	७४.२
१५	८००		१२.५०	६८.५
१६	१०००		१.०२	४१.३
१७	१२००		१.२०	७४.४
१८	१४००		१.३२	७०.२
१९	१५०० (१.५ कि.मी.)		१.३५	६५.२

स्त्रोत : संशोधकाने संकलित केलेल्या अधिकृत माहितीवर आधारीत

तक्ता क्र. ३ संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनीचे सांख्यिकिय विश्लेषण

३.१ वेळापूर ते पंढरपूर १.५ कि.मी. अंतरापर्यंत

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

अ.क्र.	सर्वात जास्त ध्वनी (dB)	सर्वात कमी ध्वनी (dB)	मध्यमान
१	८८.३	५०.१	६७.९३

३.२ वेळापूर ते पुणे १.५ कि.मी. अंतरापर्यंत

अ.क्र.	सर्वात जास्त ध्वनी (dB)	सर्वात कमी ध्वनी (dB)	मध्यमान
१	९५.२	४०.४	६५.८४

३.३ पुणे ते पंढरपूर महामार्ग (वेळापूरातून जाणारा ३ कि.मी. अंतरापर्यंत)

अ.क्र.	सर्वात जास्त ध्वनी (dB)	सर्वात कमी ध्वनी (dB)	मध्यमान
१	९५.२	४०.४	६६.८६

चर्चा / विवेचन (Discussion) :

संशोधन अभ्यास क्षेत्रात ध्वनि प्रदूषणाचे मापन केल्यानंतर असे निदर्शनास आले की, वेळापूर पासून पंढरपूर या मार्गावर ध्वनीच्या पातळीचे मध्यमान ६६.५३ आहे. यावरून असे सांगता येईल की, वेळापूर पासून पंढरपूर मार्गावरील ध्वनी पातळी जास्त आढळून येते. याचे कारण असे की अभ्यास मार्गावर एस.टी. स्थानक असल्याने त्या ठिकाणी रहदारीचे प्रमाण जास्त आहे. तसेच त्या रस्त्यावर प्राथमिक शाळा आहे. त्यामुळे सर्वसाधारण ध्वनीची पातळी जास्त असू शकते.

अभ्यास क्षेत्रातील वेळापूर पुणे मार्गावर सर्वात कमी ध्वनीची पातळी ४०.४ डेसीबल आढळली तर सर्वात जास्त ध्वनीची पातळी ९५.२ डेसिबल आहे. संशोधन क्षेत्रातील ध्वनीची पातळी ही इतरापेक्षा सर्वात जास्त आढळून आली याचे प्रमुख कारण वेळापूर पुणे रस्त्यावर असणाऱ्या मंगल कार्यालयामध्ये लग्नाच्या वेळेस वाजणारी वाद्ये यामुळे ध्वनीची पातळी ९५.२ डेसिबल पर्यंत वाढली. अभ्यास क्षेत्रातील वेळापूर गावात ध्वनीची सरासरी पातळी ६६.८६ डेसिबल आहे. भारतासारख्या परंपरेचा इतिहास असणाऱ्या देशात सण, उत्सव, समारंभ या वेळेस वाद्यांना फार महत्त्व आहे. आधुनिक काळात जास्त आवाज निर्माण करणाऱ्या वाद्यांमुळे ध्वनीची पातळी वाढून ध्वनी प्रदूषणाचा त्रास होत आहे.

संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनी प्रदूषणाचे प्रमुख स्त्रोत हे स्वयंचलित वाहने आहेत. पुणे-पंढरपूर या राज्य महामार्गावरुन स्वयंचलित वाहनांच्या इंजिनच्या आवाजामुळे, हॉर्नमुळे, रस्त्यावरील टायरच्या घर्षणामुळे आवाज निर्माण होतो. तसेच लग्नसमारंभातील वाद्य, शाळेतील कोलाहल, व्यापारी संकुल यामुळे देखील संशोधन क्षेत्रात ध्वनी निर्माण होतो आहे. प्रस्तुत संशोधन अभ्यासात ध्वनीची पातळी ही ६० डेसिबलच्या वर पोहोचली आहे. पंढरपूर यात्रा कालावधीत अभ्यास क्षेत्रातील महामार्गावर वाहतुकीची घनता वाढते. तसेच पंढरपूर सारख्या धार्मिक, ऐतिहासिक क्षेत्राला जोडणारा दुवा असणारा महामार्ग अभ्यास क्षेत्रातून जातो. त्यामुळे भविष्यात या महामार्गावर वाहतुकीचे प्रमाण वाढण्याची शक्यता नाकारता येणार नाही. माळशिरस तालुक्यात वेळापूर हे स्थान मध्यवर्ती आहे. त्यामुळे सांगोला, पंढरपूर, सोलापूर, कोल्हापूर, सांगली या शहरांना पोहोचण्यासाठी वेळापूर या गावावरून मार्ग आहेत. त्यामुळे रस्त्यावर वाहतुकीचे प्रमाण वाढत आहे. वेळापूर हे अकलूज शहराच्या जवळ असल्याने तिथे वस्तीस्थान निर्माण करण्याच्या दृष्टीने सोयीचे आहे. याचाच परिणाम म्हणून वेळापूर हे गाव चोहोबाजूनी वाढत चालले आहे. विशेषतः पुणे-पंढरपूर राज्य महामार्गावर नवीन वसाहती स्थापन झाल्याचे दिसून येते. यामुळे महामार्गावरील निर्माण होणाऱ्या ध्वनी

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

प्रदूषणाचा परिणाम हा लोकांवर होऊ शकतो. भविष्यात या ध्वनिप्रदूषणाच्या स्त्रोतांचा परिणाम निश्चित दिसून येईल.

निष्कर्ष (Conclusion) :

1. संशोधन अभ्यास शेत्रातील ध्वनीची सर्वात कमी पातळी ४०.४ डेसीबल असून सर्वात जास्त पातळी ९५.२ डेसीबल इतकी आहे.
2. संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनी प्रदूषणाचे वेळापूर ते पंढरपूर १.५ कि.मी. अंतरापर्यंतचे सरासरी मध्यमान ६७.९३ डेसिबल इतके आहे.
3. संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील ध्वनी प्रदूषणाचे वेळापूर ते पुणे १.५ कि.मी. अंतरापर्यंतचे सरासरी मध्यमान ६५.८४ डेसिबल इतके आहे.
4. संशोधन अभ्यास क्षेत्रातील पुणे ते पंढरपूर महामार्ग (वेळापूरातून जाणारा ३ कि.मी. अंतरापर्यंत) सरासरी मध्यमान ६६.८६ डेसिबल इतके आहे.
5. संशोधन अभ्यास शेत्रातील ध्वनिप्रदूषणाचे प्रमुख स्त्रोत हे स्वयंचलित वाहनातील इंजिनमुळे, हॉर्नमुळे व रस्त्यावर टायर घर्षणामुळे होते आहे. तसेच लग्नसमारंभातील वाद्य, शाळेतील कोलाहल, व्यापारी संकुले यामुळे होत आहे.
6. संशोधन अभ्यास क्षेत्रात नागरी वसाहती वाढत असल्याने ध्वनीची पातळी वाढत आहे. त्यामुळे भविष्यात अभ्यास क्षेत्रात ध्वनी प्रदूषणाच्या समस्या तीव्र होण्याची शक्यता आहे.

उपाययोजना (Solutions) :

1. वाहतुकीचे योग्य नियमन होण्यासाठी रस्ते रूंद व सुव्यवस्थित ठेवणे.
2. रस्त्याच्या दुतर्फा मोठ्या प्रमाणात वृक्षारोपण व वृक्ष संवर्धन करणे, ज्यामुळे आवाजाची तीव्रता कमी होईल.
3. सण समारंभ उत्सव काळात ध्वनिक्षेपकांचा वापर टाळणे.
4. ध्वनीक्षेपकाचा अपरिहार्य वापराच्या वेळी त्याचा आवाज मर्यादित ठेवणे.
5. अनावश्यक वाहनांच्या हॉर्नचा वापर टाळणे व ध्वनि प्रदूषणाच्या नियंत्रणाचे कायदे आपल्यासाठीच आहेत याची जाणीव निर्माण करणे.

संदर्भ (References) :

1. ए.बी. सवदी, भूगोलाची मुलतत्वे (खंड पहिला), सप्टेंबर २००९, निराली प्रकाशन, पुणे-४१.
2. अरुण सवदी, पांडुरंग कोळेकर, मोहन जोशी, पर्यावरण अध्ययन, (२००७), निराली प्रकाशन, पुणे-४१.
3. प्रा. ढेरे ए.एस, पवार सी.बी. व पाटील डी.ए. पर्यावरण अभ्यास, जून २००५, अक्षरवंद प्रकाशन, अकलूज.
4. डॉ. प्रकाश सावंत, आर्थिक भूगोल, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर.
5. डॉ. मोहन बाबर, पर्यावरण शास्त्र, मंजुषा पब्लिकेशन्स, नळदुर्ग.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

चित्रपट उद्योगातील रोजगार व फायदे आणि अडचणी/ आव्हाने

पाटील एच. पी

एम. एच. एम. कॉलेज, मोडनिंब

सारांश

सिनेमा हे जनसंचार व रमणीय तसेच कलात्मक दृश्य- श्रव्य माध्यम आहे. यामध्ये लेखन, नाट्य, अभिनय, संगीत, नृत्य, वास्तू, शिल्प आणि चित्र इत्यादीचा सहभाग असुन ज्ञान, विज्ञान, दृश्य, मंच, निर्देशन, तांत्रिक बाबी, अभिनय, कल्पना, इ. गोष्टीना महत्त्व आहे. इलेट्रॉनिक्स, भौतिकी, रसायन, विज्ञानअश्या घटकांचा प्रभाव चित्रपटावर असतो. कायिक ववाचीकतत्व या मध्ये ही प्रधनाता असते. पटकथा, संवाद, संगीत, नृत्य, फोटोग्राफी इ. महत्वाचे घटक असतात. 1931 अगोदर मूक चित्रपट होते त्यानंतर श्राव्य माध्यमातही चित्रपट येऊ लागले.

चित्रपट सृष्टी प्रचंड मोठी आहे.यामध्ये लाईट,साऊंड,ॲक्शन या कामासाठी अनेक लोकांची गरज असते. चित्रपट सृष्टीत करोडो रुपयांचा व्यवहार होते. त्यामुळे चित्रपटाला उद्योगधंद्यांचा दर्जा मिळाला. या क्षेत्रात मुळकथा लेखक, पटकथा लेखक, डिस्ट्रीब्यूटर, टेक्निकल इतर कामासाठी कामगारांची गरज भासते.

चित्रपट असे एक माध्यम आहे ते सर्वसामान्य माणसाच्या हृद्यापर्यंत पोहोचते. या क्षेत्रात कोणाची मक्तेदारी चालत नाही. प्रत्येकाला आकर्षित करते माणूस हा आपसूक या क्षेत्राकडे वळतो. हे विश्व वेगळे आहे मोठ मोठे नायक-खलनायक खानपान, उंची कपडे, मोठ्या गाड्या या सर्व गोष्टी समाजातला प्रभावित करतात अमिताभ बच्चन, जितेंद्र, रजनीकांत, राजेश खन्ना, अक्षय कुमार, आयुष्मान खुराना, विकी कौशल इत्यादींच्या कपड्याची व केसाच्या स्टाईलचा प्रभाव सामान्य लोकांवर पडतो. चित्रपटात येणाऱ्या व्यक्तीला आपली प्रतिमा व कौशल्य प्रचंड विकसित करावे लागते.

आम्ही भौतिकवादी युगात जगत आहोत. प्रत्येक गोष्टीस मूल्य द्यावे लागते. प्रत्येक बाबीत त्याच्या उत्पन्नाचा मिळतो. कुठला भाग कोणत्या किमतीला विकले जाईल, याची काळजी घ्यावी लागते. ही समाजाची समाजातील जगण्याची शर्यत आहे. आपली योग्यता बाजारात विकणे. येथे सर्वकाही विकले जाते. हे क्षेत्र जीवन व कला यांचे मोठे संदर्भ देण्याचे व यथार्थ करण्याचे मार्ग आहेत.

आजच्या जागतिक करण विश्वात रोजगाराची कमी नाही. वेळही सारखी वाहत राहते. सर्वांना या क्षेत्रात काम मिळेल असेही नाही. या क्षेत्रात भाषा,ज्ञान आणि समज याची गरज असते. अनेक आव्हानांशी स्पर्धा करावी लागते. चित्रपट निर्मिती हे टीमवर्क चे कार्य आहे. निर्देशक, निर्माता, अभिनेता-अभिनेत्री, सहाय्य पात्र, संवाद लेखक, पटकथा, गीतकार, छायाचित्रकार, संपादक, आवाज यंत्रणाकार, संगीतकार इत्यादी सहकारी व्यक्ती कामकरतात प्रत्येक व्यक्ती व पात्र महत्त्वपूर्ण आहे.

चित्रपट क्षेत्रात व्यक्ती किंवा विद्यार्थी काम करणार असेल तर तो आपली प्रतिभा, रचना लक्षात घेऊन खालील पैकी कोणत्या तरी एका क्षेत्रात काम करू शकतो,

1. पटकथालेखन (पटकथाकार)
2. संवाद लेखन (संवाद लेखक)
3. गीतकार गीतलेखन
4. अभिनय
5. चित्रपट समीक्षक

एखादी व्यक्ती किंवा विद्यार्थी त्याच्यामध्ये कथा लिहायची प्रतिमा असेल तर, तो चित्रपट कथा लिहू शकतो. एखादी कथा लिहिताना त्याला प्रत्येक गोष्टीचा विचार करून लिहावे लागते प्रत्येक घटना, कथानक दृश्य समजून घेऊन रचना करावी लागते. साधारण जीवनापासून ते असाधारण जीवनापर्यंतची माहिती करून घ्यावी लागते. चित्रपट लेखकात नरेंद्र बंदिनी (देवदास), भरात व्यास, राजेंद्रकृष्ण, सलीम खान, जावेद अख्तर (शोले), गुलजार (खामोशी, मीरा, परीचय), प्रसन्न जोशी (तारे जमीन पर) राजकुमार हिरानी (मुन्नाभाई एमबीबीएस, लगे रहो मुन्नाभाई) कथालेखक आहेत. चित्रपट लिहिण्याचा अभ्यासक्रम भारतीय फिल्म आणि टेलिव्हिजन संस्था पुणे मध्ये शिकवला जातो. तसेच दिल्ली विद्यापीठातहीहा अभ्यासक्रम शिकवला जातो. चित्रपटाची कथा लिहिण्याचे कौशल्य शिकवले जाते, विद्यार्थ्यांना विविध पैलूं विकसित करण्याचे काम केले जाते.

चित्रपटाची गीते लिहिणे हेही महत्त्वाचे काम आहे. जो गीत लिहून लिहून इच्छितो त्याला चित्रपट गीते कधी कधी दृश्यानुसार तर कधी कधी परिस्थितीनुसार त्यात योग्य ते बदल करूनत्याला ती लिहावी लागतात.

चित्रपट निर्मिती करताना सहाय्यक पात्रांची गरज भासते. अभिनयाची ज्ञान असणारा माणूस या भूमिका साकारू शकतो, याचे प्रशिक्षण भारतीय फिल्म आणि टेलिव्हिजन सोसायटी पुणे येथे दिले जाते. वरील प्रशिक्षण संस्थेतून विद्यार्थ्यांची अभिनय कला विकसित केली जाते.

चित्रपट क्षेत्रात अप्रत्यक्षपणे ही काम करणारे अनेक लोक आहेत. जर आपल्याला त्या क्षेत्रात रस असेल पण कलेची ओळख नसेल, तर त्याला चित्रपटाची भाषा, रचना समजून मूल्यमापन करता आले तर तो चित्रपट समीक्षक बनू शकतो. यासाठी आपली प्रतिभा उत्कृष्ट असली पाहिजे, व टेक्निकल बाबी तेल ही माहिती असणे आवश्यक आहे.

वरील व्यवसाय हा उल्लेखनीय आहे. त्यात हिंदी, मराठी, इंग्रजी, तमिळ, तेलगू, कन्नड इत्यादी भाषांतनिर्मितीहोते. चित्रपट व्यवसायात काम करणाऱ्या व्यक्तीस नियमित वेतन मिळत नाही, पण रोजगार मिळू शकतो. आपली जागा स्वतःला तयार करावे लागते, त्यासाठी आपली निर्मिती त्याला निर्मात्याकडे पाठवावी लागते. तो वेळ देऊ शकत नाही, पैसाही देऊ शकत नाही पण, कोणाचा तरी आधार आधार बनू शकतो. या क्षेत्रात कौशल्याची आवश्यकता आहे. अनेक बाबींचा त्याग हा या क्षेत्रात करावा लागतो.

या क्षेत्रात प्रत्येक व्यक्तीस पुढे जाण्यासाठी प्रचंड मेहनत घ्यावी लागते पण यातून केवळ चमकधमक याच्यावर अवलंबून न राहता त्याने काम करत प्रामाणिकपणे काम करत राहिले पाहिजे, एका अभिनेता नसरुद्दीन शहा म्हणतो,"दररोज आपली मारण्याची तयारी असले पाहिजे तरच आपण स्टार बनवू शकतो". जर तो चमकला,तर त्याच्याकडे पैसा आहे, मोठ्या गाड्याबंगला आहे. पण यात प्रचंड स्पर्धा आहे.आजच्या युगात रातोरात श्रीमंत होण्याची अनेक लोकांची इच्छा असते,पण याला महत्व नसते. आणि एकदा या क्षेत्रात पडले, कि मग प्रत्येक व्यक्तीला दिखाऊपणाचे जीवन जगणे भाग पडते.

निष्कर्ष:

आधुनिक काळात चित्रपट निर्मितीत रोजगार संधी प्रतिदिन वाढत आहे. या क्षेत्राची योग्य ओळख झाली तर जीवनात अनेक लोक यशस्वी होऊ शकतात. पण कम्प्युटर माध्यमातून 10 लोकांची कामे दोन माणसे ही करू शकतात. एका तासाचे काम हे, एका मिनिटात येऊ शकतो. रोजगार पण कमी होऊ शकतो. शैक्षणिक योग्यता आणि कला पाहून आपल्या बद्दल निष्कर्ष काढला जाऊ शकतो की, "जैसे जिसकी योग्यता वैसे उसका रोजगार"!

संदर्भ

1. डॉ. लक्ष्मीकांत पांडे (संचार हिंदी भाषा उपयोग)
2. डॉ.चंद्र प्रकाश मिश्रा (पत्रकार लेखन)
3. डॉ.वीणा मनचंदा (संचार माध्यम और हिंदी व्यास)
4. डॉ. दीप्ती देशपांडे व डॉ.सुरज कानडे (जनसंचार)

..

'RESEARCH JOURNEY' *International E- Research Journal*
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

अमरावती जिल्ह्यातील बदलत्या सिंचन तीव्रतेचा भौगोलिक अभ्यास

डॉ. पराग विष्णुपंत तट्टे
सहाय्यक प्राध्यापक
भूगोल विभाग
च. ह. चौधरीकला, शं. गो. पटेल वाणिज्य, बा. भ.जा.पटेल विज्ञान महाविद्यालय, तळोदा जि. नंदुरबार.
Email :- parag.tatte525@gmail.com
Mob. No. 08275395270

डॉ. संदीप सुभाष भावसार
सहाय्यक प्राध्यापक
भूगोल विभाग
ग. तु. पाटील कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय नंदुरबार, जि. नंदुरबार.
Email :- sandipbhavsar83@gmail.com
Mob. No. 07588629355

सारांश

सिंचनाचा अर्थ संपूर्ण संभाव्यतेचा समावेश आहे, जो शेतीच्या आधुनिकीकरणास सहाय्य करतो, शेतीच्या परिवर्तनाच्या प्रक्रियेतील सर्वात महत्वाच्या आणि मूलभूत घटकांपैकी एक म्हणजे सिंचन होय. हे एक प्रस्थापित सत्य आहे की एखाद्या क्षेत्राच्या शेती विकासाच्या स्वरूपासाठी सिंचनाचा विकास अत्यंत महत्त्वपूर्ण आहे. कृषी आणि विशेषत: सिंचनाची शेती ही सर्वात मोठी पाण्याचा वापर आणि पाण्याची माघार घेणारे क्षेत्र आहे. उपलब्ध जलसंपत्तीवर सिंचनाच्या दबावाचा अंदाज लावण्यासाठी सिंचनाची तसेच पिकाच्या पाण्याची गरज आणि नैसर्गिकरित्या पिकांना उपलब्ध असलेल्या पाण्यावर अवलंबून असते, तर काही भाग हवामान परिस्थितीच्या आधारे काढता येतो, कोणत्याही क्षेत्रातील शेती हीमुख्यत: आधुनिकीकरण, भू-माती, संसाधनांची अनुकूल, गुणवत्ता, इतर तंत्रज्ञान साधने, यंत्रसामग्री व संस्थागत व्यवस्थेसह सिंचनासाठी जलसंपत्तीची उपलब्धता पूर्व-आवश्यकआहे.

बीज संज्ञा: - शेती, सिंचन तिव्रता, कल, शेती सुविधा, विकास, तीव्रता,

प्रस्तावना: -

जलसंपदा आहे अक्षय स्वरूपाची संपत्ती आहेत सेचचलहे भूपृष्ठावरील अत्यंत महत्त्वाची संपदा असून संपूर्ण सजीव सृष्टीचा तो अत्यावश्यक आहे कोणताही सजीव पाण्याशिवाय जगू शकत नाही म्हणून पाण्याला जीवन असे म्हणतात. यामुळे २२मार्च हा दिवस जागतिक जलदिन म्हणून जगभर साजरा केला जातो पृथ्वीच्या ७१ टक्के भाग पाण्याने व्यापलेला आहे म्हणून पृथ्वीला जलग्रह असे म्हणतात.

मोठ्या धरणांची संख्या आणि प्रत्यक्ष साठवण क्षमता या दोन्ही बाबतीत महाराष्ट्रातील सिंचन क्षेत्र हे देशातील सर्वात मोठे क्षेत्र आहे. असे असले तरी, महाराष्ट्रातील सिंचन क्षेत्राला बहुविध समस्या भेडसावत

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

आहेत. भविष्यात सिंचनाच्या वापरासाठी पाण्याची उपलब्धता जलद दराने कमी होत असताना, शेती विस्तार आणि तीव्रतेमुळे सिंचनासाठी पाण्याची मागणी चिंताजनकपणे वाढत आहे.

सिंचन हे जगातील सजीवाद्वारे वापरले जाणारे सर्वात प्राचीन विज्ञान आहे असे म्हणतात. तथापि, अलिकडच्या काळात हे आधुनिक शेतीतील सर्वात महत्त्वाचे घटक म्हणून सिंचन उदयास आले आहे. हे मान्य केले आहे, की कृषी विकासासाठी आवश्यक असलेल्याआधुनिक साधनांमध्ये हळूहळू सिंचन अपरिहार्यबनले आहे.कृषी विकासा मध्ये सिंचनाला महत्त्वाचे स्थान आहे. जलसिंचनयामुळे जमिनीतील मूलद्रव्य वनस्पतींच्या मुळाना मिळून ती पानापर्यंत पोहोचवण्याचे काम केले जाते तसेच वनस्पतींना प्रकाश संश्लेषण करण्यास ही मदत होते" (भावसार संदिप व निळे उत्तम व्हि.२०१५).

निसर्गतःजलचक्राची एक प्रणाली आहे त्यामुळे प्राणी जीवन वनस्पती जीवन सुरळीत चालण्यासाठी मदत होते तसेच कृतिम जलसिंचनामुळे कृषी विकासाला सुद्धा मदत होते. प्राचीन काळापासून मानवाने पर्जन्याच्या साठलेल्या पाण्यात पासून किंवा नैसर्गिक स्रोतांचा द्वारे पिकांना जलसिंचन केलेले आहे जसे आधुनिकीकरण शहरीकरण व विज्ञान आणि तंत्रज्ञान विकसित होत गेले तसतसे मोठमोठे जलाशय व कॅनलसुद्धा निर्माण होत आहेत आणि अन्नधान्य तसेच इतर पिकांचे उत्पादन वाढतआहे

कमी पावसाच्या प्रदेशात कृतिम पाणी पुरवठ्याची नितांत गरज असते जिथे भरपूर पाऊस पडतो तिथे कृत्रिम पाणी पुरवठ्याची गरज उद्भवत नाही आणि अशा भागात जलसिंचनाचा परिणामही दिसून येत नाही. (प्रा. के.ऐ. खतोब)

भूपृष्ठावरील व भूगर्भातील उपलब्ध पाण्याची नासाडी न होता योग्य वापर करून भविष्यासाठी साठा टिकवण्याची व्यवस्था म्हणजे जलसंवर्धन होय.(सूर्यवंशी डी. एस., पाटीलएस. बी. व पाटील पी. के., २०१६)

सिंचनाचा वापर कित्येक प्रकारांद्वारे सशर्त केला जातो, तर कमी पाऊस आणि त्याच्या बदलामुळे पाणीपुरवठ्याच्या कृत्रिम मार्गांच्या विकासाची आवश्यकता असते. सिंचन हे देखील रासायनिक खतांचा जास्तीत जास्त लाभ घेण्यास आणि काही प्रमाणात उच्च उत्पन्न देणारी बियाणे देखील आवश्यक बनते. दुसरीकडे, भूप्रदेशाचे स्वरूप, पुरेसे जलस्रोत उपलब्धता आणि या सर्व क्षेत्रातील सध्याच्या सामाजिक-आर्थिक-राजकीय परिस्थितीचा विचार करून पाण्याचा पुरवठा सशर्त होत आहे.

वर्षाकाठी सिंचन प्रस्तावित केलेल्या सिंचनाची टक्केवारी म्हणून सिंचनाची तीव्रता परिभाषित केली जाते. सहसा प्रत्येक पीक हंगामात (रब्बी, खरीप इ.) सिंचनाखाली असलेली क्षेत्रे सिंचनाची टक्केवारी म्हणून दर्शविली जातात व ते पीक हंगामासाठी सिंचनाची तीव्रता दर्शवितात. सर्व पिकांच्या हंगामासाठी सिंचनाची तीव्रता जोडून वर्षाकास मिळणाऱ्या सिंचनाची तीव्रता दर्शवितात.

अभ्यासाच्या क्षेत्रामध्ये सिंचनाचे दोन मुख्य स्त्रोत उपलब्ध आहेत ज्यात पृष्ठभाग पाणी आणि भूजल पुरवठा आणि त्यांची वारंवारता प्रामुख्याने पर्जन्यमान, स्थलाकृतिक वैशिष्ट्ये, भूप्रदेश आणि मातीचा प्रकार यावर अवलंबून असते. अभ्यास प्रदेश भूगर्भातील तसेच भूजल समृद्ध आहे. पूर्णा व वरदा नदी व तीच्या उपनद्या सिंचनासाठी योग्य प्रमाणात पाणी पुरवतात. सिंचनाचे उद्दीष्ट मुख्यत: पावसाची कमतरता चांगली करणे, नांगरणाखाली अधिक जमीन आणणे हे आहे, जे पाण्याची गरज नसल्यामुळे आणि दुहेरी पिकाचे क्षेत्र वाढविण्याकरिता शेती होते.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

अभ्यासाचे मुख्य उद्दीष्ट फक्त विविध मूलभूत घटकांचे परीक्षण करणेच नाही तर सिंचनाच्या सुविधांच्या विकासावर, शहरीकरणाच्या प्रभावांचे आकलन करणे आणि कृषी वातावरणाद्वारे होत असलेल्या बदलांचे आकलन आणि अभ्यास करणे हे आहे.

जयरथ (१९९९) यांनी आंध्र प्रदेशातील सहभागी सिंचन व्यवस्थापनाचा अभ्यास केला. बी.डी. धवन (१९९२) यांनी सिंचनाच्या अनेक पीकांवर होणार्या दुष्परिणामांची टीका करण्याचा प्रयत्न केला. यू.व्ही. निले (२००९) ग्रामीण भागातील कृषी परिवर्तन सिंचन सुविधांवर संरक्षण शोधते.

उद्दीष्टे:

१. अभ्यास क्षेत्रामध्ये सिंचनाखालील क्षेत्र समजून घेणे.
२. अभ्यासक्षेत्रात सिंचन तीव्रतेच्या प्रमाणात दशांश भिन्नता शोधणे.
३. सिंचन तीव्रतेवर परिणाम करणारे घटकांचे विश्लेषण करणे.

अभ्यास क्षेत्र:-

अमरावती जिल्हा हा महाराष्ट्र राज्यातील विदर्भातील अकरा जिल्ह्यांपैकी एक आहे. मध्य प्रदेश हेराज्य उत्तरेकडील भागात आहे जिल्ह्यांचे उत्तर अक्षांश २०°३२'ते २१°७६' आणि पूर्व रेखांश ७६°३७'ते७८°२७' या दरम्यान आहे. जिल्ह्याचे एकुण भौगोलिक क्षेत्र १२२१०चौरस किमी आहे. जिल्ह्यांच्या उत्तरेस मध्य प्रदेश, पूर्वेस नागपूर व वर्धा जिल्ह्यांसह आणि दक्षिण व दक्षिण – पश्चिम दिशेस यवतमाळ, अकोला व बुलढाणा हे जिल्ह्ये आहेत. वर्धा नदी जिल्ह्याची पूर्व सीमा बनवते. जिल्हा मुख्यालय अमरावती या शहरात आहे. प्रशासकीय सोयीसाठी जिल्हा अमरावती, मोर्शी, वरुड, तिवसा, चांदूर रेल्वे, नांदगाव, भटकुली, दर्यापूर, अंजनगाव, धारणी, चिकलधार, अचलपूर आणि चांदूर बाजार अशा १४तालुक्यांमध्ये विभागला आहे. २०११ च्या जनगणनेनुसार एकूण लोकसंख्या २८,८७,८२७ असून त्यातील पुरुष आणि महिला अनुक्रमे १४,८२,८४५आणि १४,०४,९८१ आहेत. जिल्ह्यात १३शहरे आणि १६९८ग्रामीणगावे आहेत. जिल्ह्याचा मुख्य भाग पूर्णा-तापी आणि वर्धा नदीच्या पात्रात येतो. जिल्ह्यातून वाहणार्यामहत्त्वाच्या नद्या म्हणजे तापी, पूर्णा, वर्धा, पेढी आणि चंद्रभागा या आहेत.

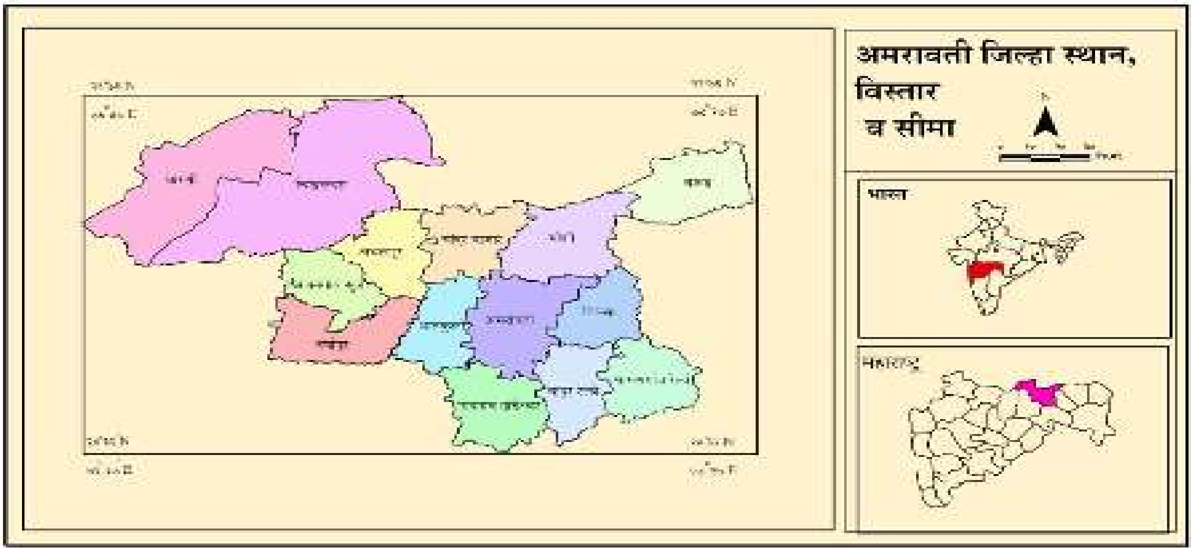

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

माहिती संकलन आणि संशोधन पद्धतीः

हा अभ्यास प्राथमिक व दुय्यम स्वरुपाच्या माहितीच्या आधारावर गोळा केलेली आहे. तसेच गाव आणि घरगुती अशा प्रश्नावलीद्वारे प्राथमिक माहिती गोळा केलेली आहे. तसेच आवश्यक दुय्यम माहिती सुद्धा गोळा केलेली आहे.

अ) जिल्हा जनगणना पुस्तिका (२००१ आणि २०११)ब) इतर शासकीय प्रकाशने-

i) सामाजिक-आर्थिक समालोचनii) पाटबंधारे विभागाची नोंदीiii) जिल्हा सांख्यिकीय गोषवारा.

२००१ ते २०११ या कालावधीत १० वर्षांहून अधिक वर्षांचा भौगोलिक अभ्यास हा अभ्यासाच्या क्षेत्रातील १४ तहसील क्षेत्रातील सिंचन तीव्रतेच्या अभ्यासासाठी केला गेला आहे. एकत्रित माहितीवर विविध परिमाणात्मक, सांख्यिकीय तंत्राचा वापर करून प्रक्रिया आणि विश्लेषण केले गेले आहे. सारणीत मांडलेली माहिती आलेखानुसार सादर केला गेला आहे.

सिंचनाची तीव्रता: -

या शोधनिबंधामध्ये अमरावती जिल्ह्यातील सिंचन तिव्रता दाखविण्यासाठी, जसबीरसिंह यांनी अवलंबिलेला खालील सूत्राचा वापर करून सिंचनाची तीव्रता मोजली जाते.

$$Ii = \frac{NI}{NA} X\ 100$$

Ii = सिंचनाची तीव्रता (Intensity of irrigation)

NI= निव्वळ बागायती क्षेत्र (Net irrigated area)

NA= निव्वळ ओलीताचे क्षेत्र(Net Sown Area)

जलसिंचन तीव्रतेची निर्देशांक २००१आणि २०११ यावर्षासाठी निश्चित केलेला आहे.

विषय विवेचन:-

सारणी क्र.१मध्ये स्पष्टपणे दिसून येते की,सिंचन तीव्रता तहसील ते तहसील पर्यंत वेगवेगळी आहे आणि त्यानुसार वेळेनुसार बदल देखील होतो. जलाशय एक दशकात सिंचनाची तीव्रता बदलण्याची गणना करतो. २००१ मध्ये अभ्यास क्षेत्रामध्ये सिंचनाची तीव्रता १०.३५%होती २०११ मध्ये ते किंचित कमी झाले व ०८.५१ टक्क्यांपर्यंत पोहोचले. हा बदल -०१.८४टक्के नोंदविला गेला. जलसंपत्तीच्या घटत्या साठ्यामुळे, भूमिगत पाण्याच्या तक्त्यातील घट आणि देशांतर्गत क्षेत्रात वाढती लोकसंख्या वाढ आणि वार्षिक सरासरीपेक्षा कमी पावसामुळे संपूर्ण सिंचन तीव्रतेवर याचा परिणाम दिसून येतो.

तालुकानिहाय सिंचन तीव्रतेनुसार तेथे मोठ्या प्रमाणात फरक आढळला आहे. २००१ मध्ये वरुड तालुक्यामध्ये सर्वाधिक सिंचन तीव्रतेचे प्रमाण ४८.४६टक्के असून त्यानंतर अनुक्रमे मोर्शी, अचलपूर आणि तिवसा तालुका येथे २०.८०, १२.८२ आणि ११.६६टक्के होते. २००१ मध्ये धारणी (०२.१३%) या तालुक्यामध्ये सर्वात कमी सिंचन तीव्रतेची नोंद झालेली होती. त्याखालोखाल धामणगाव रेल्वे, चिखलधरा आणि भातकुली तालुका येथे अनुक्रमे ०२.२८, ०३.१५आणि ०४.९५टक्के इतकी नोंद झालेली दिसते.

पाटबंधारे विकास किंवा सिंचन प्रकल्पांची अंमलबजावणी मुख्यत्वे राष्ट्रीय / सरकारी धोरण वेगवेगळ्या मुद्द्यांवर अवलंबून असते. अभ्यास क्षेत्रातील अन्नधान्य उत्पादन वाढविणे आणि स्थिर करण्यासाठी सरकार सिंचन विकासास प्रोत्साहन देऊ शकते.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

सारणीक्र.१

अमरावती जिल्हा: सिंचन तीव्रता व त्यात झालेला बदल (२००१-२०११)

अ. क्र.	तालुक्याचे नाव	सिंचनाची तीव्रता टक्केवारीत		२००१ ते २०११ या दशकात झालेला बदल
		२००१	२०११	
१	अचलपूर	१२.८२	०९.२३	-०३.५९
२	अमरावती	०७.०२	१९.६१	१२.५९
३	अंजनगाव सुजी	०५.६४	०६.५८	००.९४
४	भातकुली	04.95	०५.६५	००.७०
५	चांदूर बाजार	06.93	१९.९०	१२.९७
६	चांदूररेल्वे	०५.८१	०७.५८	०१.७७
७	चिखलधरा	०३.१५	०१.२१	-०१.९४
८	दर्यापूर	०५.६१	०२.२९	-०३.३२
९	धामणगाव रेल्वे	०२.२८	०७.९२	०५.६४
१०	धारणी	०२.१३	०२.८९	००.७६
११	मोर्शी	२०.८०	१४.२२	-०६.५८
१२	नांदगाव खंडेश्वर	०५.५६	०२.४७	-०३.०९
१३	तिवसा	११.६६	०७.६२	-०४.०४
१४	वरुड	४८.४६	३४.१७	-१४.२९
अमरावती जिल्हा		१०.३५	०८.५१	-०१.८४

स्रोत: अमरावती जिल्हा सामाजिक-आर्थिक समालोचन (२००१ ते २०११)

२०११ नुसार वरुड तालुक्यामध्ये (३४.१७%) सर्वाधिक सिंचन तीव्रता आढळून आली व त्यानंतर चांदूर बाजार, अमरावती व मोर्शी तालुका येथे अनुक्रमे १९.९०, १९.६१ आणि १४.२२ टक्के आणि सर्वात कमी सिंचन तीव्रता चिखलदरा तालुका येथे ०१.२१ टक्के, आढळून आली त्याखालोखालदर्यापूर, नांदगाव खंडेश्वर आणि धारणी तालुका येथे ०२.२९, ०२.४७ आणि ०२.८९ टक्के.आढळून आली आहे.

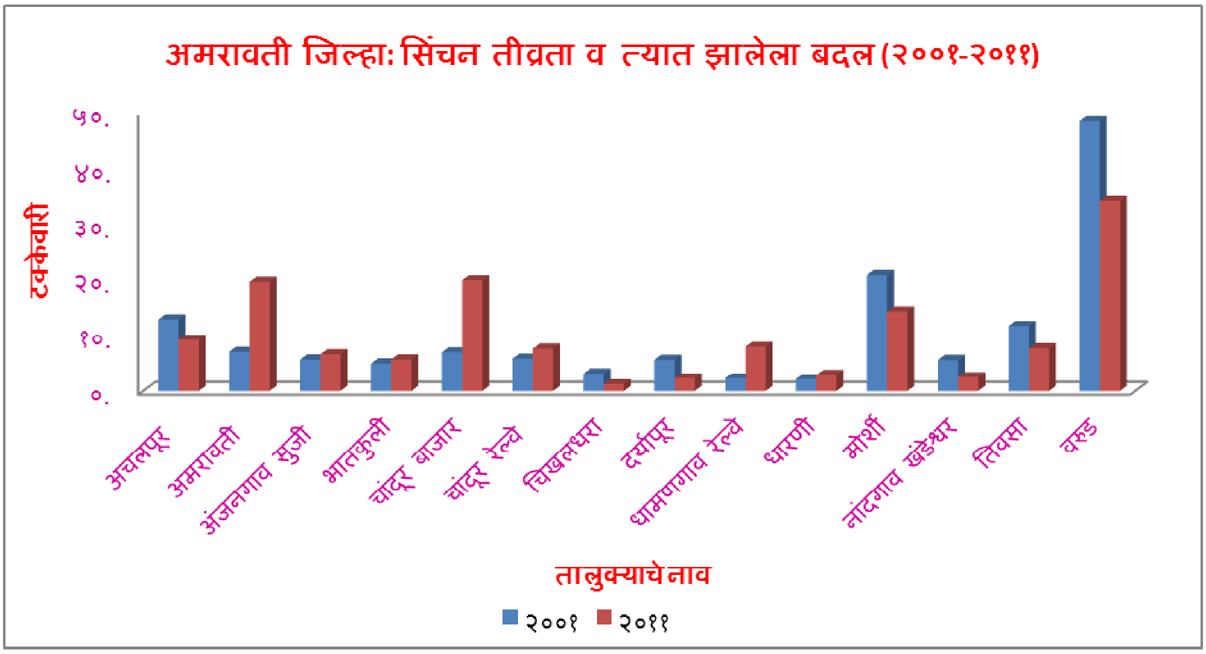

Website – www.researchjourney.net Email - researchjourney2014gmail.com

संशोधकाने सिंचन तीव्रतेमध्ये चालू दशकात बदलझालेला आहे याचा सुद्धा अभ्यास केलेला आहे. विश्लेषित आकडेवारीनुसार सर्वाधिक बदल हा चांदूर बाजार तालुक्यात१२.९७टक्के झालेला असून त्याखालोखालअमरावती, धामणगाव रेल्वे आणि चांदूर रेल्वे या तालुक्यात अनुक्रमे१२.५९, ०५.६४ आणि ०१.७७ टक्के, बदल झालेला आहे. त्याशिवाय नकारात्मक बदल देखील ओसरले. पाण्याची कमतरता आणि पाऊस कमी होण्याची शक्यता या सर्व बाबींचा सिंचन तीव्रतेवर परिणाम होतो. म्हणूनच नकारात्मक बदलांना देखील दिसून आले. सर्वात जास्त नकारात्मक बदल हा वरुडतालुक्यात-१४.२९ टक्के, असून त्या खालोखाल मोर्शी, दर्यापूर आणि अचलपूर तालुक्यात अनुक्रमे -०६.५८, -०३.५९ आणि -०३.३२ टक्के इतका झालेला आहे.

वरील अभ्यासानुसार हे सिद्ध होते की अभ्यास क्षेत्रामध्ये विश्वासार्ह सिंचन सुविधांची उपलब्धता आहे. इतर स्त्रोतांच्या तुलनेत विहिरी व नलकूप सिंचनाचे मुख्य स्त्रोत म्हणून उदयास आले आहेत. बहुतेक शेतकर्याकडे विहिरी व कूपनलिका आहेत. सिंचनाची वाढती गरज आणि कृषी तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीमुळे जलवाहतूक करण्याच्या पारंपारिक पद्धतींमध्येही हळूहळू कायापालट झाले आहे. विद्युत व डिझेल पंपांच्या सहाय्याने पाणी उचलण्याची प्रक्रिया चालू होते आणि त्यांची संख्याही बरीच वाढली आहे.

निष्कर्ष

शेती विकासासाठी खते, कीटकनाशके, उच्च उत्पन्न देणारी बियाणे आणि आधुनिक तंत्रज्ञानाव्यतिरिक्त पाणी हा एक महत्त्वाचा आणि दुर्मिळ असा घटक आहे. अशाप्रकारे सिंचन ही मुख्य बाब आहे ज्याभोवती संपूर्ण कृषी क्रिया फिरते. यावरून असे दिसून येते की जिल्ह्यात सिंचन सुविधा पुरेशी मानली जात नव्हती. अभ्यासाच्या क्षेत्रामध्ये सिंचनाची कोणतीही मोठी कामे केली गेली नव्हती फक्त किरकोळ सिंचन कामे, बंधारे आणि टाक्यांनी सिंचन दिले. १९२५ मध्ये या विविध योजनेतून प्रत्यक्ष गावात सिंचन सुरू झाल्याने नदी, नाला, बंधारे हे १९५६-५७मध्ये पूर्ण झाले. दुसरे स्त्रोत म्हणजे पाट व नाला हे१९५४मध्ये पूर्ण झाले. मोर्शी तालुक्यामध्ये सिंचनास मदत होते. सिंचन स्त्रोत मोर्शीपासून १३ कि.मी. अंतरावर पाक नाला आहे. पाण्याचा पुरवठा जलस्रोत उपलब्धतेवर अवलंबून असतो. पर्यावरणीय वातावरणामुळे पिकांची श्रेणी मर्यादित असू शकते परंतु मानवीय घटकांद्वारे कोणते व्यवहार्य पिकांचे प्रमाण निश्चित केले जाते.

संदर्भ:-

1. Avinash Kishore (2008) Social Impact of Canal Irrigation. A Review of 30 Years of Research, Economic and political Weekly, 1999.
2. Dhawan B.D.(1988) Irrigation in India's Agricultural Development Productivity, Stability and Equity, sage publication new Delhi.
3. Jairath J. (1999) Participatory Irrigation Management Experiments in Andhra Pradesh, Economic and Political weekly, 34 (40): Pp 2834-2837.
4. Mishra B.N. (1984). 'Impact of Irrigation on Farming in Mirjapur District; Geographical Review of India. Vol. 46-4, pp. 24-33.
5. Nile Uttam V. and BhavsarSandip S.(2015) Spatio Temporal Irriageion Development Tread of Tribal Area in dhule district (Maharashtra), an International, Peer reviewed,Referred scholarly Research Journal for Interdisciplinary studies, ISSN-2319-4766, Impact Factor SJIf (2014)-4.889, Pp 87-93.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

6. Sathpathi, T.,(1984) *Irrigation and Economic Development,* New Delhi, Ashish Publishing House.
7. Vaidyanathan A. (1994) Report of the Committee on pricing of Irrigation Water, Indian Journal of Agricultural Economics, 49 (1) 1-7-133.
8. प्रा. के.ऐ. खतोब- भारताच्या कृषी भूगोल, अजब पुस्तकालय, कोल्हापूर.
9. डॉ. डी. एस. सूर्यवंशी, प्रा. एस. बी. पाटीलवडॉ. पी. के. पाटील (२०१६) साधन संपदा भूगोल, प्रशांत पब्लिकेशन, जळगाव.
10. अमरावती जिल्हा सामाजिक आर्थिक समालोचन (२००१ व २०११).

जागतिकीकरणानंतरची मराठी कविता (निवडक कवीव कवितांच्या आधारे)

डॉ.बाळासाहेब नामदेव खोमणे
मराठी विभाग,
एल्फिन्स्टन महाविद्यालय,१५६
म.गांधी मार्ग,फोर्ट मुंबई -३२

भारताला स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतर अनेक क्षेत्रात परिवर्तन घडू लागले.सामाजिक,आर्थिक शैक्षणिक व राजकीय या व अशा अनेक क्षेत्रात या स्थित्यंतराचाप्रभाव जाणवू लागला.ग्रामस्तरावर तर अनेक बदल जाणवू लागले. खेडोपाडी शाळा सुरु झाल्या.आरोग्याच्या सुविधा मिळू लागल्या.पाणीपुरवठा व जलसिंचन यामुळे शेती विकसित होऊ लागली.शेतीत रासायनिक खतांचा वापरझाल्यानेमोठ्या प्रमाणात उत्पन्नात वाढ झाली.वीजेचे जाळे सर्वदूर पसरूलागले.दळणवळनांच्यासाधनांनी शहर व खेडे यातील अंतर कमी झाले. शिक्षणप्रसारामुळे शहराबरोबरच खेड्यातील माणूस लिहिता झाल्याने,वेगवेगळ्या सामाजिक,आर्थिक स्तरातील व वेगवेगळ्याभूभागातील साहित्यिक आपले अनुभव व्यक्त करू लागला.याचा परिणाम असा झाला की, मराठी साहित्य पांढरपेशा,मध्यमवर्गीय जाणिवेपेक्षा वेगळे साहित्य निर्माण होऊ लागले. या संदर्भात रा.ग.जाधव लिहितात,'मर्ढेकरपूर्व मराठी कवितेचा मध्यमवर्गीय परिसर नंतरच्या कवितेने मोठ्या प्रमाणात बदलला आहे.'[१] स्वातंत्र्यपूर्व काळात स्वच्छंदवादाचा मराठी कवितेवर मोठा प्रभाव जाणवत होता.केशवसुत आणि त्यांचा संप्रदाय, रविकिरण मंडळातील कवी यांच्या कवितेवर स्वच्छंदवादाचा(रोमँटिसिझम) प्रभाव जाणवतो,त्याच बरोबर मानवतावादी दृष्टीकोनही दिसून येतो.

स्वातंत्र्योत्तर कालखंडातील बदललेल्या सामाजिक-सांस्कृतिक परीस्थितीमुळेमराठी कविता मानवतावादाचा पुरस्कार करू लागली. मानवतावादी जाणिवांचा आविष्कार करणारे दलितसाहित्य,ग्रामीण साहित्य, स्त्रीवादीसाहित्य, आदिवासीसाहित्य असे साहित्य प्रवाह या कालखंडात निर्माण झाले.या साहित्यातून प्रकट होणाऱ्या अनुभवाचे स्वरूप वेगळ्या स्वरूपाचे होते. पुरोगामी मूल्यांचाआग्रह,शोषणाला विरोध,सामाजिकतेवर ,वास्तववादावर भर असे आशय व्यक्त करणारी कविता १९९० पर्यंतच्या कालखंडात निर्माण झाली.

१९९०च्या सुमारास समाजजीवनात अनेक स्थित्यंतरे घडत होती.सामाजिक,कामगार चळवळीमधीलधारकमी होऊ लागली होती.अनेक कारखाने,कापडगिरण्या,औषध कंपन्या बंद पडू लागल्या होत्या. याच काळात जागतिकीकरणाचे वारे वाहू लागले.भारताने डंकेल प्रस्ताव स्वीकारल्यावर खाजगीकरण, उदारीकरण, आणि जागतिकीकरणाचा वेग वाढला.'जागतिकीकरण,खाजगीकरणआणि उदारीकरण हे प्रमुख घटक हातात हात घालून आलेल्या या प्रवाहाला आपण जागतिकीकरण म्हणतो'.[२] किंवा 'माणसाचं, वस्तूचं, नफ्याचं, भांडवलाचं, तंत्रज्ञान आणि ज्ञानाचं वैश्वीकीकरण म्हणजे जागतिकीकरण'.[३]या जागतिकीकरणाचा प्रभावग्रामीण,निमशहरी,महानगरीय जीवनावर पडला.जागतिकीकरणानंतर एक नवी जीवनशैली उदयाला आली. मॉलसंस्कृती उदयाला आल्याने जगातील लोकांच्या आवडी-निवडी एकच प्रकारच्या बनवल्या जात आहेत. संपूर्ण जग एक खेडे आहे असे समजून ग्लोबल मार्केटची संकल्पना राबवली जात आहे. जागतिकीकरण आणि खाजगीकारणाचा परिणाम म्हणजे भौतिक सुखाची आस असलेला समाज निर्माण होत आहे.समाजात चकाकत्या जीवनाचे आकर्षण वाढत आहे.शहरी आणि ग्रामीण जीवनातील पारंपरिक मूल्यव्यवस्था गळून पडत आहेत.एकत्र कुटुंब पद्धत्ती नष्ट होत चालली आहे.वृद्धांच्या समस्या निर्माण होत आहेत. सामाजिक शोषण,सर्व

क्षेत्रात आलेली असुरक्षितता,माणसांचे होणारे अवमूल्यन याबरोबरच शेती व्यवसाय व ग्रामजीवनावर जागतिकीकरणाचा प्रभाव पडल्याने माणूस संभ्रमित झाला आहे,याचे चित्रण अनेककवी करतात.

नव्वदीनंतर अनेक मराठी कविंनी मराठी कविता समृद्ध केली आहे.त्यात दासू वैद्य,केशव सखाराम देशमुख, संतोष पवार,महेंद्र भवरे,अरुणकाळे,वीरधवल परब,हेमंत दिवटे,वर्जेश सोलंकी,उत्तम कोळगावकर, सदानंद देशमुख, इंद्रजित भालेराव, प्रवीण बांदेकर,सिद्धार्थ तांबे,वाहरू सोनवणे,सलील वाघ,नीरजा,कविता महाजन अशा अनेक कविंचा समावेश करता येईल.प्रस्तुत निबंधात जागतिकीकरणानंतरच्या बदलत्या सामाजिकजीवनाचे चित्रण करणाऱ्यानिवडक कविंचा समावेश करण्यात आला आहे.

कवीला समाजात वावरत असताना जे अनुभव येतात, त्यांना कवी शब्दरूप देतात. त्यातून समकालीन वास्तव प्रत्ययाला येते. जगण्यासाठी करावा लागणारा संघर्ष लहान मुलांपर्यंत पोहचला आहे.त्यातच प्रसारमाध्यमांवर दाखवले जाणारे कार्यक्रमयातून लहान मुलांवर होणारा परिणाम म्हणजे,बालवयातच मुलांमध्ये हिंसक वृत्ती रुजू लागली आहे. मुलांमधील या हिंसक वृत्तीची पालकांना जाणीव होऊ लागली आहे, तसेचआपले बालपण व सध्याच्या लहान मुलांचे बालपण याचे तुलना करताना कवी अस्वस्थ होतात,याचे चित्रण 'भीती मेंदूत आरपार' या कवितेत दासू वैद्य पुढीलप्रमाणे करतात.-

बैठकीतल्या उशांचा बांध रचून
पोरांनी एकदा
माझ्यावरच रोखली स्टेनगन,
गोळीला घाबरलो नाही
पण चिमुकल्या डोळ्यात
हिंस्रतेचा आविर्भाव पाहून,
हातातीलखोटी बंदूक
कधीही खरी होण्याची भीती
मेंदूत आरपार घुसत गेली

वर्जेश सोळंकी यांची कविता महानगरीय जीवनाचे चित्रण करते. महानगरातील माणसांचे चाकोरीबद्ध जीवन, त्याच्या व्यथा,वेदना सोळंकी यांची कविता साकार करते.महानगरातील असुरक्षित मानवी जीवन, सदोदित भीतीच्या छायेखाली वावरणाऱ्या माणसांचेचित्रण,जागतिकस्तरापासून महानगरापर्यंतघडणाऱ्या घटनांचे कवी चित्रण करतात. आपण मरू शकतो या देशात, जीवनसत्र, जाहिरातींच्याकविता या कविता या दृष्टीने अभ्यासनीय आहेत

जागतिकीकरणानंतर समाज बदलत आहे. अनेक भौतिक सुखे माणसाच्या पायाशी लोळण घेत आहेत. असे असूनही मानव स्वार्थी बनत चालला आहे.संकटकाळी दुसऱ्याला मदत करण्याची वृत्ती नष्ट होत चालली आहे. माणूस आज फक्त स्वतःचा विचार करतो याचे चित्रण उत्तम कोळगावकर 'शेजारच्या घरावर' या कवितेत पुढील प्रमाणे करतात-

या भयाण काळोख्या रात्री
माझ्या शेजारच्या घरावर
दगडांचामारा होत आहे
आणि मी दार बंद करून,
स्वतःला चादरीतघट्ट लपेटून
सावध श्वास घेत आहे.

वीरधवल परब यांची कविता समाजापासून माणसाचे तुटलेपण अधोरेखित करते.भांडवलशाही व्यवस्थेमुळे सामान्य माणसांचे होणारे शोषण कवी चित्रित करतात.समाजातील विसंगतीवर,दांभिकतेवर ते कोरडे ओढतात.महात्मा जोतिराव फुले यांनी समता, बंधुता यासाठी पुढाकार घेतला. शिक्षणाची दारे सर्वसामान्यांसाठी खुली केली. त्यांच्या विचारांचा समाजाला विसर पडला आहे, ही जाणीव वीरधवल परब पुढील प्रकारे करून देतात-

नेमकं कधीपासून फुल्यांचं चित्र
भिंतीवरअडकवून ठेवलंय, माहित नाही.
सहसा त्याकडे लक्ष जात नाही.
लक्ष जाऊनही चित्र डोळ्यात शिरत नाही.

कवी अनिल परब यांच्या समग्र कवितांविषयी कवी सतीश काळसेकर म्हणतात,’खाजगी आणि सार्वजनिक आयुष्य यातील भेदरेषा पूर्णतः मिटवून त्यातून एकरस वर्तमान निर्माण होण्याची अद्भुत किमया या कवितेत घडली आहे’.[४]

१९९० नंतर ग्रामजीवनात अनेक बदल झाले. जागतिकीकरण, खाजगीकरण, उदारीकरण आणि नागरीकरणयांचा ग्रामीण जीवनावर फार मोठा प्रभाव पडला. प्रसारमाध्यमांचा तरुणावर पडलेला प्रभाव, शेतीची आजची अवस्था, शेतीविषयी तरुणांना वाटणारी अनास्था, चकाकत्या जीवनाचे आकर्षण याचे चित्रण अनेक कवींनी केले आहे.यामध्ये प्रातिनिधिक स्वरुपात सदानंद देशमुख, केशव देशमुख व इंद्रजित भालेराव याच्या कवितांचा विचार करता येईल.बदलत्या परिस्थितीत शेती पिकत नाही. पिकालाभाव मिळत नाही.या संदर्भात सदानंद देशमुख लिहितात-

‘ना खळ्याशी रास पडते
ना सुखाचा घास मिळतो
पेटल्या खाईत आता
रोज माझा गाव जळतो’

सदानंद देशमुख,इंद्रजित भालेराव यांनी आपल्या कवितेतून शेतकऱ्याच्या विदारक स्थितीचे वर्णन येते. निसर्गाकडून शेतकरी नागवला जातो.त्याचे शोषण अव्याहतपणे चालू आहे. तो सामाजिक व्यवस्थेचा बळी ठरतो.शेतकऱ्याचे दु:ख, कष्ट, शोषण‘झाडाझाडाला विचारा’ या कवितेतून इंद्रजित भालेराव पुढीलप्रकारे व्यक्त करतात-

झाडाझाडाला विचारा
आत्महत्येच्या कहाण्या
या पहाडाला विचारा
माझ्या बापाच्या विराण्या

निसर्गाची अवकृपा,सरकारकडून होणारी उपेक्षा, बी-बियाणे,खते,उत्पादन,विक्री,शेतमालाची किंमत या सर्व दृष्टीने होणारी लूट केशव देशमुख शब्दबद्ध करतात.

नीरजा,प्रज्ञा दया पवार,कविता महाजन,सिसिलिया कार्व्हालो यांच्या कवितांमधून स्त्रियांचे दु:ख व्यक्त झाले आहे.पुरुषप्रधान समाजरचनेमुळे आजही स्त्री स्वातंत्र्य हिरावून घेतले जाते. स्त्रियांचे होणारे हे शोषण आणि स्त्रियांना आलेले आत्मभान समजूत,कुशंका, ओळख, स्वातंत्र्य,बायकांना अलीकडे काय झालाय? अशाकवितां मधून व्यक्त झाले आहे.

जागतिकीकरणामुळे समाजजीवनावरील परिणाम नीरजा आपल्या कवितेतून साकार करतात.बदलती जीवनशैली, आहार-विहार,वेशभूषा यावर झालेला जागतिकीकरणाचा परिणाम त्या चित्रित करतात. माणसाचेभौतिक सुखाच्या मागे धावणे,चकाकत्या जीवनशैलीचे आकर्षण याचेही चित्रण नीरजा यांनी केले आहे.

माणसांना आजार झालाय
ग्लोबलायझेशन नावाचा
साथ पसरतेय वेगानं
आणि माणसांना फुटताहेत पंख आनंदाचे

अरुण काळे ,सिद्धार्थ तांबे, उत्तम पवार यांची कविता भारतरत्न डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या मानवमुक्तीचे महानकार्याविषयी आदर व्यक्त करते. समकालीन कवितेतील दलित जाणीवा या दृष्टीने उल्लेखनीय आहेत.याशिवाय सामाजिक चळवळी, आजचे राजकारण,यावरही या कविता भाष्य करतात.

वरील विवेचनावरून लक्षात येते की,इतर साहित्यप्रकारापेक्षा कविता या साहित्यप्रकारात जागतिकीकरणानंतरचे बदलते समाजजीवन अधिक जोरकसपणे प्रकट झाले आहे.या संदर्भात रणधीर शिंदे लिहितात-‘आजच्या जागतिकीकरणाच्या काळाचे संवेदन अनेक कवींच्या कवितेतून उमटले आहे.महानगरातल्या कवींपासून ते डोंगरपाड्यातील कवींनी हे काळाचे संवेदन उभे केले आहे.नवा कालावकाश आणि त्याने प्रभावित झालेल्या माणसाचे जगणे या कवींनी मोठ्या तळमळीने उभे केले आहे’.५

जागतिकीकरणानंतर बदललेल्या जीवनशैलीचेचित्रण अनेक कवींनी केले आहे. परंपरागत मूल्ये आणि आधुनिक मूल्ये यातील संघर्षाचे चित्रण कवितेत आले आहे.

जागतिकीकरणानंतर शोषण तीव्र झाल्याचे जाणवते,कारण जागतिकीकरणातमाणसाचे वस्तूकरण झाले आहे. मॉलसंस्कृतीमुळे छोटे व्यापारी, लघुउद्योग नष्ट होऊ घातले आहेत.बाजार,विक्री या घटकांना महत्व प्राप्त झाले आहे. नव्याजाहिरातींच्या तंत्राचा अवलंब करून ग्राहकांनाआकर्षित केले जाऊन मानसिक दृष्टीने तयार करून त्यास खरेदीस प्रवृत्त केले जाते याचे चित्रण जागतिकीकरणानंतरच्या कवितांमध्ये येते.

लेखक/कवी समाजात जे घडते त्याचा साक्षीदार असतो,त्याने अनुभवलेले जग तो साहित्यात उभे करतो जागतिकीकरणानंतर समाजातील बदलांना शब्दरूप देण्याचे काम कवींनी केले आहे.त्यातूनअनेक समस्यांचा वेध कवी घेतात. संवेदनाशून्य समाजाचे चित्रण ते करतात.

एकूणच संक्रमण काळात भरडली जाणारी मूल्यव्यवस्था आणि संघर्षातून निर्माण होणारी नवी मूल्यव्यवस्था याचे चित्रण या कवितेत येते. जागतिकीकरणाचा मोठाप्रभाव शहरांवर पडला तसाच ग्रामजीवनावर प्रसारमाध्यमांमुळे मोठा प्रभाव पडल्याचे जाणवते. ग्रामजीवनात परिवर्तनाची प्रक्रिया सुरु झाल्याचे दिसून येते. आज माणूस स्वार्थी बनत चालला आहे. माणूस समूहात एकटा पडल्याचे जाणवते. अनेक कविंनी कामगार, शेतकरी, शेतमजूर, स्त्रिया यांच्या समस्या चित्रित केल्याचे दिसते. जागतिकीकरणानंतर अनेक नव्या समस्या, नवे आव्हाने यांना शब्दबद्ध करण्याचे काम नव्या जोमाने कवी करत आहेत.

संदर्भ:-

1. कविता शतकाची, संपादक डॉ.सरोज पाटणकर आणि इतर, शब्दपब्लिकेशन,मुंबई. पहिली आवृत्ती – २०१२, पृष्ठ क्र.१०
2. बदलते विश्व आणि साहित्यापुढील आव्हाने, संपादन डॉ.प्रकाश राठोड व इतर, युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन मुंबई. प्रथमावृत्ती २०१८ ,लेख-जागतिकीकरण –उत्तम कांबळे पृष्ठ क्र.१४

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

3. बदलते विश्व आणि साहित्यापुढील आव्हाने, संपादन डॉ.प्रकाश राठोड व इतर, युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन मुंबई. प्रथमावृत्ती २०१८ ,लेख-जागतिकीकरण –उत्तम कांबळे पृष्ठ क्र.१४
4. दै.लोकसत्तादिनांक-०३ जानेवारी २०१६
5. बदलते विश्व आणि साहित्यापुढील आव्हाने, संपादन डॉ.प्रकाश राठोड व इतर, युरोवर्ल्ड पब्लिकेशन मुंबई. प्रथमावृत्ती २०१८ ,लेख-जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य-रणधीर शिंदे, पृष्ठ क्र.२२०

इतर ग्रंथ

1. अनवट वाटा, संपादक प्रा.डॉ.भारती निरगुडकर व इतर, वाङ्मयसेवा प्रकाशन, नाशिक.प्रकाशनकाल २००९
2. निवडक कविता, संपादक प्रा.डॉ.वसंत शेकडे,शब्दालय प्रकाशन,श्रीरामपूर, पहिली आवृत्ती २०१५

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

गोंदिया जिल्ह्यातील लोकसंख्या वितरण व वस्त्यांचे वर्तमान स्वरूप

किशोर एन. पुस्तोडे
संशोधक विद्यार्थी
राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज नागपूर विद्यापीठ

प्रा. डॉ. एम. आर. दर्वे
भूगोल विभाग प्रमुख
एस.एस. जायस्वाल कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय,
अर्जुनी/मोर., जि. गोंदिया

प्रस्तावना:

प्रस्तुत अभ्यासाकरिता महाराष्ट्राच्या अतिपूर्वेकडील गोंदिया जिल्ह्याची निवड केली आहे. या अभ्यास प्रदेशात एकूण आठ तालुक्यांचा समावेश होत असून यात गोंदिया, तिरोडा, गोरेगाव, अर्जुनी/मोर., सडक अर्जुनी, देवरी, आमगाव व सालेकसा हे तालुके आहेत. या अभ्यास प्रदेशाचा विस्तार $20^0$30' उत्तर ते $20^0$38' उत्तर अंक्षाश व $79^0$27' पूर्व ते $80^0$42' पूर्व रेखांशाच्या दरम्यान आहे.

अभ्यास क्षेत्राचे एकूण क्षेत्रफळ 5234 चै.कि.मी. असून महाराष्ट्र राज्याच्या तुलनेत हे प्रमाण 1.84 टक्के एवढे आहे. गोंदिया जिल्ह्यात 942 गावांचा समावेश आहे. तसेच सन 2011 प्रमाणे 13,22,331 एकूण लोकसंख्या असून लोकसंख्येच्या घनतेचे प्रमाण 213 आहे.

या प्रदेशातील लोकसंख्येचे वितरण व वस्त्यांचे वर्तमान स्वरूप हा विषय घेऊन अभिक्षेत्रीय दृष्टीकोनातून त्याचे विश्लेषण केले आहे.

लोकसंख्येचे वितरण व घनता या बाबत अनेक भूगोल तज्ज्ञांनी लिखाण केले आहे. त्रिवार्था, झेलिंस्की, सेनगुप्ता, दयाल इत्यादी लेखकांनी वेगवेगळया प्रदेशांची निवड करून लिखाण केले. त्याला अनुसरून गोंदिया जिल्ह्याची निवड केली आहे.

या प्रदेशातील लोकसंख्येचे वितरण व ग्रामीण वस्त्यांचे अभिक्षेत्रीय दृष्टीकोनातून वर्णन करणे हे प्रमुख उद्दिष्ट समोर ठेऊन अभ्यास केला आहे. हे उद्दिष्ट पूर्ण करतांना क्रमाक्रमाने एक-एक उद्दिष्ट समोर ठेऊन अभ्यासाचा विस्तार केला आहे.

या अभ्यास प्रदेशात नैसर्गिक साधनसंपत्ती उपलब्ध असूनही प्रतिकूल परिस्थितीमुळे या भागाचा विकास होऊ शकलेला नाही. ही परिकल्पना समोर ठेऊन हा अभ्यास केलेला आहे.

अभ्यासाकरिता प्रचलित भौगोलिक पद्धतींचा जसा उपयोग केला तसाच नवीन दृष्टीकोन व पद्धतींचाही केला आहे. अभिक्षेत्रीय वर्णन करतांना नकाशे, आकृत्या यांचा जसा उपयोग केला तसा सारण्यांच्या मदतीने सांख्यिकीय पद्धतीचाही उपयोग केला आहे. आवश्यक त्या वेळेला प्रत्यक्ष त्या प्रदेशाला भेट देऊन मदत घेतली आहे.

अभ्यास प्रदेशाची प्राकृतिक तसेच आर्थिक व सामाजिक पार्श्वभूमी

या अभ्यास प्रदेशाचे प्राकृतिक स्वरूप भिन्न आहे. उत्तरेला वैनगंगा, वाघ नदी, मध्य भागात चुलबंद नदी व दक्षिणेस गाढवी नदी यांच्या दरम्यान हा प्रदेश विस्तारला आहे. पश्चिम व मध्यभाग समुद्र सपाटीपासून

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

300 मीटरपेक्षा कमी उंचीवर तर अति पूर्वेकडचा भाग 600 मीटरपेक्षा जास्त उंचीवर आहे. या भूप्रदेशाचा सर्वसाधारण उतार उत्तर-दक्षिण असा आहे.

हा मान्सून हवामानाचा प्रदेश असून येथे सरासरी तापमान मे महिन्यात 34.70 सेल्सिअस तर डिसेंबर महिन्यात 210 सेल्सिअस आढळते. या भागात जून ते ऑक्टोबर या काळात वार्षिक सरासरी 1,218 मिलीमीटर पाऊस होतो. पश्चिमेकडून पूर्वेकडे पावसाचे प्रमाण वाढते.

या अभ्यास प्रदेशात वनाखाली मोठे क्षेत्र असून एकूण भौगोलिक प्रदेशाच्या 41.70 टक्के क्षेत्र वनाखाली आहे. यात विविध प्रकारच्या महत्वाच्या वनस्पती आढळतात. हा तेथील आदिवासी व ग्रामीण लोकांच्या जीवनाचा आधार आहे.

येथे भूपृश्ठ स्वरूपामुळे मातीचे थर वेगवेगळया जाडीचे आढळतात. पश्चिम सीमेजवळ चिखलयुक्त माती आढळते, तर मध्य व पूर्व भागात वाळू मिश्रीत लोम माती आढळते.

षासनाने या प्रदेशात विकास साधण्यासाठी अनेक सुविधा उपलब्ध केल्या आहेत. येथे शैक्षणिक सोयी उपलब्ध असल्या तरी उच्च पातळीवरच्या सोयी कमी आहेत. कारण येथील लोक मागासलेले आहेत. त्याचबरोबर अभ्यास प्रदेशात विविध दर्जाच्या आरोग्य सेवा असून अगदी दूरच्या भागात पोहचविण्याचा शासनाने प्रयत्न केला आहे.

अभ्यास प्रदेशातील एकूण खेड्यापैकी 3/4 पेक्षा अधिक खेड्याना विद्युत पुरवठा होत असला तरी प्रदेशाच्या पूर्वमध्य व ईषान्येकडील गावांना अजूनपर्यंत वीज पोहचलेली नाही.

वाहतूक व दळणवळणाच्या ब-याच सोयी येथे उपलब्ध असल्या तरी सर्व भागांना जोडण्यात शासन अजून यशस्वी झालेले नाही. अजूनही ब-याच गावांना कच्चे रस्ते देखील नाही.

गोंदिया जिल्ह्यातील लोकसंख्येचे वितरण व घनता

लोकसंख्येचे वितरण आणि घनता या प्रदेशातील नैसर्गिक परिस्थितीचे निर्देषन करत. या अभ्यास प्रदेशातील लोकसंख्येचे वितरण पाहता उत्तर व दक्षिण भाग नदी खो-याचा सुपीक भाग असल्याने येथे लोकसंख्या सर्वाधिक आढळते. व पूर्व भाग विरळ वस्तीचा आहे. कारण येथे बराच भाग डोंगराळ व जंगलव्याप्त आहे.

अभ्यास प्रदेशातील लोकसंख्येत 1991 ते 2001 या काळात लोकसंख्या दर थोडया प्रमाणात कमी आहे. याच काळात लोकसंख्येची घनता देखील वाढली आहे. 2001 ते 2011 या दशकात लोकसंख्येची घनता 10.12 टक्क्यांनी वाढली आहे. अभ्यास प्रदेशात सरासरी भौगोलिक घनता 213 इतकी आहे. भौगोलिक घनतेबरोबर ग्रामीण घनता, कायिक घनता, कृषि घनता, पौश्टिक घनता व आर्थिक घनता अषा वेगवेगळया प्रकारे विचार करता अभ्यास प्रदेशाचे मागासलेले स्वरूप स्पश्ट होते.

गोंदिया जिल्ह्यातील लोकसंख्येची वैशिष्ट्ये

कोणत्याही प्रदेशातील लोकसंख्येचे वितरण व घनता ही नैसर्गिक प्रदेशाषी संबंधित असते. परंतु अन्य वैशिष्ट्ये विषेशतः सामाजिक व आर्थिक वैशिष्ट्ये महत्वाची असतात व या वैषिश्ट्यांबाबतही अभिक्षेत्रीय भिन्नता दिसते की, जी विकासाषी संबंधित असते.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

प्रदेशाच्या उत्तर भागाच्या तुलनेत दक्षिण भागात अनुसूचित जमातीचे प्रमाण वाढतांना दिसते तर पूर्वेकडच्या डोंगराळ व जंगलव्याप्त प्रदेशात ते वाढ होताना दिसते. अनुसूचित जातींचे प्रमाण कमी होण्याचे प्रमुख कारण म्हणजे शिक्षणाचा प्रसार व बाहेरच्या सुधारलेल्या भागात नोकरीच्या संधी उपलब्ध होत असल्याने मागास विभागातून अनेक लोक स्थलांतर करतात.

प्रदेशाच्या पूर्व भागात अनुसूचित जमातीचे प्रमाण अधिक आहे तर पश्चिम भागात तुलनेने ते कमी आहे. अनुसूचित जमातीचे प्रमाण फार मोठी अभिक्षेत्रीय भिन्नता दाखविते. अनुसूचित लोकांचे जीवन व राहणी जंगलाषी संबंधित असल्यामुळे मागास भागात यांचे प्रमाण बरेच जास्त आहे.

या अभ्यास प्रदेशातील लोकसंख्येत लिंग गुणोत्तर साधारण जिल्ह्याप्रमाणेच आहे. ते 2011 साली 999 इतके आहे. परंतु प्रदेशातील तालुक्यांत बरीच भिन्नता दिसते. गोंदिया, गोरेगाव, आमगाव, देवरी, सालेकसा, तिरोडा, अर्जुनी/मोर., व सडक अर्जुनी या तालुक्यातील लिंग गुणोत्तर अनुक्रमे 1003, 1014, 1007, 1014, 1006, 981, 985 व 986 इतके आहे. एकंदरीत राज्याच्या तुलनेत येथील परिस्थिती अधिक पुढे गेलेली आहे.

येथील लोकसंख्या प्रामुख्याने प्राथमिक व्यवसायावर अवलंबून आहे. इ.स. 2001 साली एकूण कामगारांपैकी 70.27 टक्के प्रमुख कामगार आहेत. पुरूशांमध्ये हे प्रमाण 81.12 टक्के तर स्त्रियांमध्ये 57.28 टक्के आहे. प्रमुख कामगारामध्ये 82.60 टक्के लोक प्राथमिक व्यवसायात गुंतलेले आहेत व यामध्येही षेती उद्योग प्रमुख आहे. अल्प प्रमाणात खाणकामातही कामगार आढळतात.

या ठिकाणी द्वितीयक व तृतीयक व्यवसायातील कामगारांचे प्रमाण अतिषय कमी आहे. द्वितीयक व्यवसायात 2 टक्क्यांपेक्षा कमी लोक काम करतात. तर 15.54 टक्के लोक तृतीयक व्यवसायात आहेत. या प्रदेशात द्वितीयक उद्योगाच्या तुलनेने तृतीयक उद्योगात अधिक लोक आढळतात.

ग्रामीण वस्त्यांचे स्थान, आकार व वितरण

ग्रामीण वस्त्यांचे विष्लेशण करणे हा या अभ्यासाचा एक भाग आहे. वस्त्यांचे स्थान, आकार आणि वितरण या दृष्टीकोनातून खेड्याचे विष्लेशण केले आहे.

अभ्यास प्रदेशात एकूण 942 म्हणजेच गोंदिया जिल्ह्यातील एकूण गावांपैकी गोंदिया जिल्ह्यात नागरी भागामध्ये 17.08 टक्के तर ग्रामीण भागामध्ये 82.92 टक्के लोक वास्तव्य करतात.

आकारानुसार खेड्याचा विचार केल्यास असे आढळते की, 2/3 गावे 942 लोकसंख्येपेक्षा कमी वस्तीची होती. जिल्हा व तालुक्याच्या बाजूने गावे मोठी आहेत.

पश्चिमेकडील तालुक्यात नैसर्गिक परिस्थितीच्या अनुकूलतेमुळे सघन स्वरूपाची गावे आढळतात. त्यामुळे लोकसंख्या जास्त व क्षेत्रफळ कमी अशी स्थिती दिसते. याउलट प्रतिकूल परिस्थितीमुळे जिल्ह्याच्या पूर्व भागात घरे विखूरलेली असल्यामुळे क्षेत्रफळ अधिक व लोकसंख्या कमी अशी स्थिती दिसते.

जिल्ह्यातील वसाहतीमध्ये लोकसंख्येच्या वर्तमान स्थितीच्या निदर्षनानुसार ग्रामीण प्रदेशामध्ये 1096577 लोकसंख्या आणि नागरी भागात 225930 लोकसंख्या वास्तव्यास आहे. यांचा तालुकानुसार अवलोकन केले तर, गोंदिया या तालुक्यामध्ये सरासरी पेक्षा अधिक 163076 लोकसंख्या नागरी भागात वास्तव्य करतांना दिसते तर सर्वात कमी म्हणजे सालेकसा तालुक्यात 5197 एवढी लोक राहतात.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जिल्हयातील तालुक्यात गोंदिया, आमगाव, देवरी, सालेकसा व तिरोडा येथे ग्रामीण व नागरी भागात लोक राहतात मात्र गोरेगाव, अर्जुनी मोरगाव व सडक अर्जुनी या तालुक्यामध्ये फक्त ग्रामीण भागात लोक राहतात.

अभ्यास प्रदेशात वेगवेगळ्या स्थानांच्या ठिकाणी खेडी निर्माण झाली असून त्यावर नैसर्गिक घटकांचा प्रभाव दिसतो. एकूण 942 गावांपैकी 84.82 टक्के गावे समुद्र सपाटीपासून 300 मीटरपेक्षा कमी उंचीवर आहेत. गोरेगाव व अर्जुनी मोर या तालुक्यात प्रमाण सर्वात जास्त आहे. गोंदिया व सालेकसा या दोन तालुक्यांत 65 टक्क्यांपेक्षा अधिक गावे समुद्र सपाटीपासून 300 ते 600 मीटर उंचीच्या दरम्यान आढळतात. देवरी तालुक्यात 19 गावे 600 मीटरपेक्षा अधिक उंचीवर आहेत.

अभ्यास प्रदेशातील 290 म्हणजेच 23.91 टक्के गावे नदी काठावर आढळतात. पूर्वेकडच्या काही तालुक्यांत मोठया नद्यांचा अभाव असल्यामुळे गावांची संख्या कमी आढळते.

रस्त्यांच्या बाजूने काही भागात खेड्याचे स्थान आढळते तरी एकंदरीत भूपृश्ठाची प्रतिकूल स्थिती रस्त्यांच्या विकासाला व खेड्याच्या स्थानाला प्रतिकूल आहे.

सारांश व निष्कर्ष

गोंदिया जिल्ह्यातील आठ तालुक्यांच्या अभ्यास प्रदेशात, लोकसंख्या व वस्त्यांची वैशिष्ट्ये व वितरणाचे वर्तमान स्वरूप यांचा अभ्यास येथे केला आहे. हा अभ्यास प्रदेश प्राकृतिकदृश्ट्या पश्चिम व पूर्व अशा दोन भागात विभागला आहे. पश्चिमेकडचा भाग समुद्र सपाटीपासून 300 मीटरपेक्षा कमी उंचीवर तर पूर्वेकडचा भाग समुद्र सपाटीपासून 600 मीटरपेक्षा जास्त उंचीवर आहे.

हा मान्सून हवामानाचा प्रदेश असून येथे मे महिन्यात सरासरी 34.70 सेल्सिअस व डिसेंबर महिन्यात 210 सेल्सिअस तापमान आढळते. वार्षिक सरासरी पर्जन्याचे प्रमाण 1,218 मिलीमीटर इतके आहे. आधारी संरचनेच्या दृष्टीने हा प्रदेश फारसा प्रगत नाही.

या प्रदेशात 1991 ते 2001 या काळात एकूण लोकसंख्येची घनता 5.97 टक्क्याने वाढली आहे. तर 2001 ते 2011 या काळात घनता 10.12 टक्क्यांनी वाढली आहे. या अभ्यास प्रदेशात एकूण लोकसंख्येत अनुसूचित जमातीचे प्रमाण अधिक आहे. वेगवेगळया जमाती येथे जंगलाषी निगडीत उद्योगांवर आपली उपजिवीका करतात. म्हणजेच प्राथमिक उद्योग या भागामध्ये एकमेव महत्वाचा उद्योग आहे.

येथील एकूण ग्रामीण गावांपैकी बहुतेक गावे लहान आकाराची आढळतात येथे दोन षहरे (नगर) आहेत. 85 टक्के गावे समुद्र सपाटीपासून 300 मीटरपेक्षा कमी उंचीवर आढळतात व साधारण 1/4 गावे नद्यांच्या काठावर वसलेली आहेत.

एंकदर अभ्यासावरून असा निश्कर्श निघतो की, सामाजिक विकासाकरिता येथील नैसर्गिक व एकूण परिस्थिती अनुकूल असली तरी केवळ सामाजिक उपद्रव व अषांततेमुळे येथे विकास होऊ षकत नाही. शासन व सामाजिक संस्था यांनी नियोजनबद्ध प्रयत्न केल्यास व काही लोकांची मानसिकता बदलल्यास येथे विकास होऊ शकतो.

संदर्भ ग्रंथ:-

1. जिल्हा सामाजिक व आर्थिक समालोचन, भंडारा/गोंदिया (२००४-2005, 2007-2008, पृ. क्र. 01, 08, 10

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

2. सामान्य भूगोल, गोंदिया जिल्हा, महा. राज्य पाठयपुस्तक निर्मिती व अभ्यासक्रम संशोधन मंडळ, पुणे, आ. 2000
3. Bahekar, N. K. and Maskare, Yashwant 5 (2012), "Population Grouth Thyes in Gondia district 56, Maharashtra State : 2001-2011
4. Gondia District Census Handbook, 2001, 2011
5. http:/www.Gondia.nic.in.
6. दैनिक वृत्तपत्रे व नियतकालीके.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचा पर्यावरण व समाजावर झालेला परिणाम : एक अभ्यास

डॉ. पार्वती विनायक माने
शंकरराव जावळे पाटील महाविद्यालय,लोहारा जिल्हा उस्मानाबाद
मो न 8600293085
Email- manojsomwanshi81@gmail.com

गोषवारा :

जागतिकीकरण ही आधुनिक काळातील एक महत्त्वाची प्रक्रिया असून जागतिकीकरणाने संपूर्ण जगाचा चेहराच बदलून टाकला असल्याचे दिसते. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने संपूर्ण जगाला एकासूत्रात बांधल्याने संपूर्ण जग जोडले गेले. आज जागतिकीकरणाचा प्रभाव हा सर्वच क्षेत्र व घटकांवर पडला असल्याचे दिसते. जगात असा कोणताही घटक किंवा क्षेत्र नसेल की त्याच्यावर या प्रक्रियेचा प्रभाव पडला नसेल. या प्रक्रियेने मोठी क्रांती घडून आणली. जगातील सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व सांस्कृतिक जीवनाला एक कलाटणी दिली. जागतिकीकरणाचा समाजावर परिणाम झाल्याने एका नवीन समाजाची निर्मिती झाली. मात्र या प्रक्रियेने जुने मानवी मूल्ये मागे पडून नवीन मूल्यांचा जन्म झाला. जागतिकीकरणाने अनेक फायदे झाले असले तरी तोटेही मोठ्या प्रमाणावर झाले आहेत. पर्यावरण या प्रक्रियेचा प्रतिकूल प्रभाव पडला असून नैसर्गिक घटकांचा अति वापर झाल्याने मोठ्या प्रमाणावर पर्यावरण प्रदूषण झाले व त्याचे अनेक गंभीर दुष्परिणाम दिसून येत आहेत.

महत्त्वाचे शब्द: आधुनिक काळ, मानवी मूल्ये, प्रक्रिया, राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, पर्यावरण प्रदूषण इत्यादी.

प्रस्तावना :

जागतिकीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे की ज्या प्रक्रियेमध्ये संपूर्ण जागतिक व्यवस्था एका सूत्रात बांधली जाऊन जागतिक व्यवस्थेचे एकत्रीकरण होऊन संपूर्ण जागतिक व्यवस्थेचा एक केंद्रबिंदू बनतो. आधुनिक काळात अनेक वेगवेगळया पद्धती अस्तित्वात आल्या. त्यांनी जागतिक व्यवस्थेला आकार देऊन आधुनिक प्रक्रियेला गती देण्याचे महत्त्वपूर्ण कार्य केले असल्याचे दिसून येते. जागतिकीकरणाने आधुनिकिकरणाच्या धोरणाला मोठ्या प्रमाणावर आकार देण्याचे कार्य पार पाडून जागतिक व्यवस्थेत महत्त्वपूर्ण बदल घडवून आणले. जागतिकीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे की तिने संपूर्ण जगातील आर्थिक, राजकीय, सामाजिक व सांस्कृतिक जीवनाला कलाटणी देण्याचे कार्य केले. या प्रक्रियेने मोठ्या प्रमाणावर पाश्चिमात्य देशांना महत्त्व मिळवून दिले. त्यामागे महत्त्वाचे कारण असे होते की जगात सर्वात आधी आधुनिक काळ तेथे सुरू झाल्याने ही राष्ट्र प्रगत बनली. जागतिकीकरणाला राबवण्याचे कार्यही पाश्चिमात्य देशांनीच पार पाडले असल्याचे दिसून येते. या प्रक्रियेमुळे शाश्वत विकास न होता एकांगी विकास होत गेल्याचे दिसून येते. संपूर्ण जगावर प्रभाव टाकण्याचे काम या प्रक्रियेने केले असल्याचे दिसून येते.

जागतिकीकरणाचा स्वीकार करण्यासाठी जगातील सर्वच राष्ट्रांना भाग पाडले गेले. जगातील विकसित, विकसनशील व अविकसित अश्या सर्वच देशांनी या प्रक्रियेचा स्वीकार केल्याचे दिसून येते. या प्रक्रियेचा स्वीकार करण्याचे कारण म्हणजे आपल्या देशाला आधुनिक व प्रगत करणे हे उद्दिष्टे होते. दुसरे उद्दिष्टे जलद आर्थिक प्रगती साधणे. तिसरे उद्दिष्टे हे औद्योगिक विकास घडवून आणणे हे होते. त्यामुळे या प्रक्रियेला

अनेक देशांची साथ मिळाली. मात्र या प्रक्रियेमुळे ज्याप्रकारे फायदे मिळणार होते. त्याचप्रमाणे तोटेही होणार होते. कारण जागतिक व्यवस्था खुली झाल्याने अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या देशात येणार होत्या. त्यांच्याकडे विपुल भांडवल व मुबलक पैसा असल्याने अधिक वस्तूंची त्या सहज निर्मिती करणार असल्याने स्वस्त वस्तूंची निर्मिती होणार होती. त्यामुळे भारतातील त्याच वस्तू महाग असल्यास भारतीय ग्राहक बहु राष्ट्रीय कंपन्यांचा वस्तूंना पसंती देणार होते. त्यामुळे साहजिकच भारतीय वस्तूंचा खप न झाल्याने देशी उद्योग तोट्यात जाऊन बंद पडणार. त्यामुळे मोठ्या प्रमाणावर बेरोजगारी वाढ होते. त्यातच बहुराष्ट्रीय कंपन्या जरी भारतात राहत असल्या तरी त्या नी कमावलेला नफा त्या त्यांच्या राष्ट्रांत पाठविनार होत्या . त्याचप्रमाणे या प्रक्रियेमुळे देशावर अनेक व्यापारी, आर्थिक व राजकीय बंधने येतात व देशाच्या स्वातंत्र्य सुध्दा धोक्यात येत असल्याचे दिसते. कारण जगातील कोणताही देश सर्वच निर्णय स्वतः घेताना दिसत नाही, आज सर्व देशांच्या निर्णय प्रक्रियेवर सुद्धा आंतरराष्ट्रीय घटकांचा प्रभाव पडल्याचे दिसते.

जागतिकीकरणाने सामाजिक जीवनावर मोठ्या प्रमाणावर परिणाम घडवून आणला आहे. जागतिक व्यवस्थेत संपूर्ण सामाजिक व्यवस्था व सामाजिक जीवन बदलून गेले असल्याचे दिसते. सामाजिक जीवनातील चालीरीती, रुढी, परंपरा व संस्कृती यात या प्रक्रियेने फार मोठा परिणाम घडवून आणला आहे. जागतिकीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे की या प्रक्रियेत लोकांचे जीवन हे अतिशय एक बंद साच्यात बंदिस्त झाल्याचे दिसते. त्याचा समाजावर फार मोठा प्रभाव पडला असल्याचे दिसते. जागतिकीकरण ही अशी प्रक्रिया आहे की तिचा व्यापक प्रभाव फक्त जागतिक समाजावर नाही तर पर्यावरणावर ही मोठ्या प्रमाणावर पडल्याचे दिसते. जागतिक स्पर्धेत वाढ झाल्याने औद्योगिक वस्तूंच्या उत्पादनासाठी मोठ्या प्रमाणावर नैसर्गिक साधन संपत्तीचा वापर झाल्याने पर्यावरणाचे प्रदूषण मोठ्या प्रमाणावर वाढल्याने अनेक पर्यावरणीय प्रश्न मोठ्या प्रमाणावर निर्माण झाले आहेत. पर्यावरणाचा समतोल बिघडला. याला ही प्रक्रिया मोठ्या प्रमाणात जबाबदार असल्याचे दिसते. या प्रक्रियेने जगाचा चेहरा मोहरा बदलला व अनेक प्रकारचे परिवर्तन घडून आले असले तरी या प्रक्रियेने अनेक प्रकारचे दूरगामी परिणाम केलेले दिसतात.

जागतिकीकरणाचा समाजावर झालेला परिणाम:

जागतिकीकरण प्रक्रियेने समाजावर खुप मोठा परिणाम केलेला असल्याचे दिसते. सर्वात पहिले या प्रक्रियेने संपूर्ण जगातील मानवी समाजाला एका सूत्रात बांधण्याचे काम केले . जागतिक समाज हा एकमेकांच्या सानिध्यात आल्याने तो एकमेकांचा आधार बनला. समाजातील व्यक्तीला इतर समाजातील प्रथा व परंपरा यांची जाणीव झाल्याने त्याने त्या आत्मसात केल्या. त्याचप्रमाणे जागतिकीकरणात आहार, वेशभूषा व सवयी यात मोठ्या प्रमाणावर बदल घडून आले. पारंपरिक प्रथांची व सवयी मागे पडून नव्यांना सुरुवात झाली. जागतिकीकरणात पूर्वीपेक्षा महिलांचे महत्त्व वाढले, सर्व क्षेत्रात त्या पुढे येत असल्याचे दिसून येतात.

जागतिकीकरणाने समाजातील विविध वर्गावर आपला प्रभाव पाडला असून एकत्र कुटुंब पद्धती मोडीत निघून विभक्त कुटुंब पद्धती विकसित पावली. लोकांच्या गरजा बदलल्या. अन्न, वस्त्र, निवारा या गरजांच्या पलीकडे आरोग्य, शिक्षण व मनोरंजन या मानवाच्या प्रमुख गरजा बनल्या आहेत. मानव आज श्रम साधनेला महत्त्व न देता इतर गोष्टींना अधिक महत्त्व देत आहे. या प्रक्रियेने आरोग्यविषयक व इतर सुविधा मध्ये मोठी वाढ झाली. भौतिक सुविधा व सुख देणारी साधने वाढल्याने माणूस ते साधने मिळवण्यासाठी धडपड करताना

‘RESEARCH JOURNEY’ International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN :
2348-7143
July -2020

दिसतो. आजचे सामाजिक जीवन पूर्ण बदले असून लोकांना खेड्या पेक्षा शहरे प्रिय झाली असून शेती सारख्या पारंपरिक व्यवसाय सोडून लोक इतर कामे, व्यवसाय व नोकरी करताना दिसतात.

जागतिकीकरणाचा पर्यावरणावर झालेला परिणाम:

या प्रक्रियेमुळे पर्यावरणात मोठे बदल घडून आले आहेत. सजीव सृष्टीच्या अस्तित्वासाठी जे पर्यावरण अनुकूल होते ते आज प्रतिकूल होत असल्याचे दिसते. जागतिकीकरणात औद्योगिक विकासाला मोठी चालना मिळाली. प्रत्येक राष्ट्र त्यासाठी स्पर्धा करताना दिसते.त्यामुळे नैसर्गिक साधने मोठ्या प्रमाणावर खर्च केली. परिणामी ती संपण्याच्या मार्गावर आहेत.

पर्यावरणीय संरचना ही निसर्गावर अवलंबून असते मात्र निसर्गाची हानी झाल्याने त्यात मोठ्या प्रमाणावर बदल झाले. पर्यावरण संरक्षण विषयक कायदे राबविण्यात आली ती मात्र कागदावर आहे. जागतिकीकरणात विविध सुविधा देणारे साधने मोठ्या प्रमाणात प्रदूषण करताना दिसतात. या प्रक्रियेत आरोग्य सुविधा वाढल्याने आयुर्मान वाढले त्यामुळे मृत्युदर कमी झाला, जन्मदर वाढत राहिला,कालांतराने लोकसंख्या भरमसाठ वाढली. त्यामुळे पर्यावरणात मोठ्या समस्यांची भर पडली. पर्यावरणाचे शोषण मोठ्या प्रमाणावर होऊ लागले. आज हजारो वाहतूक साधनांनी आपल्या धुरद्वारे हवेचे मोठे प्रदूषण घडून आणले आहे. हवा खुप प्रदूषित झाल्याने अनेक नवनवीन आजार वाढले. दिवसेंदिवस वाहनांची संख्या वाढत असल्याने हवेचे व ध्वनीचे प्रदूषण मोठ्या प्रमाणावर वाढले आहे. खते व कीटकनाशके, तणनाशके यांचा वापर वाढल्याने जमीन प्रदूषित झाली. पाण्याचे मोठे प्रदूषण होत आहे. अनेक दूषित घटक व रसायने पाण्यात सोडली जात आहे. पूर व दुष्काळ पडून त्याचा समाजावर परिणाम होताना दिसतो. अश्या पद्धतीने जागतिकीकरणाचा पर्यावरणात गंभीर स्वरूपाचे परिणाम झाले आहेत.

संशोधनाचे महत्त्व :

प्रस्तुत संशोधनात जागतिकीकरण प्रक्रियेचा समाज व पर्यावरण यावर झालेला परिणाम यांचा अभ्यास करण्यात येणार आहे. त्याचप्रमाणे या प्रक्रियेमुळे निर्माण झालेल्या समस्यांवर प्रकाश टाकण्यात आलेला आहे.

संशोधनाचे उद्देश:

1. जागतिकीकरणाचा अर्थ स्पष्ट करणे.
2. जागतिकीकरण प्रक्रिया व तिचे महत्त्व स्पष्ट करणे.
3. जागतिकीकरण मुळे होणाऱ्याबदलांच्या संदर्भात विश्लेषण करणे.
4. जागतिकीकरणाचा समाज व पर्यावरणावर पडणारा प्रभाव अभ्यासणे.

निष्कर्ष :

1. जागतिकीकरण ही एक आधुनिक प्रक्रिया असून त्याद्वारे जागतिक व्यवस्था जोडली जाते असे दिसते.
2. जागतिकीकरणाने संपूर्ण जगातील व्यवस्थेत फार मोठा बदल घडवून आणल्याचे दिसते.
3. जागतिकीकरणाने संपूर्ण सामाजिक जीवन बदलले गेले असून सामाजिक परिवर्तन घडून आल्याचे दिसते.
4. जागतिकीकरणाने पर्यावरण संरक्षण विषयक कार्यक्रम यांना धोका पोहचला असून नैसर्गिक साधनांचा अतिवापर झाल्याने पर्यावरण प्रदूषण झाले असे दिसते.

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

शिफारसी :

1. जागतिकीकरणाचे दोष दूर करण्यासाठी उपाययोजना करणे.

2. जागतिकीकरणाचा सामाजिक जीवनावर अनिष्ट परिणाम होणार नाही, यासाठी सतर्क राहणे.

3. जागतिकीकरण प्रक्रियेमुळे पर्यावरणाची जी हानी होते, ती थांबवण्यासाठी प्रयत्न करणे आवश्यक आहे.

संदर्भ :

1. देवळाणकर शैलेंद्र, समकालीन जागतिक समस्या.
2. Joseph, Making Globalization work.
3. Bhagvati Jagdish, In Defence of Globalization.
4. Roorik Dany, The Globalization Paradox.
5. The Indian Express Newspaper,2018.
6. दैनिक सकाळ वर्तमानपत्र, 2019.

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकीकरण आणि मराठी कवितेतील संस्कृती चित्रण

डॉ. कल्याणी नाना शेजवळ
अंबिकाबाई जाधव महिला महाविद्यालय
वज्रेश्वरी तालुका भिवंडी जिल्हा ठाणे
मोबाईल नंबर 9372818656
ईमेल:- sonali1997gangurde@gmail.com

जागतिकीकरण ही व्यापक संकल्पना असून ती अर्थशास्त्रीय संकल्पना आहे. जागतिकीकरण म्हणजे व्यापार वित्त, भांडवल ,बाजारपेठा , नफा, चलने इत्यादीसाठी देशाच्या विकासासाठी एकत्र आलेले जगभरातील देश होय. जागतिकीकरणाने नुसते आर्थिक क्षेत्रावर परिणाम केले नाहीत तर सामाजिक , राजकीय , धार्मिक ... इत्यादी अनेक क्षेत्रांवर चांगले-वाईट फायदा-तोट्याचे परिणाम झाले आहे. आज एकही क्षेत्र जागतिकरणा पासून सुटलेले नाही . त्यामुळे जागतिकीकरणाचा विचार करताना उदारीकरण, खाजगीकरण , आंतरराष्ट्रीय नाणेनिधी ,शेअर्स बाजार , जागतिक , बाजारपेठा, कंपन्या ,जागतिक बँका, गॅटमॅट करार ,पेटंट कायदा, डंकेल प्रस्ताव, कॉपीराइट, सरकारी योजना, सरकारी प्रकल्प, आणि विस्थापन . . . .इत्यादी अनेक घटना आणि ध्येय धोरणाचा देखील विचार किंवा अभ्यास करावा लागतो . जागतिकीकरण ही अतिशय गुंतागुंतीची आणि व्यमिश्र अशी प्रक्रिया आहे . जागतिकीकरणाचे चित्रण करताना रंगनाथ पठारे म्हणतात, " जागतिकीकरण म्हणजे जगातील वेगवेगळ्या मानवी संस्कृतींनी एकमेकांशी संवाद करणं त्यांनी एकमेकांना भेटणं त्यांच्यात काही व्यापार व्यवहार होणं"

जागतिकीकरणाचा व्यापार निमित्ताने अनेक देशांशी एकमेकांशी संस्कृती संक्रमण झाले. त्या संक्रमणामुळे लोकांच्या आचार विचार आणि पद्धतीमध्ये , दृष्टिकोनात , जीवनशैलीवर परिणाम झाला. जागतिकीकरणाने अनेक बहुराष्ट्रीय कंपन्या भारतात येऊ लागल्या. आपल्या मालाबरोबर त्यांनी आपली संस्कृती सुद्धा नकळतपणे पेरण्याचे काम केले . त्यामुळे चंगळवादा यासारखी वृत्ती निर्माण होऊ लागली. नवीन काही मूल्यांचा ऱ्हास होऊन नवीन मूल्यांची रुजवण झाली . ' वापरा आणि फेका' , ,युज अँड थ्रो, पैसा श्रेष्ठ मानणारी तरुण पिढी निर्माण झाली. गरजेपेक्षा इतर अपेक्षा हौस ,चैनीचे मोल वाढले खा ,मजा मारा , मस्त जगा अशी वृत्ती वाढली.

मराठी कविता संग्रहामधे अनेक कवींनी संस्कृतीचे चित्रण केले आहे.उदा. सुनील अवचार , दासू वैद्य , निलम माणगावे ,कल्पना दुधाळ , नीरजा , राजेश गावीत , विनोद कुमरे , अजय कांडर, संध्या रंगारी , केशव देशमुख , संतोष पवार , पी.विठ्ठल , शंकर दिघे , वंदना महाजन , अभय मुलाटे , चेतन जोशी .....इ. अनेक कवींनी आपल्या कवितांतून संस्कृतीचे चित्रण केले आहे. या सर्व बदलाचे चित्रण कवी आपल्या कवितेत करताना दिसतो. कवी या समाजाचा किंवा संस्कृतीचा मोठा घटक आहे. त्यांच्या कवितेतून ते सांस्कृतिक संदर्भ येत असतात. कारण प्रत्येक साहित्यकृतीला सांस्कृतिक संदर्भ असतो .कवी ज्या काळाचे चित्रण करतो तेव्हा समाजातील भाषा ही संस्कृतीचा मोठा संदर्भ असलेला घटक असते. त्यामुळे प्रत्येक साहित्यकृतीला किंवा कवितेला सांस्कृतिक मूल्य असते . संस्कृती शिवाय साहित्य असू शकत नाही .भालचंद्र नेमाडे म्हणतात की , " संस्कृती म्हणजे परस्पर सहकार्य करणाऱ्या अनेक व्यवस्थाचे जाळे असते. बाहेरून पडणारी सर्व प्रभाव या

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

व्यवस्था मधे रुपांतरीत करून त्यांना आत्मसात करण्याची अंगभूत शक्ती प्रत्येक जिवंत जोमदार संस्कृतीत असते."

परस्पर संबंध ,भौगोलिक अंतर , व्यापार , व्यवहार , विस्थापित , आक्रमण; . . . . .इत्यादी मुळे संस्कृती संक्रमण होत असते. जागतिकीकरणाच्या काळात इंटरनेट सारखे प्रसारमाध्यम समाजाच्या हातात मिळाळे. काही अवधी मधेच संपूर्ण जग भौगोलिक दृष्ट्या जवळ असल्यासारखे भासायला लागले . त्याचा परिणाम संस्कृती संक्रमण झपाट्याने होण्यास मदत झाली. अशा संस्कृती बदलाचे / परिवर्तनाचे कवी कमीत कमी शब्दात जास्तीत जास्त मतितार्थ सांगण्याचा प्रयत्न करताना दिसतो . कवीची भाषा देखील सरमिसळ पद्धतीची दिसून येते. कल्पना दुधाळ म्हणतात , " जवळच्या फाट्यावर , व्हेज - नॉनव्हेज ढाबा . . . बार . . . कोपऱ्यावर वडापाव . . . समोर . . . . भुर्जी / पाला खाली उडूची रेस्टॉरंट. . . चौकात लॉलीपॉप . . . चायनीज नूडल्सचे गाडे झाल्यापासून . . . . आईच्या हाताची पार चव गेली. . . ." (कल्पना दुधाळ : सिझर कर म्हणतेय माती : पृष्ठ १८)

किंवा

मोहन कुंभार ' जगण्यातील गाथा' या कवितासंग्रहात मानवी बदलाचा वेध घेतानाचा समाजातील अनेक मूल्यांचा परामर्श घेतात ते म्हणतात, " आता गाव बदलयं

कुठलीच माणसं
कुठल्याच माणसाशी
नाही वागत माणसासारखी"
(मोहन कुंभार जगण्याची गाथा पृष्ठ७२)

भारत हा बहुभाषिक व संस्कृतीप्रिय देश आहे. विविधतेने नटलेल्या या भारतदेशाने जागतिकीकरणामध्ये प्रवेश केल्यानंतर जे सामाजिक परिवर्तन बदन आले आहे..जागतिकीकरणामुळे अनेक देशांशी व्यापारानिमित्ताने संबंध आले तसेच बोब देशआपल्या कंपन्याच्या मालाच्या विक्रीसाठी भारतात आले. त्यामुळे जी देवाणघेवाण झालीव्याचा समाजावर खूप मोठा परिणाम झाला.
१) भिन्न देश व संस्कृतीशी संबंध २) देवाणघेवाण व अनुकरण ३)जगण्याकडेबघण्याच्या दृष्टीकोनात बदल ४) जीवनशैलीत बदल होतो ५) मानवी मूल्यात बदलहोतो ६) संस्कृती व भाषेवर परिणाम ७) त्यामधून चंगळवादाची निर्मिती...इत्यादीपरिवर्तन घडते.

वसंत डहाके म्हणतात, "भिन्न संस्कृतीचा परस्पराशी संबंध येत असल्यामुळेसांस्कृतिक अभिसरण घडते आहे. आपले जीवनमान वाढवणे, परदेशी वस्तूंचा आणिकल्पनाप्रणालीचा स्वीकार करणे, नवे तंत्रज्ञान आत्मसात करणे आणि जागतिक संस्कृतीत सहभागी होणे यांना चालना मिळालेली आहे. यातूनच उपभोक्तावादाची, चंगळवादाचीनिर्मिती होत असते."वसंत डहाके यांचे मत चंगळवादाच्या निर्मितीची कारणे स्पष्टकरणारा आहे. नव्या प्रसारमाध्यमामुळे विशिष्ट आचारविचारांचे अनुकरण करणारी हीपिढी चंगळवादाच्या आहारी जाताना दिसते आहे.

समाजात आज सगळया गोष्टी पहायला आणि उपभोगायला मिळतात म्हणूनजगणारी माणसे आणि यामधील कुठलीच गोष्ट मिळत नाही म्हणून चंगळवादामध्येशिरलेली किंवा शिरु पाहणारी माणसे जितकी

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

महत्वाची आहे त्यापेक्षा महत्वाची गोष्टवाटते ती त्याची बदलेली मानसिकता आणि जीवन जगण्याची पद्धती यामुळे बदलेलीमूल्ये, जीवनाकडे आणि जगण्याकडे बघण्याचा दृष्टिकोन येथे महत्वाचा वाटतो.

संस्कृती संक्रमणाचे चित्रण: -

जागतिकीकरणाने परवाना पद्धत रदद् केल्यामुळे अनेक देशातील संस्कृतीनकळत भारतात रुजू लागली. त्याचा परिणाम पाश्च्यात्याचे अनुकरण करण्यात धन्यतामानू लागली. समाजाच्या व्यवस्थेविरुद्ध नव्या जगाची भूलावण एकूण संस्कृतीलानामशेष करत आहे.

"संस्कृती म्हातारी झाली म्हणून
तिला खाटकाला इकणार का?
बसू दे बिचारीला कोपऱ्यात
लई दिवसाची सोबती नाही,
केव्हा बव्हा चापाणी देत जा तिला.
(दासू वैद्यः तूर्तासः पृ.१२६)

गावाकडच्या नव्हे तर मानवी मूल्यांना बाजारसंस्कृती बळावर पोसणारी नवी मूल्येसंस्कृतीला हादरे देत आहे. समकालीन जीवनाचे संदर्भ देताना कवी संस्कृती लयासचालल्याचे निदर्शनास आणता या उपरोधामागे कवीचे खिन्न मन दिसून येते. या ठिकाणीसयाजी नगरीतल्या चोपनाव्या अधिवेशनाचे अध्यक्ष दिलीप चित्रे यांचे विचार महत्वाचेवाटतात. "आपली संस्कृती उपभोक्त्यांची कधीच नव्हती. आपली स्वतंत्रता, आपलेकर्तेपण, आपला डोळसपणा, आपल्या मूल्यांची चाड, आपली निर्भिड चिकित्सक वृत्तीहाच मराठी वाङ्मयीन संस्कृतीचा मुळ पाया आहे. आता या पायाच उध्वस्त करतीलअशा प्रवृत्तीचा सामना आपणाला करावा लागणार आहे."भूतकाळात जमा झालेलीचित्र्यांची नांदी आज वर्तमान काळात सत्य ठरत असून भविष्यकालीन वेध नव्हे तरदिशांचेही सूचन करत आहे. परंपरेने येणारी जीवनशैली किंवा वंशपरंपरेने आलेल्या व्यवसायाभिमुख संस्कृती किंवा जीवनशैलीचा स्वीकार न करता जगाची सर्व समावेशजीवनशैली आपण जाहीरात किंवा प्रसारमाध्यम आणि बहुराष्ट्रीय कंपन्याच्या माध्यमातूनआत्मसात करु लागलो, स्वीकारू लागलो. त्यातून आपण आपलव्यक्तिमत्व उठावदार करायला शिकलो. विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या विकासाने संस्कृती धाब्यावर बसवली. कवी बोरखेडे यांनी आपल्या 'साल आपलं कल्चर' या कवितेत भारतीय संस्कृतीवर इतर देशाची गुलाम बनल्यासारखे वाटते म्हणून ते म्हणतात.

" साल आपलं कल्चर
कुत्र्याचे बेडूक झाल
हाती आपल्या फक्त पाहणं आलं.
(दिलीप वीरखेडेः 'ऐन पस्तिशीत, पृ. ४२)

सध्या संस्कृतीची अवस्था भाद्रपदातील कुत्र्याच्या संभोग युद्धात एकटीचसापडलेल्या संस्कृती रक्षक अगतिक कुत्रीसारखे वाटते. जी जीवनशैली आपणआचरणात आणत आहोत ती सोडता येत नाही आणि सोडलं तर त्याशिवाय जगू शकतनाही. हे अगतिक, हतबलतेचे जगण संस्कृतीच्या नशिबी आलेले आहे.

भाषा सांस्कृतिक मूल्य असलेली व्यवस्था आहे. भाषेतून आपली संस्कृतीप्रवाहीत होत असते. परंतु सध्या जागतिकीकरणाची भाषाही इंग्रजी आपल्या संस्कृतीवरस्वार झालेली आहे. त्यामुळे प्रत्येक क्षेत्रात इंग्रजी भाषा अनिवार्य होत आहे.अशाहद्दपार होणाऱ्या भाषेवर दिवटे, मंगेश काळे, मन्या जोशी, अरुण काळे....इत्यादी.सारखे अनेक कवी खंत व्यक्त करतात. अशा 'हद्दपार होणाऱ्या भाषेकडे' या कवितेतकवी पाठक मनोज म्हणतात,

“नव्या शब्दांमध्ये भाषा गुदमरली
नव्या हवेत श्वास
आपला जुना बथ्थड मेंदू थकतो
किंवा झूल फाटलीय
जी झाकणार नाही आता
कवीच्या जुन्या भाषेची लाज"
(मनोज पाठक: अधिसत्ताः पृ.४२)

जागतिकीकरणाची जागतिक इंग्रजी आणि हिंदी भाषा प्रसार माध्यमाची भाषाउरल्याने नकळत आपली मराठी भाषा किंवा मराठी बोली नामशेष होत आहे.कवी पी.विठ्ठल यांची ‘पुतळे' काही संदर्भ ही कविता सामाजिक वास्तवावर मार्मिक भाष्य करते.पुतळा म्हणजे एक सांस्कृतिक प्रतिक, समाजमान्य, मूल्यभावाचा एक स्त्रोत. कवीची आस्था त्याच्या वर्तमानाच्या नोंदीत आहे. हे कालभान या पिढीच्या कवींना आहे.

'शेण.....माती अन् चपलाहार
पुतळयाचा हा नित्य आहार
विटंबनेशिवाय पुतळा नाही
पुतळयाशिवाय माणूस नाही."
(पी. विठ्ठल: माझ्या वर्तमानाची नोंदः पृ.८४)

या बेरकी शतकाच वर्णन करताना माणसाच्या जगण्यात आणि घाणेरडयामानसिकतेत झालेल्या बदलाचा वेध घेतो. हे घटनाधिष्टित वास्तव लिहिण्यात कवी कमी पडत आहे."इथे तुमचे बी रूजणे कठीण आहे" (अशोक नायगावकर: वाटेवरच्या कविता: पृ.४३)

टिळकांचा काळ आणि आजचा जागतिकीकरणाचा काळ यामध्ये घडत असलेल्यागोष्टींचा बदल नायगावकर अधोरेखित करतात. पुढे ते म्हणतात

'आणि टिळक,
जाता-जाता सानेगुरूजींना
एक निरोप द्या. म्हणावं शामला
उगाचंच आईच्या डोळयातून पाणी काढणाऱ्या
गोष्टी सांगत बसू नका, त्याला दुबई–मस्कतला पाठवा
टिळक, आज इथे डॉलरची गरज आहे"

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

(अशोक नायगावकर: वाटेवरच्या कविता: पृ.४४).

जागतिकीकरणात माणूस माणसापासून दुरावल्याचे हे उत्तम उदाहरण आहे. आई-मुलगा याचे नातेसंबंध बदलत असून त्याल जागातीकीकरणात नवे संदर्भ प्राप्त होत आहे.कवी अतिशय मार्मिकपणे या काळाची दखल घेतात. पूर्वी श्याम आणि श्यामची आई हा एक आदर्श होता. परंतु आज नात्याच्या रक्तापेक्षा पैसा महत्वाचा आहे. म्हणून विद्यार्थ्यांना श्याम आणि श्यामची आई सांगत बसू नका, त्यांना परदेशामध्ये डॉलर मिळवायला पाठवा. एकूणच जागतिकीकरणाने संस्कृतीचा नवा अर्थ , नवे मूल्य बहाल केले आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची : -

1. पठारे रंगनाथ - जागतिकीकरण आणि देशीवाद लोकवाङ:मयगृह प्रकाशन ,मुंबई तिसरी आवृत्ती २००५ पृ.९
2. नेमाडे भालचंद्र: टीकास्वयंवर , साकेत प्रकाशन प्रथमावृत्ती पृष्ठ ११४
3. डहाके वसंत : स्वतःचे वेगळेपण सिद्ध करणारी प्रगल्भ कविता खेळ अंक २ जानेवारी - मार्च २००५ पृष्ठ २९
4. अग्निहोत्री सयाजी : सयाजी नगरीतील साहित्यविचार स्नेहवर्धन प्रकाशन पुणे , खंड -२ प्रथमावृत्ती २००१ पृ. ४२६

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

ग्रामीण साहित्य, समाज, संस्कृती आणि जागतिकीकरण

डॉ. सुवर्णा गुंड-चव्हाण
माऊली महाविदयालय, वडाळा. उ.सोलापुर
Email:- suvarnagund333@gmail.com

१) प्रस्तावना :

ग्रामीण साहित्य प्रवाह आपल्या परंपरेच्या जीवन धारणेने बहरत राहिला ,जगत राहिला .गावच्या आठवणी ग्रामीण मराठी साहित्यातून मनात रुतून बसलेल्या गावाला जाग करीत राहिल्या .पण जसा काळ बदलत गेला तसा ग्रामीण समाजही बदलत गेला. त्याची जीवन मानसिकता आधुनिकतेला स्पर्श करू लागली .आधुनिकतेच्या नादात स्वतःत रमू लागली.घर विभक्त होऊ लागली .कुटुंबापासून दूर जाऊन मन असमाधानी झालं .पुन्हा तो आपल्या स्वभावाच्या माणसांना जोडण्याचा प्रयत्न करू लागला .तेवढ्यात जातीयतावाद बोकाळला.राजकारणाची सोय पाहिली गेल्यानं आधुनिकता, उत्तर आधुनिकता न सांगता हळूच त्याच्या घरात प्रवेश करू लागली .त्याचा थंडावा त्याला बरं वाटू लागला.यात भर पडली ती जागतिकीकरणाची. गावाची , ग्रामीण माणसांची मानसिकता बदलू लागली .हळूहळू ग्रामीण जीवनाचं बदलते चित्र अधिक गतिमानतेनं बदलू लागले. त्याचे पडसाद साहित्यात पडू लागले. लोक साहित्यानं , संस्कृतीनं नटलेलं गाव आज आठवणीतलं गाव बनलं.

२) संशोधन पद्धती :

या शोधनिबंधासाठी समाजशास्त्रीय समीक्षा संशोधन पद्धतीच्या आधारे ग्रामीण जीवनाचे निरीक्षणं, टिपणं, ग्रामीण साहित्य, समाज व संस्कृतीच्या दृश्य स्वरूपावरून एवढंच नव्हे तर,प्रसारमाध्यमांच्या प्रभावातून टिपलेला समाज पाहता येईल .ग्रामीण जीवन चित्रित करणाऱ्या कलाकृतींचा आशय, अभिव्यक्ती, भाषाशैली, बदलते ग्राम वास्तव व ग्रामीण मनाची स्पंदनं टिपताना कृषी परंपरा रीती- रिवाज, सण- उत्सवांचे स्वरूप, ग्रामीण मनाची स्पंदने कोणते वास्तव मांडत आहे.याचा वेध घेता येईल.

३) जागतिकीकरणाचं स्वरुप :

जागतिकीकरणाच्या दोन बाजू आहेत पहिली भांडवलशाही धोरणाने व साम्राज्यवादी दृष्टिकोनातून जे आपलं आहे, भांडवलशाही व साम्राज्यवादी भूमिकेसाठी उपयोगाचं आहे. ते जगाच्या गळी उतरवायचं. यासाठी सत्ता, संपत्ती, विचार, संस्कृती, समाज, साहित्य यांच्यातून आपली मूळं रुजवायची व्यवसाय, उद्योग इत्यादीं मधून फायदा कमावणे हाच उद्देशअसतो.वर्चस्व प्रस्थापित करणे यासाठी 'खाऊजा ' धोरण राबविले जाते. खाजगीकरण ,उदारीकरण व जागतिकीकरण असा त्याचा अर्थ आहे. स्वातंत्र्यावर गदा आणली जाते. अस्तित्व धोक्यात आणले जाते. दुसरी बाजू स्वच्छ आणि स्पष्ट आहे .आजच्या तंत्रज्ञान व भौतिक जगात वावरताना जे माझ्याकडंच ज्ञान आहे त्याला सर्वांसाठी खुलं करून होय." जग हे एक खेडं आहे ." या भूमिकेतून प्रत्येक व्यक्तीला, खेड्याला जगाला जोडता येत .ग्लोबल, जागतिक होता येतं. एका ठिकाणी बसून जगातलं ज्ञान घेता येतं. स्वतःला अद्ययावत ठेवता येतं पण या ज्ञानाचा उपयोग व्यक्तिगत विकासासाठी करताना जेवढे

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

फायद्याचा आहे तेवढेच विघातक कार्यवाहीसाठी अधिक धोक्याचे आहे. माहिती प्रस्पोटात व प्रसारमाध्यमांच्या कचाट्यात सापडलेल्या समाज. मग तो शहरी असो की ग्रामीण कोणतं स्वरूप धारण करतो ते ग्रामीणतेच्या अनुषंगाने इथे पाहता येतील.

४) ग्रामीण साहित्य,समाज व संस्कृती :

ग्रामीण साहित्य प्रवाहाची सुरुवातच मुळी 1920 नंतर झाली. गांधीजींनी "खेड्याकडे चला " म्हटल्यानंतर साऱ्या भारताचे लक्ष खेड्या कडे गेलं. आजही कोरोनाच्या महामारीतै सर्व जग ग्रामीण भागात सुस्कारा सोडते आहे .विसावते आहे. पुन्हा एकदा ग्रामीण जीवन जगाला आपल्या कडे घेऊन जात आहे. भारतीयच नव्हे तर खेड्यांनी राष्ट्र बनते.कृषी जीवनाच्या आधारेच ग्रामीण जीवन बदलत असते. त्यावर आधारित ग्रामीण समाज घडत असतो. संस्कृती फुलत असते आणि साहित्य त्याला चित्रित करत असते. साहित्याच्या समीक्षेने वाचकांना एक दृष्टी देत असते .आणि संशोधन निश्चित स्वरूप देते .आपली संस्कृती रुजविण्यासाठी राजकीय सत्ता महत्त्वाचे आहे. तसेच ज्यांची आर्थिक सत्ता तोच प्रभावशाली ठरतो. म्हणून जो मोठा भांडवलदार आहे त्याच्या संस्कृतीचे इतर समाज, देश अनुकरण करत असतो. त्याच्या समोर तो रोल मॉडेल, आदर्श बनून राहतो. परिमाणात गणण्याची मानसिकता तयार होते. याचे उत्तम उदाहरण म्हणजे पूर्वीचा भारतीय समाज पाहिला तर त्या प्रत्येक प्रदेशाची वेश परिधान करण्याची पद्धत वेगळी होती .प्रदेशनिहाय आचार-विचार, वेश, खाद्य, राहणीमान यात वेगळेपणा होता. पण आज पाश्चात्य देशातील लोकांचा पेहराव जगाच्या कानाकोपऱ्यात पोहोचला आहे. याला ग्रामीण समाज तरी कसा बाजूला राहील?

५) भाषा प्रभुत्व :.

भाषेच्या बाबतीत आग्रही भूमिका घेऊन प्रचार व प्रसार केला गेला ,हेतुपुरस्सरपणे तो वारंवार ऐकविला गेला. उदाहरणार्थ जगात फक्त सेक्सपियर, मिल्टन ,वर्डस्वर्थ इत्यादी लेखकच महान आहेत .ते इतरांनाही स्वीकारण्यास भाग पाडले. एवढेच नव्हे तर आधुनिक श्रेष्ठतेची परिमापके कोणती असावीत हेही लादले गेले .उच्चभ्रू समजल्या जाणाऱ्या पाश्चात्त्यांचीच परी मापके पुढे रुढ झाली .यासाठी डॉ. रंगनाथ पठारे, डॉ. भालचंद्र नेमाडे यांनी जागतिकीकरण या विषयी मतं मांडली आहेत .ती बऱ्याच अंशी योग्य वाटतात. कारण आपण जर मराठी भाषकास विचारले, आपण सध्या काय वाचता? (स्वतःस विद्वान समजून इतरांकडे कमीपणाने पाहणाऱ्यांना) तर तो लगेच इंग्रजी भाषेतील साहित्य कलाकृतींची नाव सांगतो. हे अहंकाराने सांगतो पण बापडयाला हे माहीत नसते का ?या इंग्रजी साहित्यापेक्षा कितीतरी महान साहित्य परंपरा मराठी साहित्यात आहे.

संत ज्ञानेश्वर, जगद्‌गुरु संत तुकारामांना वाचतो म्हटले की त्यांना जुनाट मतवादी आहोत, असं लोकांना वाटेल, असं त्याला वाटतं आणि तो त्याच्या खोट्या प्रतिष्ठेपायी सांगतो.इंग्रजी वाचन संस्कृती वाईट नाही. पण त्याचा अतिरेक करनं वाईट आहे. इंग्रजी कलाकृती व लेखकांची नावे तो उघडपणे सांगत असतो. यात अहंकाराचा दर्प मिसळलेला असतो .पण बापडयाला हे माहीत नसते की, या इंग्रजी साहित्यापेक्षा कितीतरी महान परंपरा मराठी साहित्यात आहेत. लोकसाहित्यची एक महान परंपरा आहे.त्यात ग्रामीण समाजाचा परिपाक आहे .यात भर पडली ती संत साहित्याची ग्रामगीतेची आणि या संस्कृतीला जोपासणाऱ्या

ग्रामीण साहित्याची .आपल्याला परतत्त्वाचा स्पर्श देते, माणुसकी शिकवते .फक्त आणि फक्त सौंदर्यवाद नाही शिकवत.

म्हणूनच जागतिकीकरणाची दुसरी बाजु आहे, त्यानुसार आपल्याकडील चांगले इतरांना खुलं करावं. यासाठी जगानं इंग्रजीचं जू मान्य केले आहे.म्हणुन इंग्रजीतून मराठी साहित्याचा अनुवाद करून लोकांच्या पर्यंत पोहोचले पाहिजे यासाठी कवी दिलीप चित्रे यांनी असा प्रयत्न केल्याचे दिसते. संत तुकाराम महाराजांचे अभंग " सेज तुका " यातून मांडले आहेत.

६) वाचन पद्धती :

मागच्या मुद्द्याचा उल्लेख केल्याप्रमाणे आजच्या ग्रामीण समाजाची वास्तवता ही पाहता येईल .काय वाचतो असे जर कुणी विचारलं तर उगीचच कॉलर ताठ करून इंग्रजी कलाकृतीची नाव सांगितली जातात. म्हणूनच कळत नसलं अन् पचत जरी नसलं ,तरी हातात इंग्रजीचे पुस्तक घेऊन वाचन करत असतात .मी इतरांपेक्षा खूप आधुनिक आहे. याचा अविर्भाव सार्वजनिक ठिकाणी तर जास्त बोकाळलेला दिसून येतो .तीच अवस्था ग्रामीण भागात आहे.चार बुकं शिकलेला तरुण (अपवाद वगळता)असं करत असतो .आपलं इम्प्रेशन तो जोपासत तर नाही ना? सार्वजनिक ठीकाणी अशी पुस्तके, वृत्तपत्रे बऱ्याच जणांच्या तोंडापुढे दिसतात .यातून किती आकलन होतं हा पुढचा भाग आहे .मात्र असं बहुतेकदा सर्व ठिकाणी दिसून येते. माझं जगणं त्यात कुठे आहे हे पाहतान्याचा प्रयत्न होतो . मग जे आहे ते समजून घेता घेता आजमावण्यासाठीचा प्रयत्न सुरु होतो.

७) आभिरुची :

वरील प्रमाणे हळूहळू वाचनातून पाश्चात्त्य समाजाची, भांडवली समाजाची संस्कृती साहित्यातून प्रवाहित होते .ती संस्कृती समाज स्वीकारायला लागतो. समाजाची अभिरुची बदलण्याचा असा सहजपणे प्रयत्न झालेला दिसतो. समाजाचं पाश्चातीकरण सर्वच पातळयावरती होताना दिसतं आहे. त्याला साहित्य व संस्कृती कशी अपवाद ठरेल? आजच्या ग्रामीण कथा, कादंबरी, कविता, ललित गद्य यातून यांची चित्रं बहुतांशतेनं दिसतात. याचे उदाहरण म्हणून कादंबरीकार सदानंद देशमुख यांच्या 'तहान' कादंबरी चे देता येईल. बबन शेवाळेच्या हाती काय उरतं? अखेर तो आपल्या ग्रामीण परंपरावादी जीवनाच्या विचारालाच येऊन मिळतो . समाजाची बदलती अभिरुचीचं उदाहरण म्हणून वाढदिवसाची पद्धत घेता येईल .भारतीय संस्कृती प्रमाणे केलेला वाढदिवस मानवेना, पचेना ,केक शिवाय जमेना ,मेणबत्ती विझवून अंधारात विचाराला लोटण्यास तो तयार आहे. आता तर याचं स्वरुप सामाजिक-राजकीय प्रतिष्ठेचे बनले आहे . कट आउट, वृत्तपत्रे, बातम्या यांच्यात वाढदिवसाने बरीच जागा व्यापली आहे. या संस्कृतीचे चित्रण अनेक कथा -कवितांमधून येतात. काव्यात तर याचा पूर आला आहे .आधुनिक संस्कृतीच्या ग्रामीण जीवनात पडणारे प्रतिबिंब गावपणानंच जोपासली जात आहेत?

जागतिकीकरणाला खऱ्या स्वरूपात ओळखायला हवं .भांडवलदार आपलं उत्पादन स्वीकारण्यात भाग पाडण्यासाठी त्यांच्या संस्कृतीची, जीवनशैलीची सवय लावण्यासाठी प्रसारमाध्यमांतून अशी प्रसारणं करतात. कारण बहुतांशपणे वाहिन्यांची मालकी ही परदेशीय भांडवलदारांची असते. याला ग्रामीण साहित्यिकांनी ओळखुनघेतले तर पाहिजे पण ग्रामीण समाजाने ओळखून घेतले पाहिजे.आपल्याकडचे रीतीरिवाज, सण उत्सव,

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

ग्रामीण अनुभव, लोकधन, साहित्य याला ग्लोबल करायला पाहिजेत. इतरांचे न माणवणारं शिकण्यापेक्षा आपल्या सकसतेला, संस्कृतीला जगापर्यंत पोहोचवण्यात प्रयत्नशील रहावयास हवं.

८) अनुवाद :

जागतिकीकरणामुळे जगातल्या कानाकोपऱ्यातलं साहित्य जगासमोर येऊ लागलं. हे जरी खरं असलं तरी यामध्ये साम्राज्यवादी दृष्टिकोन असलेल्यांनी इंग्रजी लोकांनी इतर भाषेतील साहित्याचे अनुवाद बहुतांश पणे केले. आणि आपल प्रादेशिक भाषेतील साहित्य फक्त भारतीय भाषेत भाषांतरित करून ठेवले. ते फक्त भारतीयांपुरतं, स्वत:पुरतं ज्ञान मर्यादित ठेवलेले दिसून येते .तसेच अनुवादित साहित्याची वाचनात वाचकांची मागणी खूप वाढली आहे. इंग्रजी भाषेतील पुस्तकांचे अनुवाद जास्त आहेत .त्यामानाने मराठी भाषेतील कलाकृतीचे भारतीय भाषेत अनुवाद होतो आहे, इंग्रजीतही होते परंतु प्रमाण कमीच दिसते. ग्रामीण साहित्य प्रवाहाचे तर अल्पचं प्रमाण आहे. हे आवाहन पेलेले तर .ग्रामीण मराठी साहित्यानुभव, वैविध्यपूर्ण समाज, कृषिसंस्कृतीला, लोकसंस्कृतीला जगापर्यंत पोहोचवता येईल, ते गरजेचे आहे.

९) प्रसारमाध्यमे :

आकाशवाणी, दूरदर्शन, विविध वाहिन्या, समाज माध्यमं यामधून हिंदी भाषेचे वाढते प्राबल्य आहे. तसेच तांत्रिक व भौतिक माहितीचे इंग्रजी भाषेतून प्रसारण होते. यामुळे आधुनिकतेच्या ओढीनं ,ग्रामीण मराठी भाषिकही इंग्रजी, हिंदी भाषेकडे आकर्षित होत आहे. त्याची यातून भाषिक सांस्कृतिक गरज तर भागविली जात नाही का? अर्थात या सर्वांचा परिणाम इंग्रजी, हिंदीचा मानसिक स्तरावर स्वीकार होतो आन् आपण सुसंवाद करताना समोरच्या व्यक्तीच्या भाषेतच करतो. यापुढे जाऊन अनेक निवेदक आकाशवाणी ,दूरदर्शन वरून बेमालूमपणे मराठीत अस्खलितपणे बोलण्यापेक्षा, हिंदी- इंग्रजी मिश्रित निवेदन करतात .याचा स्वीकार आज ग्रामीण समाज करतो आहे.

१०) शिक्षण पद्धती :

आज खेड्या- खेड्यातला समाज बदलतो आहे. पण हा बदल योग्य आहे का ? खाजगी इंग्रजी शाळा खेड्या- पाड्यापर्यंत गेल्याने प्रत्येक पालक विशेषतः आई यामध्ये अग्रेसर राहते आहे .आपल्या मुलांना इंग्रजी यावे म्हणून कवितेचा, शब्दाचा उच्चार आई जमेल तशा इंग्रजी शब्दांत उच्चारून बाळासाठी , लहान थोरात ऐकवले जाते .मुलांना इंग्रजी यावे म्हणून मराठी शब्दांपेक्षा इंग्रजी शब्द वापरले जातात. प्रसारमाध्यमांचा ही परिणाम एवढा वाढला की, प्रतिमा ,प्रतीके रोजच्या जगण्याच्या इंग्रजी भाषेत येत आहेत. ग्रामीण समाजात खूप बदल होत आहे. संस्कृतीचा बदल तर खूपच झाला आहे. आज प्रत्येक मुलीला खेड नको आहे. उदाहरणार्थ डॉ.सदानंद देशमुख, डॉ. रंगनाथ पठारे,डाॅ.राजन गवस ,डॉ.नागन्नाथ कोत्तापल्ले ,मा. रविंद्र पांढरे.डाॅ कृष्णा इंगोले . (आधुनिक वळणाच्या कथा कविता ,कादंब-या ललित गदय ....) यांच्या साहित्याचे घेता येईल ' तहान' व ' बारोमास 'कादंबऱ्या या पद्धतीने वाचता येतील.

११) भौतिक व तांत्रिक ज्ञानाच्या पारिभाषिक शब्दांचा वानवा :

ओघानेच अनुभव व समाजाची मानसिकता बदलत आहे . मराठी शब्दांपेक्षा त्यात इंग्रजी, हिंदी शब्द सोपे वाटू लागतात. वास्तव अनुभवांची दाहकता दाखवण्यासाठी तो जसेच्या तसे शब्द साहित्यातून मांडतो

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

आहे .उदाहरणार्थ आजच्या ग्रामीण काव्य संमेलनाचा आढावा घेतला असता संमिश्र भाषेचा त्यात अंतर्भाव झाल्याचे दिसून येते .तोच अनुभव कथा -कादंबऱ्या तूनही होतो आहे .यासाठी ग्रामीण अनुभवाप्रमाणे शब्द असावा.बाह्य भाषेला मांडण्यापेक्षा त्याचे मराठीकरण करून अनुभवाशी तादात्म्य असलेला शब्द निर्माण करा ना? तेवढी साहित्यिकांकडे प्रतिभा असायलाच हवी. कवी बा. सी .मर्ढेकर, विडंबनकार प्र.के.अत्रे . विनोदकार द.मा.मिरासदार यांनी जसे केले तसे मराठी ग्रामीण संवेदना असणारे शब्द साहित्यात यायला हवेत. उचलेले शब्द घेऊन ग्रामीण साहित्याला, भाषेला मानवतील काय? ग्रामीण साहित्यकांनी शब्द देऊन शब्द रुढं होण्यासाठी प्रयत्नशील असले पाहिजे. प्रसिद्धीसाठी शब्दाची नको ती न रुचणारी व पचणारी मोडतोड करण्याची काय गरज आहे?

१२)वैज्ञानिक ज्ञानाचे जागतिकीकरण :

वैज्ञानिक ज्ञान आज इंग्रजी भाषेतूनच दिले जाते ,मराठीतूनही आहे पण त्यात मर्यादा आहेत .याचं उत्तम उदाहरण म्हणजे कृषी मासिकांतुन अन् ग्रामीण साहित्यातुन खतं ,औजारं,औषध याचं ज्ञान त्याच भाषेतून देणे अगत्याचे ठरते. एवढेच नाही तर त्या अनुषंगाने येणारा अनुभव सुद्धा आता बदलतो आहे. अनुभवा बरोबर साहित्यमध्येही त्याचे प्रतिबिंब पडताना दिसते आहे .याचा चांगला फायदा म्हणजे शेतकरी आज आधुनिक संपन्न अद्ययावत होत आहे. त्याची मानसिकता बदलते आहे.

१३) श्रमपरिहारासाठी लोकगीतं म्हणतो का ?.

लोकगीत म्हणनं त्याला अडाणीपणाचा वाटते . सकाळपासून रात्रीपर्यंत हिंदी गाण्याच्या मराठी तालावर डोलत असतो .यामुळे लोकगीताचं जागतिकीकरण न होता लोकगीतांचा ऱ्हास होताना दिसतो आहे. किंवा फक्त चाल वापरून नवी गाणी तयार केली जातात. पण त्याचा दर्जा खालावलेला दिसतो. लोकसाहित्याचा वारसा जोपासणारी अखेरची पिढीही आज अस्तंगत होत आहे. संकलनकांची भूमिका तळमळीची आहे .शब्द धनाचा खजिनांच त्यात आहे. पण तिकडं सोईस्करपणे बगल दिली जाते. आधुनिकीकरणांन आणि जागतिकीकरणानं अस्सलपणा अस्तंगत होत आहे.

१४) संमिश्र शब्दांचा अतिरेक :

मराठी अस्खलित असावी .शहरी भाषा बदलली आहे. तशीच ग्रामीण भाषाही आपल्या संवेदना व्यक्त करण्यासाठी इंग्रजी शब्दाचा अन् हिदीतून बोलण्याच्या मोहात पडलेला दिसतो. त्याचे प्रतिबिंब काव्यातून प्रकर्षाने जाणवते .केवळ आपण भाषाच बोलतो असे नाही तर त्यांची संस्कृतीही स्वीकारतो. चित्रपट, मालिका यातून संस्कृतीचेही जागतिकीकरण झाले आहे .उगाच गरज नसताना हिंदी - इंग्रजीतून संवाद साधला जातो . अशी पात्र ग्रामीण साहित्यातून बेमालूमपणे वावरताना दिसतात. प्रत्यक्षातही संमिश्र भाषानुभवासह श्रमिक जगताना दिसतो आहे. माझं ज्ञान जागतिक स्तरावर आणायचं असेल तर बहुभाषिक व्हावं लागेल, ज्ञान घेण्यासाठी, वापर मात्र ग्रामीण बोलीचा असायला हवा. तर ग्रामीण समाज त्यांच्या संस्कृतीनं टिकेल अन् आदर्शही राहील.

१५) समारोप :

जागतिकीकरणाने भांडवलदारांची साम्राज्यवादी मानसिकतेची संस्कृती ग्रामीण समाज उचलतो आहे. त्याचं प्रमाण जरी कमी अधिक असलं , तरी आहे तो कुठेतरी थांबवला पाहिजे .आपलं ग्रामीण कृषी विज्ञान जगापर्यंत पोहचवनं आणि जगाचं ज्ञान आपल्या भाषेत गाळून घेणे हे केव्हाही योग्यच.यातून स्वपणा टिकून

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

राहतो .तोच त्या त्या प्रदेशाला ऊर्जा देत असतो .आणि मानवतो सुद्धा . यासाठी ग्रामीण साहित्यिकांनी आपल्या शब्दांना ग्रामीण संस्कृतीचं देणे पुढच्या पिढीपर्यंत सहजपणे सोपवण्यासाठी मार्ग मोकळा होईल. अखंडपणे लोकसाहित्य, ग्रामीण समाज, साहित्य आणि संस्कृती टिकून राहील. जीवन उर्जा देत राहील.

१६) निष्कर्ष :

1. ग्रामीण साहित्य ,समाज ,संस्कृती आणि जागतिकीकरण यातून ग्रामीण साहित्याने अस्सलपणा टिकवावा .
2. समाज हा ग्रामीण आहे .ग्रामीणतेचे आदर्श पैलू आहेत त्यास जोपासले पाहिजे .त्याचीच आज गरज आहे. उदाहरणार्थ माणुसकी, आपुलकी ,स्वावलंबन .....इत्यादी .
3. जागतिकीकरणाच्या दोन्ही बाजुंचे आकलन करून त्याच्या मूळ उद्देशाला साहित्यातून मांडता आले पाहिजे. तो उद्देश कोणतीही झळ न पोहोचता ग्रामीण समाजास त्याचा फायदा झाला पाहिजे .
4. जागतिकीकरणांने कितीही शहरं केंद्रीत झाली असली तरी ," खेड्याकडे चला " हा संदेश पुन्हा एकदा पटतो आहे.
5. स्थानिक भाषेच्या अंगच्या सौंदर्याला प्रकट करण्याची जबाबदारी साहित्यिकांची आहे.
6. पूर्वी मंदिरातून ग्रंथाचे पारायण व्हायची आज ग्रंथ वाचनाची आवड दिसून येते ?
7. अभिरुची बदलत असते पण मूळ गाभा कायम ठेवता यावा .
8. वैज्ञानिक, भौतिक, तांत्रिक शब्द संकल्पनांना मराठी शब्द देता आले पाहिजेत त्यातच खरा आनंद आहे.
9. प्रसारमाध्यमांनी मराठी, ग्रामीण बोलीचा गोडवा जपला पाहिजे .
10. शिक्षण पद्धतीतून अमुलाग्र बदल होतो आहे त्यात आपलेपणा जपण्याच्या हेतूने शब्द निर्माण होणे महत्त्वाचे आहे.
11. ग्रामीण समाज बदलण्यासाठी प्रथम संस्कृती बदलाचा घाट घातला जातो .त्याचा पायबंद घालता आला पाहिजे .तशी प्रामाणिकपणे समीक्षण लिहिली गेली पाहिजेत.
12. वैज्ञानिक संकल्पनाच मराठीकरण झालं पाहिजे.
13. श्रमपरिहारासाठी स्वतःही लोकगीताला वाट करून दिली पाहिजे., संमिश्र शब्दांचा अतिरेक टाळावा.
14. स्थानिक पातळीवरील कृषी संशोधकांवर लेखन करावं

संदर्भसूची :

1. ग्रामीण साहित्याचा इतिहास -(डाॅ कृष्णा इंगोले गौरव ग्रंथ), संपादक, प्राचार्य डॉ. सयाजीराव मोकाशी -2015
2. मराठी ललित गद्यातील ग्रामीण जीवन. प्रबंध - सोलापुर विदयापीठ ,डॉ.सुवर्णा गुंड -चव्हाण ,२०१४
3. ग्रामीण पत्रकारिता - लोकमान्य टिळक विद्यापीठ ,पुणे
4. ग्रामीण साहित्य - चंद्रकुमार नलगे गौरव ग्रंथ
5. लोकसाहित्याचे स्वरूप व संकल्पना ,डॉ.शरद व्यवहारे लोकवांङ्मय गृह.
6. साहित्य, समाज, संस्कृती आणि जागतिकीकरण ,डॉक्टर भालचंद्र नेमाडे
7. जागतिकीकरण आणि साहित्य ,डॉक्टर रंगनाथ पठारे

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

हरितक्रांती – स्वरुप आणि यश

डॉ. दत्तात्रय निवत्तीराव घोडके
सहाय्यक प्राध्यापक अर्थशास्त्र
अमतेश्वर कला, वाणिज्य आणि विज्ञान महाविदयालय विंझर, तालुका वेल्हा, जिल्हा पुणे.
इमेल आयडी : dattatrayaeco@gmail.com

प्रस्तावना –

भारतीय शेती उत्पादन आणि उत्पादकता वाढविण्यासाठी भारत सरकारने प्रथमत: जमीनधारणा कयाद्याची अमलबजीवणी केली. यालाच 'संस्थात्मक सुधारणा' म्हणतात. या स्थितीत शेती उत्पादकता वाढली नाही. याची जाणीव सरकारला झाली त्या दृष्टीने शेती संशोधक, नियोजन मंडळ, सहकारी सस्थांचे सदस्य, शेतकी मंत्रालय यांच्या एकत्रित वैचारीक प्रक्रियेतून शेतीसाठी नवीन तंत्रज्ञान जे प्रगत व आधुनिक असेल त्याचा वापर व अवलंब करण्याचे ठरविले. त्यालाच हरितक्रांती म्हणतात.

संशोधन विषयाची उद्दीष्टये –

१. हरिहतक्रांती म्हणजे काय ते स्पष्ट करणे.
२. हरितक्रांतीचे स्वरुप अभ्यासणे.
३. हरितक्रांतीचे घटक अभ्यासणे.
४. हरितक्रांतीचे यश अभ्यासणे.
५. दुसऱ्या हरितक्रांतीची नांदी स्पष्ट करणे.

संशोधन विषयाची गृहीतके –

१. भारतात हरिहतक्रांती यशस्वी झाली आहे.
२. दुसऱ्या हरितक्रांतीची आवश्कता आहे.

संशोधन पध्दती –

प्रस्तुत संशोधनात्मक लेखाचे विश्लेषण करण्यासाठी दुय्यम आधार सामुग्री वापरात आणली आहे.

हरित क्रांती म्हणजे काय १

हरितक्रांती म्हणजे शेतीच्या विकासाठी लागूम केलेले नवीन तंत्रज्ञान होय. या तंत्रज्ञानाचे नावीन्य म्हणजे पिकांच्या स्थानिक वाणांच्या ऐवजी संकरित बी–बीयाणे, सेंद्रीय खताच्या जोडीला रासायनिक खते, यंत्रसाधने, सिंचन सुविंधाचा विस्तार दुबार पिकपध्दत, डिझेल व वीज वापर, किंटकनाशके यांच्या वापरातून आधुनिक स्वरुपाची शेती १९६५ नंतर आली आणि शेतीची उत्पादकता आणि उत्पादन यात जी लक्षणिय वृध्दी झाली त्यालाच हरितक्रंती म्हणतात.

हरित क्रांतीचे स्वरुप

१९६१ मध्ये देशातील पंजाब, हरियाणा या राज्यातील निवडक सात जिल्हयात प्रकर्षित शेती विकास कार्यक्रम राबण्यिाचे ठरविण्यात आले. १९६५ नंतर याच्या जोडीला अधिक उत्पादन देणाऱ्या जातींचा कार्यक्रम (High Yielding Varieties Programing) राबविण्यात आला. आधुनिक तंत्र वापराची ही व्युहरचना आधुनिक तंत्र किंवा हरितक्रांती या नावने ओळखली जाते. नॉर्मन बोरलॉग, जागतिक हरितक्रांतीचे जनक होत. भारतीय

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

हरितक्रांतीचे जनक डॉ. एम.एस. स्वामिनाथन यांनी भारतात हरितक्रांतीची मुर्हुतमेढ रोवली. तत्कालीन कृषीमंत्री सी. सुब्रमण्यम होते.

हरित क्रांतीचे स्वरुप पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

१. शेतीमध्ये आधुनिक बी–बियाणे, खते, किटकनाशके यांचा खात्रीशीर पाणीपुरवठा असणाऱ्या क्षेत्रावर एकत्रितपणे वापर करुन उत्पादन वाढविले जाते.
२. शेतकऱ्यांना आधुनिक साधने विकत घेता यावीत यासाठी संस्थात्मक कर्ज पुरवठा केला जातो.
३. याचा एकत्रित परिणाम शेतीतील उत्पादकता व उत्पादन मोठया प्रमाणात वाढते हीच हरिहतक्रांती होय.
४. उत्पादनाचे उद्दीष्टये स्वतःच्या उपभोगासाठी नव्हे तर बाजारपेठेसाठी केले जाते. यासाठी लाभ खर्चाचा निकष महत्वपुर्ण ठरतो.

हरितक्रांतीचे घटक :

सुधरीत बियाणांचा वापर : विविध जातींचा संकर घडवून अधिक उत्पादन देणाऱ्या काहीशा बुटक्या जाती शोधून काढून त्यांच्या बियाणांचा वापर करण्यात आला. जसे गव्हाच्या लर्म–णां ६४–अ, सोनार – ६४ या मेक्सीकन जीतचे संकरण करुन साबरमती सोना, पुसा, लर्मा या जाती आल्या.

रासायनिक खतांचा वापर– नविन तंत्रज्ञानात रासायनिक खतांचा वापर करुन पिकांना शक्ती देण्याचे वाढ वेगाने करण्याचे कार्य केले जाते. त्यासाठी नत्र, स्फुरद पालस झिंक बोरॉन इ. खतांचा वापर केला जाऊ लागला.

सिंचन सुविधा – नैसर्गिक तसेच कृत्रिम मार्गांन पाणी देण्यासाठी सिंचनाचे सर्व मार्ग शोधाण्यात आले.

कीटकनाशके – कीटक तसेच जीवाणूंपासून संरक्षाणासाठी रासायनिक कीटकनाशक तसेच तणनाशकांचावापर केला जाऊ लागला.

बहुपीक पध्दत – संकरीत वाण कमी काळात तयार होत असल्यामुळे वर्षात एकापेक्षा जास्त पिके घेणे शक्य होते.

यांत्रिक साधनाचा वापर – पिकाची काढणी, मळणी, शेतीची मशागत इ. साठी मळणी यंत्र कापणी यंत्र व ट्रॅक्टर तसेच इलेक्ट्रीक पंप इ. साधनांचा वापर करण्यात येऊ लागला.

सरकारी धोरण – हरितक्रांतीच्या पाठिमागे सरकारची मदतीची प्रोत्साहनाची नेतृत्वाची फार मोठी मदत झाली आहे.

संशोधन – हरितक्रांती घडविण्यात कृषी विद्यापीठे, इंडियन कौन्शिल ऑफ ॲग्रीकल्चरल रिसर्च,(ICAR) इंडियन ॲग्रीकल्चरल रिसर्च इन्स्टीटयुशन, (IARI)यांची संशोधनची मदत महत्वपुर्ण ठरली.

हरितक्रांतीचे यश –

भारतीय शेती क्षेत्रात हरितक्रांतीमुळे नवचैतन्याचे वातावरण निर्माण झाले. शेती उत्पादनात तांत्रिक क्रांतीने उत्पादनात भरघोस वाढ घडवून आणता येते याची शेतकऱ्यांना जाणीव झाली. शेती म्हणजे केवळ निसर्गावर अवलंबून राहून, कुटुंबाची गुजराण करण्याचा मार्ग नव्हे तर नवीन तंत्रज्ञानाने प्रकर्षित पध्दतीने उत्पादनात वाढ घडवून आणणे, त्यामुळे उत्साहाचे वातावरण निर्माण झाले. आपले श्रम व आधुनिक तंत्र हयांचे किती चांगले परिणाम घडवून येतात. याची प्रचिती शेतकऱ्यां आली.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

अन्नधान्य उत्पादनात वाढ –

शेती क्षेत्रात नवीन तंत्रज्ञान स्विकारल्यामुळे उत्पादनात प्रचंड वाढ झाल्याचे पुढील आकडेवारीवरुन स्पष्ट होते.

अनाधान्य उत्पादनातील वाढ (दशलक्ष टना मध्ये)

क्रमांक	प्रकार	१९६०–६१	१९९०–९१	१९९६–९७	१९९९–२०००
१	तांदूळ	३५	७५	८१	९०
२	गहु	११	५५	६५	७६
३	जाड तांदुळ	२३	३२	३१	३०
	एकुण तृणधान्य	६९	१३२	१७७	१९६
४	डाळी	१३	१४	१४	१३
	एकूण अन्नधान्य	८२	१७६	१९१	२०९

संदर्भ – भारतीय अर्थव्यवस्था निराली प्रकाशन, पुणे पृष्ठ क्र. १७

वरील तक्त्यावरुन असे स्पष्ट होते की अन्नध्यान्याचे एकूण उत्पादन १९६०–६१ ते १९९९–२००० या कालावधीत ८२ दशलक्ष टनांवरुन २०१ दशलक्ष टनापर्यत म्हणजेच जवळजवळ अडीच पटीने वाढले आहे. त्यामुळे या कालावधीत देशाच्या लोकसंख्येत प्रंचड प्रमाणात वाढ होऊनही देशात अन्नधान्याची टंचाई निर्माण झाली नाही. देश अन्नधान्याच्या बाबतीत स्वयंपूर्ण झाला आहे हे स्पष्ट होते.

व्यापारी पिकांच्या उत्पादनात वाढ –

हरितक्रांतीमुळे अन्नधान्याच्या उत्पादनाबरोबरच व्ययपारी पिकांच्या उत्पादनात देखील वाढ झाल्याचे पुढील तक्तावरुन स्पष्ट होते.

व्यापारी पिकांचे उत्पादन

क्रमांक	प्रकार	१९६०–६१	१९९०–९१	१९९९–२०००
१	ऊस (दशलक्ष टन)	११०	२५४	२९९
२	कापूस (दशलक्ष टन)	६	१०	१२
३	ताग (दशलक्ष टन)	४	८	१०
४	तेल बिया (दशलक्ष टन)	७	१९	२१
५	बटाटा (दशलक्ष टन)	३	१५	२४

संदर्भ – भारतीयअर्थव्यवस्था निराली प्रकाशन पृष्ठ क्र. १८

वरील तक्त्यावरुन असे स्पष्ट होते की १९६०–६१ ते १९९९–२००० या काळात ऊसाचे उत्पादन अडीचपटीपेक्षा अधिक वाढले. कापूस व ताग उत्पादन दुप्पट वाढले आणि बटाटयाचे उत्पादन आठ पटीने वाढले तर तेलबियाचे उत्पादन तिपटीने वाढल्याचे दिसून येते.

१९६७–६८ मध्ये देशात हरितक्रांती घडून आली. त्यामुळे २००२ मध्ये भारत जगातला सातव्या क्रमांकावर गहु निर्यातदार देश ठरला. कारण भारताच्या गुदामांमध्ये असलेला गहु देशात वितरण करणे अशक्य झाले. गरजेपेक्षा तिप्पट उत्पादन झालेले होते. तर दुसरीकडे अति पाण्याच्या वापराने शेतजमिनी क्षारपड झाल्या रासानिक खते किटक नाशकांच्या वापराने प्रदुषण वाढले एकूणच भारताने पाहिलेल्या स्वपनांचा चुरडाच झाला

असे म्हटल्यास वावगे ठरणार नाही. या सर्वावर मात करयासाठी दुसऱ्या हरितक्रांतीची गरज जाणवत आहे. भारताचे माजी राष्ट्रपती डॉ.ए.पी.जे.अब्दुल कलम यांनी दुसऱ्या हरितक्रांतीची गरज बोलून दाखविली, मात्र अद्याप दुसऱ्या हरितक्रांतीची घोषणा झालेली नाही, तरीही २००४ नंतरच्या सरकारी धोरणात दुसऱ्या हरितक्रांतीची पाऊले दिसतात. पहिल्या हरितक्रांतीत गहु, तांदुळ, ज्वारी, बाजरी, मका या पिकांवर लक्ष केंद्रीत केले. अलीकडे तेलबिया, दुध, मस्त्य कोळंबी, मसाले, मांस, टमाटे , फळे , अंडी यांच्यावर लक्ष केंद्रीत केल्याचे दिसते. रासायनिक खते व किटकनाशकांऐवजी जैविक खते व किटकनाशकांचा वापर यावर भर दिला जात आहे. अलीकडे कृषी क्षेत्रात शेतकऱ्यासाठी वित्तपुरवठा वाढवला आहे. शीतगृह उभारणे, शास्त्रीय पध्दतींनी जलसिंचन, जनुकिय प्रवर्तित बियाण्यांचा वापरावर अधिक भर इ. बाबी येत असल्याचे दिसून येते. अकराव्या पंचवार्षिक योजनाकाळातील उद्दीष्टे दुसऱ्या हरितक्रांतीची सुरवात दाखवितात. सिंचन क्षेत्र दुप्पट करणे, जमिनीची गुणवत्ता वाढविणे, पशूपालन व मत्सउद्योगांना प्रोत्साहन देणे, कृषी बाजारपेठ सुधारणे, कृषी विविधीकरणांवर भर देणे इ.

दुसऱ्या हरितक्रांतीमध्ये जैव कृषीवर भर द्यायचा आहे ज्याव्दोरे अन्नधान्य पर्यंत केवळ भैतिक दृष्टया न पोहचता अर्थिकदृष्टया आणि परिस्थितीजन्य दृष्टया पोहचणे महत्वाचे ठरेल.

सारांश –

भारतात हरितक्रांतीमुळे अन्नधान्य उत्पादनात प्रचंड प्रमाणात वाढ झाली आहे. तरीही दुसऱ्या हरितक्रांतीची गरज आहे.

संदर्भ –

१. भारतीय अर्थव्यवस्था डॉ. दातीर, प्रा. कदम, प्रा. चिंतामणी व प्रा. लोमटे, निराली प्रकाशन, पुणे.
२. जगतिक अर्थव्यवस्था प्रा. डांगे, डॉ. काकडे फडके प्रकाशन कोल्हापूर
३. भारतीय अर्थशास्त्र – प्रा. ठक्कर, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर
४. कृषि अर्थशास्त्र – डॉ. विजय कविमंडल, मंगेश प्रकाशन, नागपूर

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिकीकरणाचा मराठी ग्रामीण कादंबरीवर पडलेला प्रभाव

प्रा. डॉ. हिरालाल सोमा पाटील
वसंतराव नाईक कला ,विज्ञान व वाणिज्य
महाविद्यालय शहादा जि.नंदुरबार
hphiralal19@gmail.com

प्रास्ताविक :-

कादंबरी हा वाङ्मय हा प्रकार इंग्रजी राजवटीत उदयास आलेला वाङ्मय प्रकार आहे. खरे तर गोष्ट सांगणे आणि ऐकणे हे मानवाची प्रवृत्ती जन्मजात आहे. पुराणे,आख्याने, बखरी इ.ग्रंथातून कादंबरीचे काही घटक आढळतात. १८२९ साली प्रसिध्द झालेल्या 'महाराष्ट्र भाषेचा कोश ' या ग्रंथात कादंबरी या शब्दाचा अर्थ देताना – एक कल्पित कथा असा अर्थ दिला आहे. या संदर्भात कुसुमावती देशपांडे म्हणतात की, "एका विशिष्ट तऱ्हेच्या कल्पित कथेला कादंबरी हे नाव मराठीमध्ये बऱ्याच आधीपासून रूढ असावे." या वाङ्मय प्रकारास जागातिक मान्यता व लोकप्रियता लाभली असली तरी तिचा विकास पाश्चात्य देशात झाला.१९ व्या शतकाच्या उत्तरार्धापासून विविध अंगांनी आशय अभिव्यक्तीच्या तंत्रानुसार त्यांचा मराठीत विकास होताना दिसतो.कादंबरीचे मुख्यत: पौराणिक, रंजनवादी, ऐतिहासिक , सामाजिक , बास्तववादी, ग्रामीण, प्रादेशिक, महानगरीय, दलित, आदिवासी, जनवादी, विज्ञानिक इ. प्रमुख प्रकार आहेत. मराठी वाङ्मयाला लाभलेले एक अमोल लेणे म्हणजेच ग्रामीण कादंबरी होय.

जागतिकीकरणाची संकल्पना : -

नव्वदोत्तर कालखंडात रुजलेल्या आणि अल्पावधीतच वेगाने फोफावलेल्या जागतिकीकरणाकडे करणाऱ्या प्रक्रियेने मानवी जीवनावर अंत:बाह्य परिणाम घडवून आणले. जागतिकीकरणाची संकल्पना अतिशय बहुधर्मी व बहुपदरी तसेच गुंतागुंतीची आहे.अशा या जागतिकीकरणाच्या संकल्पना विषयी विचारवंतानी वेगवेगळया व्याख्या विशद केल्या आहेत. त्या थोडक्यात पुढील प्रमाणे सांगता येतील.

१) "जागतिकीकरण म्हणजे सरकारी हस्तक्षेप अथवा नियंत्रण तसेच अंतर्गत आंतरराष्ट्रीय व्यापारवरील बंधने कमी करून खाजगी क्षेत्रास अधिकाधिक वाव देणे म्हणजेच जागतिकीकरण अथवा वैश्विकरण होय." १

२) "जागतिकीकरण म्हणजे आंतरराष्ट्रीय कामगारांचे विभाजन नवीन स्थलांतर, उत्तर-दक्षिण यांच्यातील वाढती स्पर्धा आणि राज्यांचे अधिकार ही संकुचित कार्य म्हणजे " जागतिकीकरण होय ." २

३) "जागतिकीकरण म्हणजे व्यापार, वित्त,रोजगार, तंत्रज्ञान, दळणवळण, विदेशी, स्थलांतर, पर्यावरण , राहणी, शासन, समाजव्यवस्था, संस्कृती अशा सर्व क्षेत्रातून राहणारे रुपांतर होय. ते पुढे म्हणतात "जागतिकीकरण म्हणजे आर्थिक सामाजिक आणि सांस्कृतिक सीमांचे विश्लेषण , मोकळेपण आजवर उभ्या केलेल्या अडथळयांचे विसर्जन ."३

४) उत्पादन , उपभोग वस्तूचा व्यापार , आंतरराष्ट्रीय राजकीय नीतीचा पाया असलेली मालमत्ता यांच्या बदलाच्या स्वरूपा मधून उदय पावलेल्या नीतीचा पाया असलेली मालमत्ता यांच्या बदलाच्या स्वरूपामधून

उदय पावलेल्या आर्थिक , सामाजिक , तंत्रज्ञात्मक राजकीय आणि सांस्कृतिक संरचना प्रक्रियेचा संच म्हणजे जागतिकीकरण होय ४

५)जागतिकीकरण म्हणजे बाजारीकरणाच्या अनुरोधाने प्रक्रिया विंधा व गतीविधीचे मूल्यनिर्धारण तथा प्रयत्न होय.५

■ जागतिकीकरण आणि मराठी कादंबरी :-

साहित्य आणि समाज यांचा जवळचा संबंध असतो . म्हणूनच साहित्याला समाज जीवनाचा आरसा म्हटलेले आहे. माणूस हा समाजप्रिय प्राणी असल्याने तो समाजापासून दूर राहू शकत नाही. मराठी साहित्यामध्ये जागतिकीकरणाचा प्रभाव ग्रामीण कादंबरीवर पडलेला दिसून येतो.ग्रामीण जीवनाचे दर्शन घडविणाऱ्या अनेक कादंबऱ्या लिहिल्या गेल्या . ग्रामीण जीवनात येणारी परिवर्तने शब्दबध्द होऊ लागली. ग्रामीण जीवनातील बदलेल्या समाज वास्तवाला साकार करणाऱ्या कादंबऱ्या मराठीत येऊ लागल्या . ग्रामीण जीवन प्रत्यक्ष भोगणारे लेखन आणि वाचक यांचा संवाद घडत आहे. त्यामधून येणारे प्रश्न आणि जाणिवा बदलल्या आहेत. ६ जागतिकीकरणा नंतर ग्रामीण समाज जीवनात बदलाचे वातावरण निर्माण झाले. पूर्वी ग्रामीण कादंबरीतून ग्रामीण जीवन , शेत-शिवार एकूणच कृषी संस्कृतीचे दर्शन घडत होते. पानकळा , रानजाई, शितू, बनगरवाडी , या कादंबऱ्या म्हणजे ग्रामीण कादंबरीतील विश्वातील उत्कृष्ट ग्रामसंस्कृतीचे दर्शन घडविणाऱ्या आहेत.परंतु ग्रामीण जीवनाचा शहरी जीवनाशी संपर्क वाढला. नवनवीन तंत्रज्ञान , शेती सुधारणारे ज्ञान यामुळे ग्रामीण जीवन बदलले याचे पडसाद साहित्यात प्रतिबिंबित होऊ लागले. आनंद यादव यांच्या झोंबी, नांगरणी ,घरभिंती, गोतावळा इ.कादंबरी लेखनातून कृषी संस्कृती कशी नष्ट होऊ लागली आहे.त्यांचा प्रत्यय येतो.आनंद यादवांचा गोतावळा म्हणजे एकाकीपण , भय , क्रूरता , मृत्यू आणि काम या गोष्टीचे प्राथमिक पातळीवरील चिंतन करणारी आणि कृषी संस्कृतीवर यंत्र संस्कृती वर यंत्र संस्कृतीचे, जागतिकीकरणाचे झालेले नफा तोटा प्रवाहात नारबा सारख्या सर्वसामान्य सालदार जीवनाची झालेली शोकांतिका आहे.आज जागतिकीकरण मुळे मजुराची अवस्था नारबा सारखीच आहे.

जागतिकीकरणाचा परिणाम मराठी अनेक ग्रामीण कादंबरीतून व्यक्त होतांना दिसतो . बाबाराव मुसळे यांची 'हाल्या हाल्या दुधू दे ' या कादंबरीत ग्रामीण माणसाचे ताण-तणाव आणि त्यांच्यातील माणूसपण संपत चालण्याची नोंद ते करतात तर ' तहान ' या कादंबरीत सदानंद देशमुख यांनी विदर्भातील सारंगपूर या लहानशा गावात पाणी टंचाईमुळे निर्माण झालेल्या दुःस्थितीचे चित्रण केले आहे. पाण्याच्या प्रश्न बरोबरच पैसा, स्वार्थ, भोगवादी वृत्ती यामुळे माणसा माणसामध्ये कसा विसंवाद निर्माण झाला आहे, पाण्यासारख्या जीवनावश्यक बाबी पण त्याच्याही धंदा करणारा बबन त्यांनी रेखाटला आहे . गावातील राजकारण , गटबाजी , भ्रष्ट अधिकारी यांच्यामुळे जगणं असह्य होऊन जाते हे आजचे ग्रामीण वास्तव त्यांनी या कादंबरीतून रेखाटले आहे.७ ' तहान ' पाठोपाठ प्रसिद्ध झालेली सदानंद देशमुख यांची ' बारोमास ' या आपल्या कादंबरीतही जागतिकीकरण प्रतिबिंब चित्रित होताना दिसते . या कादंबरी विषयी म्हणतात " समाजव्यवस्थेच्या वर्तुळाचे पहिले आणि शेवटचे टोक कुटुंब असते. मूल्य भेदातून निर्माण होणारे ताण-तणाव ही आजच्या कुटुंबाची जटील समस्या झाली आहे . समकालीन समाज वास्तव लेखनातून अभिव्यक्त करण्याचे

व्रत घेतल्यानंतर मानवी मनाला वेढून असणाऱ्या चांगल्या वाईट गुणधर्माला कवेत घेणे ही कलाकृतीसाठी अपरिहार्य ठरते."८

मोहन पाटील यांची 'बस्तान' ही कादंबरी शेती व्यवसायाचा अस्तित्वाचा प्रश्न उभा करते शेती करून फायदा होत नाही, तो त्या शेतीचे प्लॉट करून विकले की नफा होतो हे जागतिकीकरणाचे प्रतिबिंब या कादंबरीत दिसते . झपाट्याने होणारे शहरीकरण व त्यातून शेत मजुरावर होणारा अन्याय शेतजमिनीची होणारी ससेहोलपट या कादंबरीतून व्यक्त होताना दिसते.

राजन गवस यांची ' तणकट' या कादंबरीत जागतिकरणामुळे ग्रामीण जीवनाची कशी वाताहत झाली त्याचे हृदयदायक चित्रण आले आहे. जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण जीवनातील दिशाहीनता व्यथा- वेदना यांचे वास्तव दर्शन या कादंबरीतून होते. ही कादंबरी एका जीवनमूल्यांचा निर्देश करते आर्थिक, राजकीय शोषणापासूनचे नवे संदर्भ , समाजाचे हरवलेले नैतिक भान या साऱ्यांचे अचूक वर्णन ही कादंबरी करते . कृषिनिष्ठ संस्कृतीशी निगडित असलेला कोणताही विषय या साहित्याच्या कक्षेत येऊ शकतो. एवढेच नव्हे तर वर्णश्रेष्ठत्व , वर्णवर्चस्व , ग्रामीण संस्कृतीचे वेगळेपण आणि पारंपरिक वळण सामाजिक आणि आर्थिक विषमता , भूक , दारिद्र्य शोषण आणि अज्ञान यामुळे ग्रामीण जीवनात होणाऱ्या भावभावना त्यातून व्यक्त होऊ शकतात.९

जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण भागातील शिक्षण क्षेत्रातही झालेले बदल ग्रामीण पातळीवर कसे कसे बदलतात यांचा विचार ' निशाणी डावा अंगठा ' या कादंबरीतून आलेला आहे .शिक्षणाचे झालेले बाजारीकरण , शिक्षण संस्था म्हणजे राजकारणाचे अड्डे, जाती-धर्माचे आखाडे , विनाअनुदान धोरणाने शिक्षकांचे होणारे हाल या सर्वांच्या मुळाशी जागतिकीकरणाने ' खाऊजा ' धोरण स्वीकारल्यामुळे ही वाताहत झालेली आहे. याचे चित्रण या कादंबरीतून दिसते.

जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण जीवनाची कशी वाताहात झाली याचे चित्रण ' पाडा ' या कादंबरीत केलेले आहे .अशोक कोळी यांनी समस्याग्रस्त शेतकऱ्यांचे चित्रण करणारी कादंबरी आहे. जागतिकीकरणामुळे अल्पभूधारक शेतकऱ्यांचे ही जीवन कसे उद्ध्वस्त झाले याचे वास्तव चित्रण करणारी कादंबरी आहे . एका छोट्या केळी उत्पादन करणाऱ्या शेतकऱ्याच्या आयुष्याची कहाणी आहे . चांगदेव तापीकर हा कादंबरीचा नायक असून गावात एक चांगला व प्रामाणिक व्यक्ती म्हणून त्यांची ओळख आहे. गावातील समस्या सोडवण्यात चांगदेव पुढे असतो . तो समस्याग्रस्त शेतकऱ्यांना एकत्र करून आंदोलन उभे करतो . ग्रामीण भागात सगळयात मोठी समस्या जर कोणती असेल तर ती म्हणजे भारनियमाची , चांगदेव तापीकर भारनियमनाच्या विरोधात शेतकऱ्यांचा मोर्चा काढतो. तसेच केळीला भाव मिळत नाही म्हणून केळी फेको आंदोलन ही करतो . एकीकडे जागतिकीकरणामुळे भांडवलशाही मुळे शेतकऱ्यांच्या मालाला योग्य भाव मिळेल परंतु लहान शेतकऱ्यांचे जीवन जागतिकीकरणामुळे कसे उध्वस्त झाले आहे याचे हृदयद्रावक चित्रण अशोक कोळी यांनी ' पाडा ' कादंबरीतून व्यक्त केले आहे.

जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण जीवनात होणारे बदल आणि शेतकरी वर्गाची होणारी दुरावस्था यांची चित्रण करणारी शंकर सखाराम यांची ' सेझ ' कादंबरी ग्रामीण कादंबरी यात महत्त्वाची आहे. 'सेझ'च्या नावाखाली रायगड जिल्ह्यातील शेती हडप केली जाऊ लागली . तेव्हा लेखकांनी स्वतः शेतकऱ्यांच्या

चळवळीत सहभाग नोंदविला तसेच मोर्चा काढून सेझला विरोध दर्शविला . अर्थातच लेखकांनी प्रत्यक्ष अनुभवले, पाहिलेले जीवन सेझ मधून चित्रित झालेले आहे. खाऊजा धोरणामुळे उध्वस्त होणाऱ्या ग्रामव्यवस्थेचे चित्रण करणारी सेझ ही कादंबरी दोन विभागात विभागलेली आहे . कादंबरीच्या पहिल्या विभागात वैभवशाली व स्वावलंबी असणारी ग्रामीण संस्कृती तर दुसऱ्या विभागात सेझला विरोध करणाऱ्या ग्रामीण चळवळी यासोबतच नष्ट होऊ पाहणारी ग्रामसंस्कृती अशा दुहेरी वर्णनामुळे रसिकाला एकाच वेळी सोयींनीयुक्त गाव पाहायला मिळते. तर दुसऱ्या बाजूला आपले संपूर्ण स्वप्नासह उध्वस्त झालेले गाव पाहायला मिळते. सेझ ही प्रातिनिधिक स्वरूपातील कादंबरी असून आज विकासाच्या नावाखाली ग्रामीण संस्कृतीचे परिस्थितीचे दुःखाचे भेदक चित्रण करणाऱ्या या सेझ कादंबरीचा नायक चंदू सुशिक्षित बेरोजगार असून शेतीवर ग्राम जीवनावर प्रेम करणाऱ्या आई - बापाचा तो मुलगा आहे . जागतिकीकरण , खाजगीकरण, उदारीकरण या धोरणांमुळे तसेच राष्ट्रीय उत्पादन वाढवण्याच्या हेतूने भुमिपुत्राचे विस्थापन करण्यात आले. या कादंबरीतून फक्त चंदूच्या संघर्षाचे चित्रण नाही तर संपूर्ण ग्रामीण जीवनातील तरुणांचा, भूमिपुत्रांचा जीवनाचा संघर्ष या कादंबरीतून व्यक्त होताना दिसतो.

निष्कर्ष :-

1- जागतिकीकरणामुळे ग्रामीण भागातील जनता विशेषतः तरुण वर्गाला शहरीकरणाचे , पाश्चात्त्य संस्कृतीचे वाटणारे आकर्षण यांचे चित्रण ग्रामीण कादंबऱ्यांतून व्यक्त होताना दिसते.
2- जागतिकीकरणाच्या प्रभावामुळे ग्रामीण जीवनात झालेल्या बदलाचा अभ्यास मराठी ग्रामीण कादंबऱ्या द्वारे करण्यात येतो.
3- जागतिकीकरणाचा संबंध आर्थिक क्षेत्राबरोबरच समाज , साहित्य व शिक्षण क्षेत्राची आलेला आहे.
4- शेतकऱ्यांच्या जीवनात जागतिकीकरणामुळे आलेल्या संघर्षाचा , वेदनेचा आलेख मांडून शासनाचे व व्यवस्थेचे लक्ष्य ग्रामीण कादंबरीकारांनी कृषी जीवनाकडे वळविण्याचा केलेला प्रयत्न महत्त्वाचा आहे.
5- जागतिकीकरणामुळे आदर्श अशा या ग्रामसंस्कृतीचा , कृषी संस्कृतीचा ऱ्हास होत असून माणूस माणसापासून दुरावत आहे . याचे चित्रण ग्रामीण कादंबरीकारांनी प्रभावीपणे केले आहे.
6- जागतिकीकरणामुळे अस्वस्थ झालेले ग्रामीण जीवन ग्रामीण कादंबरीतून समर्थपणे आविष्कार होताना दिसते.

संदर्भ ग्रंथ सूची : -

1- प्रा. कराडे जगन , 'जागतिकीकरण भारता समोरील आव्हाने', डायमंड पब्लिकेशन्स पुणे 14 जानेवारी २००८ पृ. ५८,५९
2- तत्रैव पृ.२१०
3- सी.पी.खेर , ' जागतिकीकरण समस्या : आशय आणि अनुभव ' दिलीप प्रकाशन पुणे ३०, दि.आ.२००८,पृ.१०,१२
4- आमची श्रीवाणी : अंक-२ ,२००८ -२००९ (जागतिकीकरण आणि स्त्रीवाद) पृ.३२
5- रा.गो.चवरे (संपादक):मराठी जनसाहित्य (जागतिकीकरण आणि जनसाहित्य) पृ.९

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

6- डॉ.पंढरी डोईफोडे, ' ग्रामीण कादंबरी बदलते स्त्री जीवन' स्वरूप प्रकाशन , औरंगाबाद पहिली आवृत्ती ,१५ ऑगस्ट २०१३ पृ.क्र.०३

7- देशमुख सदानंद -'तहान' प्र.आ.१९९८ कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन ,पुणे ३०

8- देशमुख सदानंद -'बारोमास' प्रस्तावना कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन ,पुणे ३०, २००५

9- डॉ.पंढरी डोईफोडे, ' ग्रामीण कादंबरी बदलते स्त्री जीवन' स्वरूप प्रकाशन ,औरंगाबाद पहिली आवृत्ती ,१५ ऑगस्ट २०१३ पृ.क्र.२९

10- अशोक कौतीक कोळी - पाडा

11- शंकर सखाराम - सेझ

'RESEARCH JOURNEY' International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

जागतिक महामारीमध्ये प्रशासनाची भूमिका

डॉ. दिगंबर बिरादार
राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख
कला विज्ञान आणि वाणिज्य महाविद्यालय इंदापूर
पुणे ४१३१०६

प्रास्ताविक :

आलिकडील काळामध्ये लोकप्रशासनाचे महत्व व भुमीकेचा मानवी जीवनाच्या प्रगतीमध्ये अनन्यसाधारन महत्व निर्माण झालेले आहे. आज तर प्रशासनाची व्याप्ती ऐवढी वाढलेली आहे की प्रशान हे कल्याणकारी समाजअभिमुख्य मानव प्रगती कल्याण अभिमुख झालेले वाटते सर्वच जबाबदारी आज प्रशासनावर आलेली दिसुन येते कारण मानवी जीवनाचा सर्वांगीन विकास लोकप्रशासनातुन करणे हा राज्यसंस्थेचा प्रधान हेतु आहे प्रात्येक देशात आनेक कल्यांन कारी योजना आणि साथीचे रोग महामारीसारखे विशाणु जन्य रोग पुर चक्रीवादळ अशा अनेक नैसर्गिक आपत्ती मध्ये प्रशासनाची भुमीका जबाबदारी आजच्या परिस्थीत जागतीक पातळीवर मोठा प्रमाणात विस्तार झालेला दिसुन येते म्हणुन प्रत्येक देशाचे राज्याचे प्रशासन यंत्रना अद्ययावत आणी कार्ये बनविण्याचा प्रयत्न चालू आहे आज कोरोना (कोव्हीड 19 सारख्या जागतीक विशाणु जन्य महामारीच्या काळात जागतिक प्रशासनाची काय अवस्था झालेली आहे लक्षात आले म्हणून सर्वच देशाच्या नागरी विकासामध्ये प्रशाचनाचे महत्व फार मोठे आहे हे सिध्द झाले प्रशासना बरोबर आता जागतिक सुरक्षा मंदळाची ही जबाबदारी वाडलेली आहे.जागतीक महामारी कोरोनाला (कोव्हीड 19 ला रोखण्यासाठी देशाच्या सीमांवर आणि आत ही शांताता आणि सुरक्षित वातावरण असणे आवश्यक आहे म्हणुन सुरक्षा मंडळाची जबाबदारी आणि भुमीका महत्वाची आहे.संयुक्त राष्ट्र सुरक्षा मंडळ हे जागतीक सुरक्षा आणि प्रशासना यांच्यावर नियंत्रण करणारे सर्वोच्च व्यासपीठ असल्याचे मानले जाते एकविसावे शतक सुरू झाल्यापासुन मानवी समुहाला ज्या काही सुरक्षाविषयक अव्हानाला समोरे जावे लागत आहे आणि त्यातुन जागतिक महामारी मध्ये सुरक्षाविषयक मंडळ हात बल ठरले आहे कारण कोव्हीड 19 या जागतीक महामारीशी लढण्या साठी योग्य प्रतिकार यंत्रणा आखण्याऐवजी UNSC चे सदस्य सध्या एकमेकांवरच चिखल फेक करण्यात व्यस्त आहेत संयेक्त राष्ट्रसंघाच्या वतीने आरोग्य विषय जागतीक समस्या हाताळण्यासाठी जागतिक आरोग्य संघटना ही संस्था स्थापन करण्यात आली आहे कोरोना जागतीक विशाणूजण्य आजाराच्या आगोदर पण एचआयव्ही एडस सार्स आणि इबोला सारख्या संसर्गजन्य आजारामुळे जागतिक स्तरावर आरोग्य आणिबाणीची परिस्थीती निर्माण झाली होती तेव्हा या सुरक्षा मंडळाने वाद घातलेला दिसुन आला पण आजमात्र आपल्या कार्यातील दिसुन आला पण आजमात्र आपल्या कार्यातील मर्यादा ओळखुन पूर्ण ताकातीनिशी काम करत असलेल्या दिसतात आज जगात १८७ देशांत आणि प्रदेशात जागतिक महामारिचा प्रसार झाला आहे. संसर्ग झालेलल्याची आकडा हा जवळ जवळ १ करोड इतका आहे. मृत्यू पावलेले लोक २ लाखांपेक्षा जास्त आहेत. राज्यात १ लाखांपेक्षा जास्त कोरोनाबाधित लोक आहेत. दिवसेंदिवस हा आकडा वाढत आहे. मृत पावलेले रुग्ण ३ लाखांपेक्षा जास्तच आहे. ज्या जागतिक ५ देशांत कोरोनाची संसर्ग झालेल्याची संख्या सर्वाधित आहेत. पाचही देशात UNSC चे कायम स्वरूपाचे सदस्य आहेत. जागतिक पातळीवर प्रशासनाची भूमिका महत्वाचे आहे. १७ नोव्हेंबर मध्ये २०१९ पासून चीनमध्ये वूहान शहरात कोरोना विशाणूचा प्रसार

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

होण्यास सुरुवात झाली. तेव्हा जगाला याची जाणीव झाली म्हणून पुढे जागतिक आरोग्य संघटनेने ११ मार्च २०२० रोजी कोव्हीड १९ हि जागतिक महामारी म्हणून घोषित करण्यात आली.

आता या महामारीच्या काळात प्रशासनाची भूमिका महत्वाची होती पान प्रशासनाकडे उपायात्मक पवळे उचलायला विलंब केला. मार्च २०२० या कालावधीत संयुक्त राष्ट्र संघटना मंडळाचे अध्यक्षपद चीनकडे होते तरी प्रशासनात निष्काळजीपन दिसून आला MAHNIUN जागतिक आरोग्य संघटनांनी याचा विचार करणे गरजेचे आहे प्रशासनाने आपली भूमिकेत बदल केले पाहिजे कारण असे की प्रशासनाचा इतिहास हा मानवी जीवनाच्या इतिहासाएवढा प्राचीन आहे मानव जेव्हा निसर्ग आवस्थेत होता तेव्हा त्याच्या गरजा आवश्यकता समस्या अतिशय मर्यादित होत्या मानव सर्व समस्याची सोडवणूक स्वता करत असे जसा जसा मानवी समाज जीवनाचा विकास होत गेला आणि आदी मानव समूहाने जीवन जगू लागला तेव्हा त्याच्या गरजा आवश्यकता वाढल्या ह्या सर्व गरजा व आवश्यकतेची पूर्वता मानव ऐकटा करू शकत नव्हता म्हणून मानवाकडून सामूहिकरीत्या प्रयत्न केले जाऊ लागते यातून आपल्या प्रशासनाची प्रक्रिया अंतर्भूत असल्याचे दिसून येते म्हणून या सांगिक प्रक्रियेला प्रशासन म्हटल्यास वावगे उरणार नाही.आज राज्य प्रशासनाकडून मोठ्या अपेक्षा आहेत. पूर्वी पोलीस राज्य एवढे मर्यादित होता. मात्र आधुनिक काळात गरजेनुसार प्रशासनाची भूमिका व्यापक झालेली आहे राज्याचे स्वरूप मात्र लोककल्याणकारी झाले आहे म्हणूनच आज काळाच्या योगात प्रशासनाचे स्वरूप बदलत गेले आणि व्यापक झाले एकविसाव्या शतकात तरी लोक्प्रशासनावर जागतिक स्तरावरील परिवर्तनाचा प्रभाव पडलेला दिसतो जागतिकीकरण, उदारीकरण, खाजगीकरण, प्रशासनातील वाढते संघातानीकरण यामुळे लोक्प्रशासानाची भूमिका बदलली आहे याचा फायदा मानवी जीवन सुखकर करण्यासाठी प्रयत्न झाला पाहिजे यावर प्रशासनाचे लक्ष केंद्रित केले पाहिजे त्या दिशेने प्रशासनाची वाटचाल असली पाहिजे.

प्रशासनाचा अर्थ व व्याख्या :

लोकप्रशासन म्हणजे लोक व प्रशासन हे दोन शब्द प्रमुख आहेत. अर्थातच जनहित व जनकल्याण संस्थेकडून दिल्या जाणाऱ्या अनेक प्रकारच्या सेवा होय.

व्याख्या :

“ सार्वजनिक धोरनाची अंमलबजावणी करणे म्हणजेच लोकप्रशासन होय ”

(Public administration consists of all those operation having fore their propose the fulfillment on enfercent of public policy)

लोकप्रशासन म्हणजे स्थानिक सरकार किंवा राज्य सरकार व केंद्र सरकारच्या कार्यकारी विभागाद्वारे केली जाणारी कार्ये होते.

“By public Administration is meant in common usage the activities the ecexutive bramches of national state and Government

सर्व साधारणपणे लोकप्रशासनाचा अर्थ पहिल्या नंतर आपल्या समोर प्रष्न हा पडतो की प्रशासनाने/लोकप्रशासनाने कार्ये केले पाहीजे राज्य ससं्था कल्याणकारी भूमिका पार पाडत असतात.लोकप्रशासनावर फार मोठया जबाबदाÚया येवून पडतात. आधूनिक राज्य हे कल्याणकारी म्हणून ओळखल जाते.म्हणून कल्याणकारी राज्याला नागरीकांच्या सर्वागीण विकास/कल्याण करण्याची जबाबदारी येवून पडते. त्यामूळे प्रत्यक्षात त्या सर्व जबाबदारी प्रशासनावर पडते आणि त्यातून प्रशासन गतीमान होते.आधूनिक काळात जगात 1/3 राश्ट्रानी लोकशाही शासनप्रणली स्विकारली आहे.म्हणजेच लोकशाहीत

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

शासन हे लोंकाचे असल्यामूळे शासन सामान्य जनतेच्या अपेक्षा देखील असतात. म्हणून शासन हे लोकांचे इच्छा अपेक्षा पुर्तता करण्याचे माध्यम बनले पाहिजे म्हणून शासन हे प्रथमता लोकभीमूक झाले पाहिजे जनहित व जनसेवा हिच भुमिका शासनाची पाहिजे.षांतता मुख्ये ध्येय आहे प्रशासनाने षांततेच्या मार्गाने कामाची प्रर्तता केली पाहिजे.संपूर्ण समाजाला शांतता व सुव्यवस्था आरोग्य प्रदान करण्याचे मैलिक कार्य प्रशासनाने केले पाहिजे समाजातील सभ्यता व संस्कृती पालन व रक्षण लोकप्रशासना द्वोर झाले पाहिजे कारण प्रशासन कर्तव्य व जबाबदारीत अपयषी ठरले तर समाजातील 'संस्कृती व सभ्यता' व आरोग्य नश्ठ होईल म्हणून प्रशासनाचे लक्ष राहिल.प्रशासनाने पुढील तत्वाच्या माध्यमातून आपली भुमिका पार पाडली पाहिजे प्रशासन हे निपक्षपार्तीीपारदर्षकता या मुल्याची जोपासना करावी लागते गरीब श्रींमत लहान मोठा प्रगत अप्रगत लोकषही हूकुमशाही प्रणालीचा साजवादी भांडवलवादी इ. कोणत्याही प्रकारचा असो त्या राश्ट्राच्या राज्यकारभारासाठी कार्यक्षम व प्रभावी ओळख तेथील प्रशासन यंत्रणेवरूनच होते.

अलिकडच्या काळात प्रशासनाला अनेक नैसर्गिक संकटांना व समस्यांना सामोरे जावे. लागते.नविन आव्हाने उभी राहत आहेत. उदा. सूनामी,भूकंप,महापूर,चक्रीवादळ, दुश्काळ,साथीचा आजार अशा प्रसंगी प्रशासनाने संपूर्ण समाजाला स्थेर्य व धैर्य प्रदान करून समाजजीवन पूर्वपदावर आणण्याचे कार्य प्रशासनाने केले पाहिजे आणि सामान्य जनतेचे पालकत्व स्वीकारले पाहिजे. कारण याचा परिणाम सामान्याच्या जनजीवनावर होत असतो.समाजाला भयमूक्त करून जनतेला विष्वास देण्याची भूमिका प्रशासनाने पार पाडली पाहिजे म्हणजेच प्रशासनाला सर्वजनिक धोरणा व कार्यक्रमाची व नियोजन बंध्द तयारी करून पुर्तता करावे लागेल. आरोग्य निरक्षरता,अज्ञान,गैरसमज,अंध्दश्रधा विशाणूजन्य महामारी सारखे कोरोना (कोव्हीड 19) सारखे आजार दूर करण्यासाठी षैक्षणिक व कार्यकारी धोरणाची अमलबंजावणी करावी रोग मुक्त व समाज निर्माण या दुश्टीने धोरण आखवे लागते.गरीबीत द्ररिद्रयात असलेला गरीब मागासलेल्या सामाजाला स्वतृत्रं विकासाचे कार्यक्रम राबवून अशा समाजाला राश्ट्रीय प्रवाहात आणण्याचे कार्य प्रशासनाचे आहे.

प्रशासकिय अधिकां-याना वरिल सर्व योजना कार्य राबवीन्यासाठी स्वातत्र्या दिलेले पाहिजे. आणि प्रशासन व राजकीय हस्तक्षप होता कामा नये.अतरराश्ट्रीय पातळीवरील स्वतंत्रता व पारदर्षकता आणि राजकारण मुक्त असे शासन असणे गरजेचे आहे.म्हणून आज आतंरराश्ट्रीय काय राश्ट्रीय पातळीवर कोरोना (कोव्हीड 19) सारख्या जागतीक महामारीला मुक्त करण्याची प्रशासनाची भूमिका महत्वाची ठरते.जागतिक महामारी कोरोना व्हायरसने जगभरातील जवळपास सर्वच महत्वाच्या देषांमध्ये थैमान घातले आहे.कोरोनाच्या नव्या रूग्णांबरोबर मृतांची संख्याही दिसंेदिवस वाढत चाललेली आहे.म्हणून जगतिक प्रशासनाची भूमिका वाढलेली आहे.एवढेच नाहीत. प्रशासनाला सर्तक राहणे आणि सुरक्षेच्या दृश्टीने पावले उचलणे अत्यंत गरजेचे आहे.या जगातीक महामारीच्या संदर्भात जागतिक पातळीवर उपाय मात्र एकत्रसुत्र हवेत सर्वच देशात कोरोनाने थौमान घातलेला आहे.जवळ जवळ 1 कोटी 35 लाख लोकांना संसर्ग झाला आहे 5 लाख मृत्यु पावले आहेत.कोरोना महामारी जागतिक आरोग्य संघटनेने जाहिर केले. आनखी कोरोनाच्या संसर्ग विशाणूवर औशध नाही म्हणजेच आजार होऊन देणे आणि त्यासाठी संसर्ग टाळणे एवढंच करू षकतो.आपल्याकडे असलेल्या नैसर्गिक संसाधनाचा कुषलतेने वापर करून सामूहिक एकमताने या रोगावर प्रसार होऊन देणे ही भूमिका प्रशासनाच्या असली पाहीजे प्रशासनाने लोकांना अव्हाण करून घराबाहेर जावू नये या संदर्भात जागृती केली पाहिजे.लोकांची रोगप्रतिकारक षक्ती वाढवण्यासाठी प्रशासनाने ठोस पावले उचलली पाहीजे. लोकांनी शारिरीक अंतराचे पालन केले पाहिजे.तसेच तोडांला माक्स लावणे महत्वाचे आहे.मोबाईलच्या माध्यमातून संक्रमीत व्यक्तीची माहीती घेणे महत्वाचे आहे तसेच अतिषय कोरोना विज्ञान

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

लोकांना समजावून सागितले पाहिजे. या महामारी सदंर्भात प्रशासनाने जनतेषी पारर्षनद्रप्रमाणात संपर्क संवाद साधला पाहिजे म्हणजेच लोकांनी संपर्कत राहीले पाहिजे.प्रषसनाने म्हणजे राश्ट्रीय आणिबाणी लॉकडाऊन कोरण कॉरंनटाईन झोन तयार करून त्याची अमंबजावनी केली पाहिजे.गंरजूना आर्थिक आरोग्य जिवन अवष्यक वस्तुचा पूरठा केला पाहिजे.म्हणजेच प्रशासनाच्या निर्णायाला अन्यथा व्यवस्थापनाला डेटा चे इंधन म्हणून कोरोना बांधिताचे निदान स्क्रिनिंग उपचार पधदतीसाठी उपयोगात येणारे कृत्रिम बुध्दिमत्ता कोरोना साथीतील व्यवस्थापनासाठी एक प्रकारचे इंथनच आहे.कोरोना संबधीत माहिती मुक्त डेटा

१. वैयक्तिक डेटाः-कोरोनाबांधित व्यक्तीचे नाव,वय,लिंग,राहण्याचे ठिकाण ,प्रवास व आरोग्याचा तपषील
२. वैद्यकिय डेटाः- प्रसार व बरे होण्याचा दर मृत्यूदर औशेधांना रूग्णाने दिलेला प्रतिसाद,रूग्णालयातील मनुष्यबळ आणि साहित्य
३. प्रशासकीय डेटाः- लोक वस्ती ,वाहतूक,दूकाने,रूग्णालये,अत्यआवष्यक सेवा क्रेदं प्रशासनाकडे असलेली माहिती इ.डेटा कोरोना संबधित व्यवसथापनासाठी सर्व क्षेत्रातील माहितीचे एका ठिकाणी इटिग्रेटेड स्वरूपात संकलन आणि प्रत्यकरण होईल हवे जेणे करून प्रशासनाला निर्णय घेताना त्याचा उपयोग तर होईल परंतू निर्णायाचंा वेग आणि अचूकता अधिक वाढेल म्हणून कोरोनाच्या प्रासाराचे अनूमान काढण्यासाठी मोठया प्रमाणावर डेटाची गरज पडते.वैद्यकिय पायाभूत सुविधा व्यवथापन आणि नूकसानिच्या अंदाजासाठी माहितीचे योग्य संकलन आणि प्रत्यकरण होणे गरजेचे असेवेत तिच भूमिका या माहामारीच्या काळामध्ये प्रशासनाला घ्यावी लागते.तरच या महामारीच्या काळात प्रशासन खंबीरपणे काम करू षकतो.या कोव्हीड 19 एकमेकाच्या एकमताने एकदिलाने म्हणजेच कोरोना सारख्या जागतिक बिमारीवर उपायोजना करून विजय मिळवता येतो

सदंर्भ:

१. डॉ.सुभाष साळुंके :- तांत्रिक सल्लागार राज्यसरकार
२. डॉ.कौशलेन्द्र कुमार वरिष्ठ वैज्ञानिक, आंतरराष्ट्रीय लोकसंख्या शास्त्र संस्था मुंबई.
३. फडिया:- ‘फडिया उच्चतर लोकप्रशासन’
४. डॉ.भा.ल.भोळे,व देषंपांडे:- ‘भारताचे शासन व राजकारण’
५. लक्ष्मी अग्ररवाल : - ‘आधुनिक प्रशासन,‘अग्ररा प्रकाषन’
६. डॉ.एक.बेकर, डॉ भूताळे:-‘भारतीय प्रशासनाची रूपरेशा’
७. डॉ.सुभाष साळुंके :- तांत्रिक सल्लागार राज्यसरकार
८. डॉ.कौशलेन्द्र कुमार वरिष्ठ वैज्ञानिक, आंतरराष्ट्रीय लोकसंख्या शास्त्र संस्था मुंबई.

‘RESEARCH JOURNEY’ International E- Research Journal
Impact Factor - (SJIF) – 6.625 (2019),
Special Issue 249 (B) – Impact of Globalization
Peer Reviewed & Indexed Journal
E-ISSN : 2348-7143
July -2020

भारतीय समाज मानसिकता आणि जागतिकीकरण व पर्यावरणवाद

प्रा. सुहास पाटील
महाडिक महाविद्यालय, मोडलिंब

पर्यावरणवाद हा विचार गेल्या ३० वर्षापासून निर्माण झालेला विचार आहे. आधुनिक काळात औद्योगिकीरणामुळे मोठया प्रमाणामध्ये नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा वापर झाला. अशाप्रकारे नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा वापर केल्यामुळे पर्यावरणाचे संरक्षण करण्याचा प्रश्न निर्माण झाला. १८ व १९ व्या शतकातमध्ये माणसाला असे वाटू लागले की विज्ञान आणि तंत्रज्ञानाने जगावर वर्चस्व स्थापन करून त्याच्या आधारे सगळया जगावर नियंत्रण स्थापन करण्याचा हा मानवाचा निर्धार विसाव्या शतकात मोठया प्रमाणावर साध्य केला. निसर्गामधिल नैसर्गिक साधनसामुग्री मर्यादित आहे, ती एक ना एक दिवस संपणार आहे, याची माणसाला जाणीव नाही. त्यामुळे भरमसाठ असा नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा वापर झाला. पेट्रोलियम पदार्थाचा वापर फार मोठया प्रमाणावर विकसित देशांनी केला. उदा. अमेरिका सध्या भारताच्या तिप्पट इंधनाचा वापर करते आहे. निसर्गाला ओरबडून घेण्याचे तत्त्व यापाठीमागे आहे. त्यामुळे माणवी जीवनावर विपरित असा परिणाम होण्यास सुरूवात झाली. पाणी, हवा, जमीन हे घटक माणसाला जीवन जगण्यासाठी आवष्यक आहेत. माणसाने या तीन गोश्टीचा वापर अतिरीक्त प्रमाणात केला आणि त्यामुळे प्रदुशण होणास सुरूवात झाली.
पाण्याचे प्रदुषण कारखाण्यामुळे झाले तर वाहणामुळे हवेचे प्रदुषण फार मोठया प्रमाणावर झाले. कारखाण्यांनी टाकलेल्या टॉक्सीक ॲसीड नदयांनी वाहत आणलेली किटकनाशके यामुळे जमिनिची पोत बदलला, पिके प्रदुषनग्रस्त झाली, त्यामुळे अनेक प्रकारच्या रोगराई माणसाला झाल्या. अशाप्रकारे आधुनिक भांडवलशाहीत मानवी जीवनाला धोका निर्माण झाला. मानव जातीचे कल्यान ख-या अर्थाने आरोग्यात आहे. त्याचे संरक्षण करावयाये असेल तर काही तरी उपाय योजना केली पाहिजे. नाही तर मानवी जीवनाचे भवितव्य धोक्यात येणार आहे, हे मानवाने लक्षात घेणे आवष्यक आहे.

पर्यावरणवादास अनेक नव नविन नावाने ओळखले जाते. हरित राजकारण हा सिध्दांत पर्यावरणवादाचा जवळ जाणार आहे. पर्यावरणवाद मोठया प्रमाणावर प्रभावी ठरलेला दिसतो. यामध्ये विविध मते / प्रवाह असलेले दिसून येतात. पर्यावरण संरक्षणवादाचा विचारप्रवाह, पर्यावरणवाद, स्त्रीवादी पर्यावरणवाद. अशाप्रकारे हा विचार व्यापक पध्दतीने जगामध्ये मांडण्यात आला आहे. अलिकडे पर्यावरणाच्या संदर्भात वेगवेगळया देशात नविन चळवळी निर्माण झालेल्या दिसून येतात. या चार विचारप्रवाहानी पारंपरिक राजकीय विचारांना आव्हाण दिले आहे. पर्यावरणवादाने आधुनिक विकास नितीस आव्हाण दिले आहे. त्यादृष्टीने 1972 मध्ये क्लब ऑफ रोमने लिमिटस् ऑफ ग्रोथ वर अहवाल तयार केला. या अहवालात आर्थिक वृध्दीच्या मर्यादा स्पश्ट केल्या आहेत. या अहवालानंतर पर्यावरणवादाच्या संदर्भात अनेक विचार प्रवाह पुढे आले. यामध्ये मुख्यतः दोन विचार प्रवाह आढळून येतात.

पर्यावरण संरक्षणवाद्यांच्या मते, निसर्गामधील पाणी, हवा, जमीन प्रदुर्शीत होत आहे, त्यावर उपाययोजना कराव्यात. वाहनामुळे मोठया प्रमाणावर प्रदुषण होते त्यामुळे कमी षिसे असलेले पेट्रोल वापरावे. प्रदुषण मुक्त औष्णिक उर्जा प्रकल्प व सौर प्रकल्प स्थापन करुन पर्यावरणाचे संरक्षण करावे. तर या उलट पर्यावरणवाद्याच्या मते वरवरची मलमपट्टी करुन प्रश्न सुटणार नाहीत. त्यांच्या मते, षिसे कमी असणारे पेट्रोल वापरल्यामुळे शंभर टक्के प्रदुषण होण्याऐवजी साठ टक्के का होईना प्रदुषण होणार आहेच. यामुळे पर्यावरणाचे संरक्षण होणार नाही. पर्यावरणवाद्यांच्या मते, आपल्या सर्व धोरणामध्ये मूलगामी परिवर्तन घडवून आणणे आवष्यक आहे. ज्या विकासनितीमुळे पर्यावरणाचे प्रदुषण झाले आहे ती विकासनिती कायम ठेवून तुम्हास जर ख-या अर्थाने पर्यावरण स्वच्छ ठेवायाचे असेल तर षिसेमूक्त कार वापरण्यापेक्षा कारच वापरु नये अषी भूमिका घेतली पाहिजे. पर्यावरण संरक्षणवाद्यांचा निसर्गाकडे पाहण्याचा दृश्टिकोन साधनवादी आहे. तर

पर्यावरणवादी निसर्गाला माणसाला सुखी बनविण्यासाठी आवष्यक मानतात. निसर्ग हे आमच्या हातातील साधन नाही तर निसर्ग हा आमच्या एकूण व्यक्तिमत्वाचा भाग आहे. आम्ही निसर्गापासूण निराळे नाहीत असा विचार पर्यावरणवादी करतात. पक्षु, पक्षी, हवा, पाणी याप्रमाणे आम्ही निसर्गाचा एक अविभाज्य भाग आहोत. आम्ही निसर्गबाहय नाही तर निसर्गातच सामावलेले आहोत. पर्यावरणवाद्यांची भूमिका निसर्गवादी आहे. पर्यावरणवाद्यांच्या मते मनुष्य आणि निसर्ग यामध्ये ज्यावेळी भेद झाला त्यावेळी त्यांच्यात द्वैत निर्माण झाले. याचा परिणाम म्हणून निसर्गाला मनुश्याने साधन मानावयास सुरवात केली. प्रभोधनकाळात यास सुरवात झाली. याचकाळात मनुश्याने निसर्गाबाबत असलेल्या संबंधाबाबत विचार मांडवयास सुरवात केली. थाॅमस हाॅब्ज, जाॅन लाॅक, रिकार्डे या विचारवंतानी सतराव्या व अठराव्या शतकात माणसाच्या अंगभूत शारिरीक व भौतिक ताकदीबाबत आत्मविष्वास अभिव्यक्त केला. त्यांनी असे विचार व्यक्त केले की, निसर्गावर माणसाला विजय मिळवावयाचा आहे. त्याषिवाय तो जिवंत राहू शकत नाही. स्वतःची बुध्दी, विज्ञान व तंत्रज्ञान यासाधनाच्या मदतीने त्यास हा विजय मिळवायाचा आहे. विषेशतः युरोपमध्ये प्रबोधन व विवेकवादाच्या युगात निसर्ग आमचा शत्रु असून त्यावर आम्हाला विज्ञान व तंत्रज्ञानाच्या मदतीने विजय मिळवायचा आहे, असे विचार मांडण्यात आले.

दुसरा मुद्दा असा की माणसाची इच्छा / उपभोग इच्छा सतत वाढत असते. ती कधीही पूर्ण होत नाही. ती सतत पुढे पुढेच जात राहते असे थोमस हॉब्जचे मानवी स्वभावाबाबत विवेचन आहे. जेरमी बेंथॅम व जाॅन स्टुअर्ट मिल यांनी विकासाबाबत उपयुक्ततावादी तत्त्वज्ञान मांडले. अॅडम स्मिथने वेल्थ ऑफ नेशन तर स्पेन्सरने जीवनकलहवादी सिध्दांत मांडून निसर्गाबाबत उपयुक्ततावादाचा, इहवादाचा विचार मांडला. त्यामध्ये त्यांनी पुढील विचार मांडले.

१. मनुष्य हा विवेकशील प्राणी आहे.
२. तो विवेकी असल्यामुळे त्यास स्वहित कळते.
३. विवेकी मनुष्य स्वहित साधक आहे. प्रत्येकजण जास्तित जास्त सुख व कमीत कमी दुःख भोगण्याचा प्रयत्न करतो, हा त्याचा स्थायीभाव आहे.
४. सुख व दुःख म्हणजे काय? याची व्याख्या जेरमी बेंथॅमने केली आहे. इंद्रियाची जास्तित जास्त उपभोगइच्छा पुरविणे म्हणजे सुख होय अषी त्यांने व्याख्या केली. बेंथॅमच्या मते इंद्रियांना वाईट गोश्टी आवडत नाहीत. इंद्रियाची इच्छा हा सुखाचा आधार असतो. अधिक अधिक सुख मिळविणे ही इंद्रियाची इच्छा असते. सुख हे उपभोगावर आधारलेले असते, आणि माणसाच्या उपभोग इच्छा अमर्यादित आहेत. आजच्या पेक्षा उदया अधिक सुख प्राप्त करण्याच्या मनुष्य सतत प्रयत्न करतो. मनुश्याने उपभोग हा आनंद व सुखाचा आधार ठरविला आहे. थोडक्यात सुख दुःखाची उपभोगावर आधारीत कल्पना माणसाने केली आहे, असेच वरिल विचारावरून आपनाला म्हणता येईल.
५. माणसाने उपभोग पुरविण्यासाठी उद्योगधंद्याची निर्माती केली. गरज असो वा नसो मोठमोठे उद्योगधंदे सुरू झाले. त्यातूनच मोठया प्रमाणावर वस्तूचे उत्पादन करण्यात आले. उत्पादित वस्तू खपविण्यासाठी कृत्रिम गरजा जाहिरातीच्या माध्यमातून निर्माण करण्यात आल्या. माणसाने अधिक अधिक सुख प्राप्तीच्या धुंदित नै*सर्गिक साधन संपत्तीचा फार मोठया प्रमाणावर वापर केला. माणसाच्या उपभोग इच्छेमुळे जास्तित जास्त गोश्टीचा जास्तित जास्त उपभोग घेण्याची प्रवृती माणसात वाढत गेली. त्यामुळे उपभोगवादी चंगळवादी संस्कृती वाढीस लागली. याचे निसर्गावर खालील प्रमाणे विपरित परिणाम घडून आले.*

निसर्गावरिल परिणाम:

१. या प्रवृतीमुळे नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा मोठया प्रमाणावर नाश झाला. मुळात नैसर्गिक साधनसामग्री ही चिरंजीनी नाही, ती आज ना उदया नश्ट होणारी आहे, याकडे माणसाने सोईस्कर दुर्लक्ष केले.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

२. *यामुळे नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा नुसता नाश झाला नाही तर तीचा वापरही व्यवस्थित झाला नाही. माणसाने अतिशय वाईट पध्दतीने व उताविळपणे नैसर्गिक साधनसामुग्री वापरली.*

३. *नैसर्गिक साधनसामुग्रीचा अशाप्रकारे वापर झाल्याने पर्यावरणाचे मोठया प्रमाणावर प्रदुषण झाले. पाणी, वायू, जमिन यांचे प्रदुषण झाले. कारखाण्यातील विशारी वायुमूळे हवा प्रदुशित झाली. षेतीतील खताचा अतिरिक्त वापर, कारखाण्यातून बाहेर पडणारे क्षारयुक्त पाणी, यामुळे पाण्याचे प्रदुषण झाले. पाण्याची स्तोत्र प्रदुशित झाली. वेगवेगळे आजार त्यामुळे निर्माण झाले. यामुळे माणसाला अनेक रोग व व्याधी जडल्या. माणवी जीवनात त्यामूळे अनेक आरोग्याचे प्रश्न निर्माण झाले.*

४. *निसर्गावरील आक्रमणामुळे जंगलाचा मोठया प्रमाणात नाश झाला. याची परिणाम म्हणून जमितीचे तापमाण वाढले. ओझनचा थर नश्ठ होण्यची भिती निर्माण झाली. ओझनचा स्थर नश्ठ झाला तर सुर्यापासून येणारी धोकादायक किरणे पृथ्वीवर येतील. त्यामुळे माणसाला कॅन्सर सारखे आजार निर्माण होण्याची भिती निर्माण झाली आहे. जर खÚया अर्थाने पर्यावरणाचे संरक्षण करावयाचे असेल तर कमित कमी 33 टक्के जमिन जंगलाखाली असली पाहिजे, तरच पर्यावरणाचे समतोल कायम टिकून राहतो. आज भारताचा विचार केला तर आपल्याला असे दिसून येते की, भारतात सध्या 18 टक्के तर महाराष्ट्र !ात 16 टक्के जमिन जंगलाखाली आहे. सध्याची भांडवली व्यवस्थाही भक्षक व्यवस्था आहे. पर्यावरणाचे संतुलन बिघडल्यामुळे मानसूनचे चक्रही नश्ट होण्याच्या मार्गावर आहे. जगातील ब्राझील येथिल ॲमेझाॅन नदीच्या खोÚयात मोठया प्रमाणात जंगले आहेत. त्यामुळे पर्यावरणाचे समतोल राहण्यास मदत होते. जंगलसंपत्ती निर्माण होण्यासाठी हजारो वर्शे लागतात, परंतु माणूस ती क्षणात नश्ट करू शकतो. थोडक्यात या सर्व गोश्टीचा पावसावर विपरित परिणाम झाला.*

५. *अशाप्रकारे उपभोगावर आधारित निसर्गाचे षोषन करणारी अर्थव्यवस्था समाजाचे षोशन करण्यासाठी विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा* वापर करीत आहे. ही व्यवस्था संपत्तीचे विषम वाटप करते.

६. आज लोकांना या गोश्टीचे भान येण्यास सुरवात झाली आहे की, निसर्गावरील संकट सर्वांनाच त्रास देणारे आहे. सर्व मानवी समाजास याचे दुश्परिणाम भोगावे लागतात. अशाप्रकारे निर्माण झालेल्या परिस्थितीमध्ये कशाप्रकारे परिवर्तन घडवून आणावे याबाबत बरेच विचार विमर्ष होत आहेत.

गहन / खोल पर्यावरणवाद्यांच्या मते, मुलगामी बदल केल्याशिवाय माणवास सुटका करून घेता येणार नाही. यासाठी नवे पर्यावरणवादी राजकारण सुरू केले पाहिजे. यासाठी नवे हरित राजकीय सिध्दांत नवी विचारप्रणाली मांडली पाहिजे. प्रस्थापित भांडवली व्यवस्थेला पर्याय म्हणून सिध्दांत मांडले पाहिजेत. खोल पर्यावरणवाद्यांच्या मते, सध्या जगात आपल्या समोर दोन पर्याय आहेत. पहिला पर्याय हा भांडवलशाहीचा पर्याय आहे, तो आपल्याला चुकिच्या मार्गाने घेवून जात आहे. दुसरा पर्याय हा समाजवादाचा आहे. मात्र समाजवादी सुध्दा निसर्गाला साधनच मानतात त्यामुळे त्यांची विकासाची नीती भांडवलशाही पेक्षा वेगळी नाही. या भांडवलशाही व साम्यवादी व्यवस्था हया एकाच नाण्याच्या दोन बाजू आहेत. त्या दोन्ही व्यवस्था एक समान अशा उत्पादन व्यवस्थेचा स्वीकार करतात. विज्ञान व तंत्रज्ञानाचा वापर करतात. या दोन व्यवस्था मधिल मतभेद हे उत्पादनाच्या पध्दतीबाबत नाहीत तर वितरणाबाबत आहेत हे आपण लक्षात घेतले पाहिजे. त्यामुळे हरित राजकारणाच्या पुरस्कर्तांच्या मते आम्हास तिसरा पर्याय हवा आहे की समाजात शांतता निर्माण करील. माणसामधील हव्यास कमी करेल. स्थिरता व सौख्य निर्माण करेल. याबाबत आज जगामध्ये चळवळी निर्माण झाल्या आहेत. उदा. पर्यावरणवादी चळवळी.

भारतातील पर्यावरणवाद :

भारतात पर्यावरणवादात महावीर जैन व गौतम बुध्दानी निसर्ग आणि मनुष्य यांच्यासंबंधी मांडणी केली आहे. जैन धर्मात तर अहिंसेचा विचार मांडला आहे. त्याचबरोबर वैदिक हिंदू धर्मात पर्यावरण संरक्षणबाबत विचार मांडण्यात आले. भारतातील पर्यावरणवादी विचार आधुनिक काळात महात्मा गांधी

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

यांनी मांडणी केली आहे. गांधीच्या मते, माणसाची हाव पूर्ण करण्याइतक्या गोश्टी निसर्गात नाहीत परंतु त्याच्या गरजा पूर्ण करण्या एवढया आहेत. हा गांधीजींचा विचार पर्यावरणवाद्यांना आकर्शित करणारा आहे. सत्तेचे विकेंद्रिकरण, अहिंसा, युध्दास विरोध, गरजा मर्यादित ठवणे, अतिरीक्त उत्पादनाला बंधी. रोग होण्यापेक्षा तो न होवू देण्यावर त्यांचा भर होता. महात्मा गांधी व विनोबा भावे यांच्या विचाराच्या अनुशंगाने भारतात पर्यावरणाबाबत जागृती निर्माण झालेली दिसून येते. उत्तरांचल भागात सुंदरलाल बहुगूना यांनी चिपको आंदोलन सुरू केले. या चळवळीमध्ये शंभर लोक मारले गेले होते. केरळमध्ये केरळ साहित्य परित्यशास्त्र परिषदेने पर्यावरणवादी संघटना निर्माण केली. केरळमध्ये सायलेंट व्हॅली नावाचे धरण बांधले जाणार होते. त्यामुळे वन्य जीव नश्ठ होणार होते. त्यामुळे तेथिल लोकांनी याला मोठया प्रमाणावर विरोध केला.

गेल्या दोन तीन दशकापासून नर्मदा बचाओ आंदोलन मेघा पाटकर यांनी सुरू केले आहे. मध्यप्रदेश, महाराष्ट्र ! आणि गुजरात राज्यांच्या सीमेवर असणाÚया नर्मदा सरोवर प्रकल्पाची उंची वाढवली जाणार होती. याच धरणामुळे मोठया प्रमाणावर जंगले नश्ठ झाली होती. लाखो लोक विस्थापित झाले होते. तरीही शासन या धरणाची उंची वाढविणार होते. आजही तेथिल विस्थापिताचे प्रश्न सुटलेले नाहीत. अशाप्रकारे मोठमोठी धरणे बांधून मोठया प्रमाणात जलसाठा केल्याने भुकंपाचा धोका निर्माण होतो. त्यामुळे मोठमोठी धरणे बांधण्याऐवजी छोटी छोटी धरणे बांधून जमिनीत पाण्याचे स्त्रोत भरावेत हा विचार पर्यावरणवादी चळवळी आज मांडतात. विकास हा सर्वांचा झाला पाहिजे असा त्यांनी विचार मांडला आहे. पर्यावरणात मोठया प्रमाणात प्रदुषण झाल्यामुळे उश्णता वाढत आहे. आज गोबल वार्मिंगचे संकट आपल्यापुढे उभे आहे. याबाबत युनो ही जागतिक संस्था काम करीत आहे. भारतीय पर्यावरणवाद अशाप्रकारे चळवळीतून विकसित झाला आहे.

निष्कर्ष :

१. पर्यावरणवादी चळवळीमुळे पर्यावरणाचे प्रश्न चर्चेत आले.
२. प्रदूषणामुळे मानवी आरोग्य धोक्यात आले.
३. औद्योगीकरणामुळे पाणी, हवा प्रदुषित झाले.
४. जंगलसारखी साधनसामुग्री संपुष्टात येवू लागली.
५. विकसित व विकसनशील राज्यात कार्बेन डायऑक्साईडचा उत्सर्जनातून वाद निर्माण झाले.
६. हवा प्रदुशीत झाल्यामुळे मानसूनवर विपरित परिणाम झाला.
७. ओझन वायूला छिद्र पडल्यामुळे सुर्याची धोकादायक कोरणे पृथ्वीवर येवू लागली.
८. भांडवली उत्पादन व्यवस्थेमुळे चंगळवादी संस्कृती वाढीस लागली.

संदर्भ:

१. देवळानकर शैलेंद्र २०१०, समकालीन जागतीक राजकारण, विद्या बुक्स पब्लिशर्स औरंगुरा, औरंगाबाद.
२. देवळानकर शैलेंद्र, २००४, आंतरराष्ट्रीयसंबंध, विद्या बुक्स पब्लिशर्स औरंगपुरा, औरंगाबाद.
३. देवळानकर शैलेंद्र, २००४, संयुक्त राष्ट्र !, प्रतिमा प्रकाशन, पुणे.
४. पेंडसे अरूणा, सहस्त्रबुध्दे उत्तरा, २००८, आंतर्राष्ट्रीय संबंध शीत युध्दोत्तर व जागतिकीकरणाचे राजकारण,
५. ओरिएंट लोंगमन, मुंबई.
६. भोळे भास्कर, २००४ पाश्चिमात्य राजकीय विचारवंत, पिंपळापुरे बुक डिस्ट्रेब्यूटर, नागपूर.

संस्कृती व सांस्कृतिक परंपरा- जागतिकीकरणाचा प्रभाव

प्रा. डॉ. शिवाजी वाघमारे
लोककला अकादमी
मुंबई विद्यापीठ

जागतिकीकरण हा विषय खुपच वैश्वीक आहे. विश्वव्यापी आहे या विषया बद्दल बोलणे ही काही सोपी गोष्ट नाही या विषयावर खुप मोठ मोठया संशोधक, उद्योजक, लेखक विचारवंतांनी भरपुर काही लिहिलेले आहे. आणि सतत या जागतिकिकरणावर दररोज बोलले जाते. ‘जागतिकीकरण हा शाप की वरदान’ असा नेहमी प्रश्न विचारला जातो दोन्ही ही असे त्याचेसरळ मत आहे उत्तर आहे. उपभोक्त्यांच्या दृष्टीने पाहता ते वरदान आहे. कारण त्यांना योग्य किंमतीत चांगली दर्जेदार व आकर्षक वस्तू मिळू शकते. पण या जागतिकिकरणाच्या प्रभावामुळे संस्कृती असो देशाची सांस्कृतीक परंपरा असो यावर बरे आणि वाईट परिणाम झालेले आपल्याला नक्की दिसतात. जागतिकिकरणाच्या बाजूने बोलणारे जसे आग्रही असतात त्याप्रमाणे जागतिकिकरणाला कडाडून विरोध केला पाहिजे असे म्हणणारे ही आढळतात. जागतिकिकरणाच्या प्रभावाने परिणामामुळे जग सुखी, समृध्द होईल, शेतक-यांची शेतीची सर्व उत्पादने जगभरसगळीकडे जाऊन बळीराजा सुखी होईल असे अशी स्वप्नमय चित्र रंगविताना काहीलोक आपल्याला दिसतात. जागतिकीकरण म्हणजे नेमके काय हे आपण समजून घेतले पाहिजे.

जागतिकीकरण म्हणजे काय –

जागतिकीकरण म्हणजे व्यापार, वित्त,रोजगार, तंत्रज्ञान, दळणवळण विदेशी स्थलांतर, पर्यावरण, राहणी, शासन,समाजव्यवस्था,संस्कृत,सांस्कृतीक कला, क्रिडा अशा क्षेत्रातुन होत राहणारे रुपांतर होय असे म्हणता येईल. जागतिकीकरण म्हणजे देशाच्या अर्थव्यवस्थेच्या जगाच्या अर्थव्यवस्थेबरोबर एकत्रीकरण करणे. जगातील कोणत्याही कोप-यापर्यंत वस्तू आणि सेवा पुरविणे. संपुर्ण जग हीच बाजारपेठ असने होय.

जागतिकीकरण म्हणजे नेमके काय या विषयी काही अभ्यासकांनी विचारवंतांनीआपली मते मांडली आहेत.

बायली आणि स्मिथ-

जगाच्या विविध भौगोलिक क्षेत्रात राहणा-या लोकांमध्ये वाढते सामाजिक, आर्थिक,व्यापारी, औद्योगिक,सांस्कृतिक, साहित्यीक संबंध दर्शविणारी व्यापक प्रक्रिया म्हणजे जागतिकीकरण होय.

श्रवणकुमार सिंग-

जगातील सर्वच राष्ट्रांची एकच बाजारपेठ निर्माण करणे आणि या बाजारपेठेत जगातील साधन साम्रगीचे व भांडवलांचे सहजतेने परिचलन करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.

हेरॉड रॉबर्टस –

जागतिकीकरण ही आंतरराष्ट्रीय अर्थव्यवस्थेचे एक काल्पनिक विश्व होय.

डॉ.सी.रंगराज-

माहिती संकल्पना तंत्रज्ञान, वस्तू, सेवा, भांडवल,वित्त आणि लोक यांच्या विविध देशातून होणा-या परिचलनातून अर्थव्यवस्थांचे व समाजाचे एकात्मीकरण करणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.

प्रा.जगत कराडे-

सरकारी हस्तक्षेप अथवा निमंत्रण तसेच अंतर्गत आंतरराष्ट्रीय व्यापारावरील बंधने कमी करुन खाजगी क्षेत्रास अधिक अधिक वाव देणे म्हणजे जागतिकीकरण होय.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

उत्तम कांबळे –

जागतिकीकरण म्हणजे दुसरे तिसरे काही नाही तर समाजातल्या बहुसंख्य वर्गाची दमछाक करण्यासाठी मांडलेला एक नवा खेळ एक नवे षड्यंत्रच आहे.

जागतिकीकरण हे आर्थिक क्षेत्रातील खुलेपणावर विसंबुन आहे खुलेपणा, खुला व्यापार हा कल्याणदायी असतो. ही शिकवण अभिजात अपयशातून आहे. पण "खुल्या व्यापारावरचा विश्वास हे स्पष्टपणे अडाणी तत्व होय" असे "पॉल " यांचे मत आहे.

अशा प्रकारे व्यवहार आणि शास्त्र यातुन जागतिकीकरणातुन आर्थिक विकास या तत्वासंबंधात बरेच मतभेद आहेत.

देशाच्या ग्रामीण जीवनाचे सांस्कृति वर्णन व त्याची वैशिष्टये लक्षात घेतना एकुणच सांस्कृतिक व्यामिश्रता ग्रामीण संस्कृतीमध्ये जाणवते.

प्रत्येक भाषिक समाजाची एक संस्कृती असते जगण्याची रीत असते नियम असतात. या संस्कृतीचे अनेक संदर्भ भाषासापेक्ष असतात आहार विहाराची पध्दती, पोशाख,सणवार, नाते गोते,मानपान घरदार, व्यावसायिक हित इत्यादी मानवी जगण्यातल्या गोष्टीचा संदर्भ संस्कृतीत सामाविष्ठ होत असतो. या सर्व घटकांच्या अंगाने संस्कृतीचे आकलन करता येते या सर्व सांस्कृतिक घटकांच्याकाही संकेतांच्या माध्यमातून सांस्कृतिक वर्तनहोत असते.

"संस्कृती " या शब्दाचा अर्थ "संस्कार" असा होतो योग्य संस्कारांद्वारेव्यक्तीचे मन व बुध्दी याचा विकास घडवून सुसंस्कृत करणेआणि आंतरिक व आध्यात्मिक सामर्थ्य वाढवुन जीवनातील " सत्यम् शिवम् सुंदरम" गोष्टीचा आस्वाद व लाभ करुन घेणे अशी संस्कृतीची संज्ञा करता येईल उदा. आपण जर भोजनकरीत असलो आणि समोर एखादीव्यक्ती जर भुकेली आहे. तर त्याला या आपण भोजन करु म्हणने ही आपली संस्कृती आहे. जर समोर भुकेलाउपासी व्यक्ती पाहून आपल्या ताटातील आरदी भाकर त्याला देणे हे आपले संस्कार होय अशी साधी व्याख्या.

मानववंशास्त्रात "संस्कृती" हा शब्द एखादया जनसमुहातील सर्वांमध्ये परंपरा इतर जनसमुहापेक्षा वेगळेपणा दाखविणारी वैशिष्टये या अर्थाने वापरतात. त्या जनसमुहाने निर्माण केलेली आणि तो ती वापरत असणारी हत्यारे भांडीकुंडी, दागिणे, कपडेलत्ते,घर वगैरे गोष्टींना मानवंशास्त्रात भौतिक संस्कृती असे म्हणतात.

भारतदेश मुळात उत्सवप्रिय देश आहे. वर्षभरात कोणत्याना कोणत्या ग्रामदेवतेचीजत्रा यात्रा गावच्या पंचक्रोशीत हमखास भरवली जाते तेथे सांस्कृतिक कार्येक्रमाचे आयोजनही केले जाते. भजन, कीर्तन, भारुड, लळीत, गोंधळ,जागरण, तमाशे, यक्षगान, दशवतार, पंडवाणी, भांडपथेर,भवाई इत्यादी कुस्त्यांचे फड असे अनेक करमनुकिचे प्रकार असतात. तसेच चहा-शेव, चिवडा, मिठाई, खेळणी,भांडेकुंडे,गाडीघोडे, टांगा, माणसांची गर्दी आपल्या मनोकामनेसाठी नवस करणे अशा प्रकारे अनेक देवदेवतांच्या जत्रा उत्सवांचा बहर असतो.

भारत देश हा विविधतेने नटलेला देश आहे. संत, तंत, पंत, विचारवंत, गोरगरीब, शेतकरी, कष्टकरी, सांस्कृतीक वैभव असणारा, विविध भाषा बोलणारा प्रत्येक प्रदेशातील समाजाची आपली एक संस्कृती आहे. महाराष्ट्राचा विचार केला तर येथील परंपरेमध्ये संस्कृतीमध्ये वैविध्यता आलेली आहे. सर्व सणवार येथे साजरे केले जातात. वटपौर्णिमा,पोळा, होळी,राखी,गणपती उत्सव, नागपंचमी,दसरा दिवाळी, रंगमपंचमी, गुढीपाडवा या सणाबरोबर मोहर्रम, पारसीदिन, ख्रिसमस, महापुरुषांच्या जयंत्या साजरे केले जातात तर

E-ISSN : 2348-7143
July -2020

महाराष्ट्राच्या काही विशेष जाती-जमातीमध्ये गोकुळष्टमी, नवरात्र, काळभैरवनाथ, साडेतीन शक्ती पिठांच्या देवतांची उपसना,विधी,विधीनाटय,पुजा आर्चा येथे मोठया मनोभावे साज-या होताना दिसतात.

महाराष्ट्रातील व्यक्तींच्या वेशभुषेचा विचार केला तर पुरुषांच्या पोशाख, धोतर व खमिस असा आहे. अन्य प्रदेशात, पायजमा, अंगरखा, टोपी, डोक्याला रुमाल एक काष्ठीधोतर, झबला, नेहरु शर्ट, बंडी,लुंगी, डोक्याला रुमाल, गांधी टोपी तर स्त्रीयांचीवेशभुषा, लुगडे नेसणे,नऊवार नेसने, पोलक चोळी, कानातील व नाकातील आभुषणे, लोकशाहीर अण्णाभाऊ साठे यांनी आपल्या 'माझी मैना गावकड राहिली' या त्यांच्या छक्कड मध्ये पारंपरिक आभुषणांचा उल्लेख करतात ते असे बोली केली शिंदे, शाही, तोडयाची, साज कोल्हापुरी, वज्रटीका, गळयात पुतळया, कानातगोखर, पायात मासोळया, दंडात इका, अन नाकात नथ, सर्जाची अशी पारंपरीक दागिनी आज लेवायच सोडा पण बघायला सुध्दा मिळत नाहीत. आजच्या या जागतिकीकरण युगात याचा विसर पडला नवीन दागिने परिधान करु लागले. प्रत्येक समाजातील खानपानातील वेगळेपण ज्वारी, बाजरी,रोटया किंवा मिरच्याचा ठेचा, पाल्याभाज्या,दालबाटी,खिर, वरण, आंबरी,बोटव्या, शेगोळया इ.पदार्थ बनविले जातात.

जागतिकिकरणामुळे या परंपरेवर कसा प्रभाव पडला ते म्हणजे आज पुरुष पॅंट, शर्ट, सुट, बट, राय, जीन्स शर्ट तसेच महिला सहावार साडी ब्लाऊज, जीन्स, पॅंड, शर्ट, सलवार, मीडी मॅक्सी, नाईटी,हाफ पॅन्ट, टीशर्ट असे नानाविध प्रकारचे जागतिक पटलावर सहज उपलब्ध असणारे वेश धारण करीत आहेत तसेच केसाची ठेवण बदललेली आहे पुरुष केसांना पिना लावुन कानात बाळया, कुंडल घालू लागते. स्त्रीया बॉबकट, केसांचा बुचडा, वेगवेगळया प्रकारे विंचरणे, केसाला रंग लावणे. सतत ब्युटीपार्लर मध्ये पैसा खर्च करणेया सर्व परिस्थिती मागे जागतिकिकरणाचा प्रभाव झालेला दिसुन येतो. एवढेच नाही तर खानपानामध्ये बर्गर, चिकन, पिझ्झा, चायनी या विदेशी पदार्थाचे मद्यपानाचे सेवन लोक मोठया आवडीने करु लागली. देशी पदार्थ खाणे आवडेनासे होऊ लागले खानपाण्यावरही जागतिकिकरणाचा प्रभाव पडलेला आपल्याला दिसून येतो. ही पाश्चात्य संस्कृती शहरात पुरती मर्यादीत राहीली नसून ती ग्रामीणभागात खेडोपाडी पोचलेली आहे.

जागतिकिकरणाचा प्रभाव सांस्कृतिक परंपरेवरही पडलेला आपणास दिसतो. आपला देश विविध, कलांनी, लोककलांनी समृध्द आहे. वैज्ञानीक दृष्टीमुळे परंपरेने चालत आलेल्या रुढी विधी एकतर अवशेषरुप होत आहेत. गळून पडत आहेत. पारंपरिक कला कालबहय होत आहेत. कृषीजीवनावरही विज्ञानाचा फार मोठा परिणाम झाला आहे. मळणीयंत्र आल्यामुळे राशीखाली कोणी 'परिस' ठेवत नाही. आज ब-याच विधी कालबाहय झालेल्या आहेत त्याचप्रमाणे परंपरेने चालत आलेल्या नाटयमय अविष्कारांच्या संदर्भात देखील हेच खरे झाले आहे. जागतिकिकरणाच्या प्रसाराने आणि वैज्ञानिकदृष्टीने समाज जीवनात बदल झाला आहे. आज जी नवीन उपकरणे उपलब्ध झाली आहेत. त्याचा वापर, कलेच्या क्षेत्रात सांस्कृतिक कार्यक्रमात मोठया कौशल्यानी कलावंत वापरतआहेत. हार्मोनियमच्याजागी ऑरगन आली तुणतुण्याच्या जागी गिटारआली, इलेक्ट्रिसिटीमुळे ध्वनी क्षेपामुळे सांस्कृतिक कार्येक्रमाच्या अविष्कारात खुप बदल झाले. आज प्रकाश योजनेचा सर्रास वापर होत आहे. साऊंड सिस्टीमचा वापर होत असल्यामुळे पार्श्वगायक, संगीतकार यांना सहज शक्य झाले. कलार्नेट, बॅन्जो, गिटार,ॲक्टोपॅड यासारख्या विविध वादयांची निर्मिती झाली. आकाशवाणी व दुरचित्र याप्रसार, मोबाईलचे नावे देशभर पसरलेआहे. या हिन्दी, मराठी चित्रपटसृष्टीत पाश्चीमात्य संगीताचा खुप मोठा प्रभाव पडलेला दिसतो.

E-ISSN :
2348-7143
July -2020

जागतिकिकरणाच्या या युगातआज देश विदेशात, प्रदेशा-प्रदेशात कलेची आदान प्रदान होत आहे. तंत्रज्ञानाची वाढ व विस्तार यामुळे सकारात्मतेला गति मिळालेली आहे. दळणवळणाच्या माहितीच्या तंत्रज्ञात होत असलेल्या क्रांतीकारी बदलातुन आपण अनुभवत आहोत. साता समुद्रापलीकडे राहणा-या आपल्या जीवलग नातलग, व मित्रांशी फोन करुन बोलूशकतो. परदेशात शिक्षण घेण्याची संधी उपलब्ध झाली. नोकरीची संधी आता मिळत आहे. सांस्कृतीक क्षेत्रातही देवाणघेवण होत आहे या जागतीकरणा मध्ये महिला हया पुर्णपणे सक्षम झालेल्या आपणास दिसतात. प्रत्येक क्षेत्रामध्ये पुरुषांच्या खांदयाला खांदा लावून लढण्याचं बळ या जागतीकिरणा मुळे आले आहे.

अशा प्रकारे जागतिकीकरण विषय हा खुप मोठा आहे. याचे बरेवाईट परिणाम समाजावर झालेलेच असतात ते आपण आता रोखू शकत नाही. या जागतिकिकरणात, कष्टकरी शेतकरी, गोरगरिब पिचला जातो असे मला वाटते. या जागतीकरणामुळे ग्रामीण व शहरामध्ये सुध्दा संयुक्त कुटूंबपध्दती नष्ट होऊन एकल संस्कृतीचा उगम झाला, पाळणाघर, वृध्दाश्रम, डांसबार संस्कृती, ढाबा संस्कृती, चायनीस संस्कृतीचा उगम झाला. ते जागतिकिकरणाच्या परिणामामुळेच सांस्कृतीच्या क्षेत्राचा विचार करीत असताना पारंपरिक लोककला असो नाटक असो, चित्रपट असो हया सातासमुद्रापार पोहचलेले आपल्याला दिसते. पण जागतिकरणामुळे त्यातील खरा आत्मा निघुन जात आहे. आज कलेचे रुपांतर ईव्हेंट मध्ये झालेले आपणास दिसत ते आपण विसरता कामा नये.

संदर्भ ग्रंथ-

१. जागतिकीकरण आणि मराठी भाषा व साहित्यावर प्रभाव- डॉ.प्रल्हाद लुलेकर गौरंग ग्रंथ
२. जागतिकीकरण की नवीन गुलामगिरी- नीरज जैन
३. जागतिकीकरण आणि दलितांचे प्रश्न– उत्तम कांबळे
४. जागतिकीकरण आणि भारत- नलिनी पंडित
५. लोकरंगभूमी- प्रभाकर मांडे
६. जागतिकीकरण व संस्कृत व्याख्यामाला- डॉ.प्रकाश खांडगे
७. जागतिकीकरण आणि वंचित समाज- रमेश पतंगे
८. साहित्य संस्कृती आणि जागतिकीकरण-भालचंद्र नेमाडे
९. जागतिकीकरण आणि मराठी साहित्य- डॉ-नागनाथ कोतापल्ले

COSMOS IMPACT FACTOR

Search Journal | Search

HOME | INDEXED JOURNAL | SUGGEST JOURNAL | REQUEST IF | DOWNLOAD LOGO | REVIEWER PANEL

Category

- INDEXED JOURNAL
- SUGGEST JOURNAL
- JOURNAL IF
- REQUEST FOR IF
- DOWNLOAD LOGO
- CONTACT US

- SAMPLE CERTIFICATE
- SAMPLE EVALUATION SHEET

Journal Detail

Journal Name	RESEARCH JOURNEY
ISSN/EISSN	2348-7143
Country	IN
Frequency	Quarterly
Journal Discipline	General Science
Year of First Publication	2014
Web Site	www.researchjourney.net
Editor	Prof. Dhanraj Dhangar & Prof. Gajanan Wankhede
Indexed	Yes
Email	researchjourney2014@gmail.com
Phone No.	+91 7709752380
Cosmos Impact Factor	2015 : 3.452

GIF

GLOBAL IMPACT FACTOR

News Updates Due to large number of application please allow us time to update your journal

Get Involved

- Home
- Evaluation Method
- Journal List
- Apply for Evaluation/Free Service
- Journal Search

Recently Added Journals

Research Journey	
ISSN	2348-7143
Country	India
Frequency	Quarterly
Year publication	2014-2015
Website	researchjourney.net
Global Impact and Quality Factor	
2014	0.565
2015	0.676

Research Journey

SJIF 2019:

6.625

Area: Multidisciplinary

Evaluated version: online

Previous evaluation SJIF

2018: 6.428
2017: 6.261
2016: 6.087
2015: 3.986

The journal is indexed in:

SJIFactor.com

Basic information

Main title	Research Journey
Other title [English]	Research Journey
Abbreviated title	
ISSN	2348-7143 (E)
URL	http://WWW.RESEARCHJOURNEY.NET
Country	India
Journal's character	Scientific
Frequency	Quarterly
License	Free for educational use
Texts availability	Free

Contact Details

Editor-in-chief	Prof. Dhanraj Dhangar M.G.V.'S ARTS & COMMERCE COLLEGE, YEOLA, DIST NASHIK India
Publisher	MRS. SWATI SONAWANE

SWATIDHAN PUBLICATIONS Price : Rs. 1000/-

For Details Visit To : www.researchjourney.net